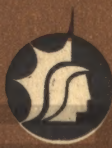
adèle de boigne

«Născută dintr-o familie nobilă, cu „situație", consolidată încă din anul una mie, distanțarea-i față de contemporaneitatea pe care n-o „iartă" și patosul aristocratic cu care alteori ia parte la evenimente, fac din Adèle de Boigne una dintre cele mai interesante figuri ale epocii sale. Proust o ia drept model pentru bizara doamnă de Villeparisis, Chateaubriand pretext al unor șfichiuiri ; Doamna de Staël îi caută prietenia ; nu o nealijează în relațiile ei nici Doamna de Récamier, iar Tocqueville se pare că era mai interesat de observațiile ei decît de ale oricărui contemporan...

Prostia e sancționată de ea prompt, oricui i-ar aparține, uscăciunea și sterilitatea fiind și ele crud dezvăluite, iar vanitatea subliniată de două ori, în orice împrejurare. Nimeni și nimic nu e cruțat.

Lui Ludovic al XVI-lea nu-i iartă nici „jocurile maritale", după cum nu-i trece cu vederea nici superficialitatea unor curteni... Pe Ludovic al XVIII-lea îl vede în tot dezechilibrul inteligenței încurcate în inutil, în jocul unei politici neesențiale, iar pe Carol al X-lea, inteligent, bigot, desfrînat și stupid...»

MARCEL PETRIȘOR

Lei 8

editura minerva

1103

adèle de boigne

adèle de boigne

memorii

★★

Ilustrația copertei : *Teodora Popa-Mazilu*

adèle de boigne

memorii

(povestirile unei mătuși)

★★

TRADUCERE, SELECȚIE ȘI NOTE DE
TEODORA POPA-MAZILU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1982
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

PARTEA A PATRA

RESTAURAŢIA DIN 1814
(continuare)

Capitolul IV

Te-Deum-ul. — Misiune la Hartwell. — Înapoierea lui Monsieur. — Toţi îşi pun cocarda albă. — Locotenentul general al regatului. — Reprezentaţia de la Operă. — Atitudinea partidului emigrant.

În cea de a zecea zi a intrării lor în Paris, străinii se adunară în Piaţa Ludovic al XV-lea, pentru a înălţa un *Te-Deum*. Am asistat la acest spectacol, din loja ministrului marinei, unde fusem poftită de prinţul Wolkonski. Nu m-a deranjat prea tare nici mişcarea trupelor, nici zumzăiala lumii adunată în Piaţă ; în schimb (se pare că sunetele exercită mult mai multă influenţă asupra mea, decît priveliştea), în schimb, zic, cînd s-a înstăpînit cea mai deplină linişte şi cînd cîntecele preoţilor au început să răsune, binecuvîntîndu-i pe toţi acei străini, sosiţi din toate colţurile lumii pentru a ne îngenunchea, coarda patriotică, atinsă cu cîteva zile mai înainte, cînd auzisem sentinelele străine strigîndu-şi parolele, a vibrat din nou, dar de data asta mult mai puternic şi mai îndelung. Mi-a fost ruşine că mă aflam acolo, luînd parte la acea umilinţă naţională şi, începînd din clipa aceea, am încetat de a mai face corp comun cu străinii. Aş fi putut

să fiu totuşi liniştită, avînd în vedere societatea care se află în Galeria Palatului Marinei şi care era plină de nevestele generalilor şi ale şambelanilor Imperiului, cu pălăriile împodobite cu de zece ori mai multe flori de crin decît erau ale noastre.

În ziua aceea, Talleyrand îl zori pe tata să se ducă la Hartwell [1], şi să fie purtătorul de cuvînt al guvernului provizoriu. Tata refuză categoric, şi lucrul mi se păru cît se poate de firesc, pentru că eram mult prea pătrunsă de ideea că el nu va voi să accepte să facă nimic. Îl auzisem de atîtea ori repetînd că din moment ce timp de douăzeci şi cinci de ani fusese îndepărtat din treburile publice, acum nu mai avea nici un rost să se ocupe de ele, încît nu mă îndoiam nici măcar o clipă că nu se va vîrî în nimic. La fel s-a întîmplat şi în primele săptămîni cînd i-au propus să devină ministru ; am surîs, fiindcă ştiam sigur că va respinge orice fel de ofertă. Tata refuzînd deci să plece la Hartwell, l-au trimis pe Charles de Noailles. Nu ştiu de ce s-o fi crezut vinovat şi s-o fi acuzat pe nedrept că n-a procedat cinstit ; ceea ce ştiu, e că de atunci nu s-a mai simţit atît de apropiat de familia noastră. După ce s-a înapoiat din Anglia, şi-a luat titlul de ducele de Mouchy. Mai tîrziu, cînd tata a acceptat totuşi să intre în afacerile publice, am regretat că nu primise acea propunere a lui Talleyrand. Un om înţelept, moderat, rezonabil şi bun cetăţean, ar fi fost mult mai potrivit decît un curtean ca Charles de Noailles. În concluzie, tata nu era făcut din stofa din care sînt croiţi favoriţii ; creditul de care se bucurase — dacă se bucurase, într-adevăr — fusese de scurtă durată şi, în acel moment n-ar fi putut face nimic mai bun decît să inspire declaraţia de la Saint-Quen. Era mai mult decît necesară, cînd a apărut, pentru a repara răul făcut de Monsieur. Acest biet prinţ a fost întotdeauna nenorocirea familiei şi a ţării sale.

[1] Reşedinţa lui Ludovic al XVIII-lea, în Anglia.

N-am să încerc să ascund puţina stimă de care se bucura Monsieur, mai ales că — după tot ceea ce am văzut şi auzit despre el — mi-am putut face o părere cît se poate de justă despre firea lui. Totuşi, entuziasmul e atît de contagios, încît în ziua cînd a intrat în Paris, m-am bucurat, ca o proastă, împreună cu ceilalţi. Monsieur poseda atît înfăţişarea cît şi vocabularul menite să inspire înflăcărare. Graţios, elegant, darnic, politicos, dornic să placă, ştia să alăture bonomiei, demnitatea. N-am văzut încă pe nimeni care să întrunească toate calităţile demne de dorit pentru un prinţ, aşa cum le întrunea Monsieur : atitudine, limbaj, comportare etc. Adăugaţi la toate acestea o mare urbanitate a moravurilor, care-l făcea, pur şi simplu, fermecător şi iubit de cei din jur. Era susceptibil de familiaritate mai mult decît de afecţiune şi avea o mulţime de prieteni buni de care nu-i păsa nici cît negru sub unghie. Singurul care poate că făcea excepţie, era domnul de Rivière. Şi chiar şi acesta, atunci cînd îşi afişă făţiş devotamentul şi se împăună cu el, prietenia dintre ei încetă de a mai fi atît de tandră, pînă în clipa în care numirea domnului de Rivière ca preceptor al ducelui de Bordeaux, o reînsufleţi.

Monsieur dormise — în ajunul sosirii sale la Livry — într-o căsuţă aparţinînd contelui de Damas. Aici, în acest loc, se duse să-l aştepte, călare, garda naţională, proaspăt înfiinţată. El îşi desfăşură toate graţiile, hotărît s-o încînte, ba chiar — la un moment dat — le dărui cele cîteva bucăţi de panglici albe pe care le purta la butonieră. Aceasta este originea acelui Ordin al Crinului, pe care risipa cu care a fost împărţit, l-a făcut, pur şi simplu, ridicol. Dar, în primele momente, şi asezonat cu toate dulcegăriile lui Monsieur, i-a încîntat pe tinerii noştri. La rîndul lui Monsieur avea atîta bunătate întipărită, pe faţă, părea atît de mişcat de acel moment şi atît de departe de orice amintire ostilă sau penibilă, încît înfăţişarea sa era menită să nu inspire altceva decît încredere

în frumoasele cuvinte pe care domnul Beugnot le-a tipărit în *Monitor* : „Nimic nu s-a schimbat, nu există decît un francez în plus".

După cîteva zile, avură loc discuții foarte însuflețite pentru a se ști dacă armata urma să păstreze cocarda tricoloră sau s-o adopte, în mod oficial, pe cea albă. Ducele de Raguse, care ceru cu insistență cuvîntul, propuse să se păstreze drapelul consacrat prin douăzeci de ani de victorii. Țarul Alexandru, protectorul tuturor ideilor generoase, fu de acord cu această propunere. Dar ea fu combătută de toți care, fie din interes, fie din patimă, voiau o contra-revoluție ; alegerea cocardei era semnalul recîștigării vechilor privilegii sau al păstrării celor cucerite de Revoluție. Domnul de Talleyrand, prea mare politician pentru a nu aprecia importanța acestei probleme, ar fi hotărît, dacă ar fi fost liber să aleagă — cu totul alte culori. Dar el îi cunoștea perfect pe prinții noștri și anturajul lor ; știa cît de mult țineau ei la forme și era un mult prea abil curtean pentru a-i înfrunta ; se strădui deci să le cîștige bunăvoința și, făcînd apel la vechile sale amintiri, redeveni omul cu „ochi de bou". Îl amuză pe ducele de Raguse cu cîteva vorbe de duh și cu cîteva speranțe deșarte. În vremea asta, îl determină pe bătrînul mareșal Jourdan să adopte cocarda albă, la Rouen, invocînd faptul că toți soldații lui Marmont o purtau. Odată adoptată de un corp de armată, chestiunea era ca și tranșată.

Ducele de Raguse a fost printre puținii ofițeri care au ieșit înaintea lui Monsieur, cu cocardă tricoloră, fapt care nu i s-a iertat niciodată. Această demonstrație, care i-a îndepărtat de el și pe bonapartiști, l-a înstrăinat și de noua Curte. Cîțiva ofițeri nu purtau nici un fel de cocardă, dar majoritatea adoptaseră cocarda albă. Dimineața devreme, aproape toată garda națională, care se aliniase de-a lungul tufișurilor, avea cocarde tricolore. Dar încet, încet, ele dispărură și, în momentul în care

Monsieur trecu, chiar dacă nu văzu prea multe cocarde albe, în schimb nu mai văzu nici una tricoloră. Înainte de a isprăvi cu povestea asta a cocardelor, nu mă pot abține să nu spun că, de pe terasa doamnei Ferrey, de unde văzusem trecînd cortegiul, l-am zărit și pe Alexandre de Girardin, îndreptîndu-se către barieră, cu o cocardă albă, mare cît o farfurioară de cafea. Domnul Ferrey tresări și ne spuse că — chiar în aceeași dimineață — îl întîlnise pe drumul spre Essonnes. Amîndoi erau călare. Domnul de Girardin venea de la Fontainebleau. Începu, netam-nesam, o diatribă extrem de violentă împotriva parizienilor și a trădării ofițerilor ; furia sa împotriva aliaților, ura împotriva Bourbonilor erau strigate atît de tare și în termeni atît de jignitori încît, cînd ajunse aproape de posturile străine, domnul de Ferrey își opri calul, dîndu-i clar de înțeles că dorea să-și continuie drumul, singur, fapt pe care-l încercase pînă atunci de mai multe ori, dar fără nici un rezultat. Așa că domnul de Ferrey nu-și crezu ochilor văzîndu-l la ora trei după-amiază, împopoțonat cu ditamai cocarda albă.

Istoria nu ne va povesti decît mult prea tîrziu greșelile săvîrșite de Monsieur în acele zile cînd — locotenent general al regatului — învenină toate urile, ațîță toate nemulțumirile și mai ales, manifestă o lipsă de patriotism care-i scandaliză pînă și pe străini.

Contele de Nesselrode mi-a vorbit despre acest lucru în ziua în care Monsieur s-a arătat atît de darnic, încît a vrut să cedeze străinilor toate orașele noastre întărite ; atunci, țarul Alexandru s-a văzut nevoit să-i stăvilească generozitatea antifranceză. Pozzo ofta din greu și spunea din cînd în cînd :

— Dacă o s-o ținem tot așa, o să facem o treabă de mîntuială, care nu va dura !

Nu peste mult, avu loc o reprezentație solemnă la Operă, la care asistară toți suveranii aliați. Veniră toți

trei (căci împăratul Francisc venise înaintea lui Monsieur), şi luară loc într-o lojă mare din fundul sălii. Monsieur ocupa loja regelui, unde armele Franţei înlocuiseră vulturul doborît într-un mod atît de puţin elegant. După asta, Monsieur se duse, în timpul primei pauze, să facă o vizită celor trei suverani, în loja lor. În cea de a doua pauză, cei trei îi întoarseră vizita. În acea seară nu fu nimic demn de remarcat, decît admirabila comportare a publicului, tactul cu care sesiză toate aluziile de pe scenă asociindu-le cu toate acţiunile din sală.

Cu cît afacerile politice luau amploare, cu atît regele era aşteptat cu mai multă nerăbdare. În fiece zi, anturajul locotenentului general îl îndemna să ia tot mai pregnant atitudinea unui şef de partid ; şi dacă ţarul Alexandru n-ar fi fost acolo ca să-i mai reteze din elan, am fi văzut cu toţii ameninţarea de la Coblenz pusă în practică.

Vechii ofiţeri din armata lui Condé, cei scăpaţi din Vandeea, ieşiseră la suprafaţă, convinşi că ei erau cuceritorii şi chiar dîndu-şi aere de cuceritori. Obişnuiţi să-şi privească de douăzeci şi cinci de ani cauza lor asociată cu cauza Bourbonilor, văzîndu-i pe aceştia, pe tron, erau convinşi că triumfaseră. Pe de altă parte, slujitorii Imperiului, obişnuiţi să domine, nu se puteau împăca deloc cu aceste pretenţii nelalocul lor.

Un bărbat care-şi cîştigase epoleţii asistînd la o sută de bătălii victorioase, era revoltat să vadă ieşind, dintr-un debit de tutun sau dintr-o loterie, un alt bărbat cu epoleţi asemănători, intrînd la Tuileries, odinioară exclusiv al lui şi al alor săi, şi apostrofat cu : „Hei, amice !“ de cei care locuiau acum acolo. Trebuia să fii foarte dibaci şi foarte imparţial ca să menajezi acele ciocniri, dar Monsieur nu era nici dibaci, nici imparţial. În plus, era aproape imposibil să satisfaci nişte exigenţe atît de fireşti, dar atît de controversate.

Capitolul V

Regele pleacă din Anglia. — Vizita ţarului Alexandru, la Compiègne. — Nemulţumirea sa. — Domnul de Talleyrand este prost primit. — Costumul ciudat al doamnei ducese de Angoulême. — Declaraţia de la Saint-Ouen. — Succesul ei. — Înapoierea regelui în Franţa. — Atitudinea vechii gărzi. — Menţinerea prinţilor. — Din nou, Opera.

În sfîrşit, guta îi îngădui regelui să plece din Hartwell. Călătoria lui prin Anglia a fost o continuă sărbătoare ; prinţul regent l-a primit la Londra cu o măreţie fără pereche. Pozzo a fost trimis de către ţarul Alexandru, să-l salute. L-a găsit la bordul unui yacht englez, unde regele l-a primit ca pe un om faţă de care avea mari obligaţii. Pozzo l-a însoţit pînă la Compiègne, apoi, continuîndu-şi drumul, a venit să-i spună ţarului că-şi îndeplinise misiunea. Acesta plecă imediat ca să-i facă o vizită lui Ludovic al XVIII-lea, cu intenţia de a petrece douăzeci şi patru de ore la Compiègne. A fost primit cu cea mai rece etichetă. Regele scormonise în vasta lui memorie şi-şi amintise cam cum erau primiţi, pe vremuri, suveranii străini, de către capetele încoronate ale Franţei. Ţarul nefiind nici lăsat în voia soartei, dar nici primit cu cordialitate, în loc să rămînă să discute, ca în familie, cum nădăjduise, ceru să se retragă în apartamentul ce-i fusese rezervat. După ce străbătu trei sau patru saloane, minunat mobilate, despre care i se spuse că fuseseră rezervate lui Monsieur, ducelui de Angoulème şi ducelui de Berry, toţi absenţi, îl tîrîră prin mai tot castelul şi, după ce străbătu o serie de coridoare şi urcă nu ştiu cîte scări dosnice, se opri, în sfîrşit, în faţa unei uşiţe care dădea într-o odaie mai mult decît modestă : era camera guvernatorului castelului, la nu ştiu cîtă distanţă de marile apartamente. Ei bine, tocmai camera

aceea i-o destinase Ludovic al XVIII-lea, țarului Rusiei. Pozzo, care-și urma stăpînul, trecea prin chinurile iadului, căci vedea cum, cu fiecare cotitură, nemulțumirea stăpînului său creștea. Totuși, țarul nu făcu nici o reflecție. Spuse doar foarte scurt :

— Mă voi reîntoarce chiar în seara asta la Paris ; dă poruncă vizitiilor, ca, de îndată ce mă voi scula de la masă, trăsura să fie gata !

Pozzo adusese vorba despre acea odaie sărăcăcioasă, atribuind greșeala neputinței regelui de a vedea cu ochii lui unde va fi găzduit înaltul oaspete. Țarul îi răspunse că ducesa de Angoulême — care o făcea pe *House-Keeper* [1] — putea foarte bine să se ocupe de treaba asta. Această mică răutate, de care Pozzo făcu mare haz, descreți fruntea țarului, care se reîntoarse în salon, mai puțin nemulțumit ; masa nu izbuti să dreagă gafa cu apartamentul. Cînd regele fu anunțat că e servit, îi spuse țarului să ofere brațul nepoatei sale, iar el o luă înaintea tuturor, legănîndu-se ca o rață și mergînd încet, din pricina gutei. În sufragerie nu se afla decît un singur fotoliu, așezat în capul mesei, în care regele se trînti satisfăcut, și se servi primul. Toate onorurile nu-i fură aduse decît lui, cu afectare și slugărnicie, fără ca cineva să acorde vreo atenție deosebită oaspetelui, tratat de rege cu un fel de blîndețe paternă. Țarul califică el însuși această atitudine, spunînd că semăna întrutotul cu cea pe care o abordase Ludovic al XIV-lea, cînd îl primise, la Versailles, pe Philippe al V-lea, alungat din Spania. Nici nu se isprăvi bine masa, că țarul se și urcă în trăsură. Era numai el cu Pozzo. Tăcu o bună bucată de vreme, apoi vorbi despre altceva, pe urmă încercă, în sfîrșit, cu multă amărăciune, să-și explice acea primire stranie. Nu fusese vorba de nici un fel de afaceri de Stat, iar de pe buzele regelui sau ale doamnei de Angoulême nu ieși nici un cuvînt de mulțumire sau de încredere. Nu rostiseră nici măcar o frază cît de cît politicoasă. Începînd din clipa aceea, țarul nu mai avu ochi să-i vadă. Mai apoi, făcu și primi unele vizite de etichetă ale miniștrilor, dar toate dovezile de prietenie, de prietenie caldă și intimă, fură rezervate familiei Bonaparte. Această purtare a țarului Alexandru a contribuit și ea, într-o oarecare măsură, să-l readucă pe Napoleon în Franța, în anul următor. Mulți au crezut că Alexandru regreta că-i așezase pe tron pe Bourboni. Dealtfel, îi plăcea să tot repete că toate familiile regale din Europa își vărsaseră sîngele pentru a-i ajuta pe Bourboni să se urce pe trei tronuri fără ca vreunul dintre ei să fi suferit nici cea mai mică zgîrietură.

Această vizită la Compiègne — despre ale cărei amănunte nu mă îndoiesc nici o clipă — dovedește pînă la ce punct adevărul poate deveni cîteodată de necrezut. Sigur că Ludovic al XVIII-lea avea mult spirit, mult bun-simț, nici un pic de patimă, nici un pic de timiditate, o mare plăcere de a se auzi vorbind și darul cuvintelor frumoase. Atunci, cum de nu și-o fi dat seama ce foloase putea trage dacă se purta frumos cu Alexandru ? Mi-e imposibil să-mi explic acest lucru. Cît despre Madame, ea nu era chiar atît de isteață încît să-și dea seama că, în acea împrejurare, recepția pe care o dădea trebuia să fie pe cît de demnă, pe atît de afectuoasă. Anturajul regelui se ocupa și el de etichetă pentru prima oară. Așa că dădeau dovadă de un zel de neofiți și, în ciuda numelor lor feudale, arborau toată morga și insolența unor parveniți. Alexandru n-a fost singura persoană care s-a întors profund nemulțumit de la Compiègne. Domnul de Talleyrand, căruia regele îi datora tronul, a fost foarte rece primit de el și și mai rece primit de Madame ; regele a refuzat, cu o asemnea afectare, să discute cu prințul despre afacerile de Stat, încît după cîteva ceasuri, Talleyrand s-a ridicat și a plecat, foarte încurcat că, în cali-

[1] Menajera (engl.).

tatea sa de ministru și de șef de partid — nu avea ce le spune colegilor săi. Mareșalii Imperiului fură mai bine primiți. Regele catadicsi să le spună cîteva cuvinte prin care le dovedea că știa în ce lupte se remarcaseră, apoi adăugă că el nu va separa interesele sale de cele ale Franței: monarhul se dovedea dibaci. Toate cuvintele bune le păstră pentru cîteva cucoane bătrîne de la vechea Curte, care veniră și ele la Compiègne. În ciuda vîrstei lor, fură îngrozite de rochia pe care o purta Madame, o rochie după moda englezească. Lunga despărțire dintre insulele britanice și continent făcuse ca moda din cele două țări să fie foarte deosebită. Cu multă greutate, izbutiră s-o convingă pe Madame să renunțe la acel costum străin, măcar în ziua intrării sale în Paris. Ea se încăpățînă să-l păstreze și l-a îmbrăcat de multe ori după aceea, ori de cîte ori nu avea de dat recepții. Era încă una dintre încăpățînările sale nemotivate. Adevărul e că biata prințesă dăduse dovadă de atîta demnitate în nenorocire, încît merita să i se treacă cu vederea unele greșeli, acum, cînd începuse a-i merge bine. Mama și cu mine am fost chemate la „sfatul feminin“ privind toaletele ce urmau să-i fie expediate la Saint-Ouen.

Regele rămase acolo două zile. Toți oamenii de seamă se duseră după el. Tata s-a dus și el și a fost foarte bine primit de suveran. Madame, deși văzuse cu cîtă bunăvoință îl tratase odinioară mama ei, regina, se prefăcu a nu-l recunoaște. Tata se întoarse mulțumit de vizită, dar supărat de norul de intriganți ce se agitau în jurul acestei Curți noi. Unii își formulau pretențiile invocînd faptul că făcuseră tot ce putuseră, alții, dimpotrivă, că nu făcuseră nimic timp de douăzeci și cinci de ani. Habar n-am despre felul cum a fost elaborată ceea ce s-a numit „Declarația de la Saint-Ouen“, atît de diferită de cea de la Hartwell, a cărei autenticitate noi am negat-o întotdeauna, dar care, din păcate, era cît se poate de reală. Tot ceea ce știu, e că a fost redactată de domnul de

Vitrolles [1] și că am fost mulțumit de felul cum suna. Vedeam în sfîrșit, realizîndu-mi-se dorința: țara mea avea să se bucure de un guvern liberal, iar legitimitatea își punea asupră-i pecetea duratei și siguranței. Am mai spus-o, mi se pare, că eram mai mult liberală decît burboniană. Numai că m-am bucurat degeaba. O mulțime de oameni începură a se agita imediat, ca să modifice această Declarație. N-aș cuteza să spun nici azi că toți aveau idei retrograde. Poate că totuși acele formulări li se păreau prea îndrăznețe în acea epocă. Poate pentru că încă nu primiseră o educație constituțională; poate că erau obișnuiți să simtă frîul cîrmuirii administrative; slăbind acest frîu, poate că oamenii politici se temeau că acest bidiviu, încă nu prea bine dresat, să n-o ia razna. Experiența m-a învățat să apreciez situațiile de această natură. Dar, în epoca Declarației de la Saint-Ouen eram încă prea tînără pentru a înțelege aceste lucruri, așa că mă simțeam mulțumită și plină de încredere.

Ne-am dus la o familie, pe strada Saint-Denis, de unde puteam asista la intrarea regelui în Paris. Se strînsese o mulțime de lume. Majoritatea ferestrelor erau împodobite cu ghirlande, flori de crin, cuvinte de bun-sosit și drapele albe.

În ziua sosirii lui Monsieur, străinii avură bunul simț să-și consemneze trupele în cazărmi. Orașul era doar în paza gărzii naționale, care-și începea din acea clipă, onorabila carieră de prestare a serviciilor patriotice și pe care și-a îndeplinit-o mai apoi, cu atîta cinste. Această tînără gardă începuse încă pe atunci să se bucure de stima aliaților și de încrederea concetățenilor ei.

Cortegiul regal avea, ca escortă, vechea gardă imperială. Mulți povestiră stîngăciile săvîrșite de această gardă, atît înainte cît și în timpul trecerii cortegiului; ceea ce

[1] *Eugène-François d'Arnauld, baron de Vitrolles* (1774—1854), ministru sub Ludovic al XVIII-lea.

vă pot spune eu, e că garda asta avea o înfățișare impozantă, dar atît de rece încît te îngheța. Înainta cu pași mari, tăcută și morocănoasă, plină de amintirile trecutului. Felul cum arăta îți tăia orice elan și-ți oprea pe buze strigătul de „Trăiască regele!“; din cînd în cînd, se mai auzea cîte un: „Trăiască vechea gardă!“, dar ea rămînea la fel de rece, ba chiar părea să-și bată joc de astfel de strigăte. Pe măsură ce trecea, tăcerea sporea; în curînd, nu se mai auzi decît zgomotul monoton al pașilor, care parcă te călcau pe inimă. Consternarea e contagioasă, și tristețea acestor vechi ostași dădea acestei ceremonii impresia că ar fi fost vorba de funeraliile împăratului Bonaparte și nu de sosirea noului rege. Era deci vremea ca această defilare să ia sfîrșit. Nu peste mult, apăru grupul prinților. Trecerea lor nu fusese pregătită cu pompa cuvenită; totuși, au fost primiți cu oarecare căldură, dar fără entuziasmul care însoțise sosirea lui Monsieur. Oare impresiile să se fi tocit? Lumea să fi fost sătulă de scurta administrare a locotenentului general sau mai curînd aspectul gărzii să fi dus la acea răceală? Nu știu, dar, din păcate, ea era vădită. Monsieur mergea călare, înconjurat de mareșali, de ofițerii generali ai Imperiului, de cei ai casei regale și de cei activi. Regele se afla într-o caleașcă deschisă, cu Madame alături; în fața lui, se afla prințul de Condé împreună cu fiul său, ducele de Bourbon. Madame avea pe cap o tocă cu pene și era îmbrăcată într-o rochie din lamé de argint care-i fusese expediată de la Saint-Ouen, dar găsise totuși modalitatea de a da rochiei sale pariziene un aspect străin. Regele, îmbrăcat într-o haină albastră, cu niște epoleți foarte mari, purta Cordonul albastru și placa Sfîntului Spirit. Avea o figură plăcută, cînd voia să fie binevoitor. O arătă poporului pe Madame, cu un gest afectat și teatral. Ea nu lua în nici un chip parte la această demonstrație, stătea impasibilă și, într-un anumit fel, parcă făcea corp comun cu vechea gardă imperială. Avea ochii roșii, așa că lumea avu impresia că plîngea. I se respectă acea tăcere plină de mîhnire, și, dacă răceala și indiferența ei n-ar fi durat decît în ziua aceea, nimeni nu s-ar fi gîndit să-i reproșeze nimic. Prințul de Condé și fiul său nu luau nici ei parte la ceea ce se petrecea, și nu figurau decît ca două păpuși la acea ceremonie. Singur Monsieur se simțea în largul lui. Avea o figură veselă, mulțumită; identificîndu-se cu norodul, saluta amical și familiar ca un om care se află la el acasă, în mijlocul alor săi. Cortegiul se încheia cu un alt batalion al gărzii imperiale, care reînnoi impresia produsă de camarazii lor, la început.

Trebuie să mărturisesc că, pentru mine, dimineața a fost penibilă din toate punctele de vedere și că cei care se lăfăiua în caleașcă n-au răspuns speranțelor puse în ei. Mi s-a pus că Madame ajungînd la Notre-Dame, îngenunchease pe scaunul ei de rugăciune într-un fel atît de nobil, de grațios și de mișcător, manifestînd atîta resemnare și recunoștință, încît cîteva persoane fură deosebit de înduioșate. Mi s-a spus de asemenea că, ajungînd la Tuileries, ea fusese la fel de rece, de stîngace și de posacă pe cît fusese de nobilă și de distinsă la biserică. În acea epocă, Madame — ducesă de Angoulême — era singura persoană din familia regală a cărei amintire mai persista în Franța. Tînăra generație nu știa mai nimic în legătură cu prinții noștri. Îmi amintesc că unul dintre verișorii mei m-a întrebat, în acele zile, dacă ducele de Angoulême era fiul lui Ludovic al XVIII-lea și cîți copii avea. Dar toată lumea știa că Ludovic al XVI-lea, regina, tînăra Elisabeta, pieriseră pe eșafod. Pentru toată lumea, Madame [1] era „orfana“ și asupra capului ei plutea

[1] *Marie Thérèse de Bourbon, ducesă de Angoulême* (1778—1851), fiica lui Ludovic al XVI-lea; a avut o mare influență asupra lui Ludovic al XVIII-lea și Carol al X-lea.

mîhnirea pentru toate acele catastrofe. Sîngele răspîndit de ghilotina din 1789 o botezase pe fiica Franței. Erau atîtea lucruri de reparat față de ea! Numai că ea ar fi trebuit să primească aceste regrete cu mai multă bunăvoință. Dar, din păcate, Madame nu descoperise încă acest lucru! Ea le impunea cu trufie și nu accepta dovezile de simpatie decît cu o răceală de gheață. Madame, plină de virtuți, prințesă franceză pînă în străfundul inimii, a izbutit ca în foarte scurt timp, să fie considerată de cei din jur, rea, crudă și ostilă propriei sale țări. Francezii s-au crezut detestați de ea, așa că au sfîrșit prin a o detesta și ei, la rîndul lor. Nu merita totuși acest lucru, dar el a fost efectul unei nefaste neînțelegeri și a unei mîndrii nelalocul ei.

La cîteva zile după înapoierea sa în Franța, regele se duse la Operă. Se juca *Edip*. El reîncepu pantomimele sale față de doamna de Angoulême, nu numai la sosire, ci făcînd aluzii și la rolul Antigonei. Toate astea aveau ceva de comedie și, deși publicul privea cu mai mare interes spectacolul din lojă decît cel de pe scenă, demonstrațiile regelui nu avură totuși succes, fiindcă păreau mult prea afectate. Prințesa se preta la acest lucru cît mai puțin cu putință. În ziua aceea, ea era ceva mai bine îmbrăcată și purta niște diamante superbe. Își făcu reverențele cu eleganță și cu foarte multă grație; părea să se simtă în largul ei la acea reprezentație, ca și cum ar fi trăit tot timpul în Franța. În sfîrșit, fără a fi nici frumoasă, nici măcar drăguță, avea totuși un aer de măreție, părînd o prințesă în adevăratul înțeles al cuvîntului, pe care Franța nu s-ar fi simțit prost s-o prezinte la Curțile Europei. Monsieur se simțea tot atît de la largul lui ca și ea, dînd impresia că e cît se poate de mulțumit și de fericit. În toate aceste prime momente de după reîntoarcerea în Franța, el a fost — în ochii publicului — cel mai popular dintre prinți. Dar persoanele inițiate în treburile publice, îl vedeau sub un alt aspect.

Capitolul VI

Prima recepție dată de rege și de Madame. — Costumul și eticheta de la Curte în timpul Restaurației. — Sosirea ducelui de Angoulême și a ducelui de Berry. — Bal la sir Charles Stewart. — Ducele de Wellington. — Marele Duce Constantin. — Dispoziția ducelui de Berry. — Prevențiile împotriva lui Talleyrand. — Gelozia contelui de Blacas. — Tata refuză funcția de ambasador la Viena. — Înțelepciunea cardinalului Consalvi.

Regele primi femeile, mai întîi pe cele prezentate mai de mult, apoi, a doua zi, pe noi, celelalte. Mă tratã cu multă bunăvoință, spunîndu-mi Adèle, vorbindu-mi despre Bellevue și complimentîndu-mă. Sosind la Madame, de Sérent, doamna ei de onoare, mă întrebă cum mă cheamă. Fiind surdă bine, voi să mă pună să repet numele, dar Madame îi spuse pe un ton sec:

— E Adèle, doamnă!

M-am simțit foarte măgulită că m-a recunoscut; dar lucrurile s-au oprit aici. Mi-a adresat cîteva întrebări banale, care n-o angajau la nimic, după obiceiul prinților și, cu asta, gata. Relațiile dintre noi n-au devenit niciodată mai apropiate. Mi se pare că tot în aceeași zi, mareșala Ney, venind s-o vadă pe Madame, aceasta i-a spus Aglaé. Mareșala s-a supărat cumplit că Madame cutezase să-i spună pe nume. Ea văzu în asta o reminiscență de pe vremea cînd, mama sa fiind camerista reginei, ea fusese admisă pe lîngă Madame. Eu sînt convinsă, dimpotrivă, că Madame — spunîndu-i pe nume — voise să-i arate că n-o uitase și că-i era foarte apropiată. Dar tonul, fără nici un pic de căldură, vorba tăioasă, gesturile bruște, privirea rece și indiferentă, totul făcea ca bucuria pe care ar fi trebuit s-o iște acest apelativ, să aibă un efect cu totul contrar. Cîteva persoane mi-au spus că, în intimitate, Madame era o persoană foarte

agreabilă. Eu n-am avut niciodată cinstea să fiu admisă în cercul ei intim.

Aceste prime recepţii odată isprăvite, Curtea începu a se ocupa de costume şi de etichetă. Madame făcu din treaba asta un lucru foarte serios. Această preocupare „serioasă", într-un asemenea moment — lungimea bărbilor, a mantilelor etc. — mi se păru de un ridicol nemaipomenit.

Trebuia ales un veştmînt de Curte. Madame dorea să se revină la rochiile puse pe cercuri, ca odinioară, la Versailles. Dar reacţia a fost atît de violentă, încît a trebuit să renunţe. Nu s-a lăsat însă pînă ce n-a adăugat costumului imperial toate zorzoanele de odinioară, ceea ce conferea veştmintelor un aspect din cele mai ciudate. Astfel, la tunsoarea lor greacă, a poruncit bărbaţilor să-şi lase bărbi ridicole şi a înlocuit acea elegantă *chérusque* ce completa un veştmînt copiat după Van Dyck, printr-o mantie greoaie şi un fel de plastron plisat. La început, Madame ţinea ca toate aceste lucruri să fie respectate cu stricteţe. Modelul depus de ea la croitorii ei, trebuia executat cu cea mai mare fidelitate, fiindcă, dacă nu respectau cine ştie ce flecuşteţ, îşi manifesta pe loc nemulţumirea. Mai tîrziu, doamna ducesă de Berry, n-a mai vrut să se supună acestei servituţi, şi exemplul ei a fost imediat urmat şi de alte persoane. Bărbile — care între timp deveniseră cît nişte măturoaie — acum se scurtară şi se subţiară, asemuindu-se mai curînd cu un văl subţire care nu era deloc lipsit de eleganţă ; mantia ajunsese şi ea la un grad de scurtime care nu mai împovăra cîtuşi de puţin toaleta. Deci veştmîntul odată stabilit, mai rămînea de pus la punct eticheta, dar asta era de acum treaba regelui. Fu dusă la bun sfîrşit, şi această preocupare, mai ales cu ajutorul ducelui de Duras, care stabili în amănunt comportarea curtenilor şi a străinilor, în sala tronului. Domnul de Duras, ţinînd la titlul de duce mai mult chiar decît răposatul domn de Saint-Simon, dorea

în mod special ca distincţiile ce ţineau de acest titlu să fie stabilite în aşa fel încît să fie cît mai vizibile, şi inventă şi mijlocul de a-şi pune în practică planul. Monsieur şi Madame îl dezaprobară vehement, şi la Curtea lor nu s-a făcut niciodată nici un fel de deosebire între doamne.

Noua etichetă le încînta pe ducese şi le deranja pe celelalte, mai ales pe cucoanele bătrîne de la vechea Curte. Într-adevăr, fuseseră luate toate precauţiile posibile pentru a se face o distincţie cît mai pregnantă cu putinţă între doamnele care se bucurau de unele privilegii. Intrai prin Sala Mareşalilor — care pe atunci slujea de sală a gărzilor, dînd spre scara cea mare — şi străbăteai Salonul Albastru, foarte slab luminat. Noi, celelalte, rămîneam în Salonul Păcii, care nu era luminat deloc. Ducesele îşi continuau drumul, intrau în Sala Tronului, singura luminată ca ziua ; unul dintre canaturile uşii care dădea în acea sală, rămînea deschis ; un uşier interzicea intrarea celor care nu aveau drept. Merita să vezi mutrele doamnelor de la Vechea Curte ori de cîte ori cîte una din acele fericite străbătea Salonul Păcii şi „trecea peste trupurile lor", cum ziceau ele. Erau în permanenţă furioase şi debitau unele fraze care adesea te şi amuzau. Bineînţeles că toate sarcasmele se spărgeau în capul bietelor ducese. Vă las să vă închipuiţi singuri cam cum erau „dezmierdate", ducesele Imperiului. În momentul în care uşa se închidea, era anunţată intrarea regelui în Sala Tronului. Acesta făcea înconjurul sălii, adresîndu-se duceselor, „persoanelor titrate", cum li se spunea, adică persoanelor cu titluri înalte. Pe urmă, regele trecea în faţa şemineului, înconjurat de slujitorii săi, fie stînd jos, fie în picioare, după cum crizele sale de gută îl făceau să fie mai mult sau mai puţin neputincios. După asta, uşa se deschidea din nou şi intram noi, ca la procesiune, întorcîndu-ne scurt, spre dreapta, ocolind tronul şi ajungînd în faţa regelui unde ne opream ca să

facem o reverență pînă la pămînt. Cînd nu ne adresa nici un cuvînt — cea ce se întîmpla cu nouă din zece persoane — ne continuam defilarea și ieșeam pe ușa ce dădea în salonul ce preceda Galeria Dianei și care slujea drept cameră de Consiliu. Cînd regele catadicsea să ne vorbească, totul se reducea la două sau trei fraze, adresate cîtorva fericite. Apoi își isprăvea audiența printr-o scurtă înclinare din cap, la care noi răspundeam printr-o a doua reverență pînă la pămînt, continuîndu-ne drumul, care era trasat cu precizie.

Traversînd Galeria Dianei și coborînd scara, ajungeam la Madame. Cum ea vorbea mult mai mult decît regele, și cu toată lumea, la ușa ei era veșnic îmbulzeală. Cu puțină istețime și mai ales dînd zdravăn din coate, izbuteai pînă la urmă să intri în salon. Madame stătea în picioare, aproape de ușă, cu o doamnă de onoare lîngă ea ; restul doamnelor de onoare se aflau în fundul camerei. Ea singură, deși foarte împodobită, era fără mantie de Curte. După cîteva minute, recunoștea pe toată lumea, fără ajutorul doamnei de onoare. Te opreai în fața ei, ea spunea fiecăreia ce-i trecea prin minte, dar pe un ton șters. Cu puțină amabilitate, toată lumea de la Curtea ei ar fi fost pe deplin mulțumită. Cînd micul semn din cap arăta că discuția — oricum, mult mai lungă decît la rege — luase sfîrșit, îți făceai reverența și treceai la domnul de Angoulême[1]. Picai la el pe neașteptate. Încurcat, dizgrațios și antipatic, începea să se fîțîie de colo-colo și nu stătea o clipă locului. Stîngăcia cuvintelor sale se potrivea de minune cu persoana sa, căci îi ofensa fără să-și dea seama pe toți cei de ale căror familii se interesa, și totuși, dacă acest prinț ar fi succedat direct unchiului său, mai mult ca sigur că Restaurația ar fi continuat să dureze, liniștită. Voi mai avea ocazia să vorbesc despre el.

[1] *Louis de Bourbon, duce de Angoulême* (1775—1844), fiul cel mare al lui Carol al X-lea, ajuns Delfin în 1824.

Ieșind de la domnul duce de Angoulême, ne trezeam în vestibulul Pavilionului Florei, adică în stradă, căci pe atunci, acest Pavilion n-avea nici uși, nici ferestre și era expus intemperiilor tuturor anotimpurilor. Nu ni se îngăduia să trecem prin apartamente. Nu ne rămînea de ales decît ori să trecem pe la subsol, unde se aflau bucătăriile și galeriile deschise, ori să ne urcăm în trăsuri, ca să ajungem la Pavilionul Marsan. În primul caz, trebuia să facem drumul pe jos, fără șal sau blană ; eticheta nu admitea așa ceva în castel. În al doilea caz, trebuia să ne căutăm slugile pînă în piață, fiindcă nu li se îngăduia să tragă trăsurile prea aproape. Curtenii care primiseră sarcina să reglementeze toată această etichetă, nu se gîndiseră nici o clipă la confortul persoanelor chemate la Palat.

Ajunse în Pavilionul Marsan, urcam la Monsieur care era întotdeauna grațios, politicos, cunoscînd la perfecție arta de a-și ține o Curte, în primul rînd pentru plăcerea și amuzamentul său. Apoi, coboram la parter, unde domnul duce de Berry[1] fără grație, fără demnitate, dar cu multă bonomie, primea pe toată lumea. Și el și tatăl său aduseseră din Anglia obiceiul de a da mîna cu lumea. Domnul duce de Berry practica acest obicei mai ales față de vechile cunoștințe, și cred că Monsieur n-a renunțat definitiv la el decît după ce s-a urcat pe tron. Dar odată primele zile trecute, ducele de Berry nu m-a mai onorat nici măcar pe mine cu acest gest ce devenise extrem de rar.

Toată această recepție era foarte prost organizată, căci plecai întotdeauna de acolo plictisit, obosit și nemulțumit. Cu toate că mă număram printre persoanele care erau întotdeauna bine primite, mă eschivam și nu mă duceam decît atunci cînd nu mai aveam încotro. Fiindcă acest dus era o adevărată corvoadă. Trebuia să-ți schimbi ora de

[1] *Charles de Berry* (1778—1820), cel de al doilea fiu al lui Carol al X-lea, asasinat de Louvel.

masă, să-ţi pui tot harnaşamentul unei toalete incomode, să fii la Tuileries la ora şapte dimineaţă, să aştepţi o oră încheiată ca să le vezi trecînd pe ducese, apoi să te îmbulzeşti la uşa Madamei, să strănuţi pe coridoarele îngheţate, în ciuda precauţiei pe care ne-o luam de a ne învălui capul şi umerii în poalele rochiei, ceea ce ne făcea să avem nişte mutre de necrezut, şi în sfîrşit, odată afară, să umbli ca o nebună să-ţi cauţi trăsura şi slugile, prin toată piaţa. Şi cum bărbaţii erau complet excluşi de la astfel de recepţii, le vedeai pe bietele femei împodobite şi înzorzonate, alergînd după trăsurile lor pînă în mijlocul pieţei. Mai trebuie să adaug la toate aceste dezavantaje şi pe cel de a sta cel puţin trei ceasuri în picioare. Cu acest preţ ne cumpăram onoarea de a apărea zece secunde în faţa regelui, un minut în faţa Madamei şi cam tot atît în faţa prinţilor. Persoanele care aveau grija acestor ceremonii de la Curte ar fi trebuit să se gîndească puţin şi la picioarele şi mai ales, la sănătatea noastră ; dar Restauraţia şi slujitorii ei nu s-au preocupat niciodată de astfel de treburi. Au vrut să reînnoiască vechile tradiţii, fără să aibă în vedere nici schimbarea Palatului şi nici a uzanţelor.

Pe vremuri, cînd o femeie venea la Versailles, era întotdeauna urmată de doi lachei, adesea chiar de trei, şi de un fotoliu în care se aşeza şi pe care aceştia îl duceau pînă în cea de a doua antecameră. Mamele noastre ne povesteau că la Versailles n-au existat niciodată persoane privilegiate din pricina titlurilor. Ducesele nu aveau alte prerogative decît dreptul de a se aşeza la masa regelui, ceea ce li se întîmpla foarte rar, pentru că erau obligate să stea pînă la sfîrşit, cînd le venea mult mai uşor să facă doar o simplă vizită. Pe vremea aceea, trăsurile duceselor intrau în curtea ce le era rezervată, fotoliile — purtate de doi sau trei lachei şi acoperite cu catifea roşie — erau duse pînă în cea de a doua antecameră, apoi îl aşteptau pe rege în sala de recepţie, dar

obişnuinţa făcea ca această aşteptare să li se pară mult mai puţin neplăcută decît nouă. Singurul lucru pe care l-am invidiat vreodată la doamnele aflate în Sala Tronului, era faptul că ele aveau posibilitatea să scape mult mai repede de plicticoasa corvoadă a recepţiilor. Aceste recepţii aveau loc în fiece săptămînă, la rege şi o dată pe lună, la prinţi.

Dar să revin la anul 1814. Sir Charles Stewart, fratele lordului Castlereagh şi comisar englez pe lîngă armata aliată, dădu un bal magnific la care asistară şi suveranii. Ţarul Alexandru şi regele Prusiei dansară mai mult *Poloneza,* dacă asta se poate numi a dansa. Ţii o femeie de mînă şi te plimbi cu ea, în pas candenţat, cîteva minute. Apoi o schimbi cu alta. De obicei, femeile sînt cele care-şi părăsesc partenerii ; dar aici prinţii aveau iniţiativa ca să poată mulţumi cît mai multă lume. În timpul plimbării de colo, colo, prinţii vorbeau tot timpul cu partenerele lor. Şi cum ţarul Alexandru era foarte înalt şi cam fudul de urechi, cînd dansa cu cîte o femeie micuţă, se cocoşa, ceea ce dovedea cît era de curtenitor şi de politicos.

În toiul acestui bal a apărut pentru prima oară la Paris, ducele de Wellington [1]. Parcă-l văd şi acum intrînd la braţ cu două din nepoatele sale, lady Burgersh şi miss Pole. Toţi ochii se întoarseră către el şi, la acel bal strălucit, toate mărimile se eclipsară pentru a proslăvi gloria militară a ducelui de Wellington care era fără egal şi sporită de interesul pe care-l purta de multă vreme naţiunii spaniole.

Tot la acel mare bal, după ce ţarul Alexandru a plecat, Marele Duce Constantin [2] a cerut orchestrei să cînte un

[1] *Arthur Wellesley, duce de Wellington* (1769—1852), general britanic ; comandant al armatei aliate în Ţările-de-Jos, a cîştigat bătălia de la Waterloo ; a fost prim-ministru între 1828 şi 1830.

[2] Fratele ţarului Alexandru I ; a renunţat la drepturile sale la tron în favoarea fratelui său mai mic, Nicolae. A murit în 1831.

vals. Tocmai începuse să danseze, cînd sir Charles Stewart porunci orchestrei să tacă și să-i cînte un cîntec englezesc pe care dorea să-l audă lady Burgersh, de care sir Charles era îndrăgostit nebunește. Șeful orchestrei ezită, îl privi pe Marele Duce și continuă valsul.

— Cine a îndrăznit să ceară să se cînte acest vals ? întrebă furios sir Charles.

— Eu ! răspunse Marele Duce.

— Să știți, monseniore, că la mine în casă, eu comand. Cîntă, domnule, cîntecul englezesc ! îi porunci el șefului orchestrei.

Foarte supărat, Marele Duce se retrase imediat, urmat de toată nobilimea și ofițerimea rusă. Întîmplarea a provocat un tărăbău atît de mare, încît pînă la urmă au trebuit să se amestece autoritățile ca să pună capăt acestei prostii. Cred, dealtfel, că ăsta a fost începutul șirului de impertinențe pe care le-a săvîrșit sir Charles, sub numele de lordul Steward, și pe care le-a continuat sub cel de marchizul de Londonderry.

Cei doi prinți, nepoții regelui, sosiră rînd pe rînd la Paris, fără ca acest lucru să iște vîlvă. Ducele de Berry dorea pe atunci să ducă o viață cît mai sociabilă. Așa că făcu cîteva vizite și veni și la mine. Ca să-l distrez, am dat cîteva serate muzicale ; el și-a manifestat, pe față, bucuria ; totuși, din cînd în cînd, își dădea în petec și-și arăta din plin bădărănia care-i era caracteristică. Îmi aduc aminte că am încercat odată să pun o vorbă bună pentru Arthur de la Bourdonnais, un ofițer tînăr și destonic, ce slujise sub Imperiu și care ar fi dorit mult să intre în slujba lui. Ducele mă ascultă cu interes și bunăvoință, apoi — ridicînd glasul — întrebă :

— E cumva gentilom ?

— Sigur, monseniore.

— În acest caz, nu-l vreau ! Detest gentilomii !

Vă închipuiți ce impresie a făcut o asemenea afirmație într-un salon plin de gentilomi ai Franței, afirmație care, pe deasupra, nici măcar nu era adevărată. O trîntise fără să se gîndească, așa cum făcea de obicei. Îl cunoșteam mult prea bine, așa că am tăcut din gură ca să nu-i mai dau prilejul să se lanseze în cine știe ce alte prostii.

Prințul de Condé își deschise și el casa, unde, bineînțeles, toată lumea bună a-și dat năvală. Acest soldat bătrîn aproape că-ți stîrnea mila. Își pierduse memoria și făcea numai gafe, unele dintre ele chiar destul de nefaste care dădeau serios de bîrfit răuvoitorilor. Unii au spus că făcea aceste gafe cu intenție, dar eu nu cred. Domnul duce de Bourbon ar fi trebuit să facă el onorurile casei, dar din păcate, adusese cu sine — venind din Anglia — toată timiditatea și stîngăcia, în loc să le lase acolo. O prezentă tuturor pe doamna de Reuilly, ca pe fiica sa, rugînd pe toate femeile pe care le cunoștea, „să fie bune cu ea“. Cred că l-am auzit repetînd fraza asta banală, de vreo douăzeci de ori, în acea seară. Cucoanele erau toate dispuse să „fie bune cu ea“, fiindcă doamna de Reuilly era deosebit de amabilă și știa să se poarte ca o femeie din lumea mare.

Foarte curînd, am băgat cu toții de seamă că marile servicii aduse de domnul de Talleyrand îl ofuscau pe domnul de Blacas. Cum el singur îl manevra pe rege, nu voia să împartă această putere cu nimeni. Temerile familiei regale, într-o oarecare măsură justificate de purtarea prințului de Talleyrand, dar poate care — avînd în vedere evenimentele recente — ar fi putut trece cu buretele, nu făceau decît să dea apă la moară favoritului. Așa că toată lumea văzu în curînd ceea ce domnul de Talleyrand observase încă de la vizita pe care o făcuse la Compiègne. Atunci, încercă să devină indispensabil în problemele de politică externă.

În dorința lui de a se emancipa de sub tutela lui Talleyrand, domnul de Blacas voi să-și atragă de partea lui oamenii mai puțin distinși ai țării. Mai moderat, mai puțin exclusivist decît alți emigranți reîntorși odată cu regele, departe de a-i face tatălui meu vreun reproș că nu lua parte la treburile publice, îl socotea dimpotrivă, devotat, înțelept, cunoscînd și judecînd sănătos situația din Franța, de zece ani de cînd se reîntorsese în țară. Ar fi vrut grozav de mult să și-l apropie, dar tata, nevrînd să se amestece în nimic, îi era sincer devotat domnului de Talleyrand, așa că primi cu răceală avansurile domnului de Blacas. Nu trecea zi în care acest domn să nu-și manifeste fățiș simpatia față de mine, anunțîndu-mă că tata va fi numit la cutare sau cutare minister. Eu nu-mi făceam nici un fel de probleme, fiind convinsă că nici o funcție nu-l va determina pe tata să-și vîndă libertatea. Nici nu vă puteți închipui cît am fost de mirată cînd, într-o zi, tata veni să ne spună că i se propusese să fie numit ambasador la Viena. Văzîndu-ne însă — pe mama și pe mine — din cale-afară de supărate, la auzul acestei vești, ne liniști, spunîndu-ne că nu va accepta decît ambasada de la Londra. Din moment ce mi-am dat seama că exista totuși o slujbă pe care tata n-o va refuza, am înțeles că va accepta orice, dacă nu cumva pînă la urmă nu va ajunge să solicite chiar el vreuna. I-am spus mamei că nu mai era cazul să ne amestecăm, ca să nu-l jignim ; ea fu întrutotul de acord cu mine, cu atît mai mult cu cît dorea din tot sufletul, pentru el, o „ambasadă mare".

Cardinalul Consalvi încercă să-l determine pe tata să nu renunțe la această idee. Avea un mare respect pentru talentele, probitatea, sagacitatea sa, și dorea din toată inima să-l vadă într-o funcție mare. Cum erau cam de aceeași vîrstă, cardinalul nu admitea ca tata să se oprească la funcția de ambasador.

Capitolul VII

Ședința regală. — Numirea pairilor. — Tata acceptă ambasada din Torino. — Motivele care-l determină s-o accepte. — Doamna și domnișoara de Staël. — Domnul de La Bedoyère. — Boala lui Monsieur. — Cavalerul de Puységur. — Menținerea doamnelor engleze. — Contesa de Nesselrode. — Prințesa Wolkonski. — Fratele meu obține un grad. — Contesa de Châtenay.

După ce s-a publicat Declarația de la Saint-Ouen, s-a pus problema formulării unei Carte. Dar fie că între timp s-a răzgîndit, fie că a adoptat unele idei venite dinafară, regelui i s-a părut că toate concesiile pe care avea de gînd să le facă, erau prea mari.

Domnul de Talleyrand, în discursul său către rege, spusese — în mod elegant — că „barierele erau ajutoare de nădejde" ; Curtea, dimpotrivă, se temea ca ele să nu devină obstacole. Presupunînd că ar fi fost înțelept să nu dai prea multă libertate unei țări care fusese ținută vreme îndelungată în cele mai strînse hățuri, era, în orice caz, o mare greșeală să numești — pentru a redacta Carta — trei oameni care-și manifestau fățiș sila față de un guvern reprezentativ : cancelarul Dambray [1], domnul Ferrand [2] și abatele de Montesquiou [3]. S-au lăudat

[1] *Vicontele Dambray* (1760—1829), vechi avocat general în Parlamentul din Paris. Președintele Camerei Pairilor, după Restaurație.

[2] *Contele Ferrand* (1751—1825), era un vechi consilier în Parlamentul din Paris. Reîntors în Franța, în 1800, regele Ludovic al XVIII-lea l-a numit director general al Poștelor. A ajuns pair al Franței și membru al Academiei Franceze.

[3] *Abatele de Montesquiou-Fezensac* (1756—1832), a fost deputatul clerului în Statele Generale din 1789. În timpul Restaurației, a ajuns ministru de interne, pair al Franței și membru al Academiei. Ludovic al XVIII-lea l-a făcut duce. A părăsit Camera Pairilor înainte de 1830.

atunci și au mărturisit mai tîrziu că, în ochii lor, Carta nu era decît un mijloc de tranziție de a ajunge la vechiul regim sau mai curînd la monarhia absolută. Căci instituțiile create cu vremea, uzanțele și obiceiurile care alcătuiseră niște obstacole de netrecut, fuseseră năruite de iureșul revoluționar. Oricare le-ar fi fost intențiile, Franța a luat opera lor în serios și a dovedit din plin acest lucru.

Deși n-aveam nici o înclinare către ceremonii, am vrut să asist totuși la ședința regală în care să fie promulgată Carta. Liberalismul meu a fost șocat la culme cînd am văzut în ce hal fuseseră atenuate angajamentele luate la Saint-Ouen. Carta mi se păru o mistificare. Această impresie fu însă departe de a fi generală. Căci fiecare era ocupat să caute în Cartă articolul din care putea trage cît mai mult profit. Cu acest prilej, m-am edificat pe deplin în privința unora dintre compatrioții mei. Ceremonia a fost frumoasă, dar lipsită de acel ceva serios, de acea reculegere, cu care un popor atît de mare ar fi trebuit să primească acea faimoasă Cartă. Toată lumea era mai ales ocupată de noile costume, de noile figuri și de vechile uzanțe revenite la modă după o lungă desuetudine. Cînd regele își isprăvi discursul — bine alcătuit și citit cu o voce plină de emfază — prin cuvintele : „cancelarul meu vă va spune restul", pe buzele tuturor se ivi un surîs larg. După citirea Cartei, domnul Dambray citi lista pairilor. Începu cu vechii duci și pairi, apoi cu cei din noul regim. Ajungînd la pairii senatori, citi între altele, numele domnului conte Cornet, dar pocindu-l și zicîndu-i Cornudet, pe un ton atît de jignitor și de impertinent, încît scandalizată, nu m-am putut abține să nu le spun vecinilor mei :

— Iată un fel ciudat de a-ți face prieteni ! Acești oameni, cărora li se acordă o favoare considerabilă, sînt, din pricina tonului cu care li se rostește numele, scutiți de orice recunoștință !

N-au fost făcuți decît șase noi pairi, printre care se afla și domnul conte Charles de Damas, numit între timp, comandantul unei companii a casei regale.

Carta odată promulgată, suveranii străini plecară. Înainte de sosirea regelui, Monsieur — în calitate de locotenent general al regatului — trimisese în provincii o serie de comisari cu puteri nelimitate. Ei trebuiau să controleze autoritățile, să cerceteze situația ținuturilor, să potolească spiritele și să găsească metodele cele mai propice de a le calma. Aceste comisii ar fi putut să fie foarte utile. Tata fu desemnat să facă și el parte dintr-una. Din pricina unei greșeli de tipografie, pe lista afișată în *Monitor*, în loc să apară numele său, apăru numele fratelui său — vicontele de Osmond — și tata se strădui atîta ca să nu fie șters, încît colegii săi se duseră la Monsieur și depuseră toate diligențele pentru ca greșeala să fie îndreptată. Modest cum era din fire, tata s-a simțit foarte prost văzîndu-se totuși trecut pe acea listă. Domnul de Talleyrand încercă să-i explice că era bine ca numele lui să figureze pe acea listă unde nu se aflau decît oameni cărora avea, probabil, să li se încredințeze slujbe cu puteri nelimitate. Domnul de Talleyrand a ținut întotdeauna mult la tata. Cunoștința lor data, dealtfel, din tinerețe și deși apucaseră pe drumuri cu totul diferite și legăturile dintre ei fuseseră întrerupte timp de douăzeci și cinci de ani, totuși Talleyrand făcuse întotdeauna caz de capacitatea și de loialitatea tatălui meu.

Presimțirile mele în ceea ce privea schimbările survenite în dispoziția sa sufletească, se adeveriră în curînd ; căci, după ce refuzase să plece la Viena, tata acceptă ambasada din Torino. În ciuda spiritului său superior și a judecății sale sănătoase, nu putuse rezista ambiției de a ajunge ministru. Talleyrand îi spuse că de la Torino

va pleca la Londra, arătîndu-i că domnul de la Châtre nu putea face față slujbei din Anglia; dar ceea ce a cîntărit de fapt cel mai greu, a fost faptul că Talleyrand a adăugat că Torino — fiind privită ca o ambasadă a familiei regale — asigură ambasadorului de acolo dreptul la Cordonul Albastru[1]. Or, tata a dorit întotdeauna această decorație, mai presus de orice. Ca să vedeți că dorințele din tinerețe lasă urme puternice chiar și în spiritele cele mai distinse! A fi cavaler al acestui ordin, i se părea lucrul cel mai frumos din lume. Sigur că dacă domnul de Talleyrand ar fi fost ministru, i-ar fi înmînat această decorație încă de la prima promoție.

Trebuie să mai povestesc încă o întîmplare care confirmă că impresiile din tinerețe rămîn întotdeauna adînc întipărite în suflet. Tata fusese numit comisar francez pentru a reglementa limitele tratatului de pace. Această treabă nu era prea plăcută; colegii săi, prinții Rozamowski și contele Wittgenstein, foloseau niște formulări încîntătoare; baronul von Humboldt și sir Charles Stewart își deghizau exigențele în fraze cît mai dulcege. Tata ieși și el cu bine din această situație dificilă, încît regele îl chemă de cîteva ori și-i arătă cît era de satisfăcut.

Cînd se puse problema ambasadei din Torino, lucrurile nu mai merseră tot atît de ușor. Mama era furioasă, eu dezamăgită, fratele meu contrariat. În sfîrșit, tata se hotărî să ne facă pe voie și să refuze. Se duse la rege și-i spuse că, din moment ce refuzase ambasada din Viena, ar da dovadă de inconsecvență dacă ar accepta-o pe cea din Torino. Regele îi răspunse că era vorba de un lucru cu totul diferit, că înțelegea să nu accepte să se ducă la

[1] Cu alte cuvinte, cavaler al ordinului Saint-Esprit, ordin cavaleresc creat de Henric al III-lea, suprimat în 1791 și restabilit de Ludovic al XVIII-lea. Era prima și cea mai înaltă dintre decorațiile din vechea monarhie. După 1830 a fost suprimat.

Viena, dar că regele Sardiniei era cumnatul său; acest argument i se păru concludent tatei. Regele — care ținea să-l trimită cu orice preț la Torino — îi mai spuse că era dispus să-i acorde orice și-ar fi dorit, ca dovadă a mulțumirii și satisfacției sale; atunci tata îi ceru să facă parte din Cabinet, adică — cu alte cuvinte — îi ceru îngăduința de a fi primit în zilele de recepție într-o anumită sală și nu în alta. Asigurat de aceste două lucruri, după o discuție destul de lungă, tata se întoarse, foarte încîntat, să ne spună că nu putuse rezista totuși poruncii regelui. Mult mai tîrziu, după ce a acceptat ambasada din Torino, domnul de Talleyrand și-a ținut cuvîntul și i-a încredințat ambasada din Londra și Cordonul Albastru. Cît despre mine, treceam din mirare în mirare, fără să izbutesc a face progrese în arta de a fi curtean.

Această numire a tatei ne aduse de la țară, unde ne odihneam după o iarnă și după o primăvară atît de agitate. Pe mama o întorsese boala și, cum nu putea să se miște, toate pregătirile plecării căzură în sarcina mea. Toate acele griji, la care se adăuga mîhnirea de a-mi părăsi prietenii și obiceiurile, mă absorbiră atît de mult, încît n-am mai avut cînd să mă ocup de treburile publice, așa că nu-mi mai aduc chiar atît de bine aminte de ele. Totuși, de cîteva fapte mai deosebite, tot îmi aduc aminte.

Doamna de Staël sosi și ea la puțină vreme după rege. Fericirea de a se revedea la Paris îi era dublată de bucuria de a se lăuda cu frumusețea tinerei și fermecătoarei sale fiice. În ciuda părului de o culoare un pic cam îndrăzneață și a cîtorva pete roșii în obraz, Albertine de Staël era una dintre cele mai încîntătoare tinere pe care le-am întîlnit vreodată; figura ei avea ceva atît de angelic și de pur cum n-am mai văzut la nimeni. Mama sa era fericită și mîndră de ea. Se gîndea s-o mărite, mai ales că pretendenții și începură a roi în jurul ei.

Doamna de Staël avea obiceiul să spună, încă de cînd fata era o copilă, că va ști s-o convingă să se mărite din

dragoste. Sînt sigură că a îndreptat-o totuşi către un duce sau un pair bogat şi de familie foarte mare. Avînd în vedere că ducele de Broglie întrunea toate cerinţele, se pare că el a fost preferatul. Dar nu vreau să anticipez asupra evenimentelor, fiindcă această căsătorie a avut loc abia în anul următor.

Ura pe cre i-o purta lui Bonaparte, făcuse din doamna de Staël o regalistă înfocată. Cu cîteva zile înainte de a pleca la Torino, ne-am dus să ne luăm rămas-bun de la ea. Un tînăr, sprijinit de un fotoliu, tuna şi fulgera într-un mod atît de ostil împotriva regalităţii, se arăta a fi un bonapartist atît de înfocat, încît doamna de Staël, după ce a încercat în zadar să ia în glumă elocinţa lui plină de ură, s-a văzut obligată, în ciuda toleranţei sale obişnuite, să-l roage să înceteze. Nefericitul, era La Bedoyère. După cîteva săptămîni, convins de familia soţiei sale, a consimţit să fie numit colonel în slujba lui Ludovic al XVIII-lea; dar cu puţin înainte de sfîrşitul anului, a plătit cu viaţa trădarea faţă de Napoleon.

Între timp, Monsieur s-a îmbolnăvit grav şi starea sănătăţii sale i-a neliniştit pe toţi regaliştii. În sfîrşit, s-a făcut bine, dar vai! nici spre fericirea lui şi nici a noastră! Convalescenţa şi-a petrecut-o la Saint-Cloud. Noi ne-am dus să-l vedem la Châtenay; a fost graţios, ca de obicei, şi cu chef de vorbă. Ne-a arătat cu o mare satisfacţie, minunăţiile de la Saint-Cloud. Spunea, rîzînd, că nu-l mai acuza pe Bonaparte că lăsase mobilierul să se deterioreze. Îndelunga privaţiune de acele minunăţii fără pereche, îl făcea probabil, acum, să le aprecieze şi mai mult.

Tot la Saint-Cloud l-am întîlnit şi pe cavalerul de Puységur. Îl lăsasem la Londra, cu cîţiva ani mai înainte, ca pe cel mai amabil, mai agreabil şi mai sociabil dintre oameni. Eram foarte buni prieteni. M-am bucurat grozav să-l revăd. Dar, din păcate, am regăsit un personaj rece,

arţăgos, nepoliticos, tăcut, în sfîrşit, un alt om, încît n-am mai înţeles nimic. M-am retras, stingherită de graba cu care-l întîmpinasem. Am aflat, după cîteva zile că, în afară de anglomania lui, care-l făcea să-i fie silă de tot ce era francez, era dominat de sentimentul că îmbătrînise. Îşi pierduse toţi dinţii şi, pînă atunci, se străduise zadarnic să şi-i înlocuiască. Un medic mai dibaci izbuti să-i pună dinţii şi să-l facă un pic mai sociabil. Dar nu-şi mai recăpătă niciodată spiritul de odinioară; era veşnic posomorît şi bombănea întruna. N-a venit pe la noi, dar l-am văzut de cîteva ori la unchiul meu Edouard Dillon.

Într-o zi, după ce lordul Westmeath — care se ocupa de agricultură — făcuse o vizită la Saint-Germain, ne întrebă cu ce se hrăneau animalele din jurul Parisului. Fiindcă păşunea i se păruse foarte săracă. Ne-am străduit să-i explicăm cum că în alte locuri păşunea era mult mai bogată, dar cavalerul de Puységur ne-o tăie scurt:

— Aveţi dreptate, milord, la noi nu există păşuni, oribilele noastre vaci nu mănîncă decît scaieţi de prin şanţuri; şi dealtfel nici n-ai putea să descoperi păşunile în Franţa, pentru că iarba nu e verde.

— Cum adică nu e verde? Dar ce culoare are?

— E cafenie.

— Cînd e arsă de soare.

— Nu, întotdeauna.

Nu m-am putut abţine să nu rîd şi am spus:

— Iată o informaţie ciudată dată de un francez unui străin.

Cavalerul replică cu acreală:

— Doamnă, eu nu sînt francez!

Cavalerul de Puységur a fost omul pe care l-am văzut cel mai afectat şi mai abătut pentru că-şi pierduse frumuseţea de odinioară. Au fost acuzate femeile de această nefericire. Dar, după cîte ştiu eu, nici una nu l-a adus în starea asta. Devenise absolut insuportabil, şi tinerii — care auziseră lăudîndu-i-se calităţile, spiritul şi gra-

ția — căutau în zadar unele urme din aceste presupuse însușiri. Grosolănia sa devenise extremă; ar fi vrut să acapareze toate favorurile, să fie pe placul lui Monsieur care să-i suporte toanele în amintirea trecutului.

(Notă. Mulți ani mai tîrziu, dincolo de epoca în care cred că voi încheia aceste *Memorii,* în aprilie 1832, în timpul celei mai crîncene epidemii de holeră, m-am dus într-o dimineață la ducesa de Laval; ducele de Luxembourg, fratele ei, și ducele de Duras se aflau și ei acolo. De fapt, venisem să aflu din gura baronului Pasquier — care fusese de față — cum murise domnul Cuvier[1], victima flagelului ce decima capitala. Dăduse dovadă, în acea clipă supremă, de toată măreția distincției sale intelectuale și de o forță sufletească rar întîlnită, pînă în ultima sa clipă. Cel care-mi istorisea aceste lucruri era profund emoționat și izbutise să mă impresioneze și pe mine. M-am dus apoi la ducesă, profund emoționată și am început să-i povestesc și ei ce auzisem. Cei doi duci ascultau nepăsători. În sfîrșit, domnul de Luxembourg, aplecîndu-se către domnul de Duras îl întrebă în șoaptă:

— Dar cine a fost Cuvier ăsta, frate?

— Cred că era unul dintre grădinarii regelui! răspuse celălalt.

Ilustrul Cuvier, unul dintre grădinarii regelui! „Vai, vai! mi-am zis în sinea mea, probabil că asemenea gînduri trec și prin mintea căpitanilor de gardă, a gentilomilor, a intimilor regelui Franței! Europa ne invidia că-l aveam pe marele Cuvier, și Curtea din Tuileries nici măcar nu știa că există!").

La puțină vreme după asta am văzut sosind la Paris un mare număr de englezoaice. Am mai spus cît de

[1] *Georges Cuvier* (1769—1832), zoolog și paleontolog francez, creatorul anatomiei comparate și al paleontologiei. Aplicînd principiile sale științifice s-au putut determina, după oase, speciile animalelor dispărute. A fost unul dintre marii savanți ai Franței secolului trecut.

ciudate păreau rochiile lor; dar am fost și mai mirată să văd că și le păstrează. Cei zece ani care trecuseră, fără nici un fel de legături cu cei de pe continent, le determinaseră să se inspire din moda care se purta în colonii. Ele aduseră, în climatul nostru, manierele abandonate și obiceiurile de la tropice, între altele, acele mari divane pătrate, pe care mai curînd te culcai decît stăteai și unde femeile și bărbații se întindeau pe ele, de-a valma. Doamnele de neam mare păstraseră o anumită urbanitate a moravurilor franceze. Or, cum ele nu mai avuseseră de multă vreme originalul sub ochi, creaseră un tip ciudat de femeie, care ne mira peste măsură. Nimic nu e mai departe de adevăr decît ideea adoptată de majoritatea scriitorilor englezi despre femeile franceze. Ele discută, în general, cu ușurință, dar în nici o țară ținuta nu e mai demnă și mai severă; chiar și înainte de Revoluție, cînd moravurile erau mai puțin rigide, formele exterioare erau parcă și mai riguroase. E un lucru obișnuit să vezi la noi femei care trec drept ușoare, păstrînd în lume un ton de o decență uimitoare. Englezoaicele dimpotrivă, își dau în permanență poalele peste cap. Îmi amintesc că am văzut în salonul domnului de Talleyrand — unde toate femeile, după uzanța saloanelor ministeriale de atunci, ședeau în fotoliile înșirate de-a lungul pereților — o micuță doamnă Arbuthnot, tînără și frumoasă foc, care-și afișa, fără jenă, pretențiile la inima ducelui de Wellington, părăsind cercul doamnelor și vîrîndu-se într-un grup de bărbați, sprijinindu-se de o consolă mică, apoi așezîndu-se foarte comod pe ea și lăsîndu-și picioarele să-i atîrne, picioare pe care fustele foarte scurte nu i le acopereau nici măcar pînă la genunchi.

În curînd, o întreagă colonie de doamne engleze se ambiționă să ne arate că comportarea tinerei doamne Arbuthnot nu-i era exclusiv rezervată.

O vedeam adesea, fără prea mare plăcere, pe doamna de Nesselrode. Era destul de isteață, dar îi plăcea grozav

să-şi ţină bărbatul sub papuc. Era geloasă pe oricine ar fi putut avea o cît de mică influenţă asupra lui, aşa că vă închipuiţi că mă onora cu o doză destul de mare de ură.

Prinţesa Zenaida Wolkonski vădea un alt gen de gelozie, specific orientală : nu îngăduia soţului ei să se uite la nici o femeie. De îndată ce-a ajuns la Paris, l-a pus sub cheie. Cu cîteva luni mai înainte, într-un acces de gelozie frenetică, şi-a muşcat atît de tare buza, încît aproape că şi-a rupt-o. Cicatricea era încă proaspătă şi dăuna destul de mult frumuseţii sale, care era într-adevăr demnă de invidiat. Nu ştiu prin ce minune, eram singura femeie în care avea încredere, îngăduindu-i bietului Nikita să vină la noi. Mai tîrziu, întreaga Europă a vuit de certurile şi de nebuniile acestei perechi extravagante.

Fratele meu începea a se simţi destul de prost că n-avea nici o slujbă şi regreta enorm că cedase la instigările celor din jur. Mama era cu atît mai mîhnită cu cît se simţea vinovată că nu-l lăsase să-şi ia o slujbă. Aşa că se hotărî să-i ceară o audienţă ducesei de Angoulême. Prinţesa fu bună şi drăguţă cu ea, şi-i vorbi despre tatăl său, lucru destul de rar, apoi despre soţul său, ceea ce era un lucru şi mai rar. Regreta că extrema lui timiditate îl făcea să fie stîngaci şi-l împiedica să i se aprecieze meritele care erau reale şi care, cu timpul, socotea ea că vor ieşi totuşi la iveală.

În încheiere, îi făgădui să se ocupe de soarta fratelui meu şi, într-adevăr, după cîteva zile, acesta primi un brevet de şef de escadron. Era un abuz, şi încă unul din acelea care au îndepărtat armata şi au iritat ţara. Dar acest abuz devenise atît de general printre oamenii alături de care trăiam, încît ar fi fost de-a dreptul caraghios să se arate fără epoleţii pe care n-avea nici un drept să-i poarte.

Tata se simţi atît de jignit de o asemenea idee, încît nici nu voi să audă de ea, darămite să se ducă să pună

o vorbă bună pentru fiul său ! Mama, în schimb, nu-şi făcu probleme. Aşa că fratele meu fu încîntat de gradul pe care-l obţinuse, iar eu şi mai încîntată să-l văd pe el încîntat.

Sila Madamei de a vorbi despre părinţii săi, îmi aduce aminte de o întîmplare destulă de ciudată. Contesa de Châtenay, fusese — pe vremuri — adusă deseori de mama ei, contesa de Guiche, la Madame, cînd amîndouă erau încă fetiţe. Madame îşi aminti de acest lucru şi o trată pe contesă cu multă bunăvoinţă, pînă într-o zi, cînd o întrebă :

— Spune-mi tatăl dumitale a murit de tînăr ?

— Da, doamnă.

— Şi cum a murit ?

Doamna de Châtenay şovăi o clipă, apoi răspunse :

— Vai, doamnă, a pierit pe eşafod în timpul Teroarei.

Madame se dădu un pas îndărăt, ca şi cum ar fi călcat pe ceva alunecos. După o clipă, o concedie pe doamna de Châtenay. Începînd din acea zi, nu numai că nu-i mai arătă nici un fel de bunăvoinţă, dar o trată cum nu se poate mai prost, evitînd să-i mai vorbească ori de cîte ori era obligată s-o întîlnească. Nu încerc să-mi explic sentimentul care o făcea să se comporte astfel, fiindcă mi-e cu neputinţă. Mă mărginesc doar să fiu o cît mai fidelă naratoare.

Capitolul VIII

Ducesa-văduvă de Orléans. — Domnul de Follemont. — Ducele de Orléans. — Mademoiselle. — Ducesa de Orléans. — Domnul de Talleyrand pleacă la Congresul de la Viena. — Doamna de Talleyrand. — Prinţesa de Carignan. — Cei doi prinţi de Carignan.

Imediat după Restaurație, ducesa-văduvă de Orléans [1] părăsi Barcelona și se stabili la Paris. Îi primi pe părinții mei cu aceeași bunăvoință și familiaritate de odinioară. Ne duceam destul de des la ea; vîrsta ei o punea la adăpost de orice scandal pe care cei din jurul ei ar fi putut să-l iște. Fiindcă era total subjugată de un anume Rozet, vechi convențional, căruia ea credea că-i datora viața și care o însoțise în Spania. El îi exploata recunoștința, în toate felurile și, sub numele de Follemont — pe care și-l luase între timp — devenise stăpînul, ca să nu zic bărbatul ei. Mai tîrziu, am văzut însă apărînd și o doamnă de Follemont — o bătrînică simpatică și scundă care-i era nevastă de treizeci de ani.

Orice-ar fi fost, prințesa era complet sub tutela lui. N-avea alte dorințe decît ale sale și-l copleșea cu atenții exagerate pînă la ridicol. El era excesiv de mîncăcios și, la masă, ea făcea tot posibilul să-i parvină vreun cap de crap sau vreo coadă de știucă. Îi turna cu mîna ei cafeaua, și-o turna și pe a ei, apoi se preocupa să-l așeze în colțișorul cel mai ferit de curent, care era „locul preferat al domnului de Follemont“, cum spunea ea, obligînd pe oricine s-ar fi așezat acolo să se scoale și să-i cedeze locul. În sfîrșit, nu se sfia să uzeze de drepturile ei de prințesă pentru a-și împinge atențiile pînă la rizibil. Istorisind, cui stătea s-o asculte, de zece ori pe zi, cum îi salvase domnul de Follemont viața, pe vremuri, se constată de către persoanele ce se aflaseră pe atunci în Franța, că lucrurile erau departe de adevăr, dar biata prințesă era convinsă de veridicitatea lor.

Toți cei care alcătuiau casa prințesei, erau obligați să se plece în fața supremației domnului de Follemont bîrfindu-l însă fără milă, cu atît mai mult cu cît chel-

[1] *Louise-Marie-Adelaïde de Bourbon* (1753—1821), fiica ducelui de Penthièvre. Se măritase în 1769, cu Louis-Philippe-Joseph de Orléans, pe atunci duce de Chartres.

tuind bani cu ghiotura, ținea casa pe picior mare, dar nu era în stare să dea o masă ca lumea. Nu cred c-o fura pe doamna de Orléans. Îi administra prost averea pentru că habar n-avea de un asemenea lucru. A murit sărac lipit. Văduva lui a fost nevoită să ceară o biată pensie domnului duce de Orléans, care i-a acordat-o, după moartea mamei sale.

Se înțelege de la sine că felul de viață al doamnei prințese de Orléans nu era menit să-i atragă oaspeți. El era penibil chiar și pentru persoanele care o iubeau din toată inima atît pe prințesă, cît și casa ei. Părinții mei se numărau printre aceștia din urmă. Tata continuă să se ducă o bună bucată de vreme, dar încet, încet, nu mai fură primiți decît amicii domnului de Follemont. Oricît de mult am fi iubit-o noi pe prințesă, nu puteam totuși accepta să fim primiți împreună cu amicii unui întreținut oarecare.

Între timp, i-am fost prezentată domnei ducese de Bourbon [1]. N-aș ști să spun de ce, după această vizită, nu m-am mai dus niciodată la ea. Lucrul e cu atît mai puțin explicabil cu cît ducesa primea zilnic și avea o casă foarte plăcută.

Cam tot pe atunci, ducele de Orléans se repezi pînă la Paris ca să se împace cu mama sa. Prezența domnului de Follemont dusese la ruptura totală dintre mamă și copiii ei. Îl vizită și pe rege, dădu porunci să se aranjeze Palatul Regal, de nelocuit în acea epocă, reintră în posesia bunurilor sale, după care se reîntoarse în Sicilia, unde-și lăsase familia alcătuită din doamna ducesă de Orléans, soția sa, din Mademoiselle [2] și din alți trei co-

[1] *Louise-Marie-Thérèse-Bathilde de Orléans* (1750—1822), sora lui Philippe-Joseph. Soția ultimului prinț de Condé, mort la Saint-Leu, în 1830, și mama ducelui de Enghien împușcat la Vincennes, în 1804.

[2] *Adelaïde-Eugénie-Louise de Orléans* (1777—1848), cunoscută sub numele de „doamna Adélaïde“ pe care și l-a luat după revoluția din 1830.

pii : ducele de Chartres și prințesele Louise și Marie. Doamna ducesă de Orléans era pe atunci însărcinată cu viitorul duce de Nemours.

Cu zece ani mai înainte, lăsasem în Anglia trei prinți de Orléans : acum nu mai rămăsese decît unul. Născut înainte ca viața — mai mult decît liberă — dusă de tatăl lor să-i fi stricat sîngele, băiatul cel mare era cel mai robust. Domnul conte de Beaujolais, adăugînd exceselor paterne, excesele propriei sale tinereții, muri primul. Cei doi frați ai săi îl îngrijiră cu multă dragoste și-l duseră în Malta, doar, doar l-o putea salva. Domnul duce de Orléans era sortit unei dureri și mai cumplite, căci fratele său cel mai drag, la care ținea mai mult decît la propria lui persoană, ducele de Montpensier, tot atît de bun, de amabil, de grațios pe cît era de distins, muri de o boală ciudată, care se pare că se datora unui cusur pe care-l avea sîngele său. Domnul de Montjoie, cel mai fidel prieten al celor trei prinți, amicul nedespărțit în toate vicisitudinile vieții lor aventuroase, fu ucis în lupta de la Friedland. S-a constatat că ghiuleaua care l-a făcut praf, fusese trimisă de bateria comandată de fratele său, ofițer de artilerie în corpul de armată bavarez. Asemenea întîmplări erau la ordinea zilei, atît în familiile germane și elvețiene, cît și în cele franceze. Lumea se obișnuise să vadă frați slujind în diverse oștiri și la un moment dat trezindu-se față în față și trebuind să lupte unul cu celălalt.

Mademoiselle[1] părăsise Franța împreună cu doamna de Genlis și se refugiaseră într-o mănăstire.

---

[1] Născută la Crest de Saint-Aubin în 1746, Mademoiselle, era nepoata doamnei de Montesson, soția morganatică a ducelui de Orléans, tatăl lui Philippe-Joseph. Căsătoria secretă avusese loc în 1773. Prințul era văduv după Louise-Henriette de Bourbon-Conti, moartă în 1759. Ducele de Chartres, fiul său, a încredințat doamnei de Genlis educația copiilor săi, prinți și prințese deopotrivă (n.ed.fr.).

După catastrofa morții tatălui ei, mama sa aflîndu-se în închisoare, familia o ceru pe tînăra prințesă. Ea fu luată cu de-a sila doamnei de Genlis și încredințată surorii bunicii sale, prințesa de Conti. Aceasta, o femeie plină de spirit, o aprecia, o iubea, dar nu avu curajul s-o protejeze suficient pentru a evita persecuțiile pe care le avu de îndurat în timpul Emigrației. Căci voiau să-i smulgă cu forța, sub forma unei scrisori adresate regelui, renegarea tatălui ei și dezavuarea fraților săi. Vă puteți da seama după această luptă, care a durat trei ani de zile — căci a început încă din primii ani de tinerețe ai Mademoisellei — ce fel de fire avea această fată, ce calități cu totul deosebite și cîtă amărăciune trebuie să fi strîns în sufletul ei, în toată acea perioadă ! Și-a urmat mătușa bătrînă în Ungaria, și o vreme a și locuit acolo. Scăpată din închisorile Parisului, doamna ducesă de Orléans s-a stabilit la Barcelona. Dar n-a făcut nici un demers ca să-și ia fata la ea. După moartea prințesei de Conti, a fost totuși obligată s-o primească în casa ei. Aici Mademoiselle suferi atîta din pricina domnului de Follemont, încît nu mai avu încotro și se plînse fraților ei. Aceștia se duseră imediat după ea, la Barcelona și i-o dădură ca doamnă de companie pe contesa Mélanie de Montjoie care nu avea voie s-o lase singură nici măcar o clipă.

Tot în acea epocă, începură tratativele pentru căsătoria ducelui de Orléans cu prințesa Amélie a Neapolelui. La început, această prințesă fusese sortită ducelui de Berry. Căsătoria era cît pe ce să se încheie la Viena, în timpul șederii acolo a reginei Neapolelului și a fiicei sale. Dar ducele de Berry — pe atunci îndrăgostit de una dintre domnișoarele de Montboissier — își îngădui cîteva glume nelalocul lor pe seama fizicului tinerei prințese. Aceste glume ajunseră la urechile reginei, care-i scrise o scrisoare plină de demnitate și totodată plină de noblețe sufletească prin care-l anunța că-și retrăgea cuvîntul și că-l dezlega de angajamentul pe care și-l luase de

a se însura cu fata ei. Regina i-a trimis și mamei o copie după scrisoare, pe care am citit-o de cîteva ori.

Nu am nici un amănunt în legătură cu ceea ce s-a petrecut în Sicilia după însurătoarea ducelui de Orléans. Știu doar că mama a asistat la această căsătorie și că domnul de Follemont a făcut tot ce-a putut ca s-o determine pe amanta lui să se certe cu toată familia, că a reușit și că după asta ea s-a întors cu iubitul ei la Barcelona.

Apoi au urmat o serie de certuri între englezii de la Curte. Sicilienii le ținură parte. Regina fu nemulțumită de ginerele ei. El trebui să părăsească Palatul și să se retragă la țară împreună cu familia sa. Dar imediat după asta, englezii bănuiră că regina ducea tratative cu Napoleon pentru a-i extermina de pe insulă și a reînnoi acele sîngeroase vecernii siciliene. Nu știu cîtă încredere trebuie acordată unei asemenea acuzații, dar ea a servit ca pretext pentru a o expulza pe regină din Sicilia. Regina și-a făcut planul să se ducă la Viena, prin Constantinopole, dar a murit pe drum, înainte de a ajunge acolo. Vestea a sosit chiar în clipa în care ducele de Orléans își instala familia în Palatul Regal.

Doamna ducesă de Orléans vrînd să păstreze amintirea relațiilor noastre din copilărie, mă primi cu atîta bunăvoință încît reînnoi afecțiunea pe care i-o purtam și care, după aceea a crescut zi de zi, cînd am văzut că-și păstrase neîntinate toate virtuțile și toate grațiile.

Doamna ducesă de Orléans nu era frumoasă ; ba aș putea spune că era mai curînd urîtă, căci era înaltă, slabă, cu fața roșie, cu ochii mici și cu dinții încălecați. Avea însă un gît lung, un cap bine proporționat și un aer foarte distins. Îi stătea foarte bine cu diademă, era plină de grație și de demnitate ; și apoi, din ochii ei mici, emana o privire atît de blîndă și de nobilă, atît de deosebită, de nuanțată, de bună, de încurajatoare și de plină de recunoștință, încît orice sacrificiu aș fi făcut pentru

ea, mi se părea plătit cu vîrf și îndesat. Sînt convinsă și acum că o mare parte din fascinația pe care o exercita pînă și asupra persoanelor celor mai ostile, se datora acestei priviri.

A fost bine primită de Curtea de la Tuileries, dar nu și ducele de Orléans. Mademoiselle, sora ducelui, a fost primită cu o răceală de gheață. Totuși, nimeni n-avea ce-i reproșa ; doamna ducesă de Angoulême nu-și putea ascunde sila pe care o simțea atît pentru frate, cît și pentru soră.

Am auzit povestindu-i-se unchiului meu, Edouard Dillon, care se afla la Hartwell, cum decursese prima vizită pe care ducele de Orléans i-o făcuse Madamei. După discuții îndelungate, Madame a acceptat, în sfîrșit, să-l primească. Ducele a venit într-o duminică dimineață, după ce-a ieșit de la slujbă. Madame a dat nas în nas cu el, în timp ce trecea prin vestibul. Cînd l-a văzut, s-a făcut albă ca ceara, picioarele i s-au muiat, cuvintele i-au murit pe buze. El s-a repezit spre ea s-o susțină, dar ea l-a respins cu brutalitate. Se simțea atît de rău, încît a trebuit să se așeze pe un scaun. Cei din jur, se înghesuiră în jurul ei, apoi o conduseră în apartamentul său.

Ducele de Orléans, profund jignit, supărat, încurcat, rămase singur cu unchiul meu. Cum nu avea nimic de ascuns, îi vorbi plin de amărăciune de scena cu pricina și-și mărturisi dorința de a pleca cît mai repede. Edouard îi arătă inconvenientul unui asemenea scandal și se oferi să se ducă la rege și să-i spună ce era de spus. Regele, care se afla împreună cu nepoata sa, îi spuse prințului că probabil Madame se simțise într-adevăr rău, că acum era ceva mai bine, dar că nu va putea veni la masă. După cîteva minute, îl primi pe ducele de Orléans în cabinetul său. Nu știu ce s-a petrecut între ei. Madame veni totuși la masă, fu destul de bine dispusă și chiar vorbi cu ducele de Orléans despre „palpitațiile“, pe care,

chipurile, le avea uneori. Prinţul fu pe deplin satisfăcut, dar imediat după-masă se urcă în trăsură şi plecă. Astfel de scene lasă urme care nu se uită nici dintr-o parte, nici dintr-alta. Sila făţişă a Madamei pentru ducele de Orléans scăzu cu timpul, dar ea nu şi-o mai putu învinge, nici ascunde pe cea pe care-o simţea faţă de Mademoiselle. În schimb, se stabili o prietenie sinceră şi reciprocă între ea şi ducesa de Orléans, căreia Madame îi spunea în mod obişnuit, „adevărata mea verişoară“ [1].

Cel mai amuzant era însă salonul domnului de Talleyrand. Deşi nu se deschidea decît după miezul nopţii, era întotdeauna tixit de străini, ca şi cum întreaga Europă şi-ar fi dat întîlnire acolo. În ciuda etichetei, puteai întotdeauna petrece cîteva momente amuzante sau măcar interesante de privit.

Doamna de Talleyrand, aşezată în fundul celor două rînduri de fotolii, făcea, calmă, onorurile casei. Rămăşiţele unei frumuseţi odinioară uluitoare confereau suficienţei sale o oarecare demnitate.

Nu mă pot abţine să nu istorisesc o întîmplare destul de decoltată, dar care o zugrăveşte exact pe curtezana devenită, cu timpul, o atît de mare doamnă.

Unchiul meu, Edouard Dillon, avusese pe vremuri, mari succese la femei. Doamna de Talleyrand, pe atunci doamna Grant, pusese ochii pe el. Dar unchiul, ocupat cu alte persoane, nu-i dădea nici cea mai mică atenţie. Ruptura unei legături la care ţinea, îl determină să plece din Paris şi să întreprindă o călătorie în Levant. Pe atunci, o asemenea călătorie era un adevărat eveniment, şi chiar numai intenţia de a pleca într-acolo stîrnea curiozitate. Doamna Grant îşi spori avansurile. În sfîrşit, în ajunul plecării sale, Edouard consimţi să vină să mănînce la ea, după ce va ieşi de la Operă.

[1] Erau într-adevăr verişoare primare prin mamele lor care erau fetele împărătesei Maria-Tereza a Austriei.

Intră într-un apartament încîntător, unde găsi o masă pusă pentru două persoane, cu toate dichisurile. Doamna Grant avea cel mai frumos păr din lume. Edouard i-l admiră. Ea îl asigură că nu văzuse încă nimic. Trecu alături, în cabinetul de toaletă, şi se întoarse cu pletele desfăcute, care o învăluiau din cap pînă în picioare întocmai ca o mantie de mătase. Numai că sub acea mantie, nu se mai afla nimic altceva decît Eva, Eva de pe vremea cînd nu se inventase nici măcar frunza de viţă. Supeul se isprăvi în acest costum primitiv. Edouard plecă a doua zi în Egipt. Asta se petrecea în 1787. În 1814, acelaşi Edouard, revenind din emigraţie, se afla în trăsură cu mine; ne duceam la prinţesa de Talleyrand unde urma să-l prezint.

— Există un contrast atît de plăcut, îmi spuse el, între această vizită şi cea pe care am făcut-o odinioară doamnei de Talleyrand încît nu pot rezista să nu-ţi povestesc singura şi ultima mea întîlnire cu ea!

Şi-mi istorisi ceea ce v-am spus mai înainte. Eram amîndoi amuzaţi şi curioşi să vedem cum va reacţiona doamna în faţa lui. Il primi cît se poate de simplu. Dar, după cîteva minute, începu a-mi examina coafura, a-mi lăuda părul, a-i socoti lungimea, apoi întorcîndu-se brusc către unchiul meu, spuse:

— Domnule Dillon, nu-i aşa că şi dumitale îţi plac pletele frumoase?

Noroc că privirile nu ni s-au întîlnit, căci ne-ar fi fost cu neputinţă să nu izbucnim în rîs.

Din păcate, doamna de Talleyrand nu-şi păstra naivităţile numai pentru ea, ci i le împărtăşea şi bărbatului ei. Nu uita niciodată să-i aducă aminte că cutare persoană (de pildă, un alt unchi al meu, Arthur Dillon) fusese unul dintre camarazii săi de seminar. Domnul de Talleyrand răspundea cu un calm imperturbabil la toate prosti-

ile ei, deşi sînt convinsă că se mira adesea cum de se putuse însura cu o astfel de femeie.

Mă aflam la domnul de Talleyrand în ziua cînd acesta urma să plece la Viena, împreună cu nepoata sa, contesa Edmond de Périgord. Ca să nu afle soţia lui, îşi dădu-se întîlnire cu nepoată-sa într-o casă din împrejurimile Parisului. Un indiscret îi spuse doamnei de Talleyrand cu cine plecase bărbatul ei la Viena. Presimţirile n-o înşelară : din ziua aceea nu-l mai văzu pe domnul de Talleyrand, iar în curînd fu izgonită şi din casă.

Domnul de Blacas îşi redublă atenţiile faţă de tatăl meu, după plecarea lui Talleyrand, deşi acestuia nu-i convenea cîtuşi de puţin să se vîre în cabala care începuse a se ţese sub ochii lui.

O vedeam adesea, de un număr considerabil de ani, pe prinţesa de Carignan [1], nepoata regelui de Saxa. Se măritase la începutul Revoluţiei, cu prinţul de Carignan [2], pe atunci îndepărtat de la Coroană, dar prinţ de sînge recunoscut. Ea adoptase ideile revoluţionare şi-l tîrîse şi pe bărbatul ei după ea, mai ales că acesta era cam sărac cu duhul. Rămăsese văduvă şi ruinată, cu doi copii, şi făcuse rînd pe rînd reclamaţii în anticamerele Directoratului, ale Consulatului şi ale Imperiului.

Împăratului îi conveni s-o primească ; ea îşi reluă titlul de prinţesă şi împărţi bunurile nevîndute ale familiei de Carignan între fiul ei şi fiul contelui de Villefranche [3], unchiul răposatului prinţ de Carignan, fiu pe

[1] *Charlotte-Albertine de Saxe-Courlande*, fiica lui Charles-Christian-Joseph, prinţ de Saxe şi de Courlande (1779—1861).

[2] *Charles-Emmanuel-Ferdinand* (1770—1800).

[3] *Eugène-Marie-Louis de Carignan (Villefranche)* (1753—1785) ; fiul său, despre care e vorba aici, era Joseph, cavaler de Savoia (1783—1825) însurat cu domnişoara de La Vauguyon. Din această căstorie s-a născut un fiu, recunoscut ca prinţ de Savoia-Carignan, în 1834, şi o fiică măritată cu contele de Syracuse.

care acesta îl avusese dintr-o căsătorie contractată în Franţa, cu o domnişoară Magon, fiica unui armator din Saint-Malo.

Văduva de Carignan, saxonă, se recăsătorise la rîndu-i, în taină, cu domnul de Montléard, cu care avea mai mulţi copii pe care-i ascundea, cu aceeaşi grijă ca şi sarcinile sale. O ţinea sus şi tare că n-avea decît doi copii cu fostul prinţ de Carignan. Cel mare, era, în 1812, o fată [1] frumoasă de cincisprezece ani [2], foarte simplă, foarte naturală, foarte bună şi cuminte. Băiatul, a cărei copilărie fusese neglijată pînă la părăsire, după ce bătu-se mahalalele Parisului împreună cu toate puşlamalele, fusese internat, de cîteva luni, într-un pension din Geneva, de unde regele Sardiniei îl ceruse ca să-l instaleze la Torino. Cu timpul deveni un personaj important. Regele neavînd decît fete şi fratele său neavînd copii, prinţul de Carignan se trezi moştenitorul prezumtiv al Coroanei.

Ducelui de Modena, fratele reginei Sardiniei [3], însurat cu fata ei mai mare, i se păru cam ciudat să vadă schimbîndu-se aşa, deodată, ordinea succesiunii. Austria îi sprijini pretenţiile ; opiniile revoluţionare ale părinţilor şi conduita doamnei de Carignan se dovediră a-i fi potrivnice tînărului Carignan ; numai că tînărul se trăgea din casa de Savoia, şi ăsta era cel mai puternic argument în ochii regelui. A-l recunoaşte şi a-l proclama moştenitorul tronului, era una dintre afacerile cele mai importante dintre toate misiunile încredinţate tatei : Franţa

[1] Doamna de Boigne se înşeală : copilul cel mare nu este o fată, ci un băiat : *Charles-Albert* (1798—1849). Cu el începe de fapt, dinastia de Savoia-Carignan. Moare la Oporto, în Spania, în iulie 1849, după ce a abdicat în favoarea fiului său Victor-Emmanuel al II-lea, la 23 martie 1848.

[2] *Elisabeth-Françoise*, măritată cu arhiducele Rémier de Austria, în 1820.

[3] *Marie-Térèse-Joséphine de Austria*, soţia lui Victor-Emmanuel I, rege între 1802 şi 1821.

avea cel mai mare interes ca Austria să nu ajute Piemontul şi nici statele pe care le guverna ea în Italia.

Prinţesa de Carignan dorea să obţină permisiunea de a se duce la Torino, împreună cu fiica ei. Consimţiră s-o primească şi chiar s-o adăpostească pe tînăra prinţesă, dar toate porţile fură închise mamei. De îndată ce prinţesa află de numirea tatei ca ambasador la Torino, ea nu mai plecă de la noi, avînd în fiece oră cîte un nou motiv de adus la cunoştinţă pentru a-l determina pe noul ambasador să medieze în favoarea ei. Ambasadorul era cît se poate de dispus să se ocupe foarte serios de situaţia fiului, dar nicidecum şi de a mamei, a cărei prezenţă la Torino ar fi constituit o continuă încurcătură pentru fiul ei şi mai ales pentru Franţa, care se declarase de partea lui.

Celălalt Carignan (Villefranche) se însurase cu domnişoara de La Vauguyon, şi această familie începu a se agita şi ea pentru a fi recunoscută de Curtea din Torino. Făceau caz de un act al răposatului rege care, pe patul de moarte, recunoscuse căsătoria nepotrivită a contelui de Villefranche.

Tata era mult prea ocupat ca să aibă vreme să asculte aceste minuţioase explicaţii. Aşa că trebuia să mă sacrific în locul lui, presimţind astfel plictiseala şi neplăcerile ce mă aşteptau la Torino.

Am plecat la începutul lunii octombrie.

PARTEA A CINCEA

1815

Capitolul I

Şederea în Piemont. — Trecerea prin Lyon. — Marion. — Sosirea la Torino. — Dispoziţiile regelui. — Cîrmuirea sa. — Cabinetul de ornitologie. — Contele de Roburent. — *Biglietto regio*. — Societatea. — Lojile. — Opera. — Moravurile. — Marchizul del Borgo.

Am socotit întotdeauna că, pentru a-ţi păstra demnitatea, ar trebui să te îndrepţi către o afecţiune principală şi perseverentă, fiindcă devotamentul este singurul lucru de seamă din viaţa unei femei. Nefiind, de fapt, nici soţie, nici mamă, m-am dăruit în întregime dragostei filiale. Cu toată sila faţă de slujba tatălui meu, pe care acesta şi-o reluase, nu-mi amintesc să fi ezitat nici măcar o secundă să nu plec cu el, acolo unde fusese trimis, în pofida situaţiei mele independente. Această amintire — chiar după ce-au trecut douăzeci de ani — mi-e foarte dragă.

Plecînd, ne-am oprit trei zile la Lyon. Îmi aduc aminte de un lucru care m-a impresionat, în timpul acelei scurte şederi acolo. Camerista mea, care era lyoneză, m-a rugat să-i dau cîteva ceasuri libere ca să facă

o vizită unui prieten bătrîn al tatălui ei. A doua zi, în timp ce mă îmbrăcam, cineva o strigă. Chemase cîţiva negustori de stofe, pentru mine, aşa că întrebă dacă era vorba de ei. I se răspunse că nu, că era vorba de o ţărancă fără un braţ.

— O, strigă ea, nu cumva o fi Marion ? E o poveste frumoasă în legătură cu braţul ei, doamnă. Mama ne-a obligat să i-l sărutăm cu respect !

Cum aceste fraze mi-au aţîţat curiozitatea, am rugat-o să-mi spună despre ce era vorba.

— Doamna ştie, începu ea, că tata a fost librar şi că vindea mai ales cărţi bisericeşti, fapt care-l obliga să fie în relaţii cu ecleziaştii. Dintre ei, cel care venea cel mai des pe la noi era domnul Roussel, preot în Vériat. Tata îl vizita şi el, aşa că erau foarte buni prieteni. În timpul Teroarei, amîndoi au fost arestaţi şi aruncaţi în închisoare. Marion, sluga domnului Roussel, care-şi iubea mult stăpînul, îşi părăsi soţul şi veni să se stabilească la Lyon ca să fie cît mai apoape de el. Mama o primi la noi, căci eram la fel de neliniştiţi şi de nefericiţi ca şi biata Marion, fiindcă pe lîngă nenorocirea care ne copleşise, n-aveam nici ce mînca, pîinea lipsind cu desăvîrşire. Totuşi, Marion izbutea să facă rost mai în fiece zi de cîte un coşuleţ cu provizii pe care i-l trimitea stăpînului ei. Într-o dimineaţă, după ce fu alungată cu brutalitate de către paznicii închisorii, tot insistînd să intre, unul dintre ei, enervat de perseverenţa femeii, spuse că probabil ascundea ceva împotriva Republicii, în coşul acela, aşa că se repezi să i-l smulgă din mînă. Dar Marion, speriată la gîndul că stăpînul ei va rămîne flămînd, nu vru să-i dea coşul. Atunci unul din acei oştaşi, probabil cel mai crud dintre toţi, strigă :

— Ei bine, lasă că vedem noi imediat ce ai în coş !

Şi cu o lovitură de sabie îi tăie braţul cu care ţinea coşul. Văzînd isprava camaradului lor, toţi ceilalţi izbucniră în hohote de rîs. Sărmana Marion, lăsîndu-şi bucata

de braţ, pe caldarîm, îşi legă ciotul sîngerînd, cu şorţul şi se întoarse acasă. Mama îi dădu primele ajutoare, apoi chemă imediat un medic s-o îngrijească. Femeia dădu dovadă de un curaj uluitor. Căci de îndată ce se simţi mai bine făcu rost de un alt coşuleţ şi-l umplu cu noi provizii.

— Ce, faci, Marion ?

— Păi ce să fac, pregătesc masa stăpînului.

— Cred că n-ai de gînd să te duci din nou, acolo ?

— Ei, că doar nu-i chiar atît de departe...

Dar nici nu ieşi bine pe uşă şi se întoarse îndărăt.

— Hei, Marion, degeaba, încă nu poţi să te ţii pe picioare, îi spuse mama, întinzîndu-i un scaun.

— Ba da, doamnă, pot merge, slavă Domnului ! Dar aş vrea să-mi mai lungiţi bandajul ăsta ca să nu observe stăpînul că-mi lipseşte mîna !

Mişcată pînă la lacrimi, mama o bandajă pe Marion, cum putu mai bine, şi-i prinse braţul într-o eşarfă. Cînd îşi văzu stăpînul, îi spuse că avea un panariţiu la mînă. Bietul abate nu află decît tîrziu, după ce ieşi din închisoare, că Marion îşi pierduse braţul, din pricina lui.

Cred că vă daţi seama că am simţit imediat dorinţa s-o văd şi eu pe acea vitează Marion. Am intrat în odaia unde se afla, încărcată cu ouă proaspete, cu brînză şi cu smîntînă pe care le adusese „dragei sale fetiţe", cum îi spunea ea cameristei mele.

Era o ţărancă bătrînă, înaltă, slabă, zbîrcită, arsă de soare, dar încă dreaptă şi puternică. Am întrebat-o despre cele aflate de la camerista mea, exprimîndu-mi admiraţia. Contrariată de această admiraţie, încercă întruna să se scuze că fusese nevoită să-l înşele pe domnul preot.

— Ei, adăugă ea, dacă aţi şti cît e de milos bietul de el ! Tot timpul îşi face inimă rea pentru alţii ! Pînă la urmă ştiţi ce mi-a spus ? Că mi-ar fi interzis să mai vin

dacă ar fi aflat adevărul! Așa că am făcut foarte bine că l-am înșelat! încheie ea, izbucnind în rîs.

Louise, camerista mea, spuse :

— Ei. doamnă, dacă ați vedea cum îi ține Marion casa preotului și ce mîncare îi face... Ca de pildă, supa aia pe care am mîncat-o ieri...

Marion surîse flatată, dar ridicîndu-și bărbia spuse :

— Ei, drace, nu e chiar așa! Nu mai sînt atît de dibace ca pe vremuri, dar bietul meu stăpîn e bun ca pîinea lui Dumnezeu, căci nu zice niciodată nimic.

Am regretat că n-am apucat să-l văd și pe domnul Roussel. Acel om milos, care inspira un asemenea devotament, trebuia să fie interesant de cunoscut.

Am ajuns la Torino, în momentul în care societatea era complet dezorganizată. Regele[1] nu venise de la Cagliari decît obsedat de un singur gînd la care ținea cu încăpățînarea unui copil bătrîn : voia să restabilească totul ca în *Novant-ott*. Acesta era felul său de a exprima, în *„patois"*-ul său piemontez, anul 1798, an în care fusese expulzat din Statele sale, de către armatele franceze. De aici, rezultară niște consecințe de-a dreptul rizibile : de pildă, vechii săi paji își reluară serviciul alături de cei abia numiți, așa că unii aveau cincisprezece ani, alții, patruzeci. Totul era conform cu vechea epocă : ofițerii, care între timp căpătaseră grade superioare, nu mai puteau rămîne în armată, decît dacă acceptau să redevină cadeți. La fel se petreceau lucrurile în magistratură, în administrație etc. Era o încurcătură de nu mai știai pe ce lume te afli. Singura excepție de la legea *Novant-ott*-ului — și aici regele se arătase foarte receptiv — era perceperea impozitelor care se triplaseră după ocupația francezilor, dar majestatea sa sardă se împăca foarte bine cu această schimbare. Regele își adusese toți

[1] E vorba de *Victor-Emanuel I* (1759—1824), care a domnit între 1802 și 1821 cînd a abdicat în favoarea fratelui său Carol-Felix.

curtenii care-l urmaseră la Cagliari, în timpul emigrației. Nici unul nu era în stare să-și îndeplinească slujba nici măcar o singură zi. Pe de altă parte Napoleon, culesese — după obiceiul său — toată crema Piemontului, toți oamenii cei mai capabili și mai distinși, pe care-i folosise la Curtea lui, așa că cei rămași erau incapabili să-și slujească regele. Încurcătura era mare. Pînă la urmă s-au dus să-l caute pe contele de Valese — care nu voise să se vîre în nici un fel de afaceri și care, avînd din ce trăi, se închisese în castelul său din Vale d'Aosta. Deși avea o mulțime de idei preconcepute, în comparație cu cei sosiți din Sardinia, era cel mai luminat și mai descuiat om. Ba, pe deasupra, trebuia să-i mai și menajeze, și cred că nu de puține ori a fost obligat să roșească din pricina ignoranței lor. În dorința sa de a reveni la acel *Novant-ott*, regele voia să distrugă tot ceea ce creaseră francezii, între altele cîteva colecții științifice deosebit de prețioase. Într-o zi, cîțiva curteni îl rugară să cruțe colecția de ornitologie, pe care o vizitase în ajun și de care păruse încîntat; regele se mînie cumplit și spuse că toate acele inovații erau opera lui Satan. Nici unul din acele cabinete nu existau în *Novant-ott*, și lucrurile mergeau mult mai bine. Dealtfel, nici nu simțea nevoia să fie mai deștept decît înaintașii lui. Verva sa odată epuizată, adăugă că nu va admite decît o singură excepție : să cruțe păsările. Îi plăceau, și porunci ca supușii săi să aibă mare grijă de ele. Partea sardă din Consiliu fu de acord cu regele. Domnul de Valese și domnul de Balbe[1] tăcură lăsînd ochii în jos. Distrugerea cabinetului de ornitologie și păstrarea celui de păsări fu votată în majoritate. Aceste tîmpenii, din care n-o amintesc decît pe asta, dar care se repetau zilnic, făcură guvernul de rîs, iar cînd am sosit noi la Torino, era complet desconside-

[1] Născut în 1762, mort în 1837 ; ministru de interne și președintele Academiei de Științe din Torino.

rat. Mai tîrziu, bonomia regelui i-a conferit un soi de popularitate, și nevoia l-a silit, la rîndul ei, să mai tempereze dispozițiile absurde cu care fusese obișnuit la Cagliari. Trebui să apeleze la persoane al căror merit era cunoscut și apreciat de toată țara, chiar dacă nu petrecuseră un sfert de veac de inactivitate. Domnului de Valese îi fu destul de greu să se acomodeze cu niște oameni cu care nu se împăcase niciodată. Poate că se și temea că dacă ar fi trecut peste sila pe care i-o inspirau colegii săi, nu va mai descoperi — printre cei care-l slujiseră pe Napoleon — capacități care să-i fie superioare. Dar cum era un om de onoare și voia binele țării, îl implora pe rege să încredințeze slujbele importante persoanelor în stare să le facă față și, în fiece zi, aducea cîte o ameliorare extravaganțelor regale. Absența reginei [1], rămasă în Sardinia îl făcea pe rege mult mai accesibil sfaturilor înțelepte. Totuși, regina își trimisese un emisar la Curte, pe un oarecare conte de Roburent, mare scutier și favorit, care se bucura de destulă greutate, căci el era reprezentantul emigrației și al vechiului regim, cu exagerarea de rigoare a unui om mărginit și profund ignorant. Îmi aduc aminte că, într-o zi, aflîndu-mă la tatăl meu, veni vorba despre botezul matelotilor care trec pentru prima oară Ecuatorul. Tata mărturisi că-l primise și el. Domnul de Roburent, spuse surîzînd cu grație :

— Excelența voastră a trecut Ecuatorul? Asta înseamnă că ați fost ambasador la Constantinopole!

Pe atunci, în Piemont, Justiția, se folosea în egală măsură, de trei coduri : vechiul cod civil, codul militar și codul lui Napoleon. Celui care-i era favorabil părții protejate de cîrmuire, i se mai adăuga și un *Biglietto regio*; dacă această precauție era insuficientă, un al doilea *Biglietto regio* casă judecata și, fără a-l mai trimite pe inculpat în fața altei Curți, decidea exact contrariul hotărîrii care se dăduse. Dar trebuie să adaug că acest lucru nu li se întîmpla decît oamenilor care erau la mare cinste. Dealtfel, a existat o întîmplare care a făcut mare zarvă în timpul șederii noastre la Torino. Doi nobili piemontezi, din provincie, avură un proces ce se judecase la Casal. Cel care pierduse, sosi la Torino, se prezentă domnului de Roburent și-i arătă că judecata fusese nedreaptă, avînd în vedere că era văr cu el. Domnul de Roburent își dădu seama de toată puterea acestui argument și obținu imediat un *Biglietto regio*, în favoarea vărului său. Peste trei zile, sosi și cealaltă parte, aducînd cu sine un act ce dovedea că și el era văr cu domnul de Roburent și încă mult mai apropiat. Acesta, după ce examină actul cu toată atenția, fu de acord că săvîrșise o nedreptate, coborî la rege și-i ceru un al doilea *Biglietto regio* care întărea prima hotărîre a Tribunalului. Toate astea se petrecură pe față, fără nici un mister; cînd te aflai într-o situație oficială, ca a noastră, n-aveai altceva de făcut decît să rîzi.

Intoleranța mergea atît de departe, încît ambasada Franței deveni un loc de reprobare. Nu-i puteau ierta regelui nostru că dăduse acea Cartă, iar tatălui meu că-l aproba și că proclama sus și tare, că această măsură, plină de înțelepciune, devenise indispensabilă poporului francez. Aceste doctrine erau cu totul contrare spiritului guvernului sard care — neputîndu-l împiedica pe ambasador să le răspîndească — le dădea de înțeles piemontezilor că era mai bine să se facă cum că nu le aud. „Purii", erau prea puțin dispuși să calce pe la ambasadă. Cei care, slujind în Franța, aveau unele idei mai liberale, se temeau să nu se compromită, așa că nu prea primeam decît vizite de ceremonie. Dealtfel, n-aveam mare lucru de regretat.

[1] E vorba de *Maria-Tereza-Josefina de Austria*, născută în 1773, fiica lui Ferdinand de Austria, fratele împăratului Iosif al II-lea, și a Beatricei d'Este, bogata moștenitoare a Modenei. Maria-Tereza a fost bunica dinspre mamă, a contesei de Chambord

Societatea din Torino, ca dealtfel cea din toate orașele Italiei, oferea prea puține mediocrități cinstite din care este alcătuită majoritatea societății, în alte locuri. Cîțiva savanți și oameni de o înaltă distincție, mai numeroși poate decît în alte părți, duceau o viață retrasă, dedicată studiului și lucrurilor serioase. Dacă puteai pătrunde în acel mediu sau dacă puteai convinge vreun astfel de om să vină la tine, era un adevărat succes, avînd în vedere dificultatea unei asemenea întreprinderi. În schimb, cei care ne călcau pragul ca să înfulece și să danseze, erau de o prostie și de o ignoranță nemaiîntîlnite. Se spunea că în sudul Italiei oamenii ar fi isteți. În privința inteligenței, Piemontul ținea de partea din nord, iar în privința educației, de partea din sud. Într-un cuvînt, țara era prost împărțită. Climatul, mult mai rece decît iarna, în Franța, era mult mai furtunos și mai înăbușitor decît în restul Italiei, vara. Artele frumoase încă nu trecuseră Apeninii, ca să ajungă pînă la Torino. Dealtfel, cred că s-ar fi speriat de groaznicul jargon ce se vorbea acolo. Și și-ar fi dat imediat seama că nu-s în patria lor. În tot timpul șederii mele la Torino, am auzit cu regularitate, în fiecare zi, discutîndu-se — în cabinetul unde tatăl meu primea oaspeții — despre o problemă pe care vreau să v-o prezint sub toate aspectele. Prințul Borghese [1], guvernatorul Piemontului sub Napoleon, montase un candelabru în sala cea mare a teatrului. Era — trebuie s-o spun — o inovație. Prințul se oferi să-l dăruiască, să-l dea jos pe cheltuiala lui, să-l vîndă și să ofere banii orașului ; se oferi să accepte orice i-ar fi cerut regele etc. Cînd am părăsit orașul, după zece luni, încă nu se hotărîseră ce puteau face cu candelabrul ; așteptau sosirea reginei ca să hotărască ea.

Distribuirea lojilor la teatru aduse, pentru o vreme, o oarecare preocupare la Curte. Eram atît de puțin pre-

[1] *Camilio Borghese* (1775—1832), soțul Paulinei Bonaparte, sora lui Napoleon. Guvernator al Piemontului între 1807 și 1814.

gătită pentru astfel de uzanțe, încît nu vă spun cu cîtă mirare am aflat că, în ajunul Carnavalului, regele se dusese la teatru, împreună cu duhovnicul său, ca să hotărască cui să acorde lojile. Oamenii „cu greutate" erau, firește, cei mai bine tratați. Totuși, la părerea bună pe care-o aveau toți despre ei, trebuia adăugată și calitatea de mare senior pentru a avea zilnic o lojă și încă dintre primele. Nobilimea de mijloc era admisă în lojile din rîndul al doilea, iar mica nobilime, își dispută restul lojilor cu cei din Finanțe. Totuși, pentru a avea o treime sau un sfert dintr-o lojă, în rîndul al treilea, îți trebuiau unele alianțe aristocratice. În vreme ce regele alcătuia lista, numai bunul Dumnezeu știe cîte intrigi se țeseau și în cîte scandaluri era vîrît bietul duhovnic ! Și asta, în fiece seară, timp de șase săptămîni ! Așa se explica furia și ciuda unor persoane care trăiau, de douăzeci de ani, pe picior de egalitate cu marea nobilime și care se vedeau dintr-o dată aruncate într-o clasă exclusă de la distracțiile Curții. Mi s-a părut de asemenea ciudat faptul că o fată de neam nobil, măritată cu un om de rînd (cei din Torino mai foloseau încă astfel de cuvinte care la ei nu căzuseră în desuetudine), fusese mult mai bine tratată decît nevasta nu știu cărui nobil care era o femeie de rînd. Presupun că legea era făcută în interesul fetelor de neam care, în Piemont, n-aveau nici un fel de avere. Cred acest lucru, cu atît mai mult, cu cît am auzit spunîndu-se, de pildă, despre o fată de măritat, că aducea ca zestre, printre altele, și o jumătate de lojă la teatru !

Cînd lista — revăzută, comentată, corectată — fu în sfîrșit încheiată, se expedie fiecărei persoane cîte o frumoasă scrisoare oficială, semnată de rege și sigilată cu pecetea lui, în care i se aducea la cunoștință că cutare lojă, în întregime sau numai în parte, îi fusese rezervată și că putea trimite după cheie. Numai că pentru a obține acea cheie, trebuia să plătească o sumă atît de piparată

cum nu plăteai la nici un teatru din Europa. În plus, erai obligat să-ţi mobilezi loja, s-o îmbraci în pluşuri şi-n catifele, să-i pui draperii şi scaune, căci după ce ţi se înmîna cheia, te trezeai într-o chichineaţă goală, cu pereţii afumaţi. Era şi asta o afacere straşnică pentru tapiţerul regelui! Aceste cheltuieli odată făcute, trebuia să mai plăteşti, la uşă, o sumă mai modestă, e adevărat, ca să poţi fi lăsat să pătrunzi în teatru. În ciuda, sau poate tocmai din cauza acestor formalităţi, deschiderea Operei a constituit unul dintre cele mai importante evenimente. Mulţimea începuse să se agite încă de dimineaţă, iar seara se strînsese atît de multă lume la uşă încît, cu toate prerogativele noastre de ambasadori, şi eu şi mama n-am crezut că vom mai apuca să ne vedem, întrege, înăuntru.

Sala era foarte frumoasă, candelabrul, care rămăsese „provizoriu" acolo, lumina destul de bine sala, dar adepţii vechiului regim, bombăniră că lumina lui, întuneca strălucirea Coroanei, adică loja regelui, care era un fel de mic salon, aflat în fundul sălii, mai sus decît restul lojilor şi lat de vreo cinci picioare, doldora de mătăsuri şi de catifele, sclipind de aurării şi luminat de zeci de lumînări. Înainte de acel faimos candelabru, sala nu era luminată decît de loja regală. Loja ambasadorului Franţei se afla vizavi de loja prinţului de Carignan şi era cea mai bună dintre toate. Au încercat ei să ne-o ia, dar cu tata nu le-a mers, fiindcă era omul care ştia să se impună. Spectacolul era ca pretutindeni în Italia: doi cîntăreţi, buni, înconjuraţi de cîţiva acoliţi detestabili, cum nu mai văzusem încă în nici un ansamblu. Dar asta le era suficient acelor oameni care nu se duceau la Operă decît ca să stea de vorbă. Ascultau două sau trei arii, iar restul timpului stăteau la taclale, tot atît de puţin stingheriţi ca şi cum ar fi vorbit pe stradă. Cei de la parter, care stăteau în picioare, se fîţîiau de colo, colo, dacă nu

erau prea înghesuiţi. Baletul — detestabil — smulgea strigăte de admiraţie; decorurile erau parcă mai puţin proaste decît dansul. Femeile tinere aşteptau cu mare nerăbdare să se termine uvertura, pentru că locuiau întotdeauna la soacrele lor şi, cît timp trăiau acestea, nu puteau primi pe nimeni în vizită. La Operă, se schimba povestea; loja era domiciliul lor, acolo puteau primi pe cine voiau ele. Pînă şi bărbaţii din mica nobilime puteau să viziteze doamnele din marea nobilime care nu le îngăduiau niciodată să pună piciorul în palatele lor. Şi nu de puţine ori auzeai spunîndu-se: „Cutare domn e unul dintre prietenii mei de lojă". Şi acel cutare domn se mulţumea cu această amiciţie care uneori devenea destul de intimă, fără a-i pretinde vreodată respectivei doamne să-i treacă pragul casei. Moda tinerilor, care le însoţeau pe doamne, căzuse în desuetudine. Dacă mai rămăseseră vreunii, nu mai admiteau să facă acest lucru în mod dezinteresat şi, pe lîngă faptul că astfel de legături erau afişate fără jenă, nu mai erau atît de nevinovate ca odinioară.

În Piemont era obiceiul să-ţi căsătoreşti copiii fără să le dai un sfanţ. Fetelor li se dădea o dotă atît de mică încît abia dacă le ajungea pentru micile lor cheltuieli personale, dar chiar şi aceea era încredinţată socrului; el plătea micile cheltuieli ale tînărului menaj, însă fără să le asigure vreun venit. L-am văzut pe tînărul conte Tancred de Barolle, unicul fiu al unui tată care avea o rentă de cinci sute de mii de livre, obligat să-l roage să-i dreagă o trăsură ca s-o poată duce pe soţia lui la băi. Marchizul de Barolle calculă cu largheţe cam cît le trebuia tinerilor pentru acea călătorie şi le dădu banii. Nora sa îşi manifestă dorinţa de a-şi vedea apartamentul aranjat: imediat fură chemaţi arhitecţii, tîmplarii, tapiţerii necesari, mobila fu lustruită oglindă şi odăile aranjate magnific. Dar dacă tînăra ar fi vrut să-şi ia o masă

de zece ludovici, care i-ar fi plăcut ei, n-ar fi putut, fiindcă n-ar fi avut cu ce. În privința toaletelor putea să-și comande orice dorea de la Paris ; notele de plată erau achitate fără nici un comentariu. Într-un cuvînt, domnul de Barolle nu refuza nimic copiilor săi, decît independența. Cunosc aceste amănunte pentru că doamna de Barolle era franțuzoaică (fostă domnișoară de Colbert) și fusese puțin cam contrariată de acest procedeu, dar nu avusese ce face pentru că așa era tipicul. Atîta timp cît părinții trăiau, copiii continuau să rămînă copii, în accepția cea mai largă a cuvîntului, bucurîndu-se — în funcție de averea pe care-o aveau cei mari — de toate înlesnirile posibile. Marchizul de Barolle, despre care v-am vorbit, fusese senator și un curtean foarte asiduu al lui Napoleon. În timpul șederii acestuia la Torino, marchizul protestase vehement că trebuia să plătească o sută douăzeci de mii de franci impozite.

— Chiar așa ? îl întrebase împăratul. Plătești o sută douăzeci de mii de franci ?

— Da, sire, nici un sol mai puțin și sînt gata s-o dovedesc majestății voastre, cu hîrtiile pe masă !

— Nu-i nevoie, te cred, și te felicit !

Marchizul de Barole cît se poate de încîntat de felicitarea lui Napoleon, plăti în continuare același impozit.

Farmecul pe care-l exercita opera asupra doamnelor piemonteze, era foarte mare, dar asta nu însemna că nu constituia și o obligație pentru ele. Cînd o femeie lipsea două zile de la Operă, regele trimitea imediat pe cineva să se intereseze de ce lipsise ; apoi doamna căpăta o săpuneală zdravănă și cu asta lucrurile intrau în normal.

Dacă stăteai să te gîndești, nimic nu era mai despotic decît această cîrmuire paternă, mai ales pentru nobilime. Într-adevăr, regele ierta de multe ori datoriile pe care nobilii le aveau la hangii (ceea ce, în paranteză fie spus, a dus de rîpă multe familii) ; în schimb, el hotăra cum

trebuia să-și toace fiecare veniturile. Unora le poruncea să-și clădească un castel, altora să ridice o capelă, unuia să dea concerte, altuia să dea baluri etc. Tot el fixa fiecăruia reședința în satul sau în orașul în care voia el. Ca să te duci în străinătate, trebuia să ceri o aprobare specială regelui, care ți-o dădea foarte greu și numai pe o perioadă de timp, limitată. Dacă protestai, erai imediat închis pe o perioadă mai lungă sau mai scurtă, în fortăreața de la Fenestrelle. Dacă stăteai mai mult decît îți era îngăduit, în străinătate, ți se sechestra imediat tot ce aveai, fără nici o formalitate. Marchizul del Borgo unul dintre cei mai bogați seniori piemontezi, suferind cumplit din pricina reumatismului, se stabilise la Pisa nemaiputînd suporta clima din Torino. Cînd regele Carlo-Amedeo construi Piața San-Carlo, un *Biglietto regio* îl pofti pe marchiz să cumpere una dintre laturile Pieții și să ridice acolo o clădire. Imediat după asta, printr-un alt *Biglietto regio*, majestatea sa îi porunci să înalțe în acel loc un palat măreț al cărui plan îl desenase el ; apoi primi ordinul să-l decoreze, apoi să-l mobileze cu o măreție regească, odaie cu odaie. În sfîrșit, printr-un ultim *Biglietto regio*, suveranul îi spunea că proprietarul unei atît de frumoase locuințe era obligat să stea în ea și că i se retrăgea dreptul de a mai rămîne în străinătate. Turbat de necaz, marchizul se întoarse la Torino, se stabili în odaia unui valet, undeva la capătul superbului său palat pe care se încăpățîna să nu-l vadă niciodată, dar care era străbătut, în fiece dimineață și seară, de capra care-i dădea lapte. Ea a fost singura ființă de sex feminin care a urcat vreodată scara de onoare atît cît a trăit bătrînul marchiz. Copiii săi rămăseseră în palatul din Pisa. Mai tîrziu, nora sa s-a stabilit în palatul din Piața San-Carlo, care era într-adevăr uluitor de frumos. Ea mi-a relatat toată povestea cu acele *Biglietto regio* primite de marchiz și cu plimbările caprei sale prin acel măreț palat. Tînăra era cu atît mai pornită împotriva suveranilor sarzi,

cu cît ea însăși, participînd — cînd era foarte tînără — la un bal la Curte, regina Clotilda [1] îi trimisese — prin doamna ei de onoare — un ac de siguranță ca să-și prindă vălul care-i lăsa umerii puțin mai dezgoliți.

Marchiza del Borgo, sora contelui de Saint-Marsan [2], era spirituală, picantă, ironică, amuzantă și destul de plăcută. Dar, din păcate, nu ne putea vizita, fiindcă se temea să nu fie învinuită că ar fi în relații cu trimișii Franței, în Italia. Purtarea doamnelor piemonteze era, în general, destul de la locul ei. Poate că străinii le cam nedreptățesc, fiindcă ele își afișează legăturile cu acea bravadă specific italiană care pe noi ne șochează atît de tare. Cît despre bărbații lor, ei nu se amestecă în treburile nevestelor și nu-și fac nici un fel de probleme. Această filozofie conjugală este comună tuturor claselor sociale de dincolo de Alpi. Îmi amintesc, în legătură cu acest lucru, că l-am auzit pe pictorul Ménageot [3] istorisind odată, că pe vremea cînd era directorul costumelor, la Opera din Paris, intrase într-o zi la bătrînul Vestris pe care-l găsise străduindu-se să potolească gelozia unui tînăr dansator, compatriot de-al său, a cărui nevastă — o figurantă vioaie și drăguță — îi dădea multă bătaie de cap. După ce epuiză toate frazele banale menite să-l calmeze pe furiosul Othelo, Vestris adăugase în franceza lui pe jumătate italienească :

— Și apoi, vezi tu, amico, in nostro situaţione, coarnele sînt ca și dinții : cînd îți ies, te dor mai rău ca

---

[1] E vorba de *Clotilda de Franța*, sora lui Ludovic al XVI-lea.

[2] Saint-Marsan fusese, sub Imperiu, consilier de Stat și ministru al Franței la Berlin. Fiul său mai mare, Charles de Carail a făcut parte din suita lui Napoleon ca paj, apoi ca ofițer. După Restaurație, au plecat în Piemont. Tatăl a devenit ministru, iar fiul, colonel și aghiotant al regelui.

[3] *François-Guillaume Ménageot* (1744—1816), pictor foarte apreciat în epoca respectivă. După ce a luat Marele Premiu, a fost numit directorul Academiei franceze, la Roma.

diavolo... Apoi, încet, încet, te înveți, e apoi finito prin a mînca cu ei...

Ménageot pretindea că sfatul îi fusese urmat cu promptitudine.

Capitolul II

Vizitele la Torino. — Contele și contesa de Balbe. — Domnul Dauzère. — Prințul de Carignan. — Corpul diplomatic. — Generalul Bubna. — Plictiseală la Torino. — Aspectul orașului. — Apartamentele ce se găseau în el. — Masa oferită de contele de Valese. — Jules de Polignac.

Atîta cît a durat sezonul Operei, nu s-au făcut și nu s-au primit vizite. Noroc că uzanțele nu admiteau vizitele, decît seara. La Torino, palatele n-aveau porți, iar scările n-aveau lumină. Servitorul care te însoțea era înarmat cu un felinar, și te ducea astfel pînă la primul, al doilea sau al treilea etaj al unei case imense al cărei proprietar locuia într-o cămăruță, restul fiind închiriat, de obicei, marilor financiari. Trebuia să te prezinți în persoană, la ușa casei, să stai în trăsură și să aștepți pînă ce venea servitorul să-ți spună dacă stăpînul era sau nu dispus să te primească. Doamnele primeau, în general, foarte rar ; rochia în care le găseai, deranjul din cameră, ca dealtfel și persoana lor neîngrijită dovedeau foarte clar că nu erau pregătite să primească lume. Cu excepția doar a cîtorva case, care erau veșnic deschise, ca de pildă, palatele familiilor del Borgo, Barolle, Bins, Mazin etc. Cum nu ne duceam chiar tot timpul la Operă, rămîneam deseori, seara, la noi acasă, într-un cerc restrîns. Domnul și doamna de Balbe erau cei mai statornici oaspeți ai noștri ; domnul de Balbe era unul dintre acei bărbați distinși despre care am pomenit mai înainte. Cunoștințele pro-

funde pe care le avea în toate domeniile, nu-l împiedicau să fie un om amabil, vesel, spiritual și de treabă, în viața de toate zilele. Dealtfel Napoleon îl așezase în fruntea Universității. Încrederea pe care-o aveau toți în el, făcuse să fie numit șeful guvernului provizoriu, alcătuit după plecarea francezilor și pînă la venirea regelui. După instalarea suveranului, nimeni nu avusese curajul să-l alunge, așa că rămăsese directorul Instrucțiunii Publice, cu acces la Consiliu unde totuși nu era chemat decît pentru unele probleme speciale, cum fusese, de pildă, cea cu cabinetul de ornitologie. Nu împărtășea spaima puerilă a celorlalți de a-și manifesta simpatia față de noi, așa că ne vedeam aproape zilnic. Soția sa, franțuzoaică, era o femeie foarte vioaie, foarte bună și foarte amuzantă. Era verișoara domnului de Maurepas, îi cunoscuse pe părinții mei, la Versailles, așa că se împrietenise foarte repede cu noi. Printre amicii noștri, se număra și familia Cavour ; erau și așa mult prea compromiși în ochii regimului, pentru a încerca să-și mai salveze, cît de cît, reputația. Mama fusese doamna de onoare a prințesei Borghese, iar fiul, mareșalul Palatului și prietenul prințului. Sora soției sale se măritase cu un francez. Domnul Dauzère, directorul poliției generale în timpul administrației franceze, mulțumindu-și pe deplin șefii, izbutise să se facă atît de iubit în acea țară, încît toată lumea protestă cînd regele vru să-l expulzeze ca pe toți francezii ce slujiseră în Piemont. Așa că a rămas la Torino, cu toți ai săi ; pînă la urmă, a căpătat o mare influență în guvern, iar după ce am plecat de acolo, am auzit spunîndu-se că devenise unul dintre personajele importante ale țării. Ne vedeam de asemenea — deși nu eram chiar atît de intimi — cu contesa Mazin, o persoană spirituală și distinsă ; fusese crescută de unchiul ei, abatele Caluzzo [1], al cărui nume

[1] *Valpergo di Caluso* (1737—1815), astronom și orientalist celebru în epoca respectivă. A fost directorul Observatorului din Torino și președintele Academiei de Științe.

era cunoscut tuturor savanților din Europa. Împreună cu corpul diplomatic, cam asta era toată societatea noastră.

Prințul de Carignan era foarte bucuros ori de cîte ori preceptorul său îl aducea la noi. Abia scăpat dintr-un pension din Geneva, unde se bucura — aidoma tuturor elevilor de acolo — de deplină libertate, întors acasă fusese supus regimului unui prinț piemontez, deși regele încă ezita dacă să-l proclame sau nu, moștenitorul Coroanei.

Tata, care primise sarcină să obțină această numire, se străduia, plin de zel, să fie confirmat prinț-moștenitor, așa că tînărul Carignan — care venea să-și verse amarul în fața tatălui meu — îl privea pe acesta ca pe protectorul și pe ocrotitorul său. Unul dintre lucrurile care-l necăjeau cel mai tare, erau precauțiile exagerate, luate în legătură cu sănătatea sa. Așa, de pildă, nu se putea urca pe un cal decît numai în grădina Palatului, însoțit de doi scutieri, de medicul și de duhovnicul său. Acest duhovnic devenise umbra lui : asista la scularea și la culcarea sa, la toate mesele, îl obliga să-și spună rugăciunile și-l binecuvînta de dimineață pînă seara ; în sfîrșit, se străduiră tot timpul să alunge Diavolul din el, care mai mult ca sigur că se strecurase în sufletul său în timpul șederii în cele două orașe blestemate, Paris și Geneva. În loc să-i cîștige încrederea, duhovnicul izbuti să facă exact invers, adică să-l convingă pe tînărul prinț că era spionul lui, care-i raporta regelui tot ce făcea și ce spunea. Tata îl îndemna să aibă răbdare și să fie prudent, compătimindu-l totodată pentru necazurile sale. Își dădea perfect de bine seama cît trebuia să sufere un băiat de cincisprezece ani, crescut pînă atunci într-o libertate poate puțin cam exagerată (deoarece mama sa nu se ocupase aproape deloc de el), din pricina unei asemenea schimbări de situație. Din fericire, prințul era foarte iubit de preceptorul său, domnul de Saluces ; băiatul avea în-

credere în el şi în domnul de Balbe, care era unul dintre tutorii săi. Cînd venea pe la noi şi nu ne aflam de faţă decît tata, eu, domnul de Balbe şi preceptorul său, era în culmea fericirii. Era destul de înalt pentru vîrsta lui şi avea un chip foarte plăcut. Locuia singur cuc, în uriaşul palat Carignan care-i fusese pus la dispoziţie. Încă nu intrase în stăpînirea bunurilor sale, aşa că ducea o viaţă strîmtorată şi plină de privaţiuni. Uneori întîmpina greutăţi ca să i se plătească pînă şi cele mai neînsemnate cheltuieli pe care era obligat să le facă.

Nici regele nu trăia în lux. Palatul unde locuia fusese mobilat, dar mobila, aparţinîndu-i prinţului Borghese, fusese luată de stăpînul ei. Aşa că regele, cînd sosise, nu mai găsise nimic. Multă vreme fusese obligat să se folosească de veselă, de lenjerie, de porţelanuri, de cai şi de trăsuri împrumutate de la seniorii piemontezi.

Negocierile pentru recunoaşterea ca moştenitor al tronului a prinţului de Carignan, luară sfîrşit; dar influenţa Austriei şi intrigile ducelui de Modena, ginerele regelui, izbutiră să nu le facă publice. Printr-o întîmplare, bineînţeles premeditată, într-o zi, la Curte, trăsura tatei se nimeri alături de cea a prinţului de Carignan. Tata îi dădu întîietate prinţului, deşi ambasadorul Franţei avea dreptul de a trece înaintea lui. Această concesie prin care de fapt tata îl declara făţiş pe tînărul Carignan, moştenitorul Coroanei, grăbi declaraţia regelui, aşa că prinţul îi fu extrem de îndatorat tatălui meu. Acest punct odată cîştigat. Franţa avînd interesul să păstreze şi tronul familiei de Savoia, tata primi sarcina de a face tot ce putea pentru a i se recunoaşte legitimitatea şi celuilalt Carignan, fiul contelui de Villefranche. Căută deci, cu multă grijă actul pe care duhovnicul răposatului rege i-l smulsese acestuia, în ultimul moment. Din nenorocire, îl găsi deşi mai bine nu-l mai găsea. Pentru că, în acel act, regele recunoştea căsătoria contractată de vărul său, contele de Villefranche, dar nu recunoştea şi dreptul soţiei

acestuia de a căpăta titlul şi rangul de prinţesă, iar copiilor rezultaţi din această căsătorie li se interzicea să aibă vreodată pretenţia la tron, naşterea lor fiind şi rămînînd nelegitimă. După găsirea acelui document cerut cu atîta tărăboi de către cei din fammilia La Vauguyon, toţi tăcură mîlc, o bună bucată de vreme. În timpul „Celor o sută de zile“, tata redeschise această discuţie, şi dacă domnul de Carignan s-ar fi înapoiat la Torino în loc să se ducă după Napoleon, în acea epocă mai mult ca sigur că ar fi avut cîştig de cauză. Regele Sardinei se temea tot atît cît şi noi să nu se stingă cumva familia de Savoia.

În ceea ce priveşte corpul diplomatic, era alcătuit din domnul Hill, reprezentantul Angliei, om foarte de treabă, dar morocănos şi bolnăvicios, care nu prea avea obiceiul să facă vizite; din prinţul Koslovski, ambasadorul Rusiei, bărbat doldora de cunoştinţe şi deosebit de spiritual, dar atît de neserios şi de uşuratic, încît nu-l cultiva nimeni. Alte legaţii încă nu aveau reprezentanţi; Austria era reprezentată de contele de Bubna, generalul armatei de ocupaţie lăsată în Piemont. Poziţia sa era totodată şi diplomatică şi militară. Se însurase de curînd cu o tînără, de origine evreiască ce nu fusese primită la Viena. Această situaţie îl determinase să rămînă în străinătate. Doamna Bubna, deosebit de frumoasă şi de isteaţă, era cea mai dulce fiinţă, care-şi petrecea viaţa mai mult la noi. Nu se distra deloc la Torino, deşi era îndrăgostită lulea de bărbatul ei care o răsfăţa întocmai ca pe o copilă, ducînd-o o dată pe săptămînă să danseze, pe cheltuiala oraşului Torino. Căci, în calitatea lui de militar şi de diplomat, era scutit de orice fel de taxe. Fusese trimis de mai multe ori la Napoleon în împrejurările cele mai critice ale monarhiei austriece şi ne istorisea amănuntele acelor negocieri într-un mod foarte picant. Îmi pare rău că nu mi le mai amintesc, ca să le fi putut reda în paginile acestei cărţi. Vorbea despre împărat cu o foarte mare admiraţie, mărturisindu-ne că relaţiile cu el erau cu atît

mai facile, de la om la om, pe cît erau de dificile de la imperiu la imperiu. Adevărul e că Napoleon îl aprecia pe Bubna, îl lăuda şi-i dăduse numeroase dovezi de stimă. Îmi plăcea atît de mult să-l aud vorbind despre Bonaparte, încît mă prindea adesea ceasul unu noaptea, ascultîndu-l.

Prietenul meu Bubna avea faima de a-i cam plăcea să jefuiască. Felul în care exploata oraşul Torino, în plină pace, nu era deloc prea departe de acest cuvînt ; dorea, de asemenea, să menţină cît mai mult cu putinţă, ocupaţia militară. Tata, dimpotrivă, ajuta cît putea autorităţile sarde să se descotorosească de ea. În ciuda acestor puncte deosebite de vedere, relaţiile dintre noi rămăseseră la fel de intime şi de amicale. Pînă la urmă, trupele austriece fură, în sfîrşit, retrase, iar contele Bubna rămase doar ca simplu ministru, aşteptînd sosirea prinţului de Stahrenberg care urma să-l înlocuiască.

Poate că sînt nedreaptă faţă de piemontezi declarînd că oraşul Torino era locul cel mai trist şi mai plicticos din cîte există pe lume. Am arătat diversele circumstanţe care-l făceau să fie dezagreabil în ochii tuturor, dar mai ales în ochii noştri, în epoca respectivă. Dacă adăugăm la toate acestea faptul că ne aflam aici după cei doi ani atît de plini, din 1813 şi 1814, pe care-i petrecusem chiar pe scena teatrului unde evenimentele se dezlănţuiseră în toată amploarea lor, şi că după asta nimerisem într-un oraş atît de trist şi de monoton unde n-auzeam discutîndu-se decît despre acel faimos candelabru, îmi veţi da dreptate să nutresc o oarecare silă faţă de Torino, care, dealtfel, era o aşezare foarte civilizată. Străzile sale erau drepte, dar arcadele care le împodobeau dădeau impresia că ar fi pustii, căci echipajele — prea puţin numeroase — nu puteau suplini lipsa pietonilor. Clădirile erau frumoase pe dinafară. Un veneţian spunea că, la el acasă, în Veneţia, persoanele purtau măşti. Afirmaţia se potrivea întocmai clădirilor din Torino, fiindcă acele faţade elegante ascun-

deau, în general, nişte cocioabe unde se aflau adevărate labirinturi de camere, distribuite tot atît de prost pe cît erau de sărăcăcios mobilate. Rămîneai pur şi simplu uluit, să vezi mizeria adăpostită sub acea mantie a unor linii arhitecturale atît de frumoase. Sub pretextul că vor fi într-o zi reparate şi că turnarea unor noi temelii le-ar vătăma soliditatea, erau păstrate toate cocioabele, astfel încît toţi pereţii, pînă şi cei ai Palatului Regal, erau crăpaţi şi găuriţi. Fiecare din acele găuri era doldora de ciori care alcătuiau cîte un nor negru pe fiecare stradă, făcînd un zgomot asurzitor în întreg oraşul.

Pentru cel care nu e obişnuit cu un asemenea spectacol, nimic nu e mai trist decît fîlfîitul aripilor şi cîrîitul unor astfel de păsări.

Odată ajuns la tine acasă, apartamentul pe care izbuteai să ţi-l procuri nu putea să compenseze plictiseala de afară. Oricît de puţini străini s-ar opri la Torino, tot e greu să-i găzduieşti ca lumea. Palatele frumoase sînt ocupate de proprietarii lor, sau închiriate pe termen lung, şi corpul diplomatic are destulă bătaie de cap să-şi procure locuinţe convenabile. Cît priveşte confortul, nici nu mai e cazul să aducem vorba despre aşa ceva. Tata alesese casa marchizului Alfieri, pe atunci ambasador la Paris, fiindcă fusese asigurat că era împărţită şi aranjată aidoma caselor din Franţa. E adevărat că nu avea acea enormă *salla*, întîlnită în mai toate palatele piemonteze şi că avea ferestre cu vitralii la mai toate camerele. Dar, de pildă, odaia unde locuiam eu, precedată de o lungă galerie ornamentată cu stuc, lipsită de posibilitatea de a face focul în ea, tapetată toată cu damasc de un roşu aprins, era pardosită nu cu dale — ca, hai să zicem, într-o bucătărie de mîna a doua — ci cu pietre, ca cele de pe stradă. La căpătîiul patului meu, o uşă comunica — printr-un balcon deschis — cu odaia cameristei mele. Mama nu stătea nici ea mai bine, iar tata stătea şi mai prost, căci camera lui era cea mai mare şi cea mai tristă.

Ministrul Angliei locuia într-un palat superb, cu o arhitectură remarcabilă şi foarte admirată : palatul Morozzi ; acesta avea acea faimoasă *salla* de care piemontezii făceau atîta caz. Ea ocupa tot mijlocul casei, de sus şi pînă jos, în aşa fel încît la primul etaj nu puteai trece decît prin nişte galerii exterioare pe care arhitectul le lăsase descoperite ca să fie mai uşoare şi să nu îngreuneze construcţia. Bietul domn Hill se oferise să le închidă cu vitralii, pe banii lui, dar întreg oraşul se revoltase împotriva acestei barbarii britanice. Pentru a evita să înfrunte acele treceri *„extra-muros"*, ambasadorul sfîrşise prin a se statornici în trei odăi mici de la mezanin, singurele în care se putea face focul. Lucrul era, dealtfel, cu atît mai necesar cu cît iarna e lungă şi friguroasă la Torino. Am văzut, zile întregi, termometrul între zece şi cincisprezece grade sub zero şi locuitorii nu păreau nici surprinşi, nici deranjaţi de această temperatură, în ciuda puţinelor lor măsuri de precauţie pe care şi le luau.

Congresul de la Viena îi făcu cadou regelui Sardiniei statul Genova. În ciuda aportului pe care l-am avut în privinţa acestei creşteri importante a teritoriului său, regele continua să fie foarte supărat pe Franţa că nu-i dădea şi Savoia. Faptul cel mai ciudat era că Ludovic al XVIII-lea era şi mai supărat decît el pentru că dorea din tot sufletul să i-o dea, fiindcă avea tot timpul senzaţia că tăinuia un lucru furat. Tata nu împărtăşea însă delicateţea regelui nostru, şi ţinea foarte mult ca Franţa să păstreze acea parte din Savoia pe care i-o încredinţaseră tratatele din 1814. Cînd deputaţii din Genova veniră să-şi aducă omagiul, regelui Sardinei, el le dădu un ospăţ la contele de Valese, ministrul de externe. Bineînţeles că a fost invitat şi corpul diplomatic. Acel banchet a fost, timp de cincisprezece zile, obiectul solicitudinii întregului oraş. Se ştia de unde urmau să vină peştele, vînatul, bucătarii. Alimentele au fost adunate cu multă caznă, recurgîndu-se

la amabilitatea seniorilor de la Curte şi mai ales a ambasadorilor. În sfîrşit, sosi şi ziua festinului ; eram vreo douăzeci. Masa a fost straşnică, minunată şi foarte bine servită. În ciuda etalării mîncărurilor, care mă făceau să mă tem de o anumită notă de ridicol, nu s-a întîmplat nimic supărător. Domnul de Valese a făcut onorurile casei, ca un mare senior. Plictiseala şi monotonia care-i copleşeau pe toţi locuitorii oraşului Torino, îi făcu să profite din plin de acest eveniment atît de deosebit. Dealtfel, a fost singura ocazie în care i-am văzut pe membrii corpului diplomatic poftiţi să ia masa într-o locuinţă piemonteză.

Străinii — după cum am mai spus — nu prea se opresc la Torino pentru că n-au ce vedea şi pentru că hanurile sînt proaste.

L-am văzut, în trecere, pe Jules de Polignac [1], îndreptîndu-se spre Roma, unde fusese trimis de Monsieur. Cred că trebuia să statueze drepturile iezuiţilor şi mai ales să discute despre Congregaţia acestora care îşi întinsese reţeaua nevăzută asupra întregii Franţe, sub numele de „mica biserică". Congregaţia era prost văzută de Papa Pius al VII-lea, care nu voise să recunoască nici Concordatul, nici pe episcopii numiţi în urma acelui tratat. Iezuiţii trăgeau nădejde că Papa îi va recunoaşte pînă la urmă măcar pe episcopii titulari, deosebindu-i de cei dinainte de Concordat ; Jules de Polignac se ducea deci la Roma să negocieze acest lucru. Papa s-a arătat însă destul de neînţelegător pentru că, reîntorcîndu-se de la Roma, l-am văzut pe Polignac, foarte nemulţumit, deşi

---

[1] *Jules de Polignac* (1780—1847), conte, apoi prinţ, cel de al doilea fiu al ducelui Jules de Polignac şi al ducesei Yolande de Polastron, guvernanta fiilor Franţei şi favorita reginei Maria-Antoaneta. Se cunoaşte rolul jucat de prinţul de Polignac în timpul domniei lui Carol al X-lea şi în 1830. Condamnat la închisoare pe viaţă şi la pierderea drepturilor civile, a fost întemniţat în fortul Ham pînă la amnistia din 1836.

obţinuse să fie numit prinţ roman, lucru ce nu prezenta dealtfel nici o dificultate. Jules de Polignac îşi prelungi destul de mult şederea la Torino. Între timp, iezuiţii începură a deveni puternici. Drept răsplată că le luase apărarea, îl numiră pe Polignac cavaler de Saint-Maurice. N-am putut niciodată pricepe cum un om cu numele şi cu poziţia sa, a putut avea fantezia de a rîvni la acel căpeţel de panglică.

Ordinul *Annonciada* este unul dintre cele mai ilustre şi mai căutate din Europa, care n-are altă decoraţie decît Marele Colier, ce-ţi conferă titlul de „excelenţă. Regele Sardiniei face „excelenţe", aşa cum alţi regi fac duci sau prinţi ; atîta doar că acest titlu nu se moşteneşte, deşi te face să te bucuri de toate distincţiile şi privilegiile din acea ţară. Şi dacă aşa stau lucrurile, mă întreb cum de domnul de Polignac, care era nespus de ambiţios, s-a mulţumit doar cu acea măruntă distincţie de cavaler al ordinului Saint-Maurice, care — ca să zic aşa — umbla singură pe toate drumurile ? Oricît de obişnuiţi am fi fost cu ciudăţeniile sale, încă mai avea resurse să ne uimească. Într-o zi, ne mărturisi că dorea grozav de mult ca regele să-l numească ministru, nu pentru că — adăugase el — se socotea mai dibaci ca alţii, ci pentru că nimic nu i se părea mai uşor decît să guvernezi Franţa. Nu-i va pune regelui — zicea el — decît o condiţie : îi va cere să-i încredinţeze, pe timp de zece ani, ministerul afacerilor externe, ministerul de război, de interne, de finanţe şi mai ales poliţia. Aceste cinci ministere, odată în mîna sa, el ar fi răspuns de tot şi asta, fără să-şi dea nici cea mai mică osteneală. Altă dată, spunea că din moment ce Franţa avea chef de Constituţie, i-ar face el una foarte îngăduitoare, menită să satisfacă pînă şi opiniile cele mai liberale, că ar citi-o în plină Cameră şi că apoi, urcînd la tribună ar adăuga :

— M-aţi auzit citind această Constituţie ; cred că vă convine ; acum ar fi cazul să vă arătaţi demni de ea. Va

trebui să fiţi înţelepţi timp de zece ani ca s-o putem promulga, căci fiece mişcare revoluţionară, oricît de neînsemnată ar fi ea, va întîrzia cu un an acest moment pe care şi noi îl dorim din toată inima !

În aşteptarea acelui „*Io el rey*", striga cît îl ţinea gura, lovind cu palma într-o sabie mare pe care o tîra după sine, căci, în calitate de aghiotant al lui Monsieur — deşi nu văzuse un obuz şi nu comandase niciodată nici măcar unui singur soldat — purta mai tot timpul uniforma militară.

Aceste neghiobii nu merită deranjul de a mai fi povestite, în afară de deplorabila celebritate pe care şi-a cucerit-o bietul Polignac. Aş putea înşira un adevărat pomelnic, dar socot că cele istorisite sînt de ajuns pentru a demonstra prostia şi mărginirea acestui nobil ţanţoş.

Capitolul III

Revelaţia proiectelor bonapartiste. — Călătorie la Genova. — Prinţesa de Grassalcowics. — Napoleon părăseşte insula Elba. — Debarcă în Franţa. — Ofiţerul trimis de generalul Marchand. — Declaraţia din 13 martie. — Fratele meu, la uşa ducelui de Angoulême. — Papa. — Ducesa de Lacques.

Tata primise sarcina de a veghea asupra acţiunilor bonapartiste ce aveau loc în Italia, precum şi asupra relaţiilor bonapartiştilor cu insula Elba. Se folosea în acest scop de un medic englez, pe nume Marshall, pe care prinţul regent al Angliei îl trimitea mereu în Italia pentru a culege informaţii despre conduita — mai mult decît uşuratică — a soţiei sale.

Acel Marshall, introdusese, în 1799, vaccinul în Italia ; în timpul cruntelor răzbunări exercitate de Curtea din Palermo asupra vaselor amiralului Nelson, el se afla la Neapole. În acea epocă era tînăr şi, indignat de spectacolul cumplit al atîtor grozăvii, profitase de caracterul lui englezesc şi de accesul pe care-l avea în calitate de medic, pentru a aduce nenumărate servicii victimelor

acelei acțiuni regaliste. De atunci, rămăsese în relații foarte strînse cu partidul revoluționar, ajungînd să-i cunoască pînă și planurile, fără însă a lua parte la ele.

Într-o noapte din luna ianuarie 1815, sosi la tatăl meu, pe furiș, și-i înmînă niște documente care dovedeau cît se poate de clar că, în Franța, se pregătea o revoluție și că Napoleon trăgea nădejde să părăsească, foarte curînd, insula Elba, și să sprijine acea revoluție, cu prezența și cu oastea sa. Tata, convins de gravitatea acelor fapte, îl zori pe Marshall să comunice tot ce aflase, guvernului francez. Dar el refuză să ia legătura cu vreun ministru, căci cabinetele tuturor erau invadate de bonapartiști și se temea pentru siguranța sa.

Domnul de Jaucourt[1] ținea locul domnului de Talleyrand, dar nu răspundea la nici o depeșă ; corespondența se făcea prin intermediul birourilor și era pur oficială. Tata nu știa nici el cărui ministru să se adreseze Marshall, care nu voia să dea nimănui hîrtiile pe care și le procurase, decît numai regelui. Dealtfel, se lăuda că era în relații foarte strînse cu prințul regent. Importanța revelațiilor sale îi justifica pe deplin cererea. Tata îi dădu o scrisoare către ducele de Duras, care-l introduse, în 22 ianuarie, în cabinetul lui Ludovic al XVIII-lea. Regele îi mulțumi tatei pentru zelul cu care-i procurase acele informații atît de prețioase ; dar, din păcate, nu-și luă nici o măsură de precauție, nici măcar pe aceea de a trimite o corvetă în jurul insulei Elba. Delăsarea, în acea epocă, întrecea tot ceea ce și-ar putea imagina posteritatea. Tata n-a primit nici o scrisoare, în legătură cu acele informații, de la ministrul afacerilor externe ; ba nu, a primit una în care-i cerea niște trufe din Piemont, pentru rege ; scrisoarea avea patru pagini și intra în cele mai

[1] *Marchizul de Jaucourt* s-a născut în 1757 și a murit în 1852. Colonel, membru al Adunării Legislative și al Tribunatului ; ministru și pair al Franței, s-a raliat Monarhiei din Iulie, apoi celui de al doilea Imperiu.

minuțioase amănunte în legătură cu felul cum urmau să fie expediate acele faimoase trufe, pentru a ajunge în perfectă stare la Curtea și pe masa regelui. Adevărul e că Talleyrand îl ținea suficient la curent, cu tot ceea ce se petrecea la Congres ; dar faptul că stătea la Viena îl împiedica să-i dea vești despre Franța sau să afle ce se petrecea în această țară.

Spre sfîrșitul lui februarie, Curtea italiană se duse la Genova pentru a o primi pe regină, care venea din Sardinia. Corpul diplomatic se îndreptă și el către acest oraș. Am lăsat în urmă valea din Torino și pe cea din Alexandria, aflate sub zăpada ce le acoperise încă din luna noiembrie și am ajuns pe culmea Bocchettei. Numai că de acolo drumul nu era ca vai de lume. Muntele Bocchetta nu are nici un platou, iar trăsura nu-și isprăvise încă ascensiunea, cînd bidiviii care o trăgeau și începuseră să coboare. În acel an, priveliștea era cu atît mai izbitoare, cu cît am trecut brusc din plină iarnă, într-o primăvară destul de înaintată. De o parte, muntele era acoperit de zăpadă, iar rîurile erau înghețate ; cascadele păreau stalactite de gheață ; de cealaltă parte, pomii erau înfloriți, iar unii aveau chiar și frunze ; iarba era verde, rîurile susurau, păsările ciripeau, natura întreagă părea dispusă să te facă să uiți tristețea care-ți strînsese inima, cu un sfert de ceas mai înainte. Cred că n-am încercat niciodată un sentiment mai plăcut.

După cîteva ceasuri de drum rapid, printr-un ținut încîntător, am ajuns, în 26 februarie, la Genova. Străzile erau acoperite cu flori ; nicăieri n-am mai văzut atîta risipă de flori, vremea era minunată ; am uitat într-o clipă de oboseală acelei călătorii care, la început, fusese atît de penibilă.

Coborînd din trăsură, am vrut să mă plimb pe străzile înmiresmate, atît de curate și de frumos pietruite și unde plimbarea era de o sută de ori mai plăcută decît cea din odaia mea din Torino. Străzile erau pline de o mulțime

veselă, însuflețită, aferată, care făcea un contrast izbitor cu lumea murdară și plictisită pe care tocmai o părăsisem. Femeile, încălțate cu pantofi de mătase, pe cap cu acel elegant „mezzaro", mă încîntară, iar copiii mi se părură, pur și simplu, fermecători. Toată lumea din Genova ieșise pe stradă. După cinci minute, ne-am trezit înconjurați de cel puțin patruzeci de cunoștințe. Am simțit brusc cum mi se ridica de pe umeri acea greutate ca de plumb care mă apăsase în timpul șederii mele la Torino. Bucuria mi s-a mai potolit, după ce a trebuit să urc cele o sută cincizeci de trepte ca să pot ajunge la unul din frumoasele apartamente, reținut într-un mare palat, special pentru ambasadorul Franței.

În timpul șederii mele la Genova, singurele lucruri care nu mi-au plăcut, au fost înălțimea fără precedent a apartamentelor și cerșetorii. Nu voi mai repeta ceea ce toată lumea știe despre măreția și eleganța palatelor. Nu voi vorbi nici despre moravurile acestei cetăți pe care n-am avut prilejul să le observ căci, la puține zile după sosirea noastră, evenimentele politice ne-au obligat să ne retragem, așa că doar ce-am apucat să zăresc societatea genoveză.

Locuitorii acestui oraș nu-și dădeau nici cea mai mică silință să-și ascundă mîhnirea că fuseseră alipiți Piemontului și nici sila pe care le-o inspira regele. Puțini dintre ei s-au dus la Curte, iar cei care au făcut acest lucru, au fost foarte prost priviți de compatrioții lor.

Lordul William Bentinck [1], sedus de ochii frumoși ai Luizei Durazzo (cum i se spunea la Genova), autorizase prin tăcerea sa, dacă nu prin vorbele sale, restabilirea

[1] *Lordul William Charles Cavendish Bentinck* (1774—1839), plenipotențiar englez și comandant șef al trupelor britanice în Italia. Din 1827 pînă în 1833, a fost guvernatorul general al Indiei. Era cel de al doilea fiu al lui William Henry Bentinck, al treilea duce de Portland, unul dintre șefii partidului whig și prim-ministru între 1801 și 1807.

vechiului guvern, în timpul ocupării orașului. Hotărîrile prin care Congresul din Viena dispusese de soarta genovezilor, li se părură acestora mult prea greu de îndurat. Dacă trebuiau cu orice preț, să înceteze de a mai fi genovezi, atunci preferau să fie francezi decît piemontezi. Sentința de la Viena, îi transformase în bonapartiști înflăcărați, așa că pretutindeni nu vedeai decît șiruri nesfîrșite de genovezi care se îndreptau spre insula Elba. Armata engleză, înainte de a pune orașul sub puterea sardă, despuiase toate instituțiile publice de tot ce aveau ele mai de preț și luase din port pînă și lanțurile cu care erau legate galerele. Această ocară ațîțase la maximum sentimentul național al genovezilor.

A doua zi după sosirea noastră în acest oraș, am fost convinși să asistăm la o reprezentație pe care un căpitan englez de vas o dădea în cinstea regelui. Era vorba să-i arate efectul ghiulelelor cu pulbere, trase de pe tunurile fixate pe navă, lucru cu totul nou în acea epocă. Ne-am dus pe jos, pe o vreme admirabilă pînă la un mic platou situat pe o stîncă, la cîțiva stînjeni de oraș, de unde te puteai bucura de o priveliște măreață. O barcă veche, ancorată atît de departe încît abia o puteai zări cu ochiul liber, servea drept țintă. Briza, care adia din larg, reîmprospăta și răcorea aerul. Spectacolul era însuflețit pe coastă și foarte animat în portul ce se zărea în dreapta, plin de vase pavoazate. La un moment dat, tirul fu întrerupt din pricina a două mici bricuri care, împinse de vînt, puteau fi lovite. Evident, ele nu vrură să abordeze; manevrară în așa fel, încît să se îndrepte spre larg și după mai multe încercări, reușiră, așa că tirul reîncepu. După cum am aflat mai pe urmă cele două bricuri îl transportau pe Bonaparte și averea sa pe țărmul orașului Cannes. Dacă din întîmplare, una din acele ghiulele nimerea bricurile, soarta omenirii s-ar fi schimbat. Căpitanul englez, oferi apoi, sub un cort, un dejun foarte îmbelșugat și astfel dimineața luă sfîrșit într-un chip foarte plăcut.

Îmi amintesc că prinţesa Krassalkowitz a venit, după-amiază, la noi. O cunoşteam de foarte multă vreme ; a doua zi, urma să plece la Livorno. Seara, am discutat despre cît de fade erau toate evenimentele şi cît de plicticoase gazetele : merita să aştepţi cincisprezece zile mizerabilul protocol al Congresului de la Viena ? Pe jumătate glumind, am început a regreta anii dinainte, atît de agitaţi şi de plini de evenimente. Acum, existenţa sigur că ne părea monotonă, lipsită de toate acele spectacole grandioase. Mama spuse :

— Vorbe de femei tinere şi fără minte ! Ei, doamnelor, nu ispitiţi Providenţa ! Cînd veţi avea vîrsta mea, veţi afla că clipele liniştite de care v-aţi bucurat în copilărie, nu ţin niciodată prea mult !

Aşa că atunci cînd, după trei zile, prinţesa Krassalkowitz se întoarse la Genova fiindcă nu putuse debarca la Livorno, de unde plecă imediat la Viena, îi spuse — ruşinată — mamei :

— Ah, dragă doamnă ambasadoare, cîtă dreptate ai avut ! Îţi cer iertare pentru prostiile debitate şi crede-mă că mi-e ruşine de tot ce-am spus !

Ar fi trebuit să-i împărtăşesc remuşcările fiindcă şi eu făptuisem aceeaşi greşeală.

Tocmai cînd asistam la un concert, cineva a venit după tata, spunîndu-i că-l aştepta un curier ce fusese trimis de consulul din Livorno şi care-l anunţa că Bonaparte plecase din Porto-Ferrajo. Tata înştiinţă, imediat, Curtea. Expedie o ştafetă la Viena, domnului de Talleyrand, o alta la Paris şi trimise un secretar de legaţie ca să-i ducă această veste lui Massena, prevenind astfel toate autorităţile de pe coastă. Dar toată această precauţie fu dejucată de rapiditatea cu care acţionă Napoleon. La cîteva ceasuri după plecarea sa din Genova, domnul de Château străbătea bivuacul din Cannes, abandonat de mult, deşi cenuşa focurilor mai era caldă încă. Ne-am petrecut noaptea copiind scrisorile şi depeşele ce urmau a fi încredinţate diferiţilor curieri. Emoţia fu şi mai mare a doua zi dimineaţă. Căci toată lumea era convinsă că Napoleon debarcase, probabil, undeva, pe coasta Italiei şi se unise cu trupele lui Murat. Austriecii nu erau în măsură să i se opună, iar generalul Bubna, foarte neliniştit, le reproşa piemontezilor graba cu care-şi părăsiseră teritoriul, înainte de a-şi fi creat o armată naţională. La rîndul ei, contesa de Valese pretindea că cheltuielile ocupaţiei germane absorbind toate veniturile Statului, nu puteau face nimic atîta vreme cît trebuiau să-i ducă în spate pe străini. Lordul William Bentinck puse şi el gaz peste foc. Fiecare se agita, se neliniştea, se frămînta ; se acuzau unii pe alţii, dar faptul că nu ştiau unde debarcase Napoleon, nu le îngăduia să ia nici o hotărîre, să dea nici un ordin. Generalul Bubna a fost primul care a aflat amănunte despre el ; imediat, austriecii, englezii şi piemontezii s-au liniştit, socotind că aveau destul timp la dispoziţie pentru a-i da peste cap planurile. Bubna ceru să intre, cu trupele sale, în Piemont. Dar domnul de Valese, refuzînd cu încăpăţînare acest lucru, Bubna se văzu obligat să-şi cantoneze oştile la graniţa cu Lombardia ; apoi, declară că dacă armata napoleoniană înainta, el va rămîne dincoace de Pad, lăsînd Piemontul descoperit. Cabinetul sard găsi că planul lui era bun ; ba chiar nu întîrzie să admită strania idee de a rămîne neutri faţă de Napoleon şi de Murat. Ambasadorul sard a fost singurul care n-a vrut să-l urmeze pe Ludovic al XVIII-lea la Gand.

Domnul de Château reveni plin de făgăduieli din partea lui Massena. Văzuse cînd o arestaseră pe doamna Bertrand, sosită din insula Elba, şi întîlnise pretutindeni tot atîta entuziasm faţă de ducele de Angoulême pe cîtă indignare împotriva lui Napoleon. Faptul era adevărat în acel moment, dar numai în Provenţa. Din păcate pe aripile vîntului, mai soseau şi altfel de veşti. Astfel, aflarăm, cu o repeziciune neaşteptată şi pe nişte căi cu totul ne-

cunoscute, despre succesele și despre marșul rapid al lui Bonaparte. Într-o dimineață, un ofițer francez, purtînd cocarda albă, se prezentă la tatăl meu și-i remise o scrisoare din partea generalului Marchand [1], atît de insignifiantă încît nu motiva în nici un fel trimiterea ofițerului. Acesta era foarte agitat și ceru un răspuns imediat, căci generalul său îi fixase și ora întoarcerii. Tata îl rugă să se odihnească două, trei ceasuri. În vreme ce el încerca să dezlege această enigmă, cu atît mai ușor de ghicit cu cît se răspîndise zvonul că generalul Marchand îl întîlnise pe Napoleon, generalul Bubna intră la el și-i spuse :

— Dragul meu ambasador, vin să-ți mulțumesc de grija pe care o ai față de scrisorile mele. Știu că ți s-au cerut cincizeci de ludovici pentru asta pe care-o văd aici. E de la generalul Bertrand care-mi scrie, din ordinul lui Napoleon, ca să-i trimit imediat printr-un curier, toate celelalte depeșe venite de la Viena pe numele său și al soției sale, Maria-Luiza. Eu, care nu m-am grăbit niciodată, așteptam liniștit, o ocazie : ce faci cu ofițerul care a venit ?

Tata reflectă un moment, apoi se gîndi că dacă l-ar aresta, ar fi un lucru mult prea grav. Trimise deci după el, la hanul unde trăsese, și-i porunci să plece imediat, prevenindu-l că dacă îi lăsa guvernului sard timpul de a afla cum trecuse frontiera, ar fi fost arestat ca spion și că el nu avea nici o putere să-l salveze. Ofițerul comise imprudența să spună că trebuia să se oprească la Torino unde mai avea de dus niște scrisori. Tata îl sfătui să le ardă și-i dădu un pașaport, indicîndu-i să se îndepărteze cît putea de Torino. N-am mai auzit vorbindu-se despre acel domn care — după această explicație — a mai avut cutezanța să-i ceară tatei și cei cincizeci de ludovici despre care generalul Marchand amintea în scrisoare, drept cheltuieli de deplasare. Bubna păstră secretul acelui curier, mai ales că nu era, în nici un caz, momentul să se apuce să vorbească despre așa ceva, tocmai atunci ; căci în acea epocă, guvernul sard nu avea nici un fel de veleități pacifiste, și atrocitățile piemontezilor privind dispozițiile napoleoniene depășeau orice limită. Declarația din 13 martie i-a fost expediată tatei de către domnul de Talleyrand, de îndată ce-a fost semnată de toți suveranii reuniți la Viena. A tipărit-o în grabă și, la trei ore după ce sosise, fratele meu a pornit în grabă să i-o ducă domnului de Angoulême, pe care l-a găsit la Nîmes. Rapiditatea cu care o primi aproape că-i anulă efectul și-l făcu pe prinț să se îndoiască de autenticitatea ei. Ducele de Angoulême îl opri pe fratele meu lîngă el, îl numi aghiotant și, foarte curînd după asta, îl trimise în Spania ca să ceară un ajutor pe care nu-l obținu. În plus, sosise și prea tîrziu. În planul pe care mi l-am făcut de a nota cele mai mărunte lucruri care — după mine — zugrăvesc caracterele, nu mă pot abține să nu vorbesc despre unul care poate părea pueril. Fratele meu îi adusese deci domnului duce de Angoulême un document de o importanță extremă. Pe drum, împărțise pretutindeni copii după declarație fără să se mai informeze de culoarea politică a persoanelor cărora le înmîna acele hîrtii, lucru ce nu era chiar lipsit de pericol. Ducele de Angoulême, care îl cunoștea, păru atît de mulțumit de zelul lui, încît îl opri la masă. Aranjîndu-se puțin, ca orice om care parcursese o sută de leghe călare, la masă, primele cuvinte ale ducelui au fost :

— Ce fel de uniformă porți ?

— De ofițer de stat-major, monseniore.

— Al cui aghiotant ești ?

— Al tatălui meu, monseniore.

— Tatăl dumitale nu e decît locotenent general. De ce porți eghileți ? Numai cei care fac parte din Casa

[1] *Generalul conte de Marchand* (1765—1851), comandantul departamentului d'Isère ; acuzat de a fi cedat orașul Grenoble lui Napoleon, a fost judecat în 1816 și achitat. Reintrat în armată după 1830, a ajuns — în timpul Monarhiei din Iulie, pair al Franței.

regală sau din Casa prinților, au dreptul să-i poarte. Li se mai îngăduie de asemenea să poarte eghileți și mareșalilor. Dumneata n-ai dreptul să-i porți.

— N-am știut, monseniore...

— Acum știi, așa că trebuie să ți-i scoți imediat. De fapt, ai fi meritat să fii arestat pentru acest lucru, dar mă rog, te iert. Și să nu te mai văd cu ei!

Vă închipuiți cît de bine s-a simțit un tînăr ca Rainulphe, într-o asemenea situație, primind o astfel de mustrare de față cu toată lumea! În momentele în care se aprindea pentru cele mai mici fleacuri militare, ducele de Angoulême se credea mare general.

Regele Sardiniei ne anunță că va face un drum la Torino. Era însoțit de miniștrii săi și de generalul Bubna. Ministrul Angliei rămăsese la Genova, la fel ca și tata, care comunica mult mai ușor cu ducele de Angoulême și cu sudul Franței. În curînd, văzurăm sosind toate notabilitățile pe care mișcările armatei napolitane le alungau din sudul Italiei. Papa [1] sosi primul; fu adăpostit în palatul regelui. Nu-l mai văzusem de pe vremea cînd îl unsese pe Napoleon, împărat; ne-am dus, de mai multe ori, să-l vedem. Discuta cu plăcere și foarte familiar cu toată lumea. Am fost mai ales uimită de felul demn și calm cu care vorbea despre anii în care fusese proscris, fără a da impresia că-și face din asta un merit sau o glorie, ci discutînd ca despre o împrejurare care, din nenorocire, fusese inevitabilă, necăjindu-se doar că fusese nevoit să-l persecute pe Napoleon. Vorbea cu mult bun-simț și — ca să mă exprim corect — cu multă seninătate. Mărturisesc că mi-a inspirat o sinceră admirație. Foarte curînd, a fost urmat de Infanta Maria-Luiza, ducesă de Lacques, mai cunoscută sub numele de regina Etruriei [1]. Genova era ticsită de lume și, neputînd găsi o locuință convenabilă, se instală în sala cea mare a unui han unde, cu ajutorul cîtorva paravane, făcu dormitoare pentru întreaga familie. Părea făcută să locuiască în acea cocioabă. Căci zău dacă am văzut ceva mai vulgar decît înfățișarea acelei prințese care se trăgea totuși din familia de Bourbon. A trebuit să-i aducem omagiile noastre, dar am făcut-o cu silă și dezgust. Tîra după sine o fată tot atît de dizgrațioasă ca și ea și un fiu atît de molîu, încît plîngea ori de cîte ori trebuia să se urce pe cal, îi venea rău cînd vedea o pușcă, iar într-o zi, trebuind să se urce pe un vas ca să treacă un rîu, făcu o criză de nervi. Ducesa de Lacques ne asigură că toți prinții spanioli fuseseră crescuți exact ca fiul ei. Tata încercă s-o determine să-și schimbe părerea în privința acestui fel de educație, dar nu izbuti decît s-o facă să-l ocolească.

Capitolul IV

Principesa de Galles. — Serbare în cinstea lui Murat. — Situația noastră e penibilă. — Mesajul ducelui de Angoulême. — Sînt neliniștită în privința fratelui meu. — Marșul lui Murat. — E învins la Occhiobello. — Abatele de Janson. — Henri de Chastellux.

Domnul Hill ne vizită într-o dimineață, cu o mutră și mai tristă ca de obicei: principesa de Galles [2] se afla

[1] E vorba de *Papa Gregorio Chiaramonti* (Papa Pius al VII-lea) (1742—1823). Episcop de Tivoli în 1782, episcop de Imola și cardinal în 1785, a fost ales papă în 14 martie 1800. Este autorul Concordatului din 1801. Napoleon i-a confiscat Statele în 1809 și l-a ținut prizonier la Genova, Savona și Fontainebleau. Scăpat din captivitate, a intervenit în favoarea lui Napoleon, prizonier în insula Sfînta Elena și i-a adăpostit familia, la Roma. Consalvi a fost primul lui ministru.

[1] *Marie-Louise-Joséphine de Bourbon* (1782—1824), fiica lui Carol al IV-lea al Spaniei. S-a măritat cu Louis de Bourbon, fiul cel mare al ducelui de Parma. Regină a Etruriei, apoi ducesă de Lacques.

[2] *Caroline-Amélie* (1768—1821), soția prințului de Galles, regent, apoi rege al Angliei sub numele de George al IV-lea. Era fiica faimosului duce de Brunswick. În ciuda conduitei sale cam dubioase, englezii au ținut cu ea în neînțelegerile pe care le-a avut cu soțul său, regele.

în rada portului! Sub pretextul că-i cedează apartamentul, i-o lăsă în grija doamnei William Bentinck[1], se năpusti în trăsura care-l aştepta şi porni în goană spre Torino. Lady William se strădui s-o primească pe principesă — care se instală în locuinţa domnului Hill — cît putu mai bine. A doua zi, am văzut cu toţii pe străzile Genovei un spectacol pe care eu, cel puţin, nu-l voi uita niciodată. Într-un fel de faeton — în formă de scoică, aurită şi sidefată, dublată cu catifea albastră şi împodobită cu ciucuri de argint, trasă de doi ponei mînaţi de un băieţaş îmbrăcat în Amor, ca la Operă, într-un costum de culoarea pielii, plin tot de paiete — se lăfăia o grăsană de vreo cincizeci de ani, scurtă, burduhoasă şi fardată din gros. Avea o pălărie roz, cu şapte pene tot roz, ce-i fluturau în vînt, o bluză roz, foarte decoltată, o fustă scurtă, albă, pînă la genunchi, de sub care i se vedeau două picioare groase încălţate cu ghete roz. O eşarfă tot roz, pe care şi-o aranja întruna, îi completa costumul. Trăsura era precedată de un bărbat frumos, călare pe un ponei; bărbatul era îmbrăcat aidoma lui Murat, cu care se străduia să semene la gesturi şi atitudine, şi era urmat de doi rîndaşi în livrele englezeşti, călare tot pe nişte ponei. Acest atelaj napolitan era un dar făcut de Murat principesei de Galles, care se plimba, fără jenă, pe străzile Genovei, în acel costum ridicol şi în acel echipaj bizar. Bineînţeles că plimbarea avu loc cîteva zile la rînd. Principesa făcuse o mare pasiune pentru Murat, pe care ar fi vrut să-l însoţească şi în tabără. Bietul Murat se văzu obligat să facă uz de toată autoritatea sa ca să scape de ea. Nu consimţise să renunţe decît după ce i se făgăduise că lordul Bentinck avea să-şi unească trupele cu cele napolitane. Şi cum făgăduiala fusese făcută doar de formă, acum venise la Genova cu rugăminţi, cu implorări şi chiar cu ameninţări. Vă puteţi da seama în ce situaţie se afla bietul lord Bentinck care, dealtfel, a treia zi şi plecă din oraş, ca să scape de ea. Principesa, deşi era o bonapartistă înflăcărată, avea unele temeri ca nu cumva Napoleon să-l compromită, în vreun fel, pe „rege“, cum îi spunea ea lui Murat. Îşi atrase deci de partea sa, toată opoziţia din Genova şi făcu atîta tărăboi, încît după cîteva zile, guvernul sard o rugă să-şi caute azil în altă parte.

În timpul ultimului carnaval pe care-l petrecu la Neapole, dădu un bal, precedat de o listă de subscripţie la care îi rugă să contribuie pe toţi englezii aflaţi în sală. Banii, evident, erau destinaţi lui Murat. Scena se petrecea într-o sală publică. În momentul în care sosi Murat, un grup alcătuit din cele mai frumoase englezoaice, îmbrăcate aidoma zeiţelor din Olimp, îi ieşiră în întîmpinare. Minerva şi Themis îl luară fiecare de cîte un braţ şi-l duseră pe un fel de estradă, ale cărei draperii se dădură în lături, înfăţişînd spectatorilor un grup de genii printre care figura şi Faima, întruchipată de frumoasa lady Harley, care ţinea în mînă un mare tablou. Gloria — reprezentată de principesa de Galles, îmbrăcată şi mai caraghios decît celelalte zeităţi — înaintă încet, rupse o pană din aripa Faimei şi scrise cu litere mari pe tabloul pe care-l ţinea aceasta, numele diverselor bătălii la care luase parte Murat. Publicul aplaudă, abţinîndu-se cu greu să nu rîdă. Murat avea destul bun-simţ pentru a se simţi foarte jenat, dar principesa luase toată acea mascaradă în serios, considerînd-o drept o ovaţie adusă atît celui pe care-l iubea, cît şi ei care fusese în stare să-l onoreze astfel. Am auzit vorbindu-se despre acea serată, la lady Charlotte Campbell, ultima dintre doamnele care au abandonat-o pe principesă. Lady Charlotte plîngea de ciudă, vorbind despre toate acele lucruri ridicole, dar povestirea ei nu izbutea să redea nici pe jumătate caraghioslîcul acelei scene. Trebuia s-o ai pe eroină

[1] *Lady Mary Acheson*, fata contelui de Gosford, măritată în 1803 cu lordul William Cavendish Bentinck.

sub ochi ca să poţi aprecia întreg ridicolul situaţiei. Pentru a-şi mai molcomi durerea despărţirii de Murat, principesa poruncise unuia dintre slujitorii săi, care semăna puţin cu eroul visurilor sale, să se îmbrace la fel ca el. Acel portret însufleţit, pe nume Bergami [1], a devenit mai tîrziu celebru şi (ştiu asta de la căpitanul corăbiei care l-a adus la Livorno) i-a uzurpat, pe lîngă regala sa iubită, toate drepturile acestuia, aşa cum şi-a însuşit şi costumul. Şi, cu toate astea, trebuia să ne ducem şi s-o salutăm pe acea principesă ridicolă, care pe deasupra, ne mai şi detesta fiindcă-i eram ostili „regelui" ei. Bineînţeles că s-a străduit să fie cît se poate de impertinentă cu noi. Ne-am dus s-o vizităm, împreună cu lady Bentinck, în ziua şi la ora fixată de ea. După ce ne-a lăsat să aşteptăm vreme îndelungată, ne-a primit într-un chioşc acoperit cu verdeaţă unde-şi lua masa, îmbrăcată într-un capot deschis în faţă, şi slujită de Bergami. După cîteva cuvinte adresate mamei, se prefăcu a nu şti decît engleza aşa că nu mai vorbi decît cu lady William. Rămase cam derutată cînd văzu că luăm şi noi parte la acea discuţie de la care voise să ne excludă ; apoi începu a vorbi numai de virtuţile, de talentele regale şi militare ale lui Murat. Imediat după asta, îi acordă o audienţă tatei, în care nu vorbi decît despre succesele infailibile ale aceluiaşi Murat, despre apropiata sa joncţiune cu armata lui Napoleon şi despre victoriile care-l aşteptau. Tata începu să rîdă.

— Vă bateţi joc de mine, domnule ambasador ?

— Cîtuşi de puţin, doamnă ; văd că dumneavoastră vreţi să iau de bune glumele pe care le faceţi.

Astfel de discursuri ţinute de principesa de Galles, unui ambasador al Franţei, erau mult prea nostime ca să

[1] *Bartolomeo Bergami*, subofiţer într-un regiment italian. Copleşit de favoruri de către regina Angliei, regele George al IV-lea a intentat soţiei sale — din pricina lui — proces de adulter.

poată fi ascultate cu seriozitatea cuvenită. Principesa făcu pe ofensata şi scurtă întrevederea. Cred că vă daţi seama că n-am fost tentaţi s-o mai vizităm. Ea pretindea că tata contribuise şi el la ordinul de plecare ce i se dăduse, ceea ce nu era cîtuşi de puţin adevărat. Dacă guvernul fusese îmboldit de cineva, apoi acela nu putea fi nimeni altul decît lordul William Bentinck, care era într-adevăr foarte stînjenit de prezenţa acelei cucoane năbădăioase, acolo.

În vremea asta, noi ne aflam într-o situaţie de-a dreptul imposibilă. Căci nimic nu e mai cumplit decît să te afli în străinătate, într-o situaţie oficială, în toiul unei asemenea catastrofe, şi să dai tot timpul dovadă de un calm şi de o seninătate pe care eşti departe de a le simţi. Şi nimeni nu putea să ne ajute cu nimic. Unii erau siguri de victoria lui Bonaparte, alţii, de căderea lui rapidă în faţa aliaţilor şi de umilirea armatei franceze. Se întîmpla destul de rar ca cei din jur să-şi exprime aceste păreri alegîndu-şi oarecum cuvintele, ca să nu ne jignească. Aşa că de îndată ce ne-am dat seama că nu mai sîntem în siguranţă, ne-am închis şi noi în casă şi n-am mai ieşit deloc.

Marchizul de Lur-Saluces, aghiotantul ducelui de Angoulême, sosi aducînd cîteva scrisori. Prinţul îi poruncea tatei să-i ceară regelui Sardiniei o oaste care să vină prin Antibes pentru a se întîlni cu oastea lui, în Provenţa. Tocmai obţinuse o victorie destul de însemnată la podul de peste Drôme, unde îşi etalase în faţa celor două oşti — a lui şi cea inamică — nişte merite personale în materie de tactică şi strategie militară, care-l făcuseră să crească în ochii tuturor. Aşa că simţea nevoia şi dorinţa de a acţiona cît mai viguros. Scos din nefasta lui docilitate şi pasivitate, se dovedea a fi plin de energie. Deşi moliu din fire, uneori putea fi capabil şi de lucruri mari. Tata porunci să se pregătească o trăsură şi plecă împreună cu domnul de Saluces, la Torino. Am aflat de la acesta din

urmă, că fratele meu fusese trimis în Spania. La cîteva zile după asta, am citit în *Monitor* scrisorile domnului de Angoulême către doamna de Angoulême, care fuseseră interceptate, spunîndu-se clar că ele fuseseră aduse de către tînărul de Osmond. Am fost aproape siguri că va fi arestat, iar această incertitudine a durat timp de șaptesprezece zile. Comunicațiile cu sudul fuseseră întrerupte ; nu știam ce se mai întîmpla decît din gazetele din Paris care de bine, de rău, mai ajungeau pînă la noi. În felul acesta am aflat și despre înfrîngerea ducelui de Angoulême, despre convenția încheiată cu el și, în sfîrșit, despre plecarea sa. Numele fratelui meu nu apărea pe nicăieri. Pînă la urmă, am primit niște scrisori de la el, trimise din Madrid. Trebuia să părăsească acest oraș ca să ajungă lîngă ducele de Angoulême pe care-l credea în Franța, dar pe care, după o căutare îndelungă, îl descoperi la Barcelona.

Ducele de Angoulême voise să-l trimită pe fratele meu la Madame, așa cum arătase și în scrisori, dar pe urmă își schimbase planul și-l trimisese la ducele de Laval, ambasadorul nostru la Madrid. Atunci trecuseră cele șaptesprezece zile în care noi fusesem atît de neliniștiți, pentru că în timpul unui război civil nu poți ști niciodată ce i se poate întîmpla unui prizonier și nici în ce fel au de gînd să se răzbune pe el, fie autoritățile, fie răsculații. Noroc că mînia celor două tabere trecuse și că nu mai rămăsese, din zilele furtunoase ale revoluției, decît niște meschine interese personale pe care unii se străduiau să și le rezolve.

Murat înainta atît de repede în Italia, încît cei din Torino și începuseră împachetatul. Și eu și mama, am fi vrut să ne ducem după tata, dar el nu ne îngăduia să venim. Problema economiilor devenise tot atît de importantă ca și cea a siguranței, așa încît nu ne mai puteam permite o dublă călătorie într-un asemenea moment de

incertitudine. Cererile domnului de Saluces au fost primite cu multă răceală de către guvernul sard. Ele n-au putut avea succes din pricină că chiar atunci sosiseră cele două vești catastrofale : înfrîngerea ducelui de Angoulême și îmbarcarea lui. Începînd din acea clipă, tata remarcă primirea destul de rece, a ministrului, și întrezări dorința de a-l îndepărta pe ambasadorul Franței. Cum regele sard respinsese orice ajutor austriac sau englez, era limpede că dorea să trateze separat, păstrîndu-și neutralitatea față de Napoleon. Bubna rîdea de se prăpădea de această politică, numindu-l pe regele Victor „augustul aliat al împăratului". Tatei nu-i ardea deloc de rîs, dar era și el convins de zădărnicia acelor tratative ale guvernului sard. Murat, fiind învins la Occhiobello de către oștile austriece, încetă să mai înainteze. Apoi se anunță, în mod oficial, că sosirea reginei Sardiniei fusese amînată. Așa că ne-am reîntors la Torino.

Înainte de a părăsi Genova, aș vrea să vă vorbesc despre doi inși pe care i-am văzut în trecere. Primul era abatele de Janson. Aflînd de plecarea împăratului din insula Elba, în timp ce el se afla în Siria, unde se dusese ca pelerin la Ierusalim, profitase atît de bine de vîntul ce bătea pe mare încît ajunse la Genova într-un timp incredibil de scurt. Nu rămase în acest oraș decît două ceasuri pentru a se informa asupra evenimentelor ; apoi își suflecă poalele sutanei, încălecă un căluț de poștă și alergă să se alăture ducelui de Angoulême. Acest abate, în costum ecleziastic, li se păru din cale-afară de ridicol, soldaților. Dar cînd în lupta de la podul Drôme, îl văzură ducîndu-se, sub ploaia de gloanțe, pentru a-i ridica pe răniți, pe umeri, încercînd să-i consoleze și să-i ajute după puterile sale, cu tot atîta sînge-rece ca un grenadier din vechea gardă, „popa" — cum îi spuneau soldații — îi entuziasmă în cel mai înalt grad. Abatele de Janson a depus mai apoi același zel și în ceea ce privește intriga, ceea ce bineînțeles, e de regretat. Ajuns

episcop de Nancy și unul dintre membrii cei mai activi ai Congregației, atît de nefastă Restaurației, a fost atît de detestat de toată lumea încît în timpul Revoluției din 1830 a trebuit să fie alungat din viața episcopală.

Cealaltă persoană despre care vreau să amintesc e Henri de Chastellux [1]. În vîrstă de 24 sau de 25 de ani, stăpîn al unei averi uriașe, era atașat la Roma. Aici a aflat de trădarea cumnatului său, colonelul de la Bédoyère. A fost cu atît mai consternat cu cît își iubea grozav de mult sora, dîndu-și seama cîtă nevoie avea să fie susținută și consolată într-o asemenea situație, într-o familie ca a sa. Obținu imediat un concediu de la ambasador și, după ce-și puse hîrtiile în ordine, își făcu cuferele, își împachetă cărțile și se urcă în brișca unui cărăuș cu care se tocmi ca să-l ducă în cel mult douăzeci și șapte de zile la Lyon. Ajungînd la Torino, domnul de Chastellux fu informat că nu mai putea să-și continuie drumul. Veni la Genova să-l întrebe pe tata, ce-i mai rămînea de făcut. Se hotărî să plece și el după ducele de Angoulême ; tata îl rugă să-i ducă și lui niște depeșe. Într-adevăr, după două ceasuri, un secretar i le și duse. Secretarul îl găsi culcat în pat, citindu-l pe Horațiu.

— Cînd plecați ? l-a întrebat.

— Încă nu știu. Nu m-am înțeles, cu căruțașul care m-a adus și aștept să găsesc un altul.

— Nu treceți prin Corniche ?

— Nu, vreau să închiriez o felucă.

Secretarul îi aduse tatei îndărăt scrisorile pe care acesta le expedie cu un curier. Henri de Chastellux se

[1] *Henri-Louis de Chastellux*, născut la 28 februarie 1786, mort la 3 martie 1863 ; făcut duce de Rauzan în 15 august 1819, s-a însurat la 31 august 1819 cu Claire de Durfort de Duras. Era fiul lui Henri Georges-César de Chastellux și al lui Angélique-Victoire de Durfort (fiica lui Joseph de Durfort, duce de Civrac, senior de Blagnac, ambasador la Viena, și al Annei Monbadon de la Faurie, doamnă de onoare a prințesei Victoria).

îmbarcă a doua zi dimineață ; dar aranjînd în așa fel lucrurile încît să doarmă în fiece noapte, undeva, pe țărm, ajunse la Nisa abia peste cincizeci de zile. Aici, îi ajunseră la ureche o mulțime de zvonuri neliniștitoare în legătură cu poziția ducelui de Angoulême ; așteptă, cu răbdare, confirmarea lor și, după zece sau douăsprezece zile, l-am văzut reapărînd la Genova, fără să fi trecut dincolo de Nisa.

Această apatie ciudată la un tînăr plin de spirit, și pe care situația lui socială și relațiile de familie ar fi trebuit să-l stimuleze în cel mai înalt grad, comparată cu activitatea atît de fecundă a unui om în sutană, la care, evident, ar fi trebuit să renunțe, mi s-a părut a constitui un contrast atît de bizar cu modul de a se comporta al abatelui de Janson, încît nu le-am putut trece cu vederea nici pe una, nici pe cealaltă.

Tata începu o corespondență foarte activă cu ducele de Narbonne, ambasadorul nostru la Neapole, cu ducele de Laval, ambasadorul nostru la Madrid și cu marchizul de Rivière [1], aflat la Marsilia. Le trimitea veștile care soseau din Germania și din nordul Franței. Legația din Torino ducea mare lipsă de secretari și de atașați. Așa că plecînd din Genova, tata mă rugă pe mine să port toată această corespondență. De fapt, n-aveam altceva de făcut decît să expediez știrile care ne parveneau, alegîndu-le pe cele oficiale și lăsînd deoparte zvonurile de care eram pur și simplu asaltați. Multe din acele scrisori au fost interceptate, unele mi se pare că au fost chiar și tipărite în *Monitor*.

[1] *Charles Riffardeau*, marchiz, apoi duce de Rivière (1763—1828). Aghiotant al contelui de Artois, în timpul Emigrației. Condamnat la moarte, dar grațiat, ca complice al lui Cadoudal (1803), a ajuns în 1814, ambasador la Constantinopole, iar în 1815, pair al Franței. În 1827 devine căpitanul gărzilor lui Carol al X-lea, apoi guvernator al orașului Bordeaux.

Răuvoitorii s-au agăţat de acest lucru, ca să decreteze că o făceam pe ambasadoarea. Această răutate m-a făcut să stau multă vreme departe de afacerile diplomatice ale tatălui meu, lucru pe care nu l-aş fi făcut dacă n-aş fi fost învinuită de acea prostească născocire. Căci, aşa după cum v-am mai spus, politica mă pasiona. Îl ajutam cu plăcere pe tata şi ca să-mi ocup timpul, căci altfel aş fi murit de plictiseală. Şi fiindcă nu aveam niciodată obiceiul să vorbesc ce nu trebuia, tata mi-ar fi încredinţat, fără nici o reţinere, oricare dintre problemele care-l frămîntau.

Capitolul V

Reîntoarcerea la Torino. — Domnul de La Bedoyère. — Marşul spre Cannes. — Împăratul Napoleon. — Giulgiul sfînt. — Jules de Polignac e luat prizonier la Montmélian. — Luarea unui regiment, la Aiguebelle. — Purtarea generalului Bubna. — Ura piemontezilor împotriva austriecilor. — Speranţele regelui Sardiniei.

Am continuat să ducem şi în Piemont aceeaşi viaţă retrasă pe care o dusesem la Genova. Tata nu voia să schimbe nimic din modul nostru de viaţă, deşi împrejurările ne îngăduiau, dar prudenţa ne impunea să reducem toate cheltuielile de prisos. Singura noastră distracţie era să facem zilnic cîte o plimbare pe splendida colină de pe malul Padului, dincolo de Torino, şi care se întindea pînă la Moncalieri. Plăcerea ne-ar fi fost dublă dacă drumurile n-ar fi fost atît de proaste; chiar şi pe jos era foarte greu şi obositor de ajuns pînă acolo. Potecile — care slujesc de albii torentelor în anotimpul ploios, — sînt în pantă şi pline de pietre ce se rostogolesc întruna. Aşa că la un astfel de drum, care la un moment dat, e atît de greu încît devine aproape un chin, nu se expunea

nici una dintre doamnele italiene. Dar cînd ajungi sus, eşti despăgubit de toate necazurile pe care le-ai tras, datorită priveliştilor de o varietate uluitoare precum şi a unei cîmpii de o frumuseţe fără pereche.

La puţină vreme după asta, am aflat — rînd pe rînd — amănunte, în legătură cu cele petrecute la Chamberlay şi la Grenoble. Toate aceste veşti, puse cap la cap, duceau la concluzia că cel mai vinovat de tot ceea ce se întîmplase, era domnul de La Bédoyère [1]. Eram înclinată cu atît mai mult să dau crezare acestui lucru, cu cît îl auzisem cu urechile mele, înainte de a pleca din Paris, ridicîndu-i în slăvi pe bonapartişti. Familia soţiei sale (fosta domnişoară de Chastellux) săvîrşise greşeala de a-l vîrî cu de-a sila în slujba regelui, iar el avusese slăbiciunea să accepte. N-aş putea preciza în ce epocă l-a trădat pe rege; ceea ce ştiu sigur, e că — în fruntea regimentului său unde ajunsese de cîteva zile — se îndreptase zorit dinspre Chamberlay spre Grenoble; că, pe drum, oprindu-se să ia masa la doamna de Bellegarde, se bucurase făţiş de victoriile împăratului. În momentul în care se urcase pe cal, îi strigase acesteia:

— Cu bine, doamnă, peste opt zile sau voi fi împuşcat, sau voi fi mareşal al Imperiului!

Se pare că izbutise să convingă trupele să treacă de partea lui Napoleon şi că abuzase de slăbiciunea generalului Marchand, dominat în întregime de el. Recunoştinţa împăratului pentru serviciul pe care i-l adusese, n-a fost chiar atît de nemaipomenită, cum nădăjduise el, în schimb previziunile sale se adeveriră în ceea ce privea cealaltă alternativă.

---

[1] *Charles Huchet, conte de la Bédoyère* (1786—1815), colonel în regimentul din Grenoble. La reîntoarcerea din insula Elba, i-a ieşit înainte lui Napoleon, cu regimentul său şi i-a predat oraşul. Împăratul l-a numit general de divizie şi l-a făcut aghiotantul său. Tradus în faţa Consiliului de Război, în timpul celei de a doua Restauraţii, a fost condamnat la moarte şi împuşcat.

Era cu neputinţă să nu fii uluit de măreţia, de hotărîrea, de îndrăzneala şi de abilitatea desfăşurate de Napoleon în drumul lui de la Cannes şi pînă la Paris. Nu-i de mirare că partizanii lui au devenit atît de înflăcăraţi şi de zeloşi, fiindcă socot că asta a fost fapta cea mai cutezătoare pe care a întreprins-o unul dintre cei mai mari oameni ai vremurilor noastre. Mai ales că sînt sigură că n-a fost vorba de un plan alcătuit dinainte. Împăratul s-a lăsat călăuzit de hazard sau mai curînd de geniul său. Dovada constă în faptul că comandantul din Antibes, somat primul, a refuzat să admită vulturii imperiali. Zborul lor era totuşi în funcţie de comportarea oamenilor pe care-i întîlneau în cale şi frumoasa expresie de a zbura „din clopotniţă în clopotniţă", deşi justificată prin deplinul ei succes, era totuşi destul de hazardată. Împăratul se încrezuse încă o dată în steaua lui care-i rămăsese credincioasă.

Sosind la Paris, află despre declaraţia de la Viena din 13 martie ; îndură totodată răceala şi reticenţele majorităţii persoanelor care îi fuseseră odinioară mai mult decît devotate. Cu instinctul său de a guverna înţelese imediat că toţi acei oameni reprezentau mai mult ţara decît pe militari. Poate că s-ar fi simţit tentat să-i guverneze cu sabia dacă acea sabie n-ar fi avut de înfruntat rezistenţa străinilor. Nu putea deci nimici ideile constituţionale, atît de repede înrădăcinate în Franţa, decît slăbind frîul ambiţiilor populare care — sub numele de libertate sau naţionalitate — ajung, cu timpul, la cea mai cumplită tiranie.

Să-i dăm totuşi dreptate lui Napoleon : căci i-a fost întotdeauna groază de asemenea mijloace. El voia un guvern absolut, dar capabil să asigure ordinea publică, liniştea şi onoarea ţării. De îndată ce şi-a dezvăluit planul, s-a simţit deznădăjduit de succesul lui şi dezgustul pe care l-a încercat poate că a avut o oarecare influenţă în

ceea ce priveşte descurajarea manifestată după catastrofa de la Waterloo.

Am motive să cred că la cîteva zile după sosirea sa la Tuileries, încetă de a mai da dovadă de tot atîta energie de cîtă dăduse, de cînd plecase din insula Elba. Poate că dacă ar fi văzut la vechii săi slujitori civili acelaşi entuziasm ca şi la militari, şi-ar fi dus cu cinste, la capăt, uriaşa sarcină pe care şi-o asumase ; sau poate că-i era cu neputinţă s-o mai ducă.

M-am reîntors la Torino. Papa ne-o luase înainte. Prezenţa lui prilejui o ceremonie destul de curioasă la care am asistat şi noi.

Piemontul poseda giulgiul sfînt. Creştinătatea acorda o asemenea importanţă acestei relicve, încît însuşi Papa avea grijă de el. Giulgiul era încuiat într-o cutie de aur, închisă la rîndul ei într-una de aramă, închisă la rîndul ei... şi tot aşa mai departe, pînă la a şaptea cutie ; cele şapte chei ale celor şapte cutii erau încredinţate, fiecare, altei persoane Papa, o păstra pe cea de aur. Cufăraşul era aşezat într-o biserică frumoasă ca o bijuterie, numită Biserica Sfîntului Giulgiu. Relicva nu era expusă privirilor credincioşilor decît în împrejurări cu totul deosebite şi în cadrul unei ceremonii impunătoare. Atunci Papa trimitea un legat special care să deschidă racla şi să-i aducă cheia. Prezenţa Sfîntului Părinte la Torino şi importanţa evenimentelor care aveau loc, a iscat dorinţa de a da satisfacţie soldaţilor, populaţiei şi regelui de a privi acea preţioasă relicvă. În ciuda nădejdilor pe care guvernul sard le avea, *in petto*, de a obţine, din toate părţile recunoaşterea neutralităţii sale, a pus totuşi foarte repede, pe picioare, o oaste considerabilă şi foarte aspectuoasă. Această oaste a fost adunată în Piaţa Castelului şi, după ce Papa a binecuvîntat steagurile, s-a trecut la scoaterea la iveală a relicvei. Regele şi mica lui Curte, catolicii din corpul diplomatic, cavalerii din ordinul Annonciada, excelenţele, episcopii şi cardinalii au fost singurii admişi

în odaia unde se pregătea ceremonia. Nu eram, cu toţii, nici treizeci, eu, mama şi doamna Bubna fiind singurele femei admise şi, pe deasupra, şi atît de bine aşezate, încît nu ne putea scăpa nimic. Cufărul fu adus de către preotul care-l avea în grijă. După ce fură deschise una după alta, cele şapte cutii, după ce fiecare din cele şapte personaje întindea cheia pe care-o deţinea, după ce era descuiată o cutie, se redacta imediat un proces verbal prin care se constata şi în care se consemna starea broaştelor. Se proceda ca la o ridicare de sigiliu şi nu ca la o ceremonie religioasă ; atîta doar că acel cardinal care deschidea sipetele, rostea cîte o rugăciune ori de cîte ori descuia cîte o raclă. Cînd ajunseră la ultima casetă, care era destul de mare şi care strălucea de-ţi lua ochii fiindcă era de aur, începură oraţiile şi îngenuncherile. Papa se apropie de masa unde doi cardinali depuseseră racla. Toată lumea îngenunchie, apoi urmară o serie de formalităţi de deschidere. Ar fi fost mai bine ca acea operaţie să fi avut loc într-un salon, şi nu într-o biserică, fiindcă privită de aproape toată acea pantomimă era lipsită de demnitate. În sfîrşit, după ce Papa îşi tot apropie şi-şi tot retrase mîinile ca şi cum s-ar fi temut să nu se ardă, scoase din cutie o bucată mare de pînză, grosolană şi murdară. O luă şi — însoţit de rege şi de cardinali — se îndreptă către balcon, unde o desfăşură cît era de mare. Oştile îngenunchează, la fel şi mulţimea care umplea străzile din jur. Toate ferestrele erau doldora de lume. Mi s-a spus că pe pînza aceea soioasă, s-ar fi văzut foarte clar urmele însîngerate ale chipului, ale picioarelor şi mîinilor, ba chiar şi ale rănii din coastă ale lui Hristos. Eu, care mă aflam la fereastra din balconul în care ieşise Papa, vă mărturisesc cinstit că n-am văzut nimic. Papa o expuse, din toate părţile, în faţa mulţimii adunate, într-o tăcere profundă. După ce se retrase, mulţimea îngenuncheată se ridică în picioare, aclamînd îndelung. Tunul, tobele, strigătele de „Trăiască !“, anunţară că ceremonia se sfîrşise. Cum numai Papa şi legatul numit de el aveau voie să atingă „sfîntul giulgiu“, se chinuiră o vreme pînă ce izbutiră să împăturească la loc bucata aceea murdară de pînză, pentru că nimeni nu putea să-i ajute. Prima cutie odată încuiată, Papa luă cheia, apoi cardinalii aşezară prima cutie în cea de a doua, şi tot aşa mai departe, pînă la ultima. Între timp, Papa, regele şi persoanele invitate, trecură într-o odaie unde fusese pregătită o masă sau mai curînd nişte gustări, fiindcă nu era vorba de o masă în adevăratul înţeles al cuvîntului. Aşteptară pînă ce fu încuiată şi ultima broască a cutiei care fu pusă la locul ei, apoi toată lumea se retrase.

Nu-mi aduc aminte dacă Jules de Polignac asistase la acea ceremonie, dar cam în vremea aceea primise depline puteri de la Monsieur care fusese numit de Ludovic al XVIII-lea locotenent general al regatului. Polignac pretindea că ar fi în măsură să ridice o oaste impunătoare, cu cocardă albă, pe teritoriul sard, dar guvernul italian nici n-a vrut să audă de aşa ceva. Obţinu — cu mare greutate — îngăduinţa de a se stabili la frontieră pentru a fi cît mai aproape de relaţiile pe care le avea în sud. Se instală la un preot din Bauges. Coresponda aproape zilnic cu tata, povestindu-i toate idioţeniile cu putinţă.

Informaţiile pe care le primi tata, din diverse locuri, îl făcu să tragă concluzia că războiul bătea la uşă. Îl înştiinţă deci pe Jules de Polignac să fie pregătit şi să-şi ia toate măsurile necesare. Acesta îi răspunse, în 15 iunie, că era convins că fusese avertizat cu cel puţin zece zile mai înainte de începerea ostilităţilor şi că acea campanie nu putea porni înainte de patru sau cinci săptămîni. Îl ruga deci pe tata să fie liniştit, îi mulţumea pentru solicitudinea sa, îl felicită că fusese atît de bine informat, reproşîndu-i doar că ştirile îi parveniseră mult prea devreme. Acelaşi curier mai aducea şi o scrisoare din partea preotului la care stătea Jules (căci în Italia

oriunde te întorceai dădeai numai de popi), în care acesta îi spunea tatei că Jules se reîntorsese în goană la presbiteriu ca să-și ia calul, că în clipa în care punea piciorul în scară, casa fusese invadată de o companie de soldați francezi, intrați în oraș pe nepusă-masă și că Jules de Polignac fusese făcut prizonier. Abatele era cu atît mai neliniștit cu cît de șaua calului atîrna o traistă plină cu scrisori care-l compromiteau atît pe Jules cît și pe toți cei care lucrau cu el. Iată încă o dovadă mai mult decît grăitoare a superficialității lui Polignac, superficialitate însoțită în același timp de o încredere în sine, care întrecea orice limită. Cum la această înfumurare se adăuga și un curaj de om smintit, se năpustise ca orbul, în prăpastie. Trebuie să mărturisesc însă, că odată ajuns aici, a privit lucrurile în față, fără nici o slăbiciune și a îndurat consecințele greșelilor sale cu o putere sufletească rar întîlnită. Cînd am aflat că a fost luat prizonier, am rămas consternați. Felul lui blînd de a se comporta, urbanitatea limbajului, îl făceau să fie foarte iubit și prețuit în viața particulară. Am uitat că-l acuzasem întotdeauna de o ambiție fără margini și nu mi-am mai adus aminte decît de omul pe care-l cunoșteam din copilărie așa încît am plîns cu lacrimi amare cînd am aflat ce i se întîmplase. Era cu neputință de prevăzut cum avea să-i trateze Napoleon pe prizonierii din categoria lui Jules și mai ales pe el, pe care Restaurația îl smulsese din captivitatea regimului Imperial. Tata începu să se agite pentru a căpăta vești despre el ; multă vreme nu izbuti să afle nimic. Pînă la urmă, obținu o declarație de la toți miniștrii aflați la Torino, în care amenințau cu represalii din partea suveranilor lor dacă domnul de Polignac ar fi fost tratat altfel decît ca prizonier de război. Cabinetul sard a fost cel mai recalcitrant, dar pînă la urmă a acceptat să semneze și el declarația. Din păcate, toate aceste demersuri se dovediră a fi inutile. Mareșalului Suchet îi păsa prea puțin de acel ilustru captiv, așa că-l duse pe

Polignac în fortul Barraux ; sfătuindu-l să stea liniștit. Captivul se prefăcu a-l fi uitat și-l trată destul de bine. Ceru să fie dus la Paris ; mareșalul se făcu că nu-l aude. Nu știu dacă ar mai fi putut prelungi această binevoitoare indiferență ; ceea ce știu e că evenimentele se precipitară.

Guvernul piemontez împărtăși, într-o oarecare măsură, soarta lui Polignac, pentru că în clipa în care o companie franceză punea mîna pe Montmélian și-l lua prizonier pe Jules, o alta, străbătînd muntele, captură, la Aiguebelle, un frumos regiment piemontez care-și făcea liniștit exercițiile, trăgînd cu puștile în niște bile de lemn. Ceea ce e și mai nostim în toată această afacere, e că același lucru se întîmplase, în același fel și în același loc, la începutul războiului precedent. Uimirea a întrecut orice măsură, la Torino. Imediat a fost numit ministru de război domnul de Saint-Marsan deși slujise și sub regimul francez. Apoi cerură cu insistență ajutorul austriecilor, deși pînă atunci îl refuzaseră. Dar generalul Bubna îi declară domnului de Valese că acum trebuia să-și poarte povara încăpățînării sale ; îl avertizase de multă vreme că ostilitățile erau gata să izbucnească și că negocierile oculte și personale cu guvernul francez, pentru a stabili neutralitatea țării sale, nu vor fi încununate de succes. Acum, îl prevenea, în mod oficial, că dacă francezii puneau mîna pe Mont-Cenis înainte de a pune el, ceea ce părea foarte probabil, își va retrage trupele în Lombardia și va abandona Piemontul. După ce-l amenință astfel pe Vlase, Bubna depuse toate strădaniile să ocupe Mont-Cenisul. Ciudat om și Bubna ăsta ! Înalt, gras, burdihos, șchiop în urma unei răni, leneș fiindcă n-avea nimic de făcut, își petrecea trei sferturi din zi culcat pe un pat sau pe un maldăr de paie din grajdul lui, fumînd tabac de cea mai proastă calitate. Cînd binevoia să intre într-un salon era — în afară de mirosul de pipă pe care-l emana — omul cel mai plăcut, un povesti-

tor spiritual, fin, caustic, înțelegînd și folosind toate subtilitățile limbajului. Cînd îl solicitau afacerile — fie civile, fie militare — nu-și acorda o clipă de odihnă ; și același Bubna, care-și petrecuse aproape șase luni — cu unele mici excepții — în poziție orizontală, era în stare să stea șaptezeci și două de ore în șa, fără să pară cîtuși de puțin obosit. Îmi mărturisi că exagerase puțin situația și că-și ascunsese planurile, ca să se răzbune pe domnul de Valese, pentru ezitările sale. Cum eram și eu pornită împotriva acelui domn care aproape că întorsese spatele ambasadorului Franței, m-am amuzat copios de renghiul pe care i-l jucase Bubna, lui Valese. Tata, cu înțelepciunea care-l caracteriza, nu împărtăși veselia mea. Dimpotrivă, îl aproba pe Valese că izbutise să-și cruțe țara de cîteva săptămîni de ocupație austriacă. Aproba din toată inima dorința unui stat mic de a încerca să rămînă neutru, deși știa că acest lucru va fi o imposibilitate. Cert e că rezistența cabinetului regal față de intrarea trupelor austriece pe teritoriul piemontez, spălă — în fața locuitorilor — multe din nedreptățile ce i se reproșau guvernului. Populația ura cîrmuirea și-i arăta fățiș că ajunsese să regrete ocupația franceză.

— Francezii, spuneau ei, ne apăsau din greu, dar mîncau ceea ce mîncăm și noi, adică ceea ce se găsea, în vreme ce nemții ne apasă și mai rău, și cară la ei acasă tot ce-i mai bun aici !

Oamenii aveau perfectă dreptate, atît în ceea ce privea administrația, cît și comandanții și soldații. Pînă și potcoavele cailor le aduceau din Austria, numai ca să nu cumpere nimic din țările ocupate ; în schimb, cărau la ei acasă tot ce puteau, pînă și balamalele și clanțele de la uși, din cazărmile pe care trupele le abandonau. Furgoanele care urmau oștile austriece erau demne de văzut, atît prin numărul lor impresionant, cît mai ales prin ceea ce cărau, fiindcă erau pline cu tot ce vrei și ce nu vrei, într-un talmeș-balmeș nemaiîntîlnit. Toate

acele convoaie ațîțau la culme mînia poporului italian, victima acelui sistem de spoliere generală.

Vestea luptei de la granița cu Belgia și a bătăliei de la Ligny, dată în 16 [1], ne-a parvenit cu o mare rapiditate, datorită telegrafului care o adusese la Chambéry. Dar trebuia să așteptăm sosirea periodică a curierului pentru a afla ce se întîmplase la Waterloo. După asta, veștile bune începură a veni una după alta, tot atît de repede precum veneau cu trei luni în urmă, cele rele. Ar fi trebuit să ne bucurăm, dar nouă ne sîngera inima. Regele Sardiniei, văzînd armata piemonteză intrînd în Franța, împreună cu armata austriacă, se și credea un mare cuceritor. Mărinimia lui ținea de la Rhon și pînă la frontieră. Oftă de cîteva ori pentru Lyon, dar se consolă cu gîndul că era un „oraș necredincios". Am mai spus că era un om foarte accesibil. Primea pe toată lumea, era vorbăreț, mai ales în acel moment de exaltare. Nu exista popă sau țăran pe care să nu-l oprească și să nu-i vorbească despre planurile sale militare. Fiind duce de Aosta, luase parte, pe vremuri, la campania din valea Barcelonnette [2] și păstrase în sinea lui o mare admirație față de agilitatea și de curajul supușilor săi ; acum, voia să cucerească orașul Briançon, prin escaladare, în fruntea *„barbeților"* [3] săi, cum le spunea el. Îi dezvălui acest plan generalului Frimont [4], care devenise, între timp, comandantul-șef al armatei austriece. Bubna, prezent la această discuție, istorisea scena cu atîta umor încît te tăvăleai

[1] 16 iunie 1815 (n.ed.fr.).

[2] *Victor-Emanuel I* fusese — sub domnia tatălui său Victor-Amedeu al III-lea — comandantul trupelor piemonteze în campaniile împotriva Franței, din perioada 1792—1796.

[3] Nume dat celor din Vaud, în Piemont.

[4] *Jean-Marie Frimont* (1759—1831), general austriac. În 1815 a ocupat orașele Besançon, Lyon și Dijon unde și-a stabilit cartierul general pînă în 1818. A fost agentul Sfintei Alianțe, în Italia.

de rîs, mai ales cînd vorbea despre uimirea calmă a alsacianului Frimont, care-l privea zadarnic în ochi, încercînd să-și dea seama cam ce anume gîndea Bubna despre enormitățile debitate de regele sard, căruia trebuia să-i mai și răspundă. Noroc că, între timp, regele se urcă pe scaunul de care se sprijinea, ca să ia cu asalt o cutie cu tutun așezată pe un dulap. Se lovi, își scrînti mîna și astfel Brianșonul fu salvat.

Fizicul acestui rege făcea ca fanfaroanele sale să pară și mai ridicole. În privința urîțeniei semăna foarte bine cu ducele de Angoulême. Doar că era și mai mic, și mai pipernicit ; brațele îi erau mai lungi, picioarele mai subțiri, labele picioarelor mai plate, chipul mai schimonosit ; în concluzie, semăna leit-poleit cu cel mai urît tip de maimuță, la care dealtfel amîndoi aspirau. Suferea cumplit din pricina mîinii care-i fusese pusă prost la loc de un fel de student în medicină, adus din Sardinia. Rossi, unul dintre cei mai destoinici chirurgi din Europa, fusese alungat din pragul castelului, pentru că trecuse sub cîrmuirea franceză. Totuși, cum durerea persista, după zece sau douăsprezece zile, Rossi fu chemat, mîna pusă la loc cum trebuie, și regele se simți, în sfîrșit ușurat.

Capitolul VI

Răspunsul tatei dat primului șambelan, duce de Modena. — Purtarea mareșalului Suchet, la Lyon. — Purtarea mareșalului Brune, la Toulon. — Catastrofa din Avignon. — Expulzarea francezilor, rezidenți în Piemont. — Părăsesc Torino. — Situația din Savoia. — Trecerea lui Monsieur spre Chambéry. — Ziua Sfîntului Ludovic, la Lyon. — Mărturisire penibilă. — Jandarmii, răsplătiți de către Napoleon. — Soldații din armata Loarei. — Atitudinea lor demnă de cinste.

Lăudăroșeniile regelui și alor săi, oricît de absurde ar fi fost, ne făceau niște mari deservicii. Cîteva săptămîni mai tîrziu, tata izbuti să scape cu obraz curat dintr-una din imbecilitățile debitate de suveranul sard. Ducele de Modena [1] venise să-l vadă pe socrul său, prilej pentru a se da o recepție la Curte. Tata se afla lîngă un grup unde primul șambelan — de Modena — striga în gura mare că pentru a asigura liniștea și pacea în Europa, era absolut necesar, și dealtfel destul de ușor, ca Franța să fie împărțită. Întorcîndu-se spre el, tata îi spuse pe un ton deosebit de politicos :

— Aș putea îndrăzni să vă rog, domnule duce, să-mi indicați documentele istorice care vă împuternicesc să dispuneți de Franța ca și cum ar fi vorba de ducatul de Modena ?

Primul șambelan a rămas foarte descumpănit. Această butadă, care contrasta atît de puternic cu politețea obișnuită a tatei, avu mare cucces la Torino unde pretențiile ducelui de Modena erau detestate. Evenimentele din Belgia opriră marșul armatelor franceze, în Savoia, și lăsară timp austriecilor de a-și reuni, la Chambéry, aproape toate forțele pentru a le putea rezista. Ocuparea orașului Grenoble, unde nu fură lăsate decît trupe piemonteze, îi făcu să se mîndrească grozav pe acei cuceritori improvizați, și nu știu dacă ciuda și mînia mea nu se datora și gîndului că tunurile noastre căzuseră în mîinile acelor nenorociți de *„barbeți“* ai regelui sard. Deși fortul Barraux continua să reziste, ai noștri avură grijă să-l lase pe Jules de Polignac să evadeze ; acesta ajunse la cartierul general al lui Bubna și asistă la atacul de la Grenoble. Asemenea amintiri sînt penibile și nu le istorisesc cu plăcere ; țin totuși să relatez două întîmplări care — după mine — îi onorează mult mai mult pe vechii noștri că-

[1] *Francisc al IV-lea d'Este* (1779—1846), era fiul lui Ferdinand de Austria (frate cu împărații Iosif al II-lea și Leopold), și al Mariei-Béatrice, singura fiică a lui Hercule al III-lea.

pitani, decît unul din acele succese militare care le sînt atît de familiare, şi care dovedesc patriotismul lor. Aliaţii au fost de acord ca peste tot unde vor găsi guvernarea lui Ludovic al XVIII-lea recunoscută înainte de sosirea lor, ei să nu exercite nici o spoliere. În schimb, toate locurile unde intrau prin capitulare, urmau să fie tratate ca ţinuturi cucerite şi, ca atare, prădate ; şi, slavă Domnului, în aşa ceva, deveniseră experţi. Avangarda, sub ordinele generalului Bubna, se apropia de Lyon. Domnul de Corcelles, comandantul gărzii naţionale, se duse la general, şi-l rugă să îngăduie oraşului să-şi pună cocarda austriacă sau cocarda sardă, mă rog, orice, numai cocarda albă, nu. Amicul meu Bubna — care, deşi foarte amabil, era şiret ca o vulpe — nu-l repezi pe Corcelles, ci îi spuse că hotărîrile decisive nu se luau pe loc ; că nu primise nici un fel de instrucţiuni în acest sens, dar că le va cere. Sigur că nu era cu neputinţă ca familia de Savoia să-şi mute capitala regatului la Lyon, în vreme ce Piemontul se putea uni cu Lombardia. Aşa că lucrurile trebuiau gîndite temeinic. Pînă atunci, nu trebuia bruscat nimic ; îl sfătui deci pe Corcelles să păstreze cocarda tricoloră. Armata austriacă avea să intre în oraş a doua zi dimineaţă ; pînă atunci aveau destulă vreme să se gîndească la problema care-i preocupa. Domnul de Corcelles se reîntoarse la Lyon şi dădu fuga să-i spună generalului Suchet[1] ce discutase cu Bubna. Acesta, furios la culme, îl trată ca pe ultimul dintre oameni, îi spuse că era un ticălos, un om de nimic, că — în ce-l privea — prefera să vadă întreaga Franţă în mîna nu ştiu cui decît să piardă fie şi un singur sat. Îi spuse că nu mai voia să-l

[1] *Louis-Gabriel Suchet, duce de Albuféra* (1772—1829). General de brigadă, de divizie, iar după victoria din Spania, din 1811, mareşal al Franţei şi duce. În timpul Restauraţiei este făcut pair. Alungat după cele „O sută de zile", este reabilitat în 1819.

vadă în ochi, îi luă comanda gărzii naţionale, trimise după Jules de Polignac, după Chabrol[1] şi după Sainneville (unul prefect, celălalt directorul poliţiei, înainte de cele „O sută de zile") îi instală el însuşi în funcţiile lor şi nu plecă din oraş decît după ce arboră steagul alb. Bubna îl găsi a doua zi fluturînd, spre marea lui dezamăgire, fiindcă nu mai putea nici ocupa, nici prăda oraşul, dar nu cutează să mai zică nimic. În vremea asta, cam tot la fel se proceda şi la Toulon, dar în împrejurări mai deosebite. Oraşul era comandat de generalul Brune[2]. Garnizoana ţinea cu Napoleon, iar oraşul îi împărtăşea sentimentele. Într-o dimineaţă, după ce se deschiseră porţile, marchizul de Rivière, amiralul Ganteaume[3] şi un emigrant bătrîn — contele de Lardenoy, care era reprezentantul regelui la Toulon — însoţiţi de un singur jandarm şi purtînd toţi patru cocarda albă, forţară consemnul, intrară în galop în oraş şi descălecară în faţa uşii mareşalului Brune, înainte ca acesta — mirat de apariţia lor neaşteptată — să aibă timp să-şi vină în fire. Dînd deci buzna peste el, în cabinet, unde omul tocmai scria ceva, îi spuseră despre ce era vorba. Mareşalul, care-l cunoştea pe de Rivière, îi întinse mîna şi-i zise :

— Îţi mulţumesc, domnule marchiz, de această dovadă de încredere pe care nu ţi-o voi înşela !

[1] *André-Jean, conte de Chabrol de Croussol* (1771—1836), ministru de interne, pair al Franţei, ministru al marinei, apoi al finanţelor. S-a retras înainte de 1830 şi a reintrat în viaţa privată.

[2] *Guillaume-Marie-Anne Brune* (1763—1815) ; lucrător tipograf, jurnalist, prietenul şi protejatul lui Danton. General în armata Italiei. Mareşal, în 1804, este asasinat la Avignon după cele „O sută de zile".

[3] *Honoré-Joseph-Antoine Ganteaume* (1755—1818). Locotenent pe o fregată, căpitan de vas, contra-amiral în Egipt, consilier de Stat, vice-amiral, comandantul escadrei din Mediterană în 1809. Raliindu-se Bourbonilor în 1814, le-a rămas fidel în timpul celor „O sută de zile", fapt pentru care a fost făcut pair al Franţei de către Ludovic al XVIII-lea.

Noii sosiți îi arătară declarația aliaților, el află că o oaste austro-sardă înainta dinspre Nisa și că o flotă engleză se îndrepta spre Toulon. În imposibilitatea de a apăra orașul într-un mod eficace, pentru că toată Franța era invadată, și regele se și afla acum la Paris, dacă mareșalul se încăpățîna să-și păstreze culorile, putea pierde orașul cu tot ce se afla în el și cu tot ce se afla pe mare, adică flota franceză. Aliații n-aveau să cruțe nimic, și se vor grăbi să ajungă în oraș, înainte ca acesta să fie recunoscut ca aparținînd regelui.

Acei domni, făcînd apel la patriotismul lui, veniseră să-i arate care era situația, jurîndu-se pe cuvîntul lor de onoare că faptele relatate erau absolut exacte.

Mareșalul citi cu atenție hîrtiile care-i confirmau cele spuse de cei trei vizitatori, apoi adăugă :

— Într-adevăr, domnilor, nu mai e nici un moment de pierdut. Răspund de garnizoană. Nu știu cum o voi scoate la capăt cu orașul. Prefer să pierim împreună decît să fiu complice la o încăpățînare inutilă ce-ar face ca portul să fie prădat de englezi !

Îi adună imediat pe toți ofițerii, autoritățile orașului și pe susținătorii cei mai influenți ai partidului bonapartist. Le vorbi cu atîta convingere, încît după cîteva ceasuri steagul alb flutura pretutindeni, iar bătrînul Lardenoy fu numit comandantul orașului. Marchizul de Rivière a apreciat enorm loialitatea mareșalului și a fost foarte impresionat de acest lucru. L-a rugat să rămînă alături de ei în primele momente de efervescență ale înflăcăratului popor din sudul Franței. Mareșalul Brune ținea însă neapărat să se retragă. Poate că se temea să nu fie acuzat de trădare de către partidul său. Oricare ar fi fost motivul, plecă însoțit de un aghiotant al lui de Rivière ; de îndată ce se crezu în afară de orice pericol își luă adio de la aghiotant și dispăru.

Se cunoaște cumplita catastrofă de la Avignon și se știe cum un popor furios la culme a pedepsit o faptă pe

care Istoria ar trebui s-o consemneze în paginile sale. Unii au vrut să dea vina pe drojdia societății, susținînd că ea ar fi fost singura vinovată ; dar, din păcate, printre actorii acelei tragedii se aflau și oameni pe care partidul regalist i-a protejat și de care justiția nu s-a putut atinge. Aceasta a fost una dintre cele mai urîte pete ale Restaurației.

Purtarea mareșalilor Suchet și Brune mi-a inspirat întotdeauna atîta respect încît nu mi-am putut ascunde gîndul că ea n-a fost imitată niciodată de șefii regaliști.

În primele zile ale lui martie, regele Sardiniei a dat ordin să fie alungați toți francezii din statele sale. Rapidele succese ale împăratului i-au impus prea mult pentru a cuteza să pună în practică o asemenea lege ; dar de îndată ce spaima lui s-a mai potolit, după înfrîngerea de la Waterloo, a dat acest ordin și a fost fără milă. Francezi, care locuiau de peste treizeci de ani în Italia, proprietari, femei măritate cu piemontezi, au fost alungați din casele lor de carabinierii regali, conduși la graniță ca niște răufăcători, fără ca măcar să fie în stare să-i învinuiască de ceva. Femeile și copiii veniră plîngînd în hohote, la ambasadă ; la un moment dat, ne-am trezit pur și simplu asaltați. Dar, din păcate, nu puteam decît să plîngem împreună cu ei și să ne manifestăm indignarea. Tata, făcu în mod oficial, toate reclamațiile cu putință. Colegii săi, din corpul diplomatic, se arătară gata să-l sprijine, arătîndu-și mîhnirea și dezaprobarea față de acele măsuri crude, dar totul a fost zadarnic. În sfîrșit, tata a primit o scrisoare de la Talleyrand prin care era anunțat că guvernul regelui Ludovic al XVIII-lea se constituise. Aflînd acest lucru, tata se duse imediat la contele de Valese și-i declară că dacă acele persecuții nedrepte mai continuau împotriva supușilor majestății sale, va cere imediat să plece, că va preveni Curtea franceză de acest lucru și că era sigur că fapta lui va fi aprobată. Acest demers mai apucă să salveze cîțiva nefericiți

care izbutiseră să obţină o scurtă amînare, dar majoritatea plecaseră sau fuseseră ruinaţi de acea manifestare intempestivă a unei răzbunări copilăreşti împotriva unor fiinţe nevinovate.

Această faptă puse vîrf tuturor celor îndurate în acea ţară, din pricina unei cîrmuiri absolute şi arbitrare. Maladia acelei ţări mă copleşi în aşa măsură, încît aveam impresia că nu mai puteam respira în acel trist Torino. Simţeam o nevoie acută să plec de acolo, cel puţin pentru o vreme. M-am decis să petrec cîteva săptămîni la Paris unde dealtfel aveam şi nişte treburi personale. Tata a consimţit cu atît mai uşor la plecarea mea cu cît dorea să aibă unele informaţii cît mai exacte şi nu ca cele pe care le citea în gazete. Scrisorile erau rare şi întotdeauna încîlcite. Corespondenţa mea ar fi fost zilnică şi amănunţită ; dealtfel, nici nu putea avea un observator mai fidel şi care să-i fie mai de folos ca mine.

Am mai spus că fratele meu se întîlnise cu ducele de Angoulême, la Barcelona. Locuind acolo, îl însoţi la Bourg-Madame. Ducele de Angoulême îl trimise să-i ducă regelui nişte scrisori, de îndată ce acesta se statornici la Paris. Regele îl trimise, la rîndu-i, la nepotul său, aşa că trebui să străbată de două ori armata Loarei, ceea ce n-o făcu chiar fără nici un pericol. Totuşi, îşi îndeplini dubla sa misiune şi obţinu, drept recompensă, permisiunea de a veni să-şi vadă părinţii. L-am aşteptat să vină şi, după ce am petrecut cîteva zile împreună, eu am plecat la Paris unde urma să sosească şi el foarte curînd. Am părăsit oraşul Torino în 18 august, în ziua de Sfînta Elena, după ce i-am urat cele cuvenite mamei, care era pur şi simplu dezolată că o părăseam. A doua zi, trebuia să-l însoţească pe tata la Genova, unde de data asta regina Sardiniei binevoi, în sfîrşit, să sosească. Debarca din Sardinia cu o rochie şi cu nişte maniere care erau foarte departe de eleganta ducesă de Aosta despre care Piemontul

păstrase o cu totul altă amintire. Lumea începu a o detesta şi nu ştiu dacă avea dreptate. N-am mai avut legături directe cu acea ţară, şi nu-ţi poţi face o idee justă decît atunci cînd stai acolo.

M-am oprit cîteva zile la Chambéry, unde am aflat împrejurările exacte ale trădării trupelor şi mai ales ale trădarii lui La Bedoyère. Spiritele erau foarte încinse în Savoia. Vechea nobilime dorea cu ardoare să reintre sub sceptrul familiei de Savoia. Burghezia înstărită sau comercianţii, ca şi industriaşii, voiau să rămînă francezi. Ţaranii erau gata să strige : „Trăiască regele sard !“ de îndată ce preotul le-ar fi poruncit să facă acest lucru. Pînă atunci, protestele, temerile şi sila fuseseră exprimate în şoaptă, toţi mulţumindu-se să se deteste, în mod cordial, unii pe alţii. Cu puţin înainte de cele „O sută de zile“, Monsieur făcu o călătorie în sud ; graţia şi politeţea sa îi atrase multe succese. La Chambéry, locui la domnul de Boigne pe care-l trată cu multă bunăvoinţă. A doua zi, înainte de a pleca, ducele de Maillé îi dădu domnului de Boigne, din partea prinţului, şase Cruci de onoare, să le distribuie celor din oraş. Domnul de Boigne îi alese evident, pe cei mai merituoşi, şi diplomele fură completate cu numele acelora, fără alte comentarii.

Se părea că în acea călătorie, Monsieur îşi plătea în acest fel, cheltuielile faţă de gazdele sale. S-a crezut că dărnicia cu care a împărţit acele Cruci de onoare, în 1814, avea un scop politic. Eu nu cred ; adevărul e că acele decoraţii nu mai aveau nici un preţ în ochii prinţilor noştri, aşa că le dădeau în dreapta şi-n stînga. Vă puteţi da seama cît de mult trebuie să-i fi iritat acest lucru pe cei care-şi vărsaseră sîngele pentru a obţine o astfel de decoraţie. Din pricină că nu cunoşteau nici ţara, nici pe locuitorii ei, prinţii din familia de Bourbon jigneau adesea populaţia, fără să le pese de prejudecăţile naţionale, ivite în timpul îndelungatei lor absenţe. Nu-şi dădeau interesul nici să se informeze, nici să le respecte,

convinşi că le făcea un hatîr urcîndu-se pe tronul pe care-l socoteau proprietatea lor. Niciodată n-au putut pricepe că funcţia pe care-o îndeplineau le impunea şi nişte sarcini, nişte îndatoriri.

În 25 august, am ajuns la Lyon. Cu ajutorul garnizoanei austriece, s-a celebrat — destul de zgomotos — sărbătoarea Sfîntului Ludovic. Oraşul era iluminat ca ziua, din pricina focurilor de artificii. Toată lumea ieşise pe stradă, ca să caşte gura. Te întrebai ce se întîmplase cu cealaltă mulţime, care odinioară, îl primise cu atîta entuziasm pe Bonaparte. Probabil că era vorba de aceeaşi masă de oameni pe care o mînă de exaltaţi o mînuieşte după cum vrea ea, deşi probabil că lumea e întotdeauna de bună-credinţă. Iată-mă ajunsă la o mărturisire de-a dreptul penibilă. Aş putea să trec peste ea pentru că e vorba de mine şi de un sentiment intim ; dar am jurat să spun adevărul despre toată lumea, inclusiv despre mine. Ajungînd la hotelul „Europa", am cerut gazetele ; în clipa în care am citit în ele articolul privitor la condamnarea lui La Bédoyère am simţit o bucurie fără margini. „În sfîrşit, mi-am zis, iată pe unul dintre acei trădători ticăloşi, pedepsit !" Dar bucuria mi-a trecut imediat ; mi-a fost şi silă şi ruşine de mine. Din clipa aceea, datorită remuşcărilor şi silei faţă de mine, m-am jurat ca patimile iscate de spiritul de clasă şi mai ales de spiritul de răzbunare să nu mai pună niciodată stăpînire pe mine. Aş putea, la rigoare, să încerc să caut o scuză în tot ceea ce aflasem la Chambéry despre purtarea lui La Bédoyère, despre tristele rezultate la care dusese trădarea lui, într-o ţară sfîşiată şi cotropită de un milion de străini ; dar nimic nu scuză, în inima unei femei, gîndul răzbunării. Am petrecut două zile la Lyon unde se aflau mai multe persoane pe care le cunoşteam bine şi care-mi dădură amănunte în legătură cu evenimentele din Paris. În privinţa rolului pe care-l jucase Fouché, părerile erau împărţite, dar toată lumea era de acord că intrase în Consiliul lui

Ludovic al XVIII-lea, la cererea lui Monsieur, aţîţat de cei mai exaltaţi din partidul emigranţilor. Tot la Lyon am aflat unele fapte privind comportarea mareşalului Suchet, dintre care una care m-a frapat.

Cînd Monsieur a întreprins acea tristă expediţie, în momentul reîntoarcerii împăratului din insula Elba, a fost obligat să părăsească oraşul, pe drumul cel mare al Parisului, în vreme ce toată garnizoana şi populaţia se năpustiseră pe drumul spre Grenoble, ca să-i iasă înainte lui Napoleon. Doi jandarmi, singurii din escortă, se prezentară să-l însoţească, mergînd călare pe lîngă trăsură. A doua zi, au fost denunţaţi împăratului. El îi chemă la sine şi-i avansă. Nu se poate nega că Napoleon nu ştia să guverneze.

Şederea mea la Lyon fusese forţată ; trebuia să aştept ca drumul să fie liber, sau mai bine-zis, complet ocupat de garnizoanele străine. Mai păstrez şi acum paşaportul cu ajutorul căruia am străbătut trista patrie, în acele zile de mare mîhnire. Paşaportul pare curios din pricina nenumăratelor vize şi ştampile străine de care este acoperit.

Dacă acele formalităţi erau penibile, drumurile ofereau un spectacol consolator pentru o inimă franceză, în ciuda amărăciunii mele. Iar acest spectacol era oferit de atitudinea soldaţilor noştri care se întorceau la vatră. Grupaţi în pîlcuri de cîte zece, cincisprezece oameni, îmbrăcaţi în uniforme curate şi îngrijite, cu bastonul alb în mînă, se întorceau acasă, trişti, dar nu distruşi, păstrîndu-şi demnitatea conferită de vechile lor victorii.

Lăsasem în urmă o Italie infestată de briganzi apăruţi în urma campaniei lui Murat. Primul grup de soldaţi din armata Loarei, pe care l-am întîlnit, aducîndu-mi aminte de acei briganzi, mi-a inspirat o oarecare teamă ; dar, de îndată ce le-am zărit chipurile, n-am mai simţit decît emoţie şi simpatie. Îmi inspirară acel gen de milă pe care un poet l-a numit „milă plină de farmec" şi pe care orice

om ce nu şi-a pierdut cu totul generozitatea, trebuie s-o simtă.

Socot că n-a existat un lucru mai frumos şi mai demn de admiraţie în istoria ţării noastre decît felul cum s-au comportat acei soldaţi, în acea epocă. Franţa poate să se mîndrească cu ei, căci e într-adevăr un lucru demn de mîndrie ca, într-un moment în care mai bine de o sută cincizeci de mii de oameni sînt trimişi la vatră, sînt scoşi din armată şi lăsaţi pe drumuri, muritori de foame în propria lor ţară, să nu se comită nici un exces, să nu se săvîrşească nici o crimă. Drumurile erau la fel de sigure ca şi mai înainte ; castelele la fel de liniştite ; oraşele, tîrgurile şi satele îi primiră cu braţele deschise pe toţi acei foşti oşteni, acum muncitori utili, lucrători inteligenţi, cronicari interesanţi. Cred că această nobilă conduită a foştilor ostaşi din armata Loarei, a fost şi va fi unică de-a lungul secolelor. Eram inamica soldaţilor lui Napoleon. I-am socotit trădători timp de trei luni de zile, dar mi-a fost de ajuns o singură zi ca să mă mîndresc cu glorioşii mei compatrioţi.

Capitolul VII

Doamna de La Bédoyère. — Curajul ei. — Disperarea ei .— Resemnarea ei. — Contesa de Krüdener. — Îmi face o primire ciudată. — Povestea sosirii ei la Heidelberg. — Influenţa ei asupra ţarului Alexandru. — Pactul Sfintei Alianţe. — Supunerea lui Benjamin Constant faţă de doamna de Krüdener. — Dragostea lui pentru doamna Récamier. — Purtarea sa, în 20 martie. — Scrisoarea pe care i-o trimite lui Ludovic al XVIII-lea

Parcă pentru a mă face să simt şi mai cumplit groaza sentimentului de neiertat pe care-l avusesem faţă de La Bédoyère, am găsit tot Parisul impresionat de ultimele lui clipe.

Cînd, în 1791, contele şi contesa de Chastellux o urmaseră pe doamna Victoria, la Roma, doi din cei cinci copii ai lor (Henri şi Georgine), crescuţi de bunica lor, în pustietatea unui mic castel pe care-l avea în Normandia [1], rămăseseră în Franţa. După ce bătrîna muri, Georgine plecă în Italia, după părinţii ei cu care se întoarse foarte curînd, la Paris. Fata nu şi-a mai putut învinge niciodată extrema timiditate datorată singurătăţii în care crescuse pînă la optsprezece ani. În Normandia, îl cunoscuse pe Charles de La Bédoyère, căci pămînturile lor, aflate în acelaşi canton, se învecinau. Mica lui vecină i-a inspirat tînărului, încă din copilărie, un sentiment pe care fata îl împărtăşea şi ea. Crescînd, Georgine deveni deosebit de frumoasă, aşa că tînărul de la Bédoyère se înamoră pătimaş, de ea. Henri de Chastellux, cu care fusese coleg la colegiu, încurajă acest sentiment. Familia

---

[1] Doamna de Boigne aminteşte de castelul du Thil-en-Fôret din l'Eure. Contesa-văduvă de Chastellux, născută în 1725 era fiica lui George Jubert, marchiz de Thil. Henri (născut în 1786) şi Victoire-Georgine (născută în 1790) rămaseră pînă în martie 1793 la castelul Roussillon, din Bourgogne. Acest domeniu, fiind confiscat odată cu cel din Chastellux, ei au fost primiţi de sora bunicii lor, marchiza de Tournelle-Chastellux. Într-o scrisoare din 21 martie 1795, contesa de Chastellux îi scrie din Roma, marchizei de Osmond : „N-am alte noutăţi de la copii decît că în septembrie se aflau la Autun şi că mătuşa mea fusese închisă în temniţa din Mâcon..." Contesa-văduvă de Chastellux a fost şi ea arestată, la Rouen, adusă la Paris, la Luxemburg, apoi eliberată (în septembrie sau octombrie 1794), după care s-a reîntors la Thil unde a murit în 31 mai 1798. Marchiza de la Tournelle murise şi ea în 18 aprilie 1797.

Henri de Chastellux şi sora sa Georgine s-au întîlnit cu părinţii lor, în Italia, la sfîrşitul anului 1803. Contele şi contesa de Chastellux s-au reîntors în Franţa şi s-au stabilit la castelul du Thil, la începutul anului 1811. Căsătoria domnişoarei Georgine de Chastellux cu contele de La Bédoyère a avut loc în noiembrie 1813.

Contele de Chastellux a murit în 7 aprilie 1814, iar soţia sa, în 14 noiembrie 1816 (n.ed.fr.).

La Bédoyère, în nădejdea de a-şi lega fiul de locul natal, văzu cu ochi buni această căsătorie ; familia Chastellux fu şi ea de acord, aşa că — cu puţin timp înainte de Restauraţie — cei doi tineri se căsătoriră.

Charles de La Bédoyère era dator vîndut, îi plăceau jocul de cărţi, femeile şi mai ales războiul. Altfel, era băiat de treabă, vesel, spiritual, loial, cinstit, generos ; însurîndu-se, făgădui să renunţe la toate slăbiciunile sale, fiind convins că va izbuti. Cu toate metehnele lui, Georgine îl adora. De cîte ori bărbatul ei călca pe alături, nu numai că nu avea curajul să deschidă gura şi să-i spună ce merita, dar îi era teamă să nu cumva să se dea de gol şi să arate că aflase, încît puteai trăi luni întregi alături de ea, fără să ştii nici ce simte, nici ce gîndeşte. Cred, fără exagerare, că era persoana cea mai modestă şi mai retrasă în ea însăşi pe care am cunoscut-o vreodată.

După reîntoarcerea lui Bonaparte, Georgine a rămas foarte dezamăgită, văzînd ce rol jucase bărbatul ei. Deşi abia se ridicase din pat după naştere, s-a dus la părinţii ei şi, cînd La Bédoyère a sosit, făcînd parte din suita împăratului, ea n-a vrut pentru nimic în lume, să-l vadă. Evenimentele precipitîndu-se, Georgine s-a împăcat cu bărbatul ei de îndată ce l-a văzut deznădăjduit şi prigonit ; a încercat să-şi vîndă tot ce avea pentru a face rost de bani şi a-l ajuta să fugă. După ce-ar fi izbutit să se salveze, urma să se ducă şi ea după el. Bănuiesc că pentru a aduce la îndeplinire acest plan a venit el la Paris, unde a fost prins şi arestat.

Auzind ce i se întîmplase bărbatului ei, într-o clipă această femeie, de o timiditate rar întîlnită, s-a preschimbat într-o tigroaică. Lăsînd la o parte orice jenă, a început să facă vizite, să bată pe la diverse uşi, să roage, să implore, chiar să deranjeze ; a făcut apel la familia ei să intervină şi s-o ajute ; dar nimeni n-a vrut să-şi pună obrazul pentru un om ca La Bédoyère. Deşi lipsită

de orice ajutor, n-a abandonat cauza celui pe care-l iubea ; a bătut din nou pe la toate uşile, le-a forţat pe cele care nu voiau să se deschidă, a ajuns pînă la ducesa de Angoulême pe care însă n-a putut-o înduioşa, s-a dus pretutindeni şi s-a zbătut cu curajul unei leoaice.

După ce-a văzut că nu mai are cui se adresa, a recurs la doamna de Krüdener. Această ultimă vizită, oferindu-i o rază de nădejde, biata femeie, purtîndu-şi pruncul nou-născut, în braţe, a dat fuga la locul unde era închis bărbatul ei, pentru a-i da şi lui vestea cea bună. A găsit piaţa din faţa temniţei, plină de lume ; o trăsură, înconjurată de ostaşi, s-a oprit în faţa clădirii, iar în ea s-a urcat un om. Deodată s-a auzit un ţipăt înfricoşător : Georgine îşi recunoscuse bărbatul. Scena e foarte greu de descris. Femeia a scăpat copilul din braţe şi năpustindu-se către trăsură, şi-a pierdut cunoştinţa. Charles abia a avut timp s-o prindă în braţe, s-o sărute cu dragoste şi s-o încredinţeze unui slujitor fidel care, între timp, luase şi copilul de jos ; profitînd de leşinul soţiei sale, închise repede portiera trăsurii şi făcu semn soldaţilor să pornească. În ultimele clipe, a dat dovadă de acelaşi curaj de care dăduse adesea şi pe cîmpul de luptă. Doamna de La Bédoyère fu readusă acasă. Începînd din acea clipă, a redevenit timida de mai înainte. A refuzat, vreme îndelungată, să-şi revadă familia, al cărui crud stoicism nu i l-a iertat niciodată.

Au trecut douăzeci de ani de cînd s-au petrecut aceste lucruri pe care le scriu acum, dar tristeţea n-a părăsit-o pe Georgine nici măcar o singură clipă.

Am mai spus cu ce calmă încetineală avea obiceiul să călătorească fratele ei, Henri. Nu ştiu unde se afla cînd s-a întîmplat acea cumplită catastrofă. Dar absenţa lui, îngăduindu-i Georginei să creadă că el ar fi ajutat-o în acele clipe înfricoşătoare, dacă s-ar fi aflat la Paris, ea şi-a revărsat asupră-i toată dragostea care nu-i fusese

absorbită de fiul și de durerea ei. Abia la căsătoria fratelui ei cu domnișoara de Duras (prilej cu care Henri și-a luat numele de ducele de Rauzan) a consimțit Georgine să-și revadă familia. A dus tot timpul o viață dintre cele mai retrase și mai austere.

Dar iată că mi-am amintit că am pomenit mai înainte numele doamnei de Krüdener[1]; deși n-am cunoscut-o decît mult mai tîrziu, profit de ocazie ca să vorbesc despre ea acum. Am cunoscut-o prin intermediul doamnei Récamier. Era o femeie de vreo cincizeci de ani care, în tinerețe trebuie să fi fost extrem de frumoasă. Acum era slabă și palidă; chipul său purta urma unor pasiuni puternice. Ochii, deși adînciți în orbite, erau foarte frumoși, iar privirea, deosebit de expresivă. Avea acea voce sonoră, dulce, flexibilă, timbrată, care constituie unul dintre cele mai mari farmece ale femeilor din nord. Părul cărunt, lins, pieptănat simplu, cu cărare la mijloc, strălucea de curățenie. Rochia neagră, fără nici o podoabă, nu excludea ideea unei oarecare cochetării. Locuia într-un foarte mare și frumos apartament, într-un palat din strada Saint-Honoré. Oglinzile, decorațiunile interioare, ornamentele de toate felurile, mobilele, totul era acoperit cu pînză cenușie; pînă și pendulele erau îmbrăcate în huse cenușii nelăsînd să se vadă decît cadranul. Grădina se întindea pînă în Champs-Élysées; prin această grădină, țarul Alexandru, care locuia la Élysées-Bourbon, venea la doamna de Krüdener, la orice oră din zi și din noapte.

[1] *Juliana de Wietenghoff*, născută la Riga în 1764, s-a măritat în 1783 cu baronul de Krüdener, diplomat, pe care l-a urmat acolo unde fusese numit ambasador. După o viață destul de frămîntată și de aventuroasă (pe care a avut grijă să și-o istorisească într-un roman autobiografic), devenind văduvă, și-a însușit ideile lui Swedenborg. Cîțiva ani a exercitat o puternică influență asupra țarului Alexandru I și ar fi contribuit — zice-se — la pactul Sfintei Alianțe. Apoi a căzut în dizgrație și a plecat în Crimeea unde a și murit, în 1824 (n.ed.fr.).

Sosirea noastră întrerupsese un fel de lecție pe care o făcea cu patru sau cinci persoane deodată. După politețurile de rigoare, pe care ni le-a adresat cu multă ușurință și conform uzanțelor din lumea mare, ea și-a continuat lecția. Vorbea despre credință. Expresia ochilor și sunetul vocii sale se schimbaseră. M-a uluit bogăția imaginilor, ușurința cu care vorbea, eleganța improvizației sale. După un ceas și jumătate, încetă să mai vorbească, ochii i se închiseră și păru cuprinsă de un soi de sfîrșeală. Adepții ei mă avertizară că ăsta era semnalul retragerii. Lecția fusese destul de interesantă. Totuși, eram sigură că n-aș mai fi avut răbdarea necesară să mai asist și la a doua. Cum mai avea și alte zile de primire, mi-am ales o alta, ca să-mi las cartea de vizită la ușa adelei cucoane. Dar spre marea mea surpriză, am fost poftită înăuntru. Era singură.

— Vă așteptam, mi-a spus ea; „vocea“, îmi anunțase vizita dumneavoastră...

Se lăsă o tăcere pe care n-am îndrăznit s-o tulbur, neștiind ce ton să adopt. Apoi, ea îmi spuse că „vocea“ o prevenise că va avea în „liga profetelor“, o urmașă pe care o va instrui și care era sortită să fie mult mai apropiată de divinitate, decît ea. Că „vocea“ o anunțase că cea predestinată, avea să fie o femeie din lumea mare, dar pură și cinstită. Că ea, doamna de Krüdener, o va întîlni în momentul în care se aștepta mai puțin. Visele sale — pe care cică nu cuteza să le numească viziuni, căci vai! ea n-avea puterea de „a vedea“ — i-o înfățișaseră pe acea femeie semănînd leit-poleit, cu mine. M-am apărat cu strășnicie de „gloria“ pe care voia să mi-o pună pe umeri. Încercă să mă convingă, crezînd că găsise în mine măcar un discipol, dacă nu un urmaș, și mă imploră să vin s-o văd. În cursul acelei dimineți în care mă obligă să-i țin companie cîteva ceasuri, mi-a povestit cum a ajuns la Paris.

În mai 1815, se îndrepta spre sudul Italiei unde o aștepta fiul ei. Între Bologna și Sienna, simți brusc o senzație de rău care o avertiză că se îndepărtase de drumul pe care-l avea de făcut. După ce se frămîntase o noapte întreagă, neștiind ce să facă, a doua zi se întoarse îndărăt. Senzația aceea ciudată de rău, o părăsi brusc și se simți din nou foarte bine. Își continuă drumul pînă la Modena dar, după cîteva leghe făcute pe drumul spre Torino, se simți din nou rău. Îndreptîndu-se către Milan, răul încetă brusc.

Sosind în acest oraș, ea află că un văr, prietenul ei din copilărie, aghiotantul țarului Alexandru, se îmbolnăvise grav, în Germania. Iată deci motivul pentru care se simțea rău. Trecu în Tirol, iar de acolo se îndreptă spre Heidelberg, unde se găseau suveranii armatelor aliate. Vărul ei, bolnav, se afla în alt oraș. Se informă de numele orașului și, a doua zi dimineață, plecă fără să se vadă cu nimeni. Dar abia părăsi orașul Heidelberg, că iar simți acea senzație de rău, de astă dată mai puternică și mai sfîșietoare ca niciodată. Se opri, se întoarse din drum și porni îndărăt spre Heidelberg. Imediat se liniști ; apoi își dădu seama că vărul ei mai mult ca sigur că se afla în acel oraș. Îmi povesti apoi cum ajunsese să-l cunoască și să se împrietenească cu țarul Alexandru.

Sînt sigură că citind aceste rînduri, veți spune că e vorba de o nebună sau de o intrigantă. În ce mă privește, fiind o fire echilibrată și prea puțin dispusă să iau de bune „extazurile“ unor astfel de ființe bizare, n-am dat doi bani pe gogoșile pe care mi le turnase ; m-am dus din ce în ce mai rar la ea și analizînd-o cu atenție, mi-am dat seama că era cu mult mai puțin seducătoare decît părea la prima vedere.

M-am gîndit de multe ori că Talleyrand, fiind certat cu țarul Alexandru și nemaitrăgînd nădejde să-și recapete influența asupra lui, apelase probabil la doamna de

Krüdener, exercitîndu-și această influență prin intermediul ei. Ceea ce e sigur, e că contesa de Krüdener a adus servicii însemnate Franței, în timpul acelei triste epoci din 1815 ; căci, atunci cînd își petrecea orele rugîndu-se împreună cu țarul pentru ca norul ce urma să întunece steaua Franței să se îndepărteze, cînd îi cerea să folosească în acest scop, puterea lui de concentrare, cînd îl asigura că „vocea“, îi va îndeplini dorința, puteai fi sigur că la conferința de a doua zi — dacă cine știe ce mare putere propunea vreun articol dezastruos pentru Franța — țarul, îmboldit de doamna de Krüdener, venea în ajutorul nostru, ne sprijinea ca să se convingă că „Cerul“ îi îndeplinise dorința, fără să-i treacă o clipă prin minte că era reprezentantul uneia dintre cele mai mari puteri terestre și că Cerul n-avea nici un amestec în treaba asta.

Încercînd să intervină pentru La Bédoyère, dar nemaiputînd face nimic, doamna de Krüdener, îi scrise soției dezolate a acestuia că — după ce va petrece cîteva ceasuri în purgatoriu, în urma rugăciunilor țarului, soțul ei va trece direct în rai ; că avea satisfacția de a o putea asigura de acest lucru, convinsă că o asemenea veste îi va ușura mult durerea. Am aflat mai apoi de mînia împinsă pînă la furie, a Georginei, după ce citise acea scrisoare.

Îmi amintesc, de asemenea, de o scenă destul de nostimă care a avut loc, într-una din zile, la această doamnă, scenă la care am fost și eu martoră. Ne adunasem într-o dimineață, la ea, șapte sau opt persoane. Doamna de Krüdener ne vorbea, pe un ton plin de admirație, despre virtuțile excepționale ale țarului, lăudîndu-i mai ales curajul cu care renunțase la legăturile sale intime cu doamna Narîșkina, sacrificîndu-și, pe altarul datoriei, cele mai scumpe sentimente ale sale și o legătură ce dura de șaisprezece ani.

— Vai ! strigă Elzéar de Sabran (cu o mutră de neimitat), vai, uneori renunți mult mai ușor în astfel de

ocazii la o legătură de șaisprezece ani, decît la una de șaisprezece zile !

Am izbucnit cu toții în rîs, în cap cu doamna de Krüdener ; dar imediat, făcînd-o pe serioasa, se retrase în celălalt capăt al odăii, ca pentru a se reculege.

Indiferent care va fi fost motivul care a determinat-o pe doamna de Krüdener să procedeze astfel, știu că a jucat un rol important în politica țării noastre ; căci după ce a protejat Franța, în cursul negocierilor pentru pace, s-a dovedit a fi fost adevărata promotoare a Sfintei Alianțe. L-a însoțit pe țar în faimoasa tabără de la Vertus și declarația pe care suveranii au semnat-o în acel loc — numită de atunci pactul Sfintei Alianțe — a fost redactată de Bergasse — un alt „iluminat“ — sub ochii și în fața ei. Rușii și toți cei din jurul țarului au fost foarte contrariați de situația ridicolă la care se expunea împăratul lor, atașîndu-se de doamna de Krüdener. Contele de Nesselrode chiar mi-a reproșat, destul de vehement, că mă dusesem în vizită la acea intrigantă, cum îi spunea el.

Printre cei mai înflăcărați adepți ai săi, părea să se numere și Benjamin Constant. Spun „părea“ pentru că mi-a fost întotdeauna cu neputință să descopăr adevăratele motive care l-au determinat pe Constant să se apropie de ea. Doamna de Krüdener îl obliga să postească, să se roage, și-l copleșea cu restricțiile în așa hal, încît sănătatea începu a i se șubrezi, arătînd groaznic. La remarca pe care cuteză s-o facă, doamna de Krüdener îi răspunse că nu-i strica să sufere fiindcă avea destule de ispășit, dar că vremea izbăvirii sale se apropia. Nu știu dacă Benjamin Constant ținea neapărat să se împace cu „vocea“ aceea misterioasă, sau dacă nu cumva voia să se împace cu împăratul, fiindcă în acea epocă situația lui în Franța era atît de precară, încît îl bătea gîndul să se expatrieze.

Se pare că doamna Récamier, în exilul ei, dăduse peste Fîntîna Tinereții. Căci se reîntorsese din Italia, în 1814, aproape la fel de frumoasă și mult mai plăcută decît în prima sa tinerețe. Benjamin Constant era prieten cu ea de mulți ani, dar acum se îndrăgosti dintr-o dată, nebunește, de dînsa. Am mai spus că nutrise întotdeauna o fărîmă de simpatie și multă recunoștință față de toți bărbații care se îndrăgosteau de ea. Îl ascultă deci și pe Benjamin, îl plînse și fu la fel de mîhnită ca și el, că nu-i putea împărtăși sentimentele atît de elocvent exprimate.

În momentul reîntoarcerii lui Napoleon, Benjamin Constant se afla în apogeul acestei frenezii. Doamna Récamier se simți stînjenită de această dragoste, cu atît mai mult cu cît se temea de noi persecuții. Benjamin, mult prea entuziasmat pentru a mai ține seama de sentimentele femeii pe care o iubea, se apucă și scrise un pamflet plin de vervă și de talent împotriva împăratului, în care îl anunța că-l va urî veșnic. Pamfletul a fost tipărit în *Monitorul* din 19 martie. În cursul aceleiași nopți, Ludovic al XVIII-lea părăsi, pe furiș, Parisul.

Cînd bietul Benjamin află această veste, groaza puse într-o clipă stăpînire pe inima lui, care se pare că nu era plasată tot atît de sus ca și spiritul. Speriat, dădu fuga la poștă : dar acolo nici cai, nici trăsuri, nici diligențe ; deci nici un mijloc cu care să poată pleca din Paris. Disperat, se duse să se ascundă într-un loc unde nădăjduia că nu va fi găsit. Vă puteți da seama de spaima lui cînd, a doua zi dimineață, veniră să-l caute din partea lui Fouché. Se lăsă condus, mai mult mort decît viu. Fouché îl primi foarte politicos și-i spuse că împăratul voia să-l vadă imediat.

Faptul i se păru ciudat. Totuși se simți ceva mai liniștit. Sosi la Tuileries, unde toate ușile i se deschiseră.

Împăratul îl întîmpină cu o înfățișare dintre cele mai blajine, îl pofti să se așeze, apoi începu să discute cu el, asigurîndu-l că pusese întotdeauna foarte mult preț pe

critică. În timpul lungilor nopți de veghe din insula Elba se gîndise îndelung la situația sa și la nevoile epocii. Sigur că oamenii cer instituții liberale. Greșeala comisă în timpul guvernării sale constase în faptul că neglijase publiciștii, ca domnul Constant. Imperiul avea nevoie de o Constituție, iar el făcea apel la inteligența domnului Constant, rugîndu-l s-o redacteze. Benjamin, trecînd într-o jumătate de ceas, de la spaima temniței, la bucuria de a fi chemat s-o facă pe înțeleptul Solon și de a-și vedea astfel împlinit visul său de o viață, aproape că se simți rău din pricina emoției. Spaima și vanitatea încă se mai băteau cap în cap, în inima lui ; noroc că pînă la urmă, învinse vanitatea. Fu copleșit de admirație față de marele împărat care-i făcuse, în sfîrșit, dreptate ; astfel, autorul articolului din *Monitorul* din 19, era în 22 martie, consilier de Stat și predicatorul oficial al lui Bonaparte.

Se prezentă, puțin rușinat, la doamna Récamier ; ea nu era femeia care să-i facă reproșuri. Ba poate că s-a simțit ușurată de a o fi scutit de răspunderea care ar fi apăsat asupra ei dacă Benjamin ar fi fost persecutat pentru niște opinii mai mult de moment, decît din convingere. Partidele însă fură mai puțin caritabile. Liberalii nu-i iertară lui Benjamin elogiile față de Bourboni și Legitimitate, imperialii nu-l cruțară pentru sarcasmele sale la adresa lui Bonaparte, regaliștii îl luară în tărbacă pentru pamfletele din 19 și 21 martie și pentru rolul pe care l-a jucat la sfîrșitul celor „O sută de zile", cînd s-a dus să solicite suveranilor străini orice alt stăpîn în afară de Ludovic al XVIII-lea.

Toate aceste fapte, l-au făcut să fie disprețuit de toată lumea ; atunci s-a simțit dezolat. În această dispoziție sufletească, a căzut în mîinile doamnei de Krüdener. S-a mai dus să caute consolare și lîngă doamna Récamier, care l-a tratat cu blîndețe și bunătate. Dar cum femeia

bănuia neplăcerea cu care Benjamin își aducea aminte de articolul pe care-l scrisese, inspirat de pasiunea pe care o simțise pentru ea, acest lucru puse capăt marei sale pasiuni pentru doamna Récamier.

N-am mai cunoscut niciodată pe nimeni care să se priceapă — așa cum se pricepea această doamnă — să participe la toate necazurile prietenilor ei și să le scuze slăbiciunile omenești, fără să se necăjească, ori să se supere. Nu ținea niciodată de rău un bărbat vanitos pentru că fusese inconsecvent, nici pe unul fricos, pentru că săvîrșise un act de lașitate, după cum nu putea ține de rău un gutos, fiindcă avusese o criză de gută, sau un șchiop, fiindcă nu putea păși drept. Infirmitățile morale îi inspirau tot atîta milă, dacă nu chiar mai multă, decît cele fizice. Ea le îngrijea, cu o mînă atît de ușoară și de dibace, încît și-a atras întotdeauna calda recunoștință a tuturor acelor nefericiți.

Cîteva săptămîni mai tîrziu, lui Benjamin Constant îi veni ideea să-i trimită lui Ludovic al XVIII-lea o scrisoare explicativă, privind comportarea sa ; dar treaba era foarte dificilă. Mînat de această idee, îi făcu o vizită doamnei Récamier și stătu îndelung de vorbă cu ea, despre acest lucru. A doua zi, cum femeia avea casa plină de musafiri, îl întrebă în șoaptă :

— Ei, ce-ai făcut ? Ai trimis scrisoarea ?

— Da.

— Și ești mulțumit ?

— Atît de mulțumit, încît aproape că m-am convins pe mine însumi de cele spuse în scrisoare !

Numai că regele n-a fost tot atît de ușor de convins ca și Benjamin Constant. Cred — deși nu sînt sigură — că acea scrisoare a apărut și în jurnale. Numai partidul regalist putea fi atît de mărginit încît să țină la distanță un om atît de talentat. După cîteva luni, Benjamin Constant devenise uunl din șefii opoziției.

Exigențele străinilor, în 1815. — Dispozițiile țarului Alexandru la începutul campaniei. — Răspunsul frumos pe care-l dă generalul Pozzo, lui Bernadotte. Purtarea ducelui de Wellington și a generalului Pozzo. — Mirarea țarului Alexandru. — Șederea regelui și a prinților, în Belgia. — Abnegația unui soldat. — Politețea prințului de Talleyrand. — Ducele de Wellington devalizează muzeul. — Salonul ducesei de Duras. — Moartea lui Hombert de la Tour du Pin. — Camera zisă „de negăsit". — Demisia domnului de Talleyrand. — Tatăl meu este numit ambasador la Londra. — Ducele de Richelieu. — Revelația doctorului Marshall. — Vizita la ducele de Richelieu. — Primirea nepoliticoasă pe care ne-o face. — Scuzele sale.

Dar să revin la sosirea mea la Paris. Oricît de dispusă aș fi fost să mă bucur, laolaltă cu ceilalți, de reîntoarcerea regelui, această bucurie îmi era otrăvită de prezența trupelor străine în țară ; căci atitudinea lor era mult mai ostilă decît fusese cu un an în urmă. Învingătorii lui Napoleon voiseră să se arate generoși ; aliați cu Ludovic al XVIII-lea în 1815, își sporiseră exigențele aproape pînă la insultă.

Puterea și prosperitatea Franței îi surprinseseră și le stîrnise invidia. Ei o crezuseră epuizată de lungile războaie pe care le avusese. Și cînd colo, o văzură, cu mirare, ivindu-se — după atîtea necazuri și nenorociri — atît de frumoasă și încă atît de puternică încît, la Congresul de la Viena, domnul de Talleyrand își îngăduise să joace un rol principal. Și cabinetele și popoarele voiseră să profite, în egală măsură, atunci cînd li se ivise perspectiva unei noi cruciade împotriva noastră. Dar ura lor fusese oarbă căci, dacă, pe de o parte, țineau morțiș, să îngenunche Franța, pe de alta, voiau să întărească Restaurația. Or, umilințele din acea epocă imprimară noului guvern un fel de deprimare din care nu și-a mai revenit și care a și constituit unul dintre motivele căderii sale. Națiunea n-a putut ierta niciodată familiei regale suferințele impuse de cei pe care ea i-a numit „aliați". Dacă i-ar fi numit „dușmani", ranchiuna poate că n-ar fi fost atît de puternică. Acel sentiment, perfect scuzabil, poate că era, într-o oarecare măsură, puțin nedrept. Sigur că nici lui Ludovic al XVIII-lea nu-i făcea plăcere să vadă tunurile prusacilor îndreptate către palatul Tuileries. Apariția mantalelor albe ale ofițerilor austrieci, închizînd intrarea în Piața Carrousel, în timp ce soldații lor despuiau de ornamente Arcul de Triumf, sigur că nu-i surîdea nici lui. După cum nu cred că-i făcea plăcere să-i vadă pe străini intrînd pînă și în apartamentele sale și luîndu-i tablourile care-i împodobeau Palatul. Era însă silit să suporte aceste tîlhării, să strîngă din dinți și să tacă. Pe de altă parte, numai datorită fermității sale s-a putut păstra intact podul Iena pe care Blücher [1] voia să-l arunce în aer, ca și coloana din Piața Vendôme pe care aliații voiau s-o doboare și să și-o împartă între ei. Această din urmă cerere a sa s-a bucurat și de sprijinul țarului Alexandru. Acest suveran generos, în ciuda antipatiei sale față de familia regală și a făgăduielii, făcută la începutul campaniei, cum că n-o va ajuta în nici un fel să se urce pe tron, s-a folosit totuși de influența pe care o avea acea coaliție, pentru a mai modera sacrificiile pe care toți acei străini voiau să ni le impună.

N-am izbutit niciodată să aflu care fusese planul său după bătălia de la Waterloo. Poate că nu avusese nici

[1] *Gebhard Leberecht de Blücher* (1742—1819), feldmareșal al armatelor prusiene. Învins de Davost la Auerstadt, apoi la Champaubert și Montmirail de către Napoleon în campania din 1813, a hotărît totuși, prin sosirea sa pe cîmpul de luptă, soarta bătăliei de la Waterloo. Intrînd în Paris, a săvîrșit acte revoltătoare de vandalism, a jefuit Palatul Saint-Cloud, și-a stabilit reședința la Rambouillet și a prădat în mod josnic și rușinos populația din departamentele învecinate.

unul și plutea în acel vag ale cărui inconveniente le arătase Pozzo, într-un mod atît de hazliu, prințului regal al Suediei [1], în 1813. Deși mă văd obligată să mă întorc înapoi, trebuie totuși să amintesc despre acea împrejurare.

În timpul campaniei din Saxa, Pozzo și sir Charles Stewart fuseseră trimiși — în calitate de comisari, unul rus, celălalt englez — la oastea suedeză. Aliații se temeau întruna de trecerea lui Bernadotte de partea lui Napoleon. Pînă la urmă, acesta se hotărî să-și vadă de treabă, așa că luă parte la bătălia de la Leipzig. Deruta armatei franceze fu completă. Imediat după asta, spiritul gascon a lui Bernadotte, luînd-o razna, se gîndi că n-ar strica să încerce a pune mîna pe tronul Franței. Așa că deschise discuția cu Pozzo, în legătură cu acest lucru. Necutezînd să i-o spună de-a dreptul, începu printr-o lungă teorie care duse la concluzia că tronul trebuia să aparțină celui mai demn, și că Franța să fie lăsată să-și aleagă singură regele.

— Vă mulțumesc, monseniore ! strigase Pozzo.

— De ce, generale ?

— Pentru că sînt sigur că mă vor alege pe mine !

— Pe dumneata ?

— Sigur ; fiindcă mă socot cel mai demn. Cum poate cineva dovedi contrariul ? Ucigîndu-mă ? Se vor prezenta alții...

— Eu zic să fim serioși, cu acel „cel mai demn“, al dumneavoastră ! Cel mai demn să ocupe un tron este — pentru pacea lumii — cel care are cele mai multe drepturi...

---

[1] *Jean-Baptiste-Jules Bernadotte* (1764—1844). Sergent în marină, în 1789, colonel în 1792, general de divizie în 1793, ambasador la Viena, apoi ministru de război în 1799, mareșal al Franței în 1804. Dizgrațiat de Napoleon, este desemnat drept prinț moștenitor al Suediei, în 1810, pentru ca în 1814 să devină regele Suediei. Prin căsătoria sa cu Désirée-Clary, era cumnat cu Joseph Bonaparte, fratele lui Napoleon.

Bernadotte n-a cutezat să împingă discuția prea departe, dar nu l-a iertat niciodată pe Pozzo.

Sub o altă formă, acesta i-a dat aceeași lecție și țarului, în 1815. Aflînd despre victoria de la Waterloo, țarul Alexandru îi porunci generalului Pozzo, care se afla alături de ducele de Wellington, să se opună marșului armatei și să încerce să cîștige timp, neîngăduindu-le englezilor să intre în Franța înainte ca oștile austriece, ruse și prusiene să fi pus piciorul pe pămîntul acestei țări. Țarul voia ca Ludovic al XVIII-lea să aștepte în Belgia hotărîrea ce avea să-i pecetluiască soarta. Primind acea depeșă, Pozzo se simți cumplit de încurcat. Cunoștea aversiunea țarului față de Bourboni. Această aversiune sporise de cînd Alexandru descoperise un proiect de alianță între Franța, Anglia și Austria, pus la cale in timpul Congresului de la Viena, de către Talleyrand, total ostil Rusiei. Copia după acest proiect, uitată în cabinetul regelui, fusese trimisă de către domnul de Caulaincourt, țarului, în timpul celor o „O sută de zile“. La început, Alexandru nu-i dăduse prea mare importanță, crezînd că era o invenție a lui Napoleon pentru a-l rupe de aliați ; dar o a doua copie după acest proiect fiind găsită în hîrtiile luate domnului de Reinhard, țarul nu mai avu nici un dubiu, și această descoperire, adăugindu-se tuturor celorlalte nemulțumiri din anii precedenți, îl făcură să nu mai încline către Ludovic al XVIII-lea. Manifestîndu-și pe față sila față de negociatorii trimiși de rege, de la Paris, era dificil de prevăzut ce avea să iasă din toată povestea asta.

Pozzo nu era rus sadea și dorea să rămînă în Franța, pe care o găsea pe gustul lui, condusă de un suveran care-i era deosebit de obligat. Șovăi o vreme, apoi se duse la ducele de Wellington :

— Vin să-ți încredințez un lucru care-mi dă o oarecare bătaie de cap, îi spuse el ; iată depeșa pe care am primit-o, iată și răspunsul pe care trebuie să-l dai !

Îi citi — ceea ce-i poruncise țarul să facă — ducelui de Wellington care persistă în a avansa imediat spre Paris și a-l lua și pe Ludovic al XVIII-lea cu el.

— Vrei, spuse el, să te menții pe poziție, în ciuda obiecțiunilor pe care sînt obligat să le ridic ?

Ducele îi întinse mîna.

— Contează pe mine ! Conferința s-a desfășurat într-adevăr exact așa cum mi-ai raportat !

— Atunci, reluă Pozzo, nu mai e nici un moment de pierdut ! Trebuie acționat în consecință.

E lesne de înțeles că nimeni nu află nimic. În jurul regelui se țesuseră o sumedenie de mici intrigi. Domnul de Talleyrand se bosumflă ; el avea un alt plan, dar al cărui scop principal era să se țină cît mai departe de țar. Încă nu știa că Alexandru pusese mîna pe hîrtiile lui Reinhard, dar se temea tot timpul ca nu cumva să scape cuiva, ceva ; Pozzo nu avea destulă încredere în el pentru a-i istorisi exact cum stăteau lucrurile. Ducele îl hotărî să i se alăture regelui care, la rîndul său, consimți să renunțe la domnul de Blacas[1]. Sosiră la Paris cît putură de repede și regele fu bombardat în palatul Tuileries, conform expresiilor pitorești ale lui Pozzo, cînd ne istorisi această ispravă.

Odată treaba făcută, Pozzo se aruncă într-o caleașcă și merse nebunește ca să-i iasă înainte țarului. Acesta urma să facă un popas la Bondy ; Pozzo goni mai-mai să-și frîngă gîtul și-l ajunse pe țar la cîteva leghe de Bondy ; îi spuse gîfîind, că Parisul fusese ocupat și că palatul Élysée era gata să-l primească. Țarul îl luă în trăsura sa. Pozzo îi descrise — cu multă însuflețire — bătălia de la Waterloo, dădu o importanță deosebită manevrelor lui Blücher, zugrăvi intrarea în Franța, cordialitatea primirii, imposibilitatea de a se mai opri cînd nu mai întîlnise în cale nici o piedică și, în sfîrșit, hotărîrea pe care o luase ducele, de a ocupa Parisul. Țarul îl asculta cu interes.

— Acum, spuse el, trebuie să luăm o hotărîre în legătură cu situația politică. Unde l-ai lăsat pe rege ?

— La Tuileries, măria-ta, unde a fost primit cu brațele deschise !

— Cum, Ludovic al XVIII-lea e la Paris ? Se pare că Domnul a voit astfel ! Mă rog, ce s-a întîmplat, s-a întîmplat, n-are rost să mai vorbim despre asta ! La urma urmei, poate e chiar mai bine !

Vă dați seama cît de ușurat s-a simțit ambasadorul în fața acelei resemnări. Cu toate că avea o încredere deplină în loialitatea ducelui de Wellington, Pozzo era foarte tulburat de felul cum privea țarul evenimentele ; căci, tot atît de autocrat pe cît era de liberal, nu ezita să-și trimită slujitorii în fundul Siberiei, ori de cîte ori aceștia nu-și făceau datoria.

Țarul își continuă drumul și veni să tragă, pentru noapte, la Élysée. Nu le păstră ranchiună decît lui Talleyrand și lui Metternich ; austriacul izbutise să triumfe ; francezul, în schimb, își dădu duhul la puțină vreme după asta.

În timpul celor „O sută de zile", unchiul meu, Edouard Dillon[1], îl însoți pe rege în Belgia. El îmi istorisi toate necazurile prin care trecuseră la plecare, în timpul

---

[1] *Ducele de Blacas d'Aulps* (1771—1839), căpitan pe vremea Revoluției. Mai tîrziu a plecat în Provence unde a slujit în armată pînă la Restaurație. În 1814 devine ministru al Casei Regale și secretar de Stat. În 1815 este numit ambasador la Neapole unde negociază căsătoria ducelui de Berry. L-a urmat pe Carol al X-lea în exil și a murit la Goritz. Cei doi fii ai săi au dat dovadă de același devotament față de ramura vîrstnică a familiei de Orléans.

[1] *Edouard Dillon* (1751 ?—1839), conte și general francez. Pajul lui Ludovic al XVI-lea, a ajuns mai tîrziu colonel în regimentul Dillon cu care a luptat în America. A emigrat în armata prinților, apoi a intrat în serviciul Angliei. Locotenent general în 1814, ambasador la Dresda și la Florența, ajunge primul șambelan al lui Carol al X-lea.

călătoriei, precum și al șederii lor în străinătate. Monsieur și fiul său — ducele de Berry — nu se prea bucuraseră, prin noroaiele din Artois, de cine știe ce considerație, cu toate că în discreția lor, emigranții nu mai conteneau să-i laude. Familia regală fusese tratată, la Béthune, cu o indiferență și cu o asprime, neașteptate ; cu toate astea, mulți dintre membrii ei izbutiseră să treacă granița. Veniseră pe cheltuiala lor, la Gand, ca să-i alcătuiască o gardă regelui, care le acceptă serviciile cu aceeași nepăsare ca și la Tuileries.

Domnul de Bartillat, ofițer de gardă, mi-a spus că fusese la Gand și că, la un moment dat, compania pe care o comanda devenise foarte mare ; că deși fusese alcătuită pe cheltuiala oamenilor mînați de zelul lor față de rege, nici el, nici ei nu auziseră niciodată nici un cuvînt de mulțumire din partea acestuia, ba mai mult decît atît, se îndoia chiar dacă-i și observase. Probabil că regii se tem să nu se compromită în ochii celor care țin cu ei, dacă le făgăduiesc să-i răsplătească și dacă emigrația se prelungește.

Oare să mai vorbesc despre acea oaste a lui Alost, comandată de ducele de Berry, condusă într-un mod atît de deplorabil în clipa în care a început bătălia de la Waterloo ? Ducele de Wellington a explicat, fără menajamente și în mod public, greșeala prințului de Berry căruia i-a reproșat, fără jenă, distrugerea unui pod.

Ducele de Berry a încercat să se scuze, invocînd rapoartele greșite care au făcut să se creadă că bătălia fusese pierdută.

— Un motiv în plus, monseniore, i-a răspuns ducele ; cînd tu încerci să-ți salvezi pielea, nu trebuie să-i împiedici pe bravii ostași, care au luptat alături de tine, să se retragă în mod onorabil !

Acum aș vrea să vorbesc puțin despre abnegația fără margini a unui soldat. Edouard Dillon primise ca sarcină, din partea regelui, după bătălia de la Waterloo, să dea

ajutor răniților francezi aflați în spitalele din Bruxelles. La un moment dat, ajunse în dreptul unui pat unde, unui subofițer din garda imperială, tocmai i se tăiase un braț. Drept răspuns la ofertele pe care i le făcu unchiul meu, acesta îi aruncă în față brațul însîngerat pe care tocmai i-l amputaseră.

— Du-te și spune celui care te-a trimis, că mai am încă un braț pe care-l voi pune tot în slujba împăratului !

Prima mea grijă, sosind la Paris, a fost să-i fac o vizită domnului de Talleyrand. Fusesem rugată de tatăl meu să-i explic, în amănunt, situația penibilă în care se aflau francezii din Piemont. M-am achitat destul de prost de această treabă ; nu m-am simțit niciodată bine în prezența domnului de Talleyrand. M-a primit totuși extrem de politicos și, cînd i-am spus că, la sfîrșitul lunii, aveam sa vin după răspunsul său, fiindcă urma să plec la Torino, el m-a sfătuit să nu mă grăbesc să-mi fac bagajele ; de unde am tras concluzia că era vorba ca tata să fie trimis în altă parte, dar n-am mai cutezat să-l întreb unde.

Am fost întotdeauna extrem de timidă față de oamenii cu funcții înalte și nu i-am putut suporta decît atunci cînd aveam certitudinea că nu trebuia să le cer nimic. Atita vreme cît tata avea o slujbă, mă aflam într-o stare de dependență pe care o suportam extrem de greu față de acești oameni, cu toată bunăvoința pe care mi-o arătau.

Eroul nostru, ducele de Wellington, deveni executorul spolierilor impuse de aliați. Sub pretextul că englezii nu cereau nimic, i se păru că săvîrșește un act demn de laudă, să smulgă tablourile de pe pereții muzeelor noastre. Nu e vorba de o figură de stil : faptul s-a petrecut aievea. A fost văzut, cocoțat pe o scară și dînd jos, cu mîinile lui, tablourile. În ziua în care aliații au luat caii de bronz de deasupra Arcului Carousel, el și-a petrecut dimineața, cocoțat pe monumentul aflat peste drum de ferestrele

regelui, supraveghind atent acea treabă. Seara, a luat parte la o mică serbare dată de doamna de Duras, în cinstea regelui Prusiei. Nu ne-am mai putut ascunde indignarea ; el ne luă peste picior şi făcu o mulţime de glume nesărate, deşi n-avea nici un drept să se poarte astfel. Indignarea noastră era legitimă şi — în orice caz — mai îndreptăţită decît conduita sa. Străinii ne fuseseră prezentaţi ca aliaţi ; noi îi primisem ca aliaţi ; dar ei se purtau ca nişte barbari. Conduita ducelui îi îndemnă pe toţi cei în subordine, să devină obraznici. Simt cum îmi clocoteşte şi acum sîngele în vine, numai cînd aud vorbindu-se de un oarecare animal, pe nume MacKenzie, intendent sau, cum i se spunea în engleză, plătitor al trupelor. Se vorbea cu multă seriozitate şi tristeţe, de dificultatea prin care trecea Franţa, de a achita imensele datorii impuse de străini.

— Fleacuri ! spuse MacKenzie, rîzînd cu hohote, faci puţin scandal şi să vezi ce repede se aranjează lucrurile. Vin de la Strasbourg ; m-am nimerit acolo chiar în ziua în care generalul prusac adunase o sumă despre care toţi ziceau că ar fi enormă. Ei bine, toată lumea mînca liniştită, fără să se sinchisească de nimic !

Dacă aş fi putut, l-aş fi ucis cu privirea.

Ducele de Duras, primul gentilom al Camerei, era angajat cu anul (dintre toate posturile de la Curte, acesta era singurul care nu ţinea doar un trimestru) ; doamna de Duras locuia la Tuileries. Fiind foarte bună prietenă cu ea, de mulţi ani, şi neavînd unde sta în acel moment, locuiam la ea. Situaţia ei o obliga ca — din cînd în cînd — să primească o mulţime de lume ; zilnic însă, în salonul ei, nu întîlneai decît cîţiva obişnuiţi ai casei. Se discuta foarte liber şi în mod cît se poate de rezonabil. Probabil că discuţiile noastre de atunci, astăzi ne-ar mira. Dacă le-am auzi, ni s-ar părea extravagante, deşi erau destul de cuminţi şi de la locul lor, pentru acea vreme.

Doamna de Duras era foarte liberă în expresii. Ea ad-

mitea toate opiniile şi nu le socotea deloc dăunătoare partidului regalist. Era mai ales adepta acelor idei generoase care nu-i compromiteau poziţia de mare doamnă de care se bucura, cu atît mai mult cu cît o aşteptase de atîta vreme.

Nu se putea totuşi consola cu excluderea domnului de Chateaubriand, după reîntoarcerea din Gand. După ce fusese ministru de interne al regelui fugar, nu putea pricepe de ce acum — cînd regele îşi recăpătase tronul — Ludovic al XVIII-lea nu-i mai confirmase numirea. Expresiile sale, prin care-şi exprima dezaprobarea, deşi aveau un anumit lustru, erau totuşi foarte grăitoare. Fiica sa, prinţesa de Talmont, nu împărtăşea modestia mamei sale. Înflăcărarea îi era mare, dar fiind atît de tînără şi de frumoasă, exaltarea ei era plină de graţie. Se măritase la cincisprezece ani, în 1813, cu singurul moştenitor al familiei de La Tremouille. Adrien de Montmorency spunea că asta era una dintre acele „nunţi istorice" şi că atunci cînd va fi însărcinată, faptul va constitui un eveniment naţional. N-a mai constituit, pentru că domnul de Talmont a murit în 1815 fără să lase urmaşi ; în ziua înmormîntării, ducele de Duras a strigat :

— E groaznic să fii văduvă la şaptesprezece ani, cînd eşti condamnată să nu te mai poţi mărita decît cu un prinţ suveran !

Prinţesa de Talmont n-a prea ţinut seamă de această obligaţie, spre necazul tatălui, ba chiar şi al mamei sale.

Dacă moartea ducelui de Talmont n-a îndurerat pe nimeni, în schimb, grupul nostru a fost profund afectat de nenorocirea întîmplată familiei de La Tour du Pin. Hombert de La Tour du Pin-Gouvernet tocmai împlinise douăzeci şi doi de ani. Era un băiat bun, destul de distins, deşi chipul său frumos şi răsfăţul părinţilor îl făcuseră să fie cam îngîmfat. În acele vremuri tulburi, cînd — care mai de care — se înrola în armată, Hombert fusese numit imediat ofiţer, şi mareşalul-duce de Bellune îl luase

aghiotant. Nu se poate nega că acest favor nu fusese luat peste picior de către camarazii mai vechi care își cuceriseră fiecare grad, cu sabia în mînă. Hombert avu o discuție, cam neplăcută, cu unul dintre aceștia; tînărul discută pe un ton cam de sus, celălalt fu cam bădăran. Totuși, după ce mai reflectă, Hombert începu a-i da dreptate. A doua zi dimineață, intră în odaia tatălui său și-i povesti exact ce se întîmplase; atîta doar că în loc să spună că el era eroul principal, zise că era vorba de Donatien de Sesmaisons, unul dintre camarazii săi. Adăugă apoi că colegul său îl rugase să-l întrebe pe tatăl lui cum trebuia să procedeze într-o astfel de împrejurare. Domnul de La Tour du Pin, după ce-l ascultă cu atenție, îi răspunse :

— Pe legea mea, astea sînt lucruri în care n-ai nevoie de sfatul nimănui !

— Deci, dumneata tată, crezi că ar trebui să-l provoace la duel ?

— Nu e musai, dar dacă Donatien ține neapărat n-ar fi rău, mai ales că totul s-ar putea termina cu o strîngere de mînă. Dar, din păcate, tînărul e nou în armată, pe cînd căpitanul a făcut războiul ; știi și tu ce invidie există între ofițerii vechi și cei noi. Totuși, dacă aș fi în locul lui Donatien, eu m-aș bate !

Hombert părăsi odaia tatălui său ca să-i scrie căpitanului un bilet, prin care-l provoca la duel. Răspunsul nu se lăsă deloc așteptat. Cei doi ofițeri își dădură întîlnire la prînz, în pădurea Boulogne.

Înainte ca ai săi să se așeze la masă, Hombert îl anunță pe tatăl său că Donatien îl rugase să-i fie martor. Vizibil tulburat, Hombert o copleși pe mama sa cu îmbrățișările, rugînd-o să-i umple, cu mîna ei, ceașca de ceai. Ea i-o umplu, rîzînd de pretențiile sale. Sora sa, Cécile, avea obiceiul de a glumi pe seama lui, despre importanța pe care o dădea unei bucle de păr ce-i cădea pe frunte.

— Ei bine, Cécile, ca să-ți dovedesc că nu asta-i lucrul la care țin cel mai mult pe lume, așa cum pretinzi tu, uite, renunț la ea și ți-o dăruiesc !

Cécile se apropie de el cu o foarfecă în mînă, prefăcîndu-se că vrea să-i taie bucla. Apoi îl sărută pe frunte.

— Du-te, scumpul meu Hombert, mi-ar veni tot atît de greu cît și ție, să-ți tai acea frumoasă buclă !

Hombert se ridică, o strînse la piept, apoi se îndepărtă pentru a-și ascunde tulburarea. Doamna de La Tour du Pin, crezînd că fiul ei era tulburat din pricină că urma să fie martor la un duel, îl ajută să-și ascundă agitația. Hombert plecă ; Cécile, găsind în coșulețul ei de lucru bucla fratelui său, strigă :

— Ah, mamă, află că Hombert renunță la infatuare, dar uite cu ce sacrificiu ! Adevărul e că sînt foarte supărată !

Mama și fiica schimbară cîteva regrete între ele, dar fără să fie alarmate. Domnul de La Tour du Pin, neliniștit în privința lui Donatien, se duse să se plimbe pe Champs-Élysées. Dar nu după mult, îl întîlni chiar pe Donatien a cărui privire îngrozită se părea că-i prevestea o nenorocire. Vai ! El fusese martorul și nu fiul său ! Hombert primise un glonte drept în mijlocul frunții, chiar în locul acoperit mai înainte de acea frumoasă buclă, ce devenise acum o relicvă atît de prețioasă. Băiatul murise imediat. Domnul de La Tour du Pin își condamnase singur fiul, în dimineața acelei zile. Primul aghiotant al mareșalului, om cu greutate, vrusese să aplaneze acea afacere, pe teren. Dar Hombert nu acceptase. Și cînd te gîndești că motivele discuției erau atît de neînsemnate, încît împăcarea era lucrul cel mai ușor de făcut, chiar împotriva voinței lui ; dar, din nenorocire, tocmai atunci tînărul trînti o vorbă nelalocul ei, spunînd că adversarul său i se păruse cam smintit, dovadă că ținea cu orice preț

să renunțe la duel. Auzînd că-l face smintit, adversarul strigă :

— Cum ? M-ai făcut smintit ?

Hombert ridică din umeri. După două minute, era mort. Domnul de La Tour du Pin nu și-a mai revenit niciodată după acea groaznică lovitură. Ba, după cîte se șoptea, se pare chiar că se cam scrîntise la cap. Nu vreau să mai descriu disperarea acelei familii deznădăjduite. I-am împărtășit durerea și, salonul doamnei de Duras, cu care această familie se afla în relații foarte strînse, a fost vreme îndelungată, cernit.

Alegerile din 1815 au fost de esență pur regalistă ; nobilimea a votat, aproape în întregime, pentru monarhie. Era unica șansă e care-o avea, după patruzeci de ani, să-și recapete oarecum superioritatea, în Franța. Dacă s-ar fi arătat calmă, rezonabilă, generoasă, luminată, ocupată de afacerile țării și apărînd libertatea, într-un cuvînt, dacă ar fi jucat rolul pe care se cuvenea să-l joace aristocrația unui guvern reprezentativ, în acel moment în care devenise atotputernică, sigur că tronul ar fi găsit un sprijin real în influența pe care ea ar fi putut s-o exercite. Dar această Cameră, pe care la început regele a calificat-o „de negăsit“, s-a arătat nebună, exagerată, ignorantă, pătimașă, reacționară, dominată de interese de castă. Am văzut-o cerînd, sau mai bine-zis urlînd răzbunare, și aplaudînd scenele sîngeroase din sud. Gentilomii au izbutit să fie detestați cu acest prilej, iar după zece ani, și-au desăvîrșit opera de desconsiderare, după rușinoasa discuție privind despăgubirea emigranților.

Deputații, sosind la putere, încă nu ajunseseră la acea exagerare la care au ajuns mai tîrziu. Totuși Fouché, s-a prăbușit în fața inamiciției lor, încă înainte de deschiderea sesiunii. Deputații și-au manifestat profunda lor silă și față de Talleyrand. Poate că Talleyrand ar fi încercat să-i înfrunte dacă ar fi fost susținut de Curte. Dar Monsieur îi îngăduia ducelui de Fitzjames să spună în gura mare :

— Ei bine, monseniore, urîtul ăla șchiop, va dansa de-acum încolo, cum o să-i cîntăm noi !

Monsieur aproba printr-un surîs acel limbaj împotriva unui om care, în decurs de douăsprezece luni, îi așezase pe Bourboni de două ori pe tron.

Pe de altă parte, lui Ludovic al XVIII-lea treburile Statului i se păreau cumplit de apăsătoare și resimțiea din ce în ce mai mult sacrificiul pe care-l făcuse, îndepărtîndu-l pe Blacas. Colac peste pupăză, țarul Alexandru, din protector zelos al lui Talleyrand — cum fusese în 1814 — devenise dușmanul lui de moarte. Așa că pînă la urmă, domnul de Talleyrand, cedînd în fața tuturor acestor piedici, și-a dat demisia ce i-a fost acceptată cu o grabă la care nu s-ar fi așteptat pentru nimic în lume.

În aceeași seară, m-am dus la el ; s-a apropiat de mine și mi-a spus, că ultimul act pe care mai apucase să-l semneze, fusese numirea tatălui meu ca ambasador la Londra.

Într-adevăr numirea — deși contrasemnată de Richelieu — fusese făcută de Talleyrand. O ceruse regelui încă din 1814, dar Monsieur îi făgăduise contelui de la Chârtre, primul său gentilom, să-i păstreze acest post și, cum regele se plictisea de moarte cînd îl vedea, prefera să aibă un ambasador prost la Londra, decît un slujitor incomod la Tuileries, așa că pînă la urmă fu de acord să plece și să scape de el. În ciuda imenselor avantaje de care se bucura domnul de La Chârtre, numit pair, duce, prim-gentilom al camerei regale, cu o pensie mai mult decît consistentă, în Camera pairilor, și cu o alta pe lista civilă, se supără cumplit că fusese rechemat de la Londra.

Odată cu numirea, tata primi, din partea ducelui de Richelieu și o scrisoare prin care era chemat la Paris. El nu voia totuși să părăsească orașul Torino înainte ca soarta compatrioților noștri să fi fost definitiv rezolvată.

Așa că această treabă l-a mai reținut cîteva săptămîni, perioadă în care eu a trebuit să duc unele tratative extrem de neplăcute cu domnul de Richelieu. Încă din prima seară pe care am petrecut-o la doamna de Duras, am văzut intrînd în salon un om înalt, cu o figură frumoasă ; pletele sale cărunte contrastau cu un chip încă tînăr. Avea vederea slabă și clipea din ochi, cu o grimasă ce nu-l făcea chiar din cale-afară de agreabil. Purta cizme, era îmbrăcat destul de prost însă cu oarecare afectare ; dar chiar și în acel costum de duzină, își păstrase aerul de mare senior. Se aruncă pe o sofa, vorbi tare, cu un glas nemulțumit și strident. Un ușor accent, cîteva locuțiuni și unele formulări străine, mă convinseră că nu era francez. Și totuși atît limbajul, cît mai ales sentimentele pe care și le exprima, mă făcură să resping această idee. Am observat că era prieten cu toți prietenii mei. Mă pierdeam în tot felul de presupuneri în legătură cu acel necunoscut : era ducele de Richelieu care se înapoiase în Franța, după ce plecasem eu.

Impresia pe care mi-a făcut-o această primă întîlnire nu s-a schimbat niciodată. Comportarea sa mi s-a părut întotdeauna dezagreabilă și nepoliticoasă. Caracterul lui frumos și nobil, înclinarea sa înnăscută către afacerile de Stat, patriotismul lui înflăcărat, toate astea țineau mai mult de stimă decît de simatie.

Doctorul Marshall — despre care mi se pare că am mai vorbit — sosi într-o dimineață, la mine acasă, ca să-mi aducă o scrisoare. Era destinată lui Fouché, pe atunci în Belgia, și conținea, zicea el, nu numai amănunte despre o intrigă ce se urzea împotriva guvernului regelui, ci și cifrul ce slujea acelei corespondențe. Nu voia să încredințeze un lucru atît de important decît tatălui meu, iar în absența lui, mie. Era urmărit, și dacă s-ar fi apropiat de Tuileries sau de vreun ministru, avea motive să se teamă. Cu toată lipsa de succes a descoperirii sale (pentru care sînt convinsă că era foarte bine plătit),

voia totuși să-i facă acest serviciu regelui, cu atît mai mult cu cît cunoștea atașamentul pe care îl avea prințul regent, față de el. L-am îmboldit zadarnic să se adreseze ducelui de Duras ; ca și prima oară, m-a refuzat categoric.

— Scrisoarea, mi-a spus el, e sigilată în așa fel, încît cere o dibăcie cu totul deosebită pentru a putea fi deschisă. Te rog, fă cu ea ce crezi de cuviință. Voi veni s-o iau înapoi, mîine dimineață !

Și ieși, lăsîndu-mi-o pe masă. M-am simțit foarte încurcată cu acea bombă pe care mi-o pusese în mînă. Parcă o văd și acum în fața ochilor. Era destul de groasă și fără plic, așa că se vedea limpede că cuprindea mai multe pagini. Avea o pecete făcută din miez de pîine albă pe care erau trasate cu penița trei litere j, în felul următor :

jjj

Cunoșteam importanța pe care tata o dăduse odinioară documentelor procurate de Marshall. N-aveam cui solicita un sfat într-o asemenea situație care, înainte de orice, cerea să respect secretul. După o matură chibzuință, m-am hotărît : m-am dus la Tuileries și l-am rugat pe ducele de Duras să vină să vorbească cu mine ; el coborî din Palat și se urcă în trăsura mea. I-am povestit ce se întîmplase și i-am dat scrisoarea să i-o înmîneze regelui.

Dar Ludovic al XVIII-lea era la plimbare și nu se întorcea înainte de cîteva ceasuri. Lui Duras îi veni ideea să i-o ducă ducelui de Richelieu. Am fost de acord. Ducele de Richelieu ne primi mai mult decît rece și ne spuse că n-avea pe nimeni în biroul său care să aibă obiceiul și nici talentul de a deschide scrisori. M-am înfuriat. I-am răspuns că un astfel de talent se găsea cu atît mai puțin în odaia mea, că eu îmi făcusem datoria, și că socoteam că încredințasem documentul în mîinile

unor oameni competenţi. Odată sarcina îndeplinită, i-am spus celui care a venit a doua zi după scrisoare, că aceasta rămăsese la ministrul regelui. Domnul de Richelieu vru să mi-o dea înapoi, dar eu am refuzat s-o iau şi ne-am despărţit destul de nemulţumiţi, unul de celălalt. După două ceasuri, domnul de Herbouville (directorul poştei în acea vreme), îmi aduse acea scrisoare, cu mii de mulţumiri ; fusese deschisă şi toată lumea îşi dăduse seama de importanţa ei. Domnul Decazes, ministrul poliţiei, veni de două ori, în seara aceea, să mă vadă. A doua zi dimineaţă, camerista mea, intrînd în odaie, îmi spuse că domnul de Herbouville aştepta să mă trezesc ; voia să-mi spună că informaţiile primite în ajun îi stîrnise dorinţa de a intra în legătură directă cu omul care le procurase. Domnul Decazes mă rugă să depun toate diligenţele, în acest sens. Marshall sosi la ora anunţată ; i-am adus imediat la cunoştinţă mesajul lui Decazes. După ce făcu o serie de mofturi, sfîrşi prin a accepta şi indică un loc unde ar putea fi întîlnit „din întîmplare". Cred că, luîndu-şi toate aceste precauţii, voia să ceară un preţ cît mai piperat pentru informaţiile sale. Nu l-am mai revăzut niciodată, dar ştiu că a fost multă vreme în slujba poliţiei noastre. Avea un chip superb, vorbea deosebit de frumos şi avea un aer de *gentleman*. Îmi amintesc de o trăsătură de caracter care mă izbise : mă anunţase că pecetea va fi examinată cu multă atenţie de persoana care urma să primească scrisoarea. După ce i-am înapoiat-o, mi-a atras atenţia că codiţa unuia din cele trei jeuri, trasate pe pecetea din miez de pîine, fusese atinsă cînd deschiseseră scrisoarea.

— Va trebui, mi-a spus el, să recurg la mijloace maxime.

L-am întrebat care erau acele mijloace.

— Voi duce scrisoarea ziua în amiaza mare, o voi înmîna lîngă o fereastră şi nu voi slăbi persoana din ochi, vorbindu-i întruna, pînă ce va rupe sigiliul. Ea nu va

cuteza să-l examineze prea atent în timp ce eu o voi ţine astfel sub observaţie. Treaba asta mi-a reuşit întotdeauna !

Mărturisirea unei astfel de experienţe, mi-a făcut pielea ca de găină, iar posomorala din ajun, a ducelui de Richelieu, mi s-a părut un fleac pe lîngă cinismul acelui om. E adevărat totuşi că intrigile ce se ţeseau în juru-i, într-un fel îl scuzau ; dar, pe de altă parte, se făcuse spion atît dintr-un exces de zel, cît şi din interese personale.

Domnul de Richelieu nutrea pentru astfel de acţiuni ura şi repulsia caracteristice oricărui om cinstit. Rupt de societate, el nu putea aprecia firea oamenilor. Dealtfel, mi-a făcut nedreptatea de a mă aşeza în categoria femeilor care umblă cu vicleşuguri. M-am simţit cumplit de jignită şi m-am ţinut cît mai departe de el. La rîndul lui, a fost informat cine eram şi s-a supărat de nedreptatea pe care mi-o făcuse dar era prea timid şi nu avea curajul să se explice cu franchete faţă de mine. Aşa că relaţiile dintre noi au suferit întotdeauna din pricina acestui început prost. Deşi ne întîlneam zilnic, nu ne adresam nici un cuvînt.

Comportarea urîcioasă a ducelui de Richelieu i-a adus adesea o droaie de duşmani politici recrutaţi dintre persoanele care n-au obiceiul să treacă cu vederea un astfel de cusur şi care se pare că erau mult mai puţin rezonabile ca mine.

Capitolul IX

Ţarul Alexandru îşi ia rămas bun de la ducele de Richelieu. — Sentimentele patriotice ale ducelui. — Caraghioslîcurile domnului de Vaublanc. — Sosirea tatălui meu, la Paris. — Procesul mareşalului Ney. — Execuţia sa. — Exaltarea partidului regalist. — Procesul domnului de La Valette. — Se apelează la doamna ducesă de Angoulême. — Demersurile ducelui de Ra-

guse. — Acesta o vîră pe doamna de La Valette în Palatul Regal. — Dizgrațierea sa. — Furia partidului regalist după evadarea domnului de La Valette.

Domnul de Talleyrand era lăudat că se retrăsese ca să nu semneze crudul tratat impus Franței. Fapt e că s-a prăpădit din pricina necazurilor despre care am mai vorbit, care s-au tot strîns pînă l-au dat gata. Domnul de Richelieu i-a luat locul, la masa tratativelor, și oricît de dure au fost condițiile pe care am fost obligați să le acceptăm, poate că ar fi fost și mai dure dacă ar fi fost vorba de un alt ministru. Imediat după numirea domnului de Richelieu, țarul s-a declarat sus și tare, „campion al Franței". La plecare, a împărțit o serie de cadouri unora dintre diplomați, iar ducelui de Richelieu i-a trimis o veche hartă a Franței, de care se slujiseră la conferință și pe care erau trasate numeroasele pretenții teritoriale ridicate de aliați. De hartă, era prins un bilet scris de mîna lui în care țarul spunea că încrederea pe care i-o inspirase domnul de Richelieu fusese singurul lucru care evitase acele enorme sacrificii ce urmau a fi impuse patriei sale. Acel cadou, adăugase țarul, i se părea singurul demn de nobilul caracter al celui care — fără îndoială — îl va aprecia la justa lui valoare. Un asemenea dar a cinstit, în egală măsură, și pe suveranul care a avut o asemenea idee, și pe ministrul care i-a inspirat-o.

În ciuda acestui succes — despre care ducele de Richelieu n-a bătut toba, fiindcă nu era un astfel de om, și despre care nu s-a aflat decît mult mai tîrziu — inima ducelui sîngera cumplit din pricina acelui tratat. Sunetul glasului său, cînd l-a citit în plină Cameră, gestul cu care a aruncat hîrtia pe masa de la tribună, după ce și-a îndeplinit acea penibilă datorie, au rămas în istorie și au început a reconcilia toate spiritele care pînă atunci fuseseră dezbinate și care-l socotiseră pe duce un mare vi-

clean, deși nimic nu era mai nedrept ca această învinuire : ducele de Richelieu era francez, francez pînă în măduva oaselor, și nu un emigrant. Era — ca să mă exprim mai clar — un liberal și un patriot. În timpul primului său ministeriat, a întîmpinat inconvenientul de a nu prea cunoaște persoanele și, pentru un ministru cu greutate, acest lucru e tot atît de important ca și afacerile politice. Această necunoaștere l-a făcut să accepte fără nici o dificultate, un coleg propus de Monsieur. E vorba de domnul Vaublanc[1], care n-a întîrziat să dea dovadă de o prostie atît de plină de ridicol, încît i-ar fi făcut pe toți să se tăvălească de rîs dacă n-ar mai fi fost cît de cît strunit și ajutat de prinții ce făceau parte din Cameră. Adevărul e că toate absurditățile erau molipsitoare, în acele împrejurări. Domnul de Vaublanc încercă — chiar de la început — să urzească intrigi împotriva ducelui de Richelieu ; dar ele fură dejucate de încrederea pe care străinii o aveau în acest om integru.

Cam în acea epocă, Monsieur i-a dăruit lui Vaublanc un bidiviu mare, alb ca neaua. Așa cum stătea în șa, în grădina ministerului de interne, parcă ar fi fost însăși statuia lui Henric al IV-lea ; după el, nimeni nu era în stare să meargă călare mai bine decît domnia sa. Dacă pretențiile lui s-ar fi oprit aici, ar fi fost bine ; dar pretindea același lucru în tot ce făcea, exagerînd în așa hal lucrurile și manifestînd — în prostia lui — o necuviință de necrezut.

Deși nu-mi prea face cinste — chiar în talmeș-balmeșul pe care-l scriu — nu-mi pot refuza plăcerea de a nu aminti de o glumă care a avut întotdeauna darul să

---

[1] *Vincent-Marie Viénot, conte de Vaublanc* (1756—1845), deputat în Adunarea legislativă (unul dintre organismele din 13 vendemiar), membru în Consiliul celor Cinci-Sute, proscris în 18 fructidor. Reîntors în țară după 18 brumar, a fost prefect, baron și conte al Imperiului. În 1814, ajunge prefect al Marsiliei, iar în 1815, ministru de interne. Deputat al ultra-regaliștilor, după 1830 s-a retras din viața publică.

mă facă să rîd, ori de cîte ori mi-am adus aminte de ea. În anul acela, boii — în loc să fie grași, erau mici și slabi; cineva a remarcat acest lucru, în fața doamnei de Puisieux:

— Cred și eu, a zis ea, bietele animale au avut prea mult de suferit din pricina tîmpeniilor debitate de nepotul lor[1], Vaublanc!

Aceeași doamnă de Puisieux, văzîndu-l pe domnul de Bonnay de o paloare excesivă, gata să dea pe gît un pahar cu sirop roșu de migdale, îl opri, strigîndu-i:

— Ah, nefericitul! Se pregătește să-și bea sîngele!

Dacă am fi trăit într-o epocă mai puțin fecundă în mari evenimente, cuvintele doamnei de Puisieux ar fi făcut tot atîta vîlvă cît și cele ale doamnei de Cornuel[2].

În sfîrșit, tatăl meu isprăvi, de bine de rău, afacerea privitoare la francezii care locuiau în Piemont, așa că remise — completînd tratatul de la Paris — restul Savoiei, regelui Sardiniei. Regele Ludovic al XVIII-lea putea fi tot atît de încîntat, la Tuileries, cum ar fi fost dacă s-ar fi aflat la Torino. Ambasadorul său nu-i împărtășea cîtuși de puțin încîntarea și acest ultim act pe care-l mai semnă, în calitate de trimis al Franței, în Italia, îi căşună atîta neplăcere încît refuză, chiar cu oarecare silă, Marele Cordon care-i fusese oferit cu prilejul acelei restituiri. Adevărul e că tata trăsese nădejde — pentru tot ceea ce făcuse — la ordinul Saint-Esprit, și dacă prejudecățile pe care le avusese în tinerețe, îl mai făceau să dorească și acum acel atît de rîvnit ordin francez, pe de altă parte, nutrea un dispreț fățiș pentru orice fel de decorație străină.

---

[1] Joc de cuvinte: *veau* — care se pronunță *vo*, înseamnă vițel; deci, tradus ad literam, *vaublanc* ar însemna vițel alb.

[2] *Doamna Cornuel, născută Anne-Marie Bigot* (1605—1644), fiica unui intendent al ducelui de Guise; a avut ambiția să aibă un salon cu care să-l concureze pe cel al doamnei de Rambouillet.

Sosind la Paris, ducele de Richelieu îl copleși cu dovezile sale de încredere. Pregătirile pe care trebuia să le facă pentru a se duce la Londra, îl reținură vreme mai îndelungată în capitală, avînd mîhnirea de a fi chemat să ia parte la procesul mareșalului Ney. Nu vreau să intru în amănuntele acelei deplorabile afaceri, care ne-a ținut într-o cumplită stare de încordare. În timpul ultimelor zile ale procesului, pairii și toți cei de care depindea sentința, primiră o mulțime de scrisori de amenințare. Toți erau aproape siguri că pairii aveau să-l condamne pe mareșal. I s-a reproșat și regelui, destul de vehement, că nu-l iertase pe mareșal. Mă îndoiesc că ar fi putut; mă îndoiesc de asemenea că ar fi vrut. Cînd judeci, după ani, astfel de evenimente, nu mai ții seama de impresiile de moment. Tuturora le era frică și nimic nu e mai cumplit ca frica. Pe urmă, începuse a bîntui un fel de molimă a răzbunării. Nu dau alt exemplu privitor la această molimă decît faptul că ducele de Richelieu a încredințat acest proces Curții pairilor. Fiindcă acel nobil și frumos mareșal nu putuse să se apere, nu cred că mai era cu putință să-i smulgă acelei Camere prada pe care o înșfăcase, fără să iasă tărăboi. Am văzut, mai tîrziu, un alt rege, interpunîndu-se personal între furia poporului și capetele pe care le cerea norodul dezlănțuit. Dar, mai întîi de toate, acel rege era — după mine — un om superior și apoi, oamenii cinstiți din partidul său apreciau și încurajau moderația. Regele risca o răzmeriță; viața lui putea fi curmată, dar nu și puterea sa. Existau și în 1815 — trebuie să recunoaștem acest lucru — oameni cinstiți; dar străinii cereau neapărat să se dea o pildă care să pună stavilă trădării. Europa spunea:

— N-aveți dreptul să fiți generoși, să faceți pe indulgenții cu prețul sîngelui nostru!

Ducele de Wellington a dovedit acest lucru, refuzînd capitularea Parisului. Iertarea mareșalului Ney stătea deci mai mult în mîinile sale decît în cele ale lui Ludovic

al XVIII-lea. Să mai adăugăm cum că pedeapsa cu moartea, din motive politice, se înfățișa pe atunci — în ochii tuturor — ca un drept firesc și să nu uităm că datorită blîndeții guvernului de Restaurație, am văzut crescînd și răspîndindu-se în general, ideile unui liberalism înaintat. Nu pretind să scuz în nici un fel frenezia ce domnea în acea epocă. Am fost și atunci tot atît de indignată cît aș fi astăzi, dacă aș vedea niște oameni din înalta societate că fac uz de slujbele lor ca să păzească un întemnițat, ferecat în celula lui, culcîndu-se alături, de teamă ca cel închis să nu evadeze, iar alții, oferindu-se în mod voluntar, să-l ducă la locul supliciului; gărzile solicitau ca pe cine știe ce favoare îngăduința de a îmbrăca uniforma de jandarmi pentru a-l păzi cît mai bine și a nu-i lăsa nici o șansă unui vechi soldat, hîrșit în atîtea lupte, fără ca cineva să manifeste față de el o cît de mică undă de simpatie. Toate aceste lucruri sînt pur și simplu odioase, dar — din nenorocire — sînt adevărate. Vreau doar să constat că, pentru a-l ierta pe mareșalul Ney, trebuia mai mult decît bunătate, trebuia un mare curaj. Or, regele Ludovic al XVIII-lea nu era un om crud din fire; era însă într-un mod mult prea exclusiv, prinț, pentru a pune în balanța intereselor sale, viața unui om drept contra-greutate.

Dar toate nedreptățile civilului se șterseseră cu timpul, rămînînd în memoria tuturora doar militarul întreprinzător la care se făcea adesea apel, și care trudise — cu o putere supraomenească — pentru binele patriei. Un proverb popular spune: „Numai morții nu se mai întorc niciodată". Am observat totuși că în timpul revoluțiilor, se întîmplă adesea, ca morții să revină. Îmi aduc aminte că într-o zi, în timpul procesului mareșalului Ney, luam masa la domnul Vaublanc. Între timp, sosi și tatăl meu, care părăsise palatul Luxembourg, anunțîndu-ne că, la cererea avocaților mareșalului, se făcuse o pauză. Domnul de Vaublanc se ridică brusc în picioare, și azvîrlindu-și șervetul cît colo, strigă:

— Dacă domnii pairi își închipuie că voi consimți să fiu ministrul unui corp legiuitor care dă dovadă de atîta slăbiciune, ei bine, se înșală! Încă o lașitate ca asta și toți oamenii cinstiți își vor ascunde, cu jenă, obrazul!

Se aflau, la acea masă, peste treizeci de persoane dintre care mulți deputați care luară partea gazdei. Nu era totuși vorba decît de o scurtă pauză, absolut legală și obișnuită, care nu se refuză niciodată, în nici un proces. Vă puteți da lesne seama pînă unde ajunsese exaltarea regaliștilor. După ce ne-am urcat în trăsură, și eu și tata ne-am arătat indignarea. Dacă am fi cutezat să ne-o exprimăm, în casă, de față cu cei aflați acolo, cred că am fi fost, pur și simplu, linșați. Și așa eram socotiți printre cei care „nu gîndeau just". După ordonanța din 5 septembrie, s-a constatat că eu gîndeam „ca o scroafă". Nu rîdeți, dragii mei nepoți, fiindcă asta a fost expresia textuală a tuturor marilor doamne, cu care m-au categorisit din toată inima.

Mă întîlneam mai peste tot cu ducesele de Raguse și mai ales la doamna de Duras, unde aproape că devenise unul de-ai casei. Aflasem despre el că — fără să-l fi iubit pe Napoleon — se simțea cumplit de vinovat că-l trădase. Străinii, care erau mult mai bine informați despre toate aceste lucruri, au fost primii care mi-au explicat cît de mult fusese calmoniată loialitatea mareșalului. Pe de altă parte, am remarcat — în ciuda insultelor cu care-l copleșea partidul bonapartist — cît de fidel rămăsese acest om, față de foștii săi camarazi. De cîte ori erau înjurați, le lua întotdeauna apărarea, cu putere și cu însuflețire, îi lăuda fără nici o reticență și devenise protectorul activ și zelos al tuturor celor molestați. Aceste fapte începură a mă determina să-l privesc cu alți ochi, să-i apreciez spiritul distins și conversația animată și variată, calități pe care nimeni nu i le putea contesta.

Dar iată că veni și ziua în care admirația mea pentru el avea să înflorească brusc, aidoma unui boboc sub lumina puternică a soarelui.

Domnul de La Valette[1], convins de nevinovăția sa și convins că n-avea ce pierde, se constitui prizonier. Ar fi fost achitat dacă n-ar fi apărut pe neașteptate un document și iată cum: bătrînul domn Ferrand, directorul poștei, fusese cuprins de o asemenea groază în ziua reîntoarcerii lui Napoleon, încît nu cuteză să mai plece, dar nici să rămînă. Îl rugă deci pe domnul de La Valette, predecesorul său, sub împărat, să-i semneze un permis pentru niște cai de poștă. Acesta refuză vreme îndelungată; pînă la urmă, învins de lacrimile doamnei Ferrand și pentru a potoli spaima bătrînului, își puse numele în josul unui permis dat, în cabinetul său, înconjurat de domnul Ferrand și de întreaga sa familie, plină de recunoștință. Aceasta a fost singura dovadă ce-a putut fi adusă cum că domnul de La Valette și-ar fi reluat funcția înainte de termenul pe care-l fixase legea. Presupun că înaintarea acelei dovezi căşunase destule remușcări familiei Ferrand; mărturisesc că acel devotament regalist mi s-a părut întotdeauna hidos. Domnul de Richelieu a fost, pur și simplu, indignat. Îi era o silă fără margini de persecuții și, cu cît se familiariza cu afacerile Statului, cu atît se îndepărta de opiniile partidului regalist. Neputînd evita judecarea domnului de La Valette, se ocupă să-i obțină grațierea, în caz că ar fi fost condamnat.

---

[1] *Antoine-Marie Chamans, conte de la Valette* (1769—1830), aghiotant al lui Bonaparte, ministru în Saxa, directorul poștelor, consilier de Stat. Trecînd de partea lui Napoleon în timpul celor „O sută de zile", a fost condamnat la moarte de rege, salvat de prietenii săi și mai ales de soția sa, Émile-Louise de Beauharnais, fiica marchizului de Beauharnais și nepoata împărătesei Joséphine, a cărei doamnă de onoare era.

La rîndul său, domnul Pasquier[1] — deși odinioară cancelar — se duse să depună, conștiincios, în favoarea sa. Domnul de Richelieu îi ceru regelui, grațierea. Acesta îi răspunse că nu cuteza să se expună furiei familiei sale, dar că — dacă doamna de Angoulême consimțea să spună o vorbă în acest sens — el se angaja să i-o dea imediat. Ducele de Richelieu se duse la Madame și — cu oarecare greutate — obținu consimțămîntul. Conveniră deci ca ea să-l roage pe rege, a doua zi, după dejun, să accepte acest lucru.

Cînd ducele de Richelieu sosi a doua zi, la rege, acesta cum îl văzu, îi și spuse:

— Ei bine, află că nepoata mea nu mi-a spus nimic; ai înțeles pe dos vorbele ei!

— Nu sire, Madame mi-a făgăduit că va vorbi cu dumneavoastră.

— Mai du-te o dată și încearcă să-i obții aprobarea; dacă vrea să vină, eu o aștept!

Or, în Palatul Tuileries se petrecuse un eveniment fără precedent; căci, în seara din ajun, nu se mai ținuse seama de obiceiuri. În fiece zi, după ce mînca la rege, Monsieur cobora la ora opt, la nora sa; la ora nouă se reîntorcea la el. Ducele de Angoulême se ducea la culcare, iar Madame se ducea la camerista ei, doamna de Choisy. Aici se reuneau, în fiece seară, cei mai exaltați și mai violenți regaliști.

---

[1] *Etienne-Denis, baron de Pasquier* (1767—1862), magistrat în Parlament în 1797, s-a însurat în 1793 cu Sophie de Sérre de Saint-Roman. Închiși sub Teroare, au fost eliberați după moartea lui Robespierre. Magistrat, consilier de Stat, prefect de poliție, general de poduri și șosele, ministru de justiție și apoi de interne, este numit, în 1816, deputat al departamentelor Seine și Sarthe. Un an mai tîrziu, e numit din nou ministru de justiție, apoi de externe. Este ales pair al Franței, iar în 1830, ajunge președintele Camerei Pairilor. Cancelar al Franței în 1837, devine membru al Academiei Franceze în 1842 și duce, în 1844.

În seara cu pricina, Madame se găsea deci, cu toți adepții ei, la doamna de Choisy. La un moment dat, veni vorba despre grațierea lui La Valette. Ea le mărturisi că se amestecase în treaba asta și că și soțul și socrul ei erau de acord să-l ierte. Urmă o avalanșă de strigăte și de proteste. I se arătară primejdiile care pîndeau Coroana și care erau atît de iminente după un asemenea act încît — lucru fără precedent — Madame se urcă imediat în trăsura uneia dintre persoanele ce făceau parte din acel consiliu secret și se îndreptă spre Pavilionul Marsan unde-l găsi pe Monsieur, la fel de îndoctrinat de cei aflați în jurul lui și cît se poate e dispus să revină asupra consimțămîntului ce-i fusese smuls.

Se hotărî ca Madame să nu facă nici un demers, iar dacă ministrul și regele voiau să se dezonoreze, cel puțin restul familiei regale nu va ceda. Iată de ce tăcea Madame. Domnul de Richelieu obținu o audiență, dar o găsi de neînduplecat. Începînd din clipa aceea, nu se mai putură suferi unul pe celălalt. Domnul de Richelieu veni apoi la rege ca să-i spună ce făcuse.

— Am prevăzut acest lucru, spuse Ludovic ; ei sînt implacabili, adăugă regele, oftînd. Dacă i-aș sfida, n-aș mai avea un moment de liniște.

În vreme ce la rege se petreceau aceste lucruri, cîțiva veniră să-l întrebe pe ducele de Raguse dacă avea de gînd să facă ceva pentru domnul de La Valette.

— Tot ce veți vrea ! le răspunsese acesta.

Se duse la rege, care făcu ceea ce ducele numea „chipul lui de lemn“ ,adică îl lăsă să vorbească pînă nu mai putu, fără să dea nici cel mai mic semn de interes, apoi îl concedie fără să scoată o vorbă. Ducele înțelese că domnul de La Valette era pierdut. Neștiind despre demersurile încercate pe lîngă Madame, nu mai avea nădejde decît în ea. Alergă deci s-o avertizeze pe doamna de La Valette, care trebuia, cu orice preț, să recurgă la acest ultim mijloc, adică să ajungă la Madame. Ducele — care era

de serviciu ca maior general al gărzii — o ascunse pe doamna de La Valette în apartamentul stăpînei sale și, în timp ce regele și toată familia regală se aflau la slujbă, el forță toate consemnele și-o ajută să intre în Sala Mareșalilor, pe unde Ludovic al XVIII-lea trebuia oricum să treacă. Cînd îl văzu, doamna de La Valette, se aruncă la picioarele sale, dar nu izbuti să smulgă de la el decît aceste cuvinte :

— Doamnă, vă plîng !

Deznădăjduită, doamna de La Valette se adresă doamnei ducese de Angoulême, apucînd-o de rochie. Dar Madame își smulse rochia cu o bruschețe care i-a fost adesea reproșată după aceea și atribuită unei mînii pline de ură. După modesta mea părere, a fost profund nedreaptă. Apucase însă să-și dea cuvîntul față de ai săi și acum nu mai putea da îndărăt. Probabil că gestul fusese făcut cu bruschețea care o caracteriza. Încerc să mă prefac a crede că acest gest fusese inspirat nu de mînie. ci de mila și de mîhnirea că nu putea face nimic. Nenorocirea acestei prințese consta în faptul că nu era destul de înțeleaptă pentru a pune stavilă firii ei nestăpînite și că neavînd simțul măsurii, sărea întotdeauna peste cal.

Purtarea ducelui a fost tot pe atît blamată de curteni, pe cît a fost de lăudată de popor. Dealtfel, a și primit ordin să nu mai apară la Curte și s-a retras pe domeniul său. Ofițerul de gardă care-i îngăduise doamnei de La Valette să treacă, forțînd consemnul, a fost întemnițat.

Aceste fapte, în prealabil cunoscute, au uluit lumea mai puțin decît cumplitul strigăt de furie, scos de partidul regalist cînd s-a aflat că domnul de La Valette a evadat. Regele și miniștrii au fost bănuiți că nu erau chiar străini de treaba asta. Camera deputaților a roșit, femeile au urlat. Păreau niște hiene cărora li se luase prada. Au mers pînă acolo încît, vrînd să se răzbune pe doamna de La Valette, guvernul s-a văzut obligat s-o închidă o vreme în temniță, pînă ce-a trecut furtuna.

Domnul Decazes, foarte iubit pînă atunci de regaliști, începu a le inspira acestora o neîncredere care pînă la urmă s-a preschimbat în ură.

Deși guvernul n-a facilitat în nici un fel, fuga lui La Valette, bănuiesc că, în fond, a fost chiar încîntat de acest fapt. Regele a simțit și el aceeași satisfacție. Dovadă că l-a rechemat destul de repede pe ducele de Raguse și l-a tratat cît se poate de bine. Partidul însă a fost mai puțin indulgent și a arătat față de el o răceală vădită, bineînțeles în afară de doamna de Duras, care făcea o notă cu totul aparte în acea lume extravagantă. Dacă se pasiona pentru ceva, n-o făcea niciodată decît pentru unele idei generoase, iar vina ducelui de Raguse, în ochii ei devenise un merit. În ciuda acestei dispoziții a stăpînei casei, izolarea în care ducele se afla adesea, în salonul acestei doamne, îl făcuse să se apropie de mine, așa că discutam deseori împreună. Dar abia după greșeala de la Lyon și după cearta cu partidul ultra-regalist ducele s-a refugiat în micul grup care se alcătuise în jurul meu, devenind unul dintre stîlpii săi, pînă ce o nouă furtună i-a bîntuit aventuroasa existență. Voi avea probabil destul de des ocazia să vă vorbesc despre acest lucru, de-acum încolo.

Capitolul X

Serbarea dată de ducele de Wellington. — Ducele de Angoulême. — Refuzul unei mari ducese dat ducelui de Berry. — Curtea se hotărăște pentru o prințesă din Neapole. — Felul cum e primită o ambasadoare a Angliei. — Favoarea domnului Decazes. — Domnul de Polignac refuză să depună jurămîntul, ca pair. — Cuvîntul domnului de Fontanes. — Șederea familiei de Orléans în Anglia. — Rugămintea pe care i-o adresează ducesa de Orléans-văduva, marchizului de Rivière.

La începutul anului 1816, tatăl meu plecă la Londra ; mama și cu mine ne-am dus după el abia în primăvară. Străinii se retrăseseră în diversele garnizoane care le fuseseră indicate prin tratatul de la Paris. Doar ducele de Wellington, în calitatea lui de generalisim al tuturor armatelor de ocupație, locuia la Paris și ne făcea cinstea să ne decavăm pentru el. Dădea mereu serbări la care ținea neapărat să asiste. Ținea să vină lume multă și cum soarta noastră depindea în mare parte de buna sa dispoziție, trebuia să-i suportăm adesea cele mai bizare capricii.

Îmi amintesc că odată a ținut morțiș s-o aleagă pe Grassini — pe atunci în grațiile sale — regina balului. A așezat-o pe o canapea, în sala de bal, n-a părăsit-o o secundă, a poruncit să fie servită prima, a aranjat toată lumea în așa fel încît să-i vadă dansînd, i-a oferit brațul, a poftit-o prima, la cină, a așezat-o alături de el, în sfîrșit, i-a adus toate omagiile care de obicei nu se aduc decît unor prințese. Din fericire, în salon nu se aflau decît cîteva doamne engleze care au înghițit toate acele impertinențe, dar ele nu erau cîtuși de puțin obligate să le suporte, cum eram noi obligate, așa că resentimentele lor nu se puteau compara nici pe departe cu ale noastre.

În general, carnavalul a fost foarte trist. Familia regală n-a plecat nicăieri. Ducele de Berry fusese eclipsat peste tot de către fratele său. Purtarea lor diferită în timpul celor „O sută de zile", justifica această situație. În vremea asta, ducele de Angoulême începuse a înclina către moderație, lucru ce nu plăcu cîtuși de puțin partidului ultraregalist care nu l-a iertat niciodată pentru că se îndepărtase de o politică radicală. Caracterul ducelui de Angoulême e dealtfel destul de greu de zugrăvit. Era alcătuit dintr-un amestec atît de ciudat de egal și de inegal, de defecte și de calități, încît — în diverse epoci din viața sa — era înfățișat ca un prinț înțelept, pios, curajos, conciliant, luminat, iar în altele, ca un bigot imbecil și aproape stupid, spunînd — fără jenă — tot

ce gîndea. Pe măsură ce voi avea prilejul, îl voi arăta așa cum l-am văzut cu toții. Dar, ca să fim cinstiți, trebuie să începem prin a-l cunoaște, prin a admite că a fost în permanență dominat de ideea supunerii nelimitate pe care i-o datora regelui. Cu cît se afla mai aproape de Coroană, cu atît se credea mai obligat să dea; primul, exemplu de această supunere. Atîta timp cît a trăit Ludovic al XVIII-lea, această supunere oarbă a fost concurată cel puțin de formă, de supunerea pe care i-o acorda lui Monsieur. Dar cînd autoritatea tatălui și a regelui a început a se concentra asupra lui Carol al X-lea, supunerea lui n-a mai cunoscut margini, iar noi am fost martorii tristelor rezultate pe care le-a pricinuit această supunere exagerată.

În epoca despre care vă vorbesc, toată lumea era ocupată să-l însoare pe ducele de Berry; problema începuse a se pune încă din 1814. Țarul Alexandru ar fi vrut să-l vadă însurîndu-se cu sora sa [1]; dar felul în care îl respinsese marea ducesă a Rusiei, indispusese Curtea Franței. Ducele de Berry ar fi vrut s-o ia de nevastă, dar regele și Monsieur socotiră că familia țarului era de dată prea recentă pentru a avea cinstea să dea o mamă, fiilor Franței [2]. Doamna ducesă de Angoulême împărtăși întrutotul această părere. În plus, ea se temea de o cumnată care — datorită relațiilor sale politice — ar fi avut dreptul la o existență independentă și de părerile căreia ea ar fi trebuit să țină seama. Se temea de asemenea că o prințesă atît de puternică, ar fi adunat în jurul ei toate persoanele distinse și spirituale de la Curte,

[1] E vorba de marea ducesă *Ana Pavlovna* (1795—1865), măritată în 1816 cu Wilhelm al II-lea, pe atunci prinț de Orania, iar în 1840, rege al Olandei. A fost bunica reginei Wilhelmina a Olandei.

[2] Problema acestei căsătorii se pusese încă din 1813. Domnul de La Ferronnays fusese trimis de rege, care pe atunci locuia încă la Hartwell, reședința sa din Londra, cu această misiune la Petersburg (n.ed.fr.).

față de care Madame simțea o antipatie vădită, chiar dacă erau ultraregaliste. Așa că cea care s-a bucurat de toate sufragiile familiei regale, a fost prințesa de Neapole, născută Bourbon, aparținînd unei Curți mici și care nu primise nici un fel de educație. Această prințesă i-a fost impusă de ai săi, ducelui de Berry, căruia prea puțin îi păsa cu cine urma să se însoare. Domnul de Blacas a primit sarcina să discute această problemă care l-a obligat să uzeze prea puțin de talentele sale diplomatice.

Tot în aceeași epocă, familiei regale i-a venit ideea să-l însoare și pe Monsieur. Lucrul era cît se poate de firesc, dar Madame l-a amînat cît a putut. Căci ar fi suferit cumplit să vadă o altă prințesă luîndu-i locul la Curte și dînd-o pe ea la o parte. Monsieur, care-și iubea foarte mult mama, n-ar fi vrut, pentru nimic în lume să-i cășune această amărăciune.

Asta îmi aduce aminte de o vorbă de duh a lui Ludovic al XVIII-lea. Regele era bolnav de gută, infirm, într-un cuvînt, felul cum arăta îți inspira milă. Într-o zi, în timp ce-i vorbea foarte serios lui Monsieur despre îndatorirea de a se însura, acesta îi răspunsese rîzînd:

— Frate, dumneata care pledezi atît de bine pentru altul, de ce nu te însori?

— Pentru că aș avea urmași care te-ar lăsa pe tine fără tron! îi răspunsese sec, regele.

Monsieur nu mai avu ce zice. Atmosfera la Tuileries nu era nici plină de încredere, nici plăcută; și cînd te gîndești că, pe vremea aceea, regele mai avea obiceiul să discute cu ai săi, despre treburile publice; ruptura nu se produsese încă definitiv.

Ambasadorul Angliei — sir Charles Stuart — se căsătorise cu lady York, fiica lordului Hardwick. Prezentarea noii ambasadoare prilejui — pentru prima oară după Restaurație — ceea ce Curtea numea, în termenii ei, „un tratament". Douăsprezece dintre doamne, majoritatea purtînd titluri pompoase, au fost rugate să fie la

ora două, la doamna ducesă de Angoulême. Avînd în vedere că tata fusese numit ambasador în Anglia, m-am bucurat și eu de această favoare. După ce ne-am adunat cu toate în salonul ducesei de Angoulême, un ușier veni s-o anunțe pe doamna de Damas, care o înlocuise pe mama sa — doamna de Sérent — că sosise ambasadoarea. În aceeași clipă, Madame — care, probabil, după cum avea obiceiul, pîndise la fereastră — intră pe cealaltă ușă: era îmbrăcată ca și noi, în rochie de recepție, dar minunat împodobită. De-abia avu vreme să ne salute și se să se așeze pe canapea, că doamna de Damas și intră pe ușa principală, conducînd-o pe ambasadoare însoțită de doamna ei de onoare, de maeștrii de ceremonii și de cel care-i introducea pe ambasadori și care rămăsese la ușă. Madame se ridică, făcu un pas sau doi înaintea ambasadoarei, apoi se reașeză în fotoliu, poftindu-și musafira să ia loc pe un scaun cu spătar, aflat în stînga ei. Doamnele care aveau titluri se așezară în spatele ei, pe niște scaune pliante, iar noi, celelalte, am rămas în picioare. Ceremonia primirii a durat destul de mult; mai ales că Madame vorbea ea singură pentru toată lumea. Lady Elisabeth, tînără și timidă, era mult prea stingherită pentru a mai putea adăuga ceva la monosilabele ce țineau loc de răspuns, așa că am admirat felul în care Madame s-a plimbat prin Anglia și prin Franța, prin Irlanda și mai ales prin Italia de unde tocmai sosise lady Elisabeth, pentru a umple timpul ce se lungise peste măsură din pricina mersului încet și greoi al regelui. În sfîrșit, își făcu apariția și Ludovic al XVIII-lea. Toată lumea se ridică în picioare. O clipă, se așternu o liniște deplină. Cînd ajunse în mijlocul salonului, regele o întrerupse, pentru a spune, fără să clipească, pe tonul cel mai grav și cu o voce sonoră, aceeași neghiobie ce se debita în astfel de împrejurări încă de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea.

— Madame, nu știam că sînteți într-o atît de bună companie!

La care Madame îi răspunse printr-o altă frază, care ținea probabil tot de etichetă și de care nu-mi mai aduc aminte. Pe urmă, regele adresă cîteva cuvinte lady-ei Elisabeth. Nu fu mai vorbăreață decît fusese și cu Madame. Regele rămase în picioare, ca dealtfel toți cei de față. După cîteva minute, se retrase. Abia am apucat să ne așezăm că a trebuit să ne ridicăm din nou: intrase Monsieur.

— N-ar trebui să spun că nu vă știam într-o atît de bună companie? zise el surîzînd.

Apoi, apropiindu-se de lady Elisabeth, îi luă mîna și-i făcu un compliment politicos. Refuză să accepte scaunul pe care i-l oferi Madame, dar le rugă pe doamne să se așeze și rămase cu noi mult mai mult decît regele. La plecarea sa, doamnele se ridicară, apoi se așezară ca să se ridice din nou la intrarea ducelui de Angoulême; e data asta, primele complimente odată făcute, ducele își luă un scaun cu spătar și începu să discute. Se părea că timiditatea ambasadoarei îi dădea curaj. Nu-mi aduc aminte să-l fi văzut și pe ducele de Berry la această ceremonie. Nu știu dacă s-a dispensat de ea, cum făcea de obicei, sau dacă a lipsit accidental. Nu știu nici cum s-au petrecut lucrurile cu ducesa de Berry. Tot ce știu e că n-am mai avut prilejul să asist la astfel de recepții. Plecarea ducelui de Angoulême fu însoțită de ridicarea și de așezarea tuturor celor de față. Nu m-am putut abține să nu mă gîndesc la îngenuncherile din Vinerea Mare. După cîteva minute, doamna de onoare o avertiză pe ambasadoare că era la dispoziția sa. Madame spuse că se temea să n-o obosească reținînd-o prea mult, după care ambasadoarea plecă escortată de suita ei. Se urcă într-una din trăsurile regelui, însoțită de doamna de onoare care venise s-o poftească la palat. Trăsura ei, cu șase cai, foarte elegantă, venea după ea, goală. Madame discută

cîteva minute cu noi despre tînăra ce-i fusese prezentată şi se retrase în apartamentul ei, spre marea mea satisfacţie, căci stăteam de două ceasuri în picioare şi eram sătulă pînă în gît de atîtea onoruri. Şi totuşi a trebuit să iau parte şi la masă. Ambasadoarea s-a înapoiat la ora cinci. De data asta, era însoţită de soţul ei şi de cîteva doamne engleze de o mare distincţie. Toate doamnele franceze care asistaseră la recepţie, au fost invitate şi la masă ; au fost de asemenea invitaţi şi bărbaţi din ambele ţări. Primul *maître-d'hotel*, pe atunci ducele de Cars, şi doamna de onoare a Madamei, făcură onorurile mesei care a fost foarte gustoasă şi măreaţă, dar lipsită de eleganţă, ca dealtfel tot ceea ce se petrecea la Curtea din Tuileries. Imediat după asta, fiecare s-a simţit încîntat să plece şi să se ducă să se odihnească după atîta etichetă. Bărbaţii era în uniformă, femeile, deşi foarte împodobite, nu purtau rochii de recepţie. Regele, prinţesele, prinţii, n-au luat parte la masă. I-am zărit, în dosul unui paravan, doar pe Madame şi pe soţul ei care, înainte de a urca să ia masa la rege, au vrut să arunce o privire asupra mesei şi a musafirilor. Niciodată n-am putut concepe cum — cînd suveranii străini primesc în mod constant şi familiar, la masa lor, pe ambasalorii Franţei — consimţeau să îndure — prin persoana reprezentanţilor lor — aroganţa familiei de Bourbon. A nu-i invita pe ambasadori la tine acasă e un lucru destul de nepoliticos, dar a-i invita, cu tot dischisul şi acel *in fiochi*, să mănînce cum s-ar zice, „la masa slugilor", mi s-a părut un lucru de o impertinenţă fără margini. Sigur că la acea masă luau parte oameni subţiri ; dar era — cum să vă spun — o masă de categoria a doua, căci masa principală era masa regală. Banchetul nu era dat nici măcar în apartamentul primului *maître d'hôtel*, unde ar fi putut avea oricum, aparenţa unei reuniuni de societate. Odăile erau prea mici şi omul locuia prea sus. Aşa că musafirii erau poftiţi în sala de aşteptare din apartamentul Madamei, iar masa

o luau în antecamera domnului de Angoulême. Aş putea concepe, la urma urmei, ca vechea etichetă de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea să fie folosită fără întrerupere, dar nu mi-am putut niciodată închipui că vor cuteza s-o modifice în halul ăsta. Ludovic al XVIII-lea ţinea enorm la etichetă şi dacă starea sănătăţii şi umilinţa pe care i-o pricinuiau infirmităţile sale, i-ar fi îngăduit, am fi asistat la sculări şi la culcări ale regelui, mai ceva ca pe vremuri, urmate de toată ceremonia lor ridicolă. Monsieur, deşi ţinea mai puţin la etichetă — avînd în vedere că avea să fie moştenitorul tronului — continuase uzanţele stabilite de fratele său, limitînd culcatul regelui la o scurtă primire a curtenilor conduşi de şefii de serviciu care aşteptau întotdeauna cuvîntul de ordine. Nu se spunea niciodată : „Mă duc să mă culc", ci „Mă duc să mă supun ordinului". Li se părea că aceste cuvinte sunau mai demn şi mai decent decît cele obişnuite la vechea Curte unde bietul Ludovic al XIV-lea trebuia să dea în fiece seară cîte un spectacol. Tot „la ordin", persoanele de la Curte aveau prilejul de a-i vorbi regelui fără a fi obligate să-i solicite audienţă. De asemenea, îngăduinţa de a pleca undeva „la ordin", era foarte gustată de curtenii de pe vremea Restauraţiei.

Favoritismul domnului Decazes devenea din ce în ce mai pregnant ; domnul de Richelieu îl vîra cît putea, în sufletul regelui. Dacă era vorba să facă bine oamenilor, îi era indiferent prin ce mijloc îl făcea şi el nu era omul care să se formalizeze dacă putea face un bine cuiva prin intermediul altei persoane. Era sincer încîntat că domnul Decazes se străduia să fie pe placul regelui şi plin de satisfacţie văzîndu-l cum i se vîra pe sub piele. Adevărul e că domnul Decazes avea bunul simţ de a nu se umfla în pene faţă de colegii săi din Consiliu ; dar faţă de ceilalţi începuse a-şi da nişte aere de parvenit, devenind de multe ori de-a dreptul ridicol.

Regele — care avea întotdeauna nevoie de un idol — își împărțea admirația între Decazes și sora acestuia, doamna Princeteau, o femeiușcă simpatică, burgheză de treabă, pe care Decazes o adusese de la Libourne ca să-i țină casa și care fusese foarte la locul ei atîta vreme cît fumul tămîierilor nu i se urcase la cap. Se povesteau multe pe seama ei. Ceea ce știu sigur, e că-i era foarte devotată fratelui ei. În iarna în care fratele ei a intrat în grațiile regelui, casa lor a fost foarte frecventată. Fuga lui La Valette i-a făcut pe unii să-l trateze cu oarecare răceală. Totuși cei mai înflăcărați partizani ai vechiului regim, au continuat să-l frecventeze cu asiduitate. Nădăjduiau să se servească de Decazes pentru a-l menține pe rege „pe drumul cel bun". Vanitatea ministrului l-ar fi împins către falanga aristocratică, falangă care în acea epocă își luase numele de ultra, dacă exigențele sale n-ar fi devenit din zi în zi, mai mari. Cît despre rege, el inspira întotdeauna multă neîncredere.

Domnul Lainé [1] îl înlocuise pe domnul de Vaublanc ale cărui sminteli întrecuseră orice măsură. De data asta, domnul de Richelieu, lăsă la o parte orice jenă, puse piciorul în prag și-l izgoni pe Vaublanc fără prea multe menajamente, fapt ce îngădui partidului din care făcea parte ministrul, să se plîngă de manierele sale cam brutale. Cît despre furia lui Vaublanc, ea fu atît de absurdă, încît stîrni ilaritate. În ziua în care numele celui ce-i luase locul, apăru în *Monitor*, am socotit de datoria mea să mă duc să-i fac o vizită lui Vaublanc. Nu mă așteptam să mă primească ; și totuși m-a primit, cu toate că nu eram în relații de mare amiciție nici cu el, nici cu familia sa. Ușa era deschisă oricui dorea să vină. Vaublanc

[1] *Joseph-Louis-Joachim, viconte Lainé* (1767—1835), deputat în Corpul Legislativ sub Imperiu ; îl primește — înainte de Restaurație — pe ducele de Angoulême, la Bordeaux. Emigrează în timpul celor „O sută de zile" ; mai tîrziu, este numit ministru de Interne, președinte al Camerei Pairilor și membru al Academiei.

trona în mijlocul bagajelor sale, bătînd cîmpii și amestecînd afacerile Statului cu cele ale gospodăriei sale, într-un mod care te făcea să rîzi cu hohote. Un oarecare spuse că se părea că ministerul avea să fie împărțit în trei.

— În trei, răspunse el serios, în trei nu-i de-ajuns ; pe mine nu mă pot înlocui nici dacă l-ar împărți în cinci !

Apoi enumeră pe degete cele cinci părți ale ministerului de interne care ar fi obligat un alt om să se consacre lor toată viața, dar care pentru el erau floare la ureche. Pe urmă, începu să ne spună cum proceda el, ca să ne dovedească „deosebita sa capacitate de lucru". Cred că n-am asistat niciodată la o scenă de bufonerie mai crasă, cu atît mai mult, cu cît majoritatea celor de față erau oameni tot atît de străini ca și mine.

Nu voi încerca să povestesc extravaganțele partidului regalist, la Cameră ; ele sînt mult prea importante pentru ca Istoria să-și fi îngăduit să le neglijeze. Socot că nu pot sublinia îndestul cît de mult rău au putut face regalității, cuvintele : „Încă n-a venit vremea". aflate fără încetare, pe buzele celor mai abili din partidul regalist, în 1814 și 1815, precum și influența pe care aceste cuvinte au avut-o asupra „Celor o sută de zile". Poate că le foloseau ca să-i potolească pe cei mai violenți dintre ai lor, dar antagoniștii vedeau în asta una dintre acele amenințări vagi, cu atît mai alarmante cu cît sînt nelimitate, așa că șefii diverselor partide de opoziție nu scăpau prilejul de a le exploata cu zel. Alte diverse lucrări mărunte, care se iveau întruna, începură a sădi neîncredere în ceea ce privea buna-credință a Curții. Jules de Polignac fu făcut pair, dar refuză titlul fiindcă nu putea — susținea el — fiind catolic, să depună jurămîntul pe o Cartă ce recunoștea libertatea cultelor. Regele numi o comisie de pairi pentru a-l convinge. Printre cei din comisie se afla și domnul de Fontanes și-mi amintesc că, într-o zi cînd l-am întrebat dacă acea comisie a lor dăduse rezultate, el îmi răspunsese :

— Încă nu știu ce va ieși din toată povestea asta; dar știu că trebuie să ții cu dinții de conștiință ca să nu cedezi în fața unor sentimente atît de nobile, atît de luminate și de convingătoare pe care mă văd obligat să le constat!

Eu, care cunoșteam bine logica lui Jules, mi-am dat seama că domnul de Fontanes socotea acest limbaj de salon, foarte regalist. Pînă la urmă, Jules sfîrși prin a ceda și depuse jurămîntul; dar, în timpul acelor negocieri care au durat destul de mult, Madame și Monsieur l-au răsfățat cît au putut, deși Jules refuzase să depună jurămîntul. În vremea asta, Congregația — care-l incitase să refuze — se temu că prea sărise peste cal. Ea voia să se facă cunoscută, dar fără să se compromită prea tare. Așa că Jules primi ordin să bată în retragere. Monsieur îl numi, în mod public, adjutant general al gărzii naționale și-i încredință — în taină — postul de ministru al poliției în acel guvern ocult a cărui existență datează din acea epocă, deși n-a fost dezvăluită decît mult mai tîrziu și n-a fost complet organizată decît după desființarea Camerei de negăsit.

Șederea prelungită a familiei de Orléans în Anglia nu era chiar de bunăvoie. Existau împotriva ei unele prevențiuni foarte puternice ale celor de la Tuileries, iar Cabinetul începuse a le împărtăși și el. Aproape toți nemulțumiții invocau numele ducelui de Orléans și conduita — întotdeauna puțin cam meticuloasă a acestui prinț — părea să justifice într-o oarecare măsură neîncrederea manifestată față de el, dar pe care n-o merita cîtuși de puțin. Domnul de La Châtre, curtean înnăscut, favoriza bănuielile, fiindcă știa că-i plăceau regelui.

Cam asta era situația cînd am părăsit Parisul pentru a mă îndrepta spre Londra. În calitatea mea de modest cronicar al faptelor diverse, îmi amintesc de ceea ce s-a petrecut sub ochii mei, în ziua în care m-am dus să-mi iau rămas bun de la doamna ducesă de Orléans-văduva.

Am găsit-o foarte preocupată și foarte agitată, așteptîndu-l pe marchizul de Rivière. Acesta pleca a doua zi, ca ambasador la Constantinopole. Ca să fie sigură de vizita lui, prințesa îi scrisese de două ori în aceeași dimineață. Domnul de Rivière, chemat de rege, nu putea dispune, cum voia, de timpul lui. Soția sa se afla și ea la prințesă, făgăduindu-i acesteia că bărbatul ei va veni de îndată ce va ieși de la Tuileries, dar degeaba, că tot nu-i putea potoli neliniștea. În sfîrșit, la Rivière apăru. Bucuria pe care o iscă prezența sa fu egală cu nerăbdarea cu care fusese așteptat. Prințesa îi explică cum că voia să-l roage să-i facă un mare serviciu: domnul de Follemont avea obiceiul să bea mai multe cafele pe zi; era un om foarte dificil și nu găsea, decît foarte rar, cafea pe gustul lui. Pentru doamna ducesă de Orléans cea mai importantă misiune a ambasadorului nostru în Turcia, era să-i caute cea mai bună cafea moca din Orient. Marchizul de Rivière intră — cu răbdarea unui curtean cu experiență — în toate amănuntele, apoi adăugă:

— Doamna binevoiește să-mi spună cîtă cafea vrea?

— Păi... eu știu... multă. Cafeaua ține?

— Da, doamnă, și cu cît stă, cu atît devine mai bună.

— Ei bine, atunci vreau multă... o provizie zdravănă.

— Aș vrea totuși ca doamna să-mi spună, măcar cu aproximație, cam cîtă cafea vrea.

— Păi... aș vrea vreo... douăsprezece livre...

Am izbucnit cu toții în hohote de rîs. Ea se corectă pe loc și zise o mie două sute de livre.

În ciuda emigrației n-avea nici o idee despre valoarea lucrurilor și a banilor. Femeile de vîrsta ei, înainte de Revoluție, erau de o ignoranță, în privința vieții de toate zilele, care astăzi mi se pare fabuloasă. Pentru asta nu era nevoie să fii neapărat prințesă. Doamna de Preninville, nevasta unui fermier general, imens de bogat, informîndu-se ce se întîmplase cu un băiețaș drăguț, fiul

uneia dintre slugile lor, pe care-l vedea uneori jucîndu-se prin apartamentul ei, află că fusese dat la școală.

— A, l-ați dat la școală ? Și cît vă costă ?

— Un scud pe lună, doamnă.

— Un scud ! Mi se pare foarte scump ! Trag nădejde că cel puțin e hrănit cum trebuie !

Cu cîteva zile mai înainte, auzisem pe careva susținînd că doamna Victoire avusese ideea, în timpul unei gustări pe care o oferise, de a hrăni poporul cu coajă de pateu. În cea ce mă privește cred, mai întîi pentru că mama mi-a spus că doamna Adélaide glumea adesea pe seama surorii sale căreia îi era atît de silă de coaja de pateu, încît nici nu suporta să-l vadă cît era servit, și apoi pentru că am văzut și auzit atîtea în legătură cu ingenuitatea ei, încît lucrul mă miră mult mai puțin decît pe noua generație.

PARTEA A ȘASEA

ANGLIA ȘI FRANȚA
1816—1820

Capitolul I

Reîntoarcerea în Anglia. — Londra. — Concert la Curte. — Prezentarea mea. — Regina Charlotte. — Purtarea prințului regent față de ea. — Ducesa de York. — Prințesa Charlotte de Galles. — Miss Mercer. — Intriga dejucată de prințul Leopold de Saxa-Coburg. — Marchiza de Hertford. — Obiceiurile prințului regent. — Dineuri la Carlton House.

După o absență de doisprezece ani, am revăzut — cu un viu interes — Anglia. Am regăsit în ea întreg farmecul amintirilor. M-am înapoiat în patria primei mele tinereți. Fiecare amănunt îmi era familiar și totuși destul de îndepărtat de preocupările mele zilnice așa că avea oarecum aspectul noutății. Mi se părea că regăsesc un vechi prieten revenit de departe, care-mi amintea de timpurile de odinioară, acele timpuri în care viața, deși mai puțin bogată în evenimente, părea mai ușoară și mai plăcută. Am fost uluită de prosperitatea țării, care nu cred că crescuse totuși prea mult ; dar odinioară, obișnuința mă blazase ; acum însă, absența mă făcuse foarte receptivă la tot ce vedeam.

Drumurile bine îngrijite, pe care caii de poștă, ținuți ca cei de la cele mai elegante atelaje ale noastre, te aju-

tau să mergi într-un mod atît de lesnicios, mulţimea de trăsuri publice şi particulare, toate încîntătoare, nenumăratele clădiri îngrijite ce împodobeau satele şi care te făceau să-ţi dai seama despre bunăstarea tuturor claselor sociale, începînd cu coliba ţăranului şi sfîrşind cu castelul seniorului, ferestrele celor din urmă prăvălioare care sclipeau de curăţenie ori de cîte ori se reflecta în ele cîte o rază de soare, populaţia ce se ducea şi venea dintr-un sat într-altul, pe poteca din grădina noastră, copiii atît de drăgălaşi şi de curaţi, care se zbenguiau plini de o veselie ce contrasta cu ţinuta rezervată a restului familiei, toate acestea îmi erau familiare şi totuşi mă uimeau mai puternic decît dacă le-aş fi văzut pentru prima oară.

Drumul, pe care l-am făcut într-una din duminicile frumoasei luni mai, de la Dover la Londra, a fost o încîntare în care se amesteca din cînd în cînd, un tainic sentiment de invidie cînd mă gîndeam la ţara mea faţă de care Cerul se arătase mai puţin milostiv. De ce nu atinsese şi ea acelaşi grad de prosperitate ca vecinii noştri insulari ?

Cînd caii de poştă îşi încetiniră ritmul rapid, însuşindu-şi acel mers fastidios caracteristic Londrei, cînd atmosfera îmbîcsită şi plină de fum a acelui mare oraş a început să mă apese, cînd i-am văzut pe londonezii tăcuţi, mergînd pe largile lor trotuare, unul după altul, ca într-un cortegiu funebru, cînd uşile, ferestrele, prăvăliile închise păreau să anunţe tot atîta tristeţe în interiorul caselor cîtă era şi pe străzi, am simţit cum încet, încet, bucuria mi se stinge, iar cînd am ajuns la ambasadă, entuziasmul meu în ceea ce privea Anglia, se redusese la zero.

Oricît de prodigioase ar fi prosperitatea comercială a Londrei şi luxul pe care-l etalează aici toate clasele sociale, cred că aspectul ei l-ar impresiona mai puţin pe un străin, decît restul Angliei. Acea mare cetate, alcătuită

din căsuţe ce seamănă leit una cu alta şi din străzi largi şi drepte, asemuindu-se perfect, te izbeşte prin monotonia şi plictiseala ei. Nici un monument nu-ţi distrage atenţia. Cînd te-ai plimbat cinci minute, ţi se pare că te-ai plimbat cinci zile prin acele cartiere diferite şi totuşi atît de asemănătoare. Tamisa, plină de atîta mişcare şi care ar putea da un caracter cu totul particular capitalei lumii britanice, este ascunsă cu grijă, peste tot. Îţi trebuie multă voinţă şi dibăcie ca să izbuteşti s-o zăreşti după o îndelungată căutare.

Poţi vedea, peste tot, străzi care seamănă leit cu cele din Londra, dar cred că nicăieri pe lume, nu e mai frumos la ţară ca în Anglia. Nu pricep cum de poate exista un asemenea contrast între oraş şi sat, ca aici. Vezi un alt cer, respiri un alt aer. Copacii au alt aspect ; plantele, au altă culoare. Pînă şi populaţia e alta, deşi locuitorul din Northumberland sau din Devonshire seamănă leit cu cel care se plimbă pe Piccadilly. Îmi vine a crede că norul portocaliu, dungat cu negru, cafeniu sau cenuşiu, doldora de ploaie, care se aseamănă cu un vast stingător aşezat deasupra oraşului, influenţează asupra moralului populaţiei şi acţionează asupra dispoziţiei sale. De asemenea, cred că nu există nici o limbă în care să lauzi, în versuri şi în proză, farmecele vieţii de la ţară, cu o pasiune mai însufleţită şi mai sinceră, ca limba engleză. După ce ai petrecut trei luni la Londra, îţi dai seama de încîntarea pe care o simţi, ieşind din acest oraş.

Cu toată năuceala pe care ţi-o pricinuieşte capitala, cînd pui pentru prima oară piciorul în ea, atmosfera ei tristă e totuşi sănătoasă ; te obişnuieşti destul de repede cu locul, ca să-ţi mai pese de ea. Am auzit pe unii, atribuind aerul sănătos al Londrei, curenţilor pe care mareea îi aduce de patru ori pe zi, în Tamisa. Această uriaşă deplasare de apă şi de aer, formează un fel de ventilator natural care mişcă şi curăţă acea atmosferă ce pare veş-

nic cețoasă și care-ți lasă dealtfel, pe haine, dovezi concrete asupra cărora ochiul nu se mai înșală. Căci rochia albă pe care ți-o pui dimineață, e atît de murdară spre seară, cum nu e nici după o săptămînă de purtat la Paris. Așa că deosebita curățenie a locuitorilor, absolut necesară în asemenea împrejurări, se datorează, într-o mare măsură, nevoii de a combate orice influență nefastă a atmosferei ; căci casele, la fel ca și persoanele, sînt de o curățenie extremă.

Dacă îndelungata mea absență m-a făcut mai sensibilă la farmecele drumului, am devenit cu atît mai mult, la inconveniențele Londrei care pînă atunci nu mă deranjaseră cîtuși de puțin. În primii ani ai tinereții nu-ți prea pasă de lucrurile din jur.

A treia zi după sosirea mea, prințul regent [1] a dat un concert la regina-mamă [2]. Pentru a fi admis la acest concert, trebuia să fii prezentat. Regina, auzind că mă aflam la Londra, își aminti că-i fusesem prezentată odinioară și mă invită. Părinții mei luau masa la Carlton House ; așa că, seara, am ajuns singură la Palat, fiind convinsă că voi trece neobservată în acea mulțime de oameni. Întîrziasem puțin și concertul începuse. Sala — o galerie — era împărțită prin niște coloane, în trei părți aproape egale. Cea din mijloc era ocupată exclusiv de Curte și de muzicienii așezați vizavi de regină, de prințese și de doamnele lor de onoare, de ambasadoare și de alte cîteva femei de rang mare, care stăteau, toate, pe scaune. Restul societății stătea în picioare, în părțile laterale despărțite prin coloane. Alții circulau prin saloane, după obiceiul țării, căci un concert la un banchet li se părea din cale-afară de plicticos. Cînd am intrat, am dat nas în

[1] E vorba de *George al IV*-lea (1762—1830). Din 1810 era regent, fiindcă tatăl său înnebunise. A devenit rege în 1820.

[2] Regina-mamă era *Sophie-Charlotte de Macklemburg-Strelitz*, măritată în 1761 cu George al III-lea al Angliei, cu care a avut doisprezece copii. A trăit între 1744 și 1818.

nas, cu lady Macclesfield, una dintre doamnele de la Palat. Mă aștepta pentru a mă duce la regină și, fără a-mi da măcar răgazul să-mi trag sufletul, m-a condus prin toată acea mulțime, în sunetele muzicii, prin toată acea tăcere și prin tot acel vid, pînă la majestatea sa. Pînă atunci, nici n-avusesem vreme să-mi fie frică. Dar, în momentul în care am ajuns, regina s-a ridicat în picioare și cele patruzeci de persoane care o înconjurau au făcut la fel. Acel foșnet de rochii, la care nu mă așteptam, m-a intimidat. Noroc că regina a fost foarte binevoitoare și foarte drăguță cu mine ; dar, în timp ce-mi vorbea, eu nu făceam altceva decît să mă gîndesc cum s-o șterg, neobservată. Lady Macclesfield mă părăsise reluîndu-și locul printre ai săi. Cînd regina făcu acel mic semn din cap prin care arăta că audiența se isprăvise, am simțit cum parchetul mi se scufundă sub picioare. Mă aflam în acel loc singură, părăsită, cu ochii întregii Anglii ațintiți asupra mea, și avînd de făcut o adevărată călătorie pentru a ajunge, din acel loc izolat, la grupurile din dosul coloanelor. Nu-mi dau seama nici acuma cum am ajuns. Fusesem prezentată la multe Curți și în fața multor potentați. Nu mai eram chiar atît de tînără încît să mai am motive să mă intimidez ; eram obișnuită cu lumea și totuși, mi-a rămas despre acea seară și despre acea prezentare, o amintire de neșters. Nu din pricină că regina Charlotte ar fi avut un aspect impozant. Închipuiți-vă o căpățînă de zahăr, înfășurată în brocart de aur și vă veți face o idee exactă despre silueta ei. Nu fusese niciodată înaltă, iar de vreo cîțiva ani, se micșorase și mai mult și se deformase complet. Capul, așezat pe un gît mult prea scurt, prezenta un chip încruntat, galben, brăzdat de riduri, înconjurat de un păr cărunt, pudrat din gros. Purta — după după cum era cazul — fie o bonetă, fie un turban, fie o tocă, dar întotdeauna am văzut-o împodobită cu o mică coroană de pietre scumpe. Ba chiar am auzit pe unii spunînd că nu și-o scotea niciodată. În ciuda acelei figuri

heteroclite, nu era totuşi lipsită de un soi de demnitate. Ştia să-şi ţină bine Curtea în mînă, purtîndu-se cu o extremă politeţe, dar care avea nuanţe foarte variate. Severă cu conduita femeilor, era ea însăşi dreaptă şi imparţială. Şi nu de puţine ori, o privire rece sau o vorbă mai puţin politicoasă a reginei salvase de pe marginea prăpastiei cîte o tînără mai zvăpăiată. Cu femeile divorţate, era neînduratoare. Niciodată vreuna dintre ele, indiferent dacă era sau nu iertată de public, oricît de bine s-ar fi purtat după aceea, nu mai putea trece pragul Palatului. Lady Holland[1] era o dovadă vie în acest sens. Spiritul, influenţa ei politică, dominaţia pe care o exercita asupra bărbatului ei, o făcuseră să-şi cucerească un loc de frunte în societate. Dar refuzînd să se ducă la Holland House, săvîrşi un gest de neiertat. Lady Holland întreţinea o adevărată Curte frecventată de tot ce era mai distins în Anglia şi în străinătate. Dar, cu toate strădaniile sale, cu toate intervenţiile —, printre care se număra şi prinţul regent — niciodată, atîta vreme cît a trăit regina bătrînă, ea n-a mai putut pune piciorul la Saint-James. N-aş îndrăzni să spun că regina era iubită, ci mai curînd venerată. Prinţul regent era primul care dădea exemplu în acest sens, căci era foarte grijuliu şi foarte tandru cu ea, în particular. În public, o copleşea cu omagii. Am rămas uimită, în seara concertului, să văd un valet aducînd pe o tavă o ceaşcă cu ceai, o zaharniţă şi un castronaş cu smîntînă şi înmînîndu-i tava regentului care i-o duse el însuşi mamei sale. Apoi rămase în picioare, în faţa ei, pînă ce regina îşi potrivi, tacticoasă, ceaiul, fără să jeneze, fără să se grăbească, fără să-şi întrerupă conversaţia. Îi spunea doar din cînd în cînd, fiului ei, în engleză, indiferent de limba pe care o vorbea în clipa aceea : „*Thank you, George*" ; repetă aceeaşi

[1] *Elisabeth Vassall* (1770—1845). După ce s-a despărţit de primul ei soţ, sir Godfrey Webster, s-a măritat a doua oară, în 1797, cu cel de al treilea lord Holland.

mulţumire cînd fiul ei luă tava cu ceaşca goală şi o întinse valetului. Această ceremonie — care, se pare, că era un lucru obişnuit — se repeta de două, trei ori în fiece seară, dar numai cînd regina se afla în vizită la fiul ei. La ea acasă, o servea una dintre prinţese, uneori unul dintre prinţi, deci întotdeauna unul dintre copiii ei, dar niciodată regentul. Toţi ceilalţi membri ai familiei regale, inclusiv regentul împărţeau răcoritoarele pregătite pentru restul societăţii, fără nici o deosebire. În general, cu cît eticheta era respectată mai cu stricteţe pentru regină, cu atît era mai puţin severă faţă de ceilalţi. Prinţii şi prinţesele primeau şi făceau vizite întocmai ca nişte simpli particulari. Îmi amintesc că, în aceeaşi seară în care am fost prezentată reginei, aflîndu-mă la doi paşi de o femeiuşcă foarte blondă, pe care cei doisprezece ani de absenţă mă făcuseră s-o uit, am auzit-o spunîndu-i lady-ei Charlotte Greville, cu care stăteam de vorbă :

— Lady Charlotte, prezintă-mă doamnei ducese de Boigne.

Era ducesa de York[1]. Stătu de vorbă cu noi vreme îndelungată, despre tot şi despre toate, discutînd cu multă bunăvoinţă şi fără nici un fel de ifose princiare.

A doua zi, mama mă duse să fac vizite tuturor prinţeselor. Celor care nu ne-au putut primi, le-am lăsat cărţi de vizită şi cu asta se chema că ne făcusem datoria. Prinţesa Charlotte de Galles[2], măritată cu prinţul de

[1] *Frederica-Charlotta-Ulrika* (1767—1820), fiica lui Wilhelm al II-lea, regele Prusiei, măritată în 1791 cu Frederick-Augustus, duce de York, cel de al doilea fiu al reginei Charlotte, născut în 1763, mort în 1827.

[2] *Charlotta-Augusta, prinţesă de Galles* (1796—1817), moştenitoarea tronului Angliei, fiica unică a lui George al IV-lea şi a Carolinei de Brunswick. Măritată în 1816 cu prinţul Leopold de Saxa-Coburg, a murit la naştere, în anul următor.

Coburg [1] era încă scufundată în dulceața lunii de miere și nu părăsise reședința de la țară. Mama luase parte la căsătoria ei, oficiată într-unul din saloanele de la Carlton House. Cînd, mai tîrziu, i-am spus cît de mult regretam că nu participasem și eu, mi-a răspuns :

— Ai dreptate ! E într-adevăr un spectacol rar să vezi pe moștenitoarea unui regat făcînd o căsătorie din dragoste și oferindu-i mîna celui căruia îi oferise și inima. O asemenea fericire se întîlnește foarte rar. Aș fi încîntată să te duci și tu s-o vezi la Claremont.

Biata prințesă ! N-am făcut cunoștință cu ea decît într-o altă călătorie în Anglia. În acel moment, se vorbea foarte mult despre ea. Devenise foarte populară, își însușise gesturile repezite ale strămoașei sale, regina Elisabeta, adoptîndu-i pînă și înjurăturile. Era foarte categorică în opiniile sale politice, strîngea — cu afecțiune — mîna tuturor bărbaților tineri sau bătrîni, pe care-i socotea ca făcînd parte din partidul ei, nescăpînd nici o ocazie de a-și arăta opoziția față de guvernul tatălui ei și ostilitatea față de bunica și de mătușile ei. Manifesta o dragoste deosebtiă față de mama sa pe care o privea ca pe o sacrificată de către reaua voință a familiei sale. Prințesa Charlotte căuta cu lumînarea scandalul cu femeile ce alcătuiau societatea particulară a regentului. Nu știu cine îi vîrîse în cap că tatăl ei își manifestase dorința de a-și anula căsătoria și de a nega astfel legitimitatea nașterii ei. Nu știu dacă acest lucru a avut într-adevăr o bază reală. În orice caz, drepturile sale îi erau înscrise pe chip, căci semăna ca două picături de apă, cu prințul. Fusese născută la nouă luni după o căsătorie a cărei intimitate nu durase prea multe zile. E sigur că prințul de Galles înghițise în acea epocă o mulțime de afronturi pe care conduita soției sale le justificase cu vîrf și îndesat ; dar nu știu dacă s-a gîndit vreodată s-o renege pe prințesa Charlotte. Prințul o acuzase pe miss Mercer că-i sucise capul copilei, istorisindu-i toate acele bazaconii ; așa că o alungase pe guvernantă din Palat. Miss Mercer corespunda însă pe ascuns cu prințesa Charlotte. Ea îi inspirase sila împotriva prințului de Orania [1] cu care guvernul englez ar fi vrut s-o mărite și susținuse propunerea pe care o făcuse marea ducesă Caterina a Rusiei [2], îndemnînd-o pe Charlotte să-l ia de bărbat pe prințul Leopold de Saxa-Coburg. Această intrigă fusese manevrată cu atîta abilitate de cele două femei — marea ducesă a Rusiei și guvernanta [3] — încît pînă la urmă Charlotte declară, sus și tare, că nu voia să se mărite decît cu prințul de Saxa-Coburg și că era hotărîtă să refuze orice altă partidă. Miss Mercer, fiica lordului Keith, moștenitoare bogată, dar urîtă, pretindea la rîndul ei să se mărite cu ducele de Devonshire [4], aducîndu-i printre altele, ca zestre, și încrederea de care se bucura în ochii viitoarei suverane. Întregul partid whig, aplaudînd această căsătorie, se unise acum pentru a-l determina pe duce s-o ia de nevastă pe miss Mercer. Nu știu dacă ar fi avut șanse de reușită, dar știu că după ce prințesa Charlotte s-a măritat cu alesul inimii sale, cel de al doilea proiect s-a prăbușit, datorită bunului simț de care a dat dovadă prințul Leopold. Profitînd de dragostea pe care

[1] *Georg - Chétien - Frederick - Leopold de Saxa - Coburg - Gotha* (1790—1865), rege al Belgiei în 1831, sub numele de Leopold I. S-a însurat a doua oară cu prințesa Luiza, fiica cea mare a lui Ludovic-Filip.

[1] *Wilhelm al II-lea* (1792—1849), rege al Olandei în 1840, care s-a însurat, cum am văzut mai înainte, cu marea ducesă a Rusiei.

[2] *Caterina Pavlovna* (1788—1819), cea de a patra fiică a lui Pavel I, țarul Rusiei, măritată în 1809, cu marele duce George de Oldenburg. Rămasă văduvă în 1812, s-a remăritat cu Wilhelm I, regele Wurtemburgului.

[3] E vorba de miss Mercer-Elphinstone.

[4] *William-George-Cavendish, al șaselea duce de Devonshire* (1790—1858), fiul lui William, mort în 1811 și al Georgianei Spencer, moartă în 1806, al cărei salon a fost celebru.

i-o arăta soția sa, a îndepărtat-o de toată acea societate de care se simțea atît de legată, a apropiat-o de familia sa și a făcut-o să-și schimbe complet atitudinea politică și socială. Sigur că toată treaba asta nu s-a făcut într-o zi, dar prințul s-a ocupat îndeaproape de ea și, încă din prima săptămînă, miss Mercer, ducîndu-se s-o vadă pe prințesă, la Claremont — după ce-i scrisese mai multe bilețele care rămăseseră fără răspuns — fusese primită atît de rece încît se văzuse nevoită să-și scurteze vizita, ducîndu-se singură în sat să-și caute trăsura pe care o trimisese acolo, convinsă fiind că va fi oprită la reședința celor doi soți. Plîngerile domnișoarei Mercer nu avură alt rezultat decît că o puseră pe prințesa Charlotte în neplăcuta situație de a respecta porunca tatălui ei care-i interzisese s-o mai vadă pe miss Mercer. Aceasta, la rîndul ei, se simți cumplit de jignită ; partidul de opoziție încetă de a se mai preocupa de măritișul ei cu ducele de Devonshire și toată lumea începu a o lua peste picior că putuse avea o asemenea pretenție. Pentru a-și ascunde decepția, miss Mercer se prefăcu îndrăgostită de domnul de Flahaut [1] pe care succesele sale pe lîngă două din reginele de sînge imperial, din familia Bonaparte, îl înscriseseră printre cei mai mari galanți ai epocii. Flahaut era un tînăr atrăgător și deosebit de abil în arta de a se face plăcut. Văzînd în miss Mercer o partidă demnă de luat în seamă, își puse la bătaie toate farmecele. Și iat-o pe miss Mercer îndrăgostită de-adevăratelea. Lordul Keith se arătă indignat, împotriva unei astfel de legături, numai că între timp, ea începuse a-l iubi cu pasiune pe flușturaticul ei curtezan. După cîteva luni, se mărită cu

[1] *August-Charles-Joseph, conte de Flahaut de La Billarderie* (1785—1870), sublocotenent la Marengo, colonel la Wagram, general și aghiotant al lui Napoleon. În timpul Restaurației, s-a refugiat în Anglia. Sub Monarhia din Iulie, a fost ministru la Berlin, apoi ambasador la Londra. În 1853 devine senator și mare cancelar al Legiunii de onoare.

el, împotriva voinței tatălui ei, care nu i-a iertat nicicodată acest pas, privînd-o de o mare parte din averea ce i se cuvenea. Doamna de Flahaut n-a dezmințit în nici un fel comportarea fostei domnișoare Mercer, păstrîndu-și nealterată înclinarea către intrigile politice și tracasările sociale.

Prințul regent ducea viața unui om de lume. Lua adesea masa la persoane particulare și asista seara, la unele reuniuni. Acele obiceiuri le crea o viață aparte ambasadorilor ; aceștia erau în permanență invitați în aceleași locuri unde era poftit și prințul. La toate acele mese, prințul era așezat întotdeauna între două ambasadoare ; la serate, se așeza întotdeauna pe o sofa, alături de lady Hertford, iar în partea cealaltă, poftea întotdeauna o ambasadoare.

Lady Hertford — căreia i se spunea mai pe scurt, Marchiza — era pe atunci regina inimii sale. Fusese deosebit de frumoasă, dar acum avea cincizeci de ani bătuți pe muche și era mult prea gătită și prea împopoțonată. Stătea mult prea țeapănă, vorbea rar, avea un limbaj pedant și ales, un aer calm și rece. Îi impunea grozav de mult prințului, avînd multă putere asupra lui, căci era una dintre cele mai nobile doamne, avea o avere imensă și socotea că-i făcea o mare favoare prințului, acceptînd să fie zilnic plictisită de el. Prințesa Charlotte încercase să-și manifeste fățiș disprețul față de ea, dar Marchiza i-o plătise cu aceeași monedă. Regina bătrînă o copleșea cu atențiile, dovedindu-i în acest fel părerea deosebită pe care-o avea față de ea și lady Hertford își plimba „torysmul“ prin saloane, cu trufia unei sultane.

Prințul se scula foarte tîrziu ; toaleta sa dura ceasuri în șir. Stătea două ceasuri încheiate, în haină de casă ; uneori admitea în preajma sa cîțiva dintre intimii săi, ba chiar și miniștri și ambasadori dacă aceștia cereau neapărat să fie primiți. Asta era treaba care-i plăcea cel mai mult. Dacă i se cerea în scris, sau verbal o audiență, atunci

îl primea pe solicitant, îmbrăcat, în salonul lui, dar acest lucru îl deranja foarte tare fiindcă îi dădea peste cap, tabieturile. Dacă te prezentai la ușa lui fără să fi fost anunțat dinainte se întîmpla foarte rar să nu fii primit. Începea discuția, printr-o scuză privind dezordinea din cameră, întotdeauna bine dispus și gata să stea oricît la taclale. Nu isprăvea cu îmbrăcatul decît în ultimul moment cînd era anunțat că-l așteptau caii. Urca pe unul dintre ei, urmat de un singur rîndaș și se ducea în parc unde putea fi abordat de oricine. Doar că nu zicea : „Hai să ne plimbăm împreună !“ Cînd se oprea, era un gest de mare politețe, dar care excludea orice familiaritate, sau posibilitatea de a-l însoți. În primul an, se oprea ori de cîte ori se întîlnea cu tatăl meu, dar cînd îl trata mult prea amical, cînd îl poftea să se plimbe împreună cu el, cînd îi făcea doar un semn cu mîna, în trecere, fără să se oprească. Din parc, o lua spre lady Hertford unde-și petrecea restul dimineții. Uneori se reîntorcea călare, dar de cele mai multe ori venea să-l ia trăsura. Lady Hertford — fără a fi din cale-afară de spirituală — avea mult bun-simț, nu se vîra în nici o intrigă, nu voia nimic nici pentru ea, nici pentru ai săi. De fapt, din toată societatea femeilor, de care prințul nu se putea lipsi, ea era singura care merita într-adevăr să se bucure de atenția acestuia. Miniștrii au avut ocazia să se convingă de acest lucru cînd regentul, devenit rege, a înlocuit-o dintr-un capriciu, pe lady Hertford, cu lady Conyngham, al cărei ridicol nu era singurul inconvenient.

Prințul regent avea trei feluri de a invita la masă : printr-un carton enorm, marele șambelan te anunța că erai poftit „s-o vezi pe regină“. Atunci trebuia să vii în mare ținută. Al doilea fel consta în faptul că secretarul intim, sir Benjamin Bloomfield, te anunța printr-un bilețel, scris de mînă, că prințul te poftea în cutare zi. Atunci veneai în frac sau în costum obișnuit. Astfel de invitații erau adresate și femeilor și bărbaților. Mesele nu treceau niciodată de douăzeci de persoane ; de obicei, erau chemate douăsprezece pînă la cincisprezece persoane.

Al treilea fel era rezervat intimilor. Prințul trimitea — în aceeași dimineață — un valet să-i spună verbal domnului cutare că dacă n-avea altceva mai bun de făcut, prințul îl ruga să vină să ia masa la Charlton House, implorîndu-l să nu se formalizeze. Era de la sine înțeles că aveai, n-aveai ce face, trebuia să te duci ; cred că prințului i s-ar fi părut foarte ciudat să nu dai curs unei astfel de invitații. Tata a început a primi și el, destul de des, astfel de invitații. Ele nu erau niciodată adresate femeilor. La aceste mese nu luau parte decît cinci sau șase persoane, căci lista invitaților era foarte limitată.

Capitolul II

Corpul diplomatic. — Contesa de Liéven. — Prințesa Paul Esterhazy. — Viața englezoaicelor. — Copilăria lor. — Tinerețea lor. — Maturitatea lor. — Bătrînețea și moartea lor. — Soarta văduvelor.

Cred că deosebirea dintre ambasadori și miniștrii plenipotențiari nu e nicăieri mai vădită ca la Curtea Angliei. Ambasadorii erau totul, miniștrii nu valorau nici doi bani. Cred că nici unul dintre ei, poate doar ministrul Prusiei, n-a fost poftit vreodată la masă, la Carlton House. Ei nu erau invitați la seratele reginei, unde erau totuși admiși uneori străini, din familii foarte distinse, care-i fuseseră prezentați ; în saloane, nu se bucurau de nici un prerogativ, în timp ce ambasadorii țineau pasul cu toți ceilalți. Această mare deosebire nu era deloc pe placul unei bune părți a corpului diplomatic fără să vatăme totuși buna înțelegere din sînul ambasadei care n-a fost tulburată nici

într-un fel cît am stat eu în Anglia. Contesa de Liéven [1] ocupa, în corpul diplomatic, primul loc ; stabilită de multă vreme în Anglia, se bucura de stimă și avea o puternică influență politică pe care nu i-o putea disputa nimeni. Sosirea prințesei Paul Esterhazy [2], îi pricinuise însă o vie neliniște. Austria era pe atunci aliata cea mai apropiată a Angliei. Lordul Castlereagh era puternic influențat de prințul de Metternich. Paul Esterhazy, foarte bine tratat de regent, era de multă vreme, excelent primit în înalta societate. Tînăra lui soție, pe care-o aduse cu sine, era strănepoata reginei Angliei, nepoata ducesei de Cumberland, verișoara și favorita prințesei Charlotte.

Contesa de Liéven se frămînta în zadar, neputîndu-și ascunde ciuda, căci, în afară de avantajele enumerate, noua ambasadoare era mult mai tînără decît ea, foarte frumoasă și avea niște rotunjimi atît de ispititoare care jigneau de moarte slăbiciunea deznădăjduitei sale rivale. Totuși, doamna de Liéven observă imediat că prințesa n-avea de gînd să profite de situația ei strălucită. Regretînd cumplit plecarea ei forțată din Viena, murea de plictiseală la Londra și, după cîteva luni, obținu îngăduința

---

[1] *Dorothée de Benkendorf, prințesă de Liéven* (1784—1857), soția generalului Liéven, ambasadorul Rusiei la Berlin în 1809 și la Londra în 1812. Fusese foarte bună prietenă cu prințul Metternich. În 1834, reîntorcîndu-se în Rusia, doamna de Liéven, a devenit doamnă de onoare a țarinei. Pierzîndu-și cei doi fii, și-a părăsit soțul și, în 1836, s-a stabilit la Paris. În 1839, s-a împrietenit cu Guizot pe care l-a întîlnit în casa doamnei de Boigne ; la început, relațiile dintre ei au fost doar amicale ; mai tîrziu, ele s-au preschimbat într-o dragoste înflăcărată.

[2] *Paul-Antoine Esterhazy de Galantha* (1786—1866), ambasador al Austriei la Dresda, Roma și Londra, apoi ministru de externe. Însurat în 1816 cu prințesa Maria-Tereza, născută la 16 iunie 1794, fiica lui Carol Alexander, prinț de Thurn-et-Taxis și a Terezei-Matilda-Amelia, prințesă de Mecklemburg-Strelitz. Regina Angliei, soția lui George al III-lea și ducesa de Cumberland, fiica sa vitregă, erau și ele prințese de Mecklemburg-Strelitz, deci rude bune cu prințesa Maria-Tereza Esterhazy.

de a se reîntoarce în Austria. În acea epocă, tînăra prințesă era o copilă foarte bună și gentilă ; o vedeam mereu, căci avea obiceiul să se refugieze la noi, la ambasadă, ca să scape de plictisul alor săi și de politețea perfidă și ostilă a contesei de Liéven. Față de noi, era deosebit de politicoasă și de drăgălașă ; dealtfel, noi nu-i contestam în nici un fel, pretențiile. Franța, zdrobită de ocupația militară și de sumele enorme care-i fuseseră impuse, avea nevoie ca toată lumea s-o ajute să mai scape puțin de acea povară, așa că nu-i mai ardea să-și dispute întîietatea cu nimeni.

Contesa de Liéven, devenită între timp, prințesă, avea un spirit de o mare distincție, manifestînd o mult mai mare înclinare către diplomație decît către politică. La ea, totul se reducea la problema persoanelor. O lungă ședere în Anglia, nu izbutise să-i lărgească unele idei moștenite din țara ei de baștină și tocmai acest fel de a privi lucrurile i-a adus faima de mare intrigantă. În 1816, era foarte puțin simpatizată, dar foarte de temut, la Londra. Se spuneau multe lucruri urîte pe seama ei, iar regina bătrînă se arăta adesea destul de supărată că era obligată s-o primească în mod politicos. Dealtfel, doamna de Liéven n-ar fi îngăduit nici o abatere de la acest protocol.

N-aș putea să vă spun prea multe lucruri despre domnul de Liéven, un om de calitate, foarte manierat, vorbind puțin, dar la obiect, rece, dar politicos. Unii spuneau că ar fi inteligent, cei mai mulți însă îl socoteau un prostănac. Deși l-am văzut de multe ori, n-am izbutit să-mi fac o părere personală despre el. Era complet eclipsat de superioritatea de necontestat a soției sale care se prefăcea că-i datorează foarte mult, făcînd-o pe supusa și pe atașata. N-o vedeai niciodată fără el. Pe jos, în trăsură, în oraș, la țară, în lume, peste tot nu-i vedeai decît împreună. Și totuși nimeni nu credea în unirea desăvîrșită a acestui menaj. Prințul Paul Esterhazy, mare senior și

om de treabă, nu era lipsit de spirit de afaceri, nici de capacitate. Era mult mai isteț decît îl socoteau detractorii săi care rîdeau de presupusa lui neghiobie. Dealtfel, e foarte dificil să te prezinți în lume, avînd atîtea avantaje și o poziție atît de strălucită, fără să stîrnești gelozia celor din jur.

Singurul bărbat într-adevăr remarcabil din corpul diplomatic, era contele Palmella[1]. A jucat un rol destul de important în vicisitudinile regatului Portugaliei pentru ca Istoria să-și asume sarcina de a aprecia așa cum trebuie și cele bune și cele rele, relatate pe seama lui. Mi s-a spus adesea că era deosebit de spiritual; mie nu mi s-a părut a fi chiar așa. Era un jucător înrăit și ducea, la Londra, o viață dezordonată care-l îndepărtase de colegii săi pe care-i scutura ori de cîte ori avea ocazia. M-am simțit puțin cam străină în Anglia, mai ales că vechea societate pe care o cunoscusem eu se primenise aproape în întregime. Moartea secerase și ea o bună parte dintre vechii mei prieteni. Un număr destul de mare călătoreau prin Europa, căci pacea redeschisese granițele tuturor țărilor de pe continent satisfăcînd înclinarea înnăscută a insularilor britanici de a călători; unele dintre vechile mele prietene se stabiliseră la țară. Cele mai tinere erau ocupate cu educația odraslelor lor; cele mai vîrstnice, se străduiau să vîneze un bărbat pentru fetele lor. Zău dacă cunosc o treabă mai penibilă, căci ai nevoie de multă istețime ca într-o astfel de situație să-ți poți păstra cît de cît, demnitatea. Dealtfel, în general se admitea ca în asemenea situații, mamele să mai abdice de la demnitatea lor, fără ca cineva să aibă dreptul de a le ține de rău. Viața englezoaicelor nu e deloc trandafirie, la maturitate; căci acea faimoasă independență a familiei al cărei rezultat poetul l-a zugrăvit atît de bine:

„That independence Briton's prize so high,
Keeps man from man, and breaks the social tye“ [1],

apăsat în special pe umerii femeilor. Copilăria, foarte atent supravegheată, este de obicei, fericită; durează pînă pe la șaptesprezece sau optsprezece ani. La această vîrstă, părăsești așa-numita *nursey*[2] și ești prezentată la Curte; numele fetei este gravat pe cartea de vizită a mamei; fata e dusă peste tot și trece brusc de la singurătatea dinainte, la o viață foarte zgomotoasă. Acesta este de obicei, momentul în care i se alege un bărbat. Fetele au și ele rolul lor pe care trebuie să și-l joace cît mai bine în toată afacerea asta; trebuie să le facă unele avansuri băieților și în special să aibă grijă „să se îndrăgostească“ de bărbații cu o cît mai strălucită poziție socială. Dacă tînărul mai are în afară de o mare avere, și un titlu, atunci toate inimile fetelor de optsprezece ani sînt la dispoziția sa. Abilitatea doamnei de companie constă în a lăsa — pe de o parte — destulă libertate tinerelor, pentru că băiatul să poată fi cucerit și adus în situația de a vrea să se însoare, iar pe de alta, de a ține bine fata în frîu ca nu cumva să fie compromisă în cazul în care tentativa măritișului ar da greș. Dar și aici există leac. Căci dacă un bărbat face o curte asiduă unei tinere, timp de cîteva luni, și apoi se retrage fără să-i ceară mîna, toată lumea îl va ține de rău, iar dacă vrea să repete figura, cu o altă fată, toate ușile i se vor închide în nas. S-au găsit și unii tineri care au făcut niște propuneri de căsătorie, imposibil de acceptat, dar aceste ca-

---

[1] *Conte, apoi duce de Palmella*, născut în 1781. Ofițer, diplomat și om politic, apoi consilier al ambasadei din Roma; în 1812 e ambasador la Londra. După ce a luat parte, ca ministru plenipotențiar, la Congresul de la Viena, s-a reîntors în patrie unde a jucat un rol important în luptele care au sfîșiat Portugalia în prima jumătate a veacului trecut. Cînd general, cînd ministru, a ajuns regent, în 1830 și prim-ministru în 1834. Creatorul unei Constituții, a revenit de cîteva ori la putere. A murit în 1864.

[1] Acea independență, răsplată atît de importantă a lui Briton, / Se respectă din om în om și frînge torța socială (engl.).
[2] Cameră a copiilor (engl.).

zuri au fost rare. În general, „asiduitățile“, ca să mă slujesc și eu de vocabularul convenit, duc la o declarație de dragoste făcută domnișoarei, apoi la cererea în căsătorie a acesteia, pe care tînărul o adresează părinților fetei.

Pentru a ajunge la acele „asiduități“, sînt necesare adesea adevărate campanii ; așa de pildă, cînd o fată a împlinit optsprezece ani și mama sa — din cine știe ce pricină — n-o poate duce peste tot, o încredințează unei rude sau chiar unei prietene care s-o ducă la oraș, în stațiuni, în locuri publice, într-un cuvînt, oriunde tînăra și-ar putea „găsi norocul“. Rudele care ar refuza să facă un asemenea serviciu ar fi blamate în gura mare și ținute de rău că nu și-au făcut datoria. E un lucru știut că o fată tînără crede că orice zboară se mănîncă, așa că trebuie călăuzită cu grijă și cu atenție, către partidele cele mai avantajoase. Am auzit o mătușă care-și adusese încîntătoarea-i nepoată dintr-o stațiune termală, foarte frecventată, spunîndu-i mamei sale, în fața ei :

— *We have had no lit as yet this season, but several glorious nibbles*[1], și propunîndu-i s-o ducă și în anul următor, dacă pînă atunci nu izbutea s-o mărite.

Cum, în general, mai nimeni nu se mărită din dragoste, și cum de obicei există puține cazuri de acest gen, în primii ani de căsnicie femeile trăiesc mai mult în casă. Dacă bărbatul lor manifestă vreo înclinare către ceva — și slavă Domnului, mai toți englezii au cîte o preferință — soțiile li se asociază. Sînt mari și tari în gospodărie și adesea, folosind doar cîteva fraze banale de supunere, își domină toate neamurile. Cînd încep să apară copiii, ele îi îngrijesc cu o dragoste deosebită ; casa se însuflețește. Dragostea odată trecută, soțul își mai păstrează o vreme obiceiurile casnice, apoi survine plictiseala. Ca s-o alunge, face o călătorie. Cînd se întoarce, își spune că e cazul să-și reia vechile obiceiuri, să reînnoade unele

[1] Încă nu ne-am descurcat în acest anotimp, căci cîțiva bărbați superbi ezită (engl.).

relații pe care le neglijase, pretextînd că trebuie să cunoască lume cît mai multă ca să-și mărite cît mai avantajos fetele pe care le are și care cresc. Acesta este momentul cînd englezoaicele sau încep a fi cochete, sau dimpotrivă, se dau la fund. Așa se face că vezi unele mame de familie bună, bătînd către patruzeci de ani, îndrăgostindu-se de tineri de douăzeci și cinci și fugind cu ei, părăsindu-și casa și abandonîndu-și droaia de copii. Dacă au scăpat de acest pericol — căci majoritatea dintre ele sînt serioase și la locul lor — atunci își însoțesc fetele devenind un fel de „plimbărețe de nevoie“, ceea ce mi se pare destul de neplăcut și de penibil. Pentru domnișoare, situația e suportabilă, căci își au distracțiile lor. Plimbările le amuză grozav ; ba chiar le prind foarte repede și foarte firesc, gustul. Dar, pentru bietele mame situația e cu totul alta. Le vezi tot timpul preocupate, interesîndu-se de toate partidele avantajoase, de înfățișarea tinerilor, de obiceiurile, de gusturile lor, frămîntîndu-se cum să le facă cunoștință cu fetele lor. Chipul le înflorește cînd fratele cel mare al celui vizat, vine să le invite fata la dans. Dacă, în schimb, domnișoarele stau la taclale cu fratele cel mic, mamele se frămîntă pe scaune, trecînd prin chinurile iadului. Sigur că cele mai istețe își ascund cu dibăcie, neliniștea ,deși ea le chinuie pe toate la fel. Și cînd te gîndești că treaba asta nu se întîmplă numai în clasele de jos ale societății, ci în toate...

În 1816 nici o englezoaică, tînără și nemăritată, nu valsa.

Ducele de Devonshire tocmai sosise dintr-o călătorie pe care o făcuse în Germania ; într-o seară, în timpul unui mare bal, el spuse că o femeie nu-și putea pune mai bine farmecele în evidență decît valsînd. Nu știu dacă a fost o simplă malițiozitate din partea sa, dar a repetat de cîteva ori această frază. Ea a făcut înconjurul Londrei și, la balul următor, toate domnișoarele au valsat. Ducele

le-a admirat, a spus că era o încîntare să le privești și că dansul lor însuflețise tot balul; apoi, a adăugat neglijent, că — în ce-l privea — el nu se va însura niciodată cu o femeie care valsa. A făcut această mărturisire întîi la ducesa de Richemond, apoi la Carlton House. Biata ducesă — cea mai nedescurcăreață dintre mame — cînd a auzit așa ceva, a căzut în cealaltă extremă. A repetat imediat vorbele ducelui, vecinelor sale care le transmiseră mai departe. Pe fețele mamelor ce aveau fete de măritat, se citi o consternare adîncă; în schimb, persoanele dezinteresate și răuvoitoare izbucniră în hohote de rîs. În tot acest timp, tinerele ladys, valsau cum nu se poate mai sigure de ele; mamele, turbau. În sfîrșit, nefericitul vals se isprăvi. Înainte de terminarea seratei, ducesa de Richemond afirmă că fetele sale nutreau o asemenea silă față de vals, încît ea renunțase să le mai îndemne să danseze. Cîteva tinere, mai mîndre, continuară să valseze. Dar majoritatea fetelor se retrăsese; cele mai șirete hotărîră că nu vor valsa decît la Carlton House ca să-i facă plăcere reginei bătrîne care avea o mare slăbiciune pentru acest dans din țara sa de baștină. Căci, în ciuda excesivei sale exigențe, regina simțea o nespusă plăcere să retrăiască această amintire din tinerețea sa.

Dificila sarcină de a fi mamă se prelungește mai mult sau mai puțin, după numărul fetelor pe care le ai și după ușurința cu care le poți găsi soți. Odată măritate, tinerele devin atît de străine, mamelor, încît ajung să se invite reciproc, la masă, în scris, cu cîte opt zile înainte. În nici o țară preceptul din Evanghelie, care spune: „Și-ți vei părăsi tatăl și mama pentru a-ți urma soțul“, nu este mai respectat ca în Anglia.

Pe de altă parte, de îndată ce fiul cel mare a împlinit douăzeci și unu de ani, prima lui grijă e să se mute deoparte. Obiceiul e atît de înrădăcinat, încît tatăl se grăbește să-i faciliteze fiului această dorință, punîndu-i la dispoziție mijloacele necesare. Cît despre ceilalți băieți,

obligați să-și facă o carieră ca să aibă din ce trăi, ei au fost îndepărtați demult din casa părintească.

Acum s-o urmărim puțin pe mamă. Iat-o reintrată în casa ei, complet solitară căci, după ce băieții i-au plecat, iar fetele i s-au măritat, bărbatul ei a căpătat obiceiul de a-și petrece viața la club. Ce va face această femeie? Va suporta izolarea tocmai într-un moment în care are nevoie mai mult ca oricînd să fie înconjurată de ai săi? Da, o va suporta, pentru că n-are cui cere să stea cu ea. Așa că va spori numărul acelor femei bătrîne care deranjează Londra cu adunările lor, împodobindu-se ziua, îmbătrînind noaptea, pînă cînd vreo infirmitate o va obliga să se închidă în odaia ei unde nu va fi admisă nici o persoană și unde va muri singură. Așa că să nu li se mai reproșeze englezoaicelor că aleargă după plăceri la o vîrstă destul de matură, sub pretextul că acest lucru ar fi sub demnitatea lor. Obiceiurile țării lor nu le oferă alte alternative decît o droaie de copii și mai apoi singurătatea, destrăbălarea sau abandonul. Dacă rămîn văduve, soarta lor e și mai tristă, căci singurătății și tristeții vine să i se adauge și strîmtoarea. Nevasta fiului cel mare, vine imediat împreună cu bărbatul ei și amîndoi, dînd ordine în dreapta și în stînga, pun stăpînire pe castel. Mama își face bagajele și după cîteva zile se retrage într-o căsuță modestă, pregătită de obicei dinainte, de către răposatul lord. Foarte rar se întîmplă ca venitul ei să depășească a zecea parte din cel cu care fusese obișnuită mai înainte, privind neputincioasă cum fiul ei, pune mîna pe averea ei personală, adusă ca zestre, cu ani în urmă, bărbatului ei. Căci asta e legea țării: oricîte precauții ai lua în contractul de căsătorie, zestrea femeii aparține nu numai soțului, ci are dreptul de moștenire asupra ei și primul născut; chiar dacă văduva trăiește, toate pretențiile acesteia se rezolvă în general, printr-o pensie viageră. Demoazelele noastre din Franța n-au de ce le invidia pe tinerele englezoaice pentru așa-zisele

lor căsătorii din dragoste. Această independență din tinerețe are ca rezultat faptul că sînt lăsate la discreția tiraniei unui bărbat dacă acesta vrea să și-o exercite și că sînt lăsate singure la o vîrstă înaintată, dacă mai apucă să ajungă la acea vîrstă.

Dacă-mi este îngăduit să mă slujesc de astfel de expresii, aș spune că englezii au mai curînd un cuib decît o familie și niște pui care-și iau cu toții zborul, și nu niște copii.

Capitolul III

Firea independentă a englezilor. — Masă la contesa Dunmore. — Aprecieri asupra lady-ei George Beresford. — Salonul marilor doamne. — Ce se înțelege prin „societate" în Anglia și în Franța. — Balul dat de marchizul de Anglesey. — Lady Caroline Lamb. — Însurătoarea ducelui de Berry. — Răspunsul ducelui de Poix.

Am examinat obiceiurile cu un ochi mult mai curios acum, în cea de a doua călătorie în Anglia, decît în tinerețe și am ajuns la concluzia că dacă Anglia avea avantajul unei vieți materiale mai opulente, sociabilitatea era mult mai accentuată în Franța. Nimeni nu aprecia mai mult decît mine, caracterul nobil, spiritul public ce distingea această națiune. Cu acel admirabil bun-simț, care constituie forța acestei țări, englezul — în ciuda independenței sale personale — recunoaște ierarhia claselor sociale. Dacă străbați un sat, auzi adesea cîte un țăran, în pragul colibei, spunîndu-i fetiței sale : *„Curtsey to your betters, Betsy !"* [1] expresie ce nu se poate traduce exact în franceză. Dar același bărbat nu admite ordinul

[1] „Betsy, fă o reverență superiorilor tăi !" (engl.).

nici unui superior dacă socoate că drepturile i-au fost încălcate. Recurge la lege chiar și împotriva primului senior al comitatului dacă se socoate călcat în picioare, sau împotriva vecinului cu care s-a ciondănit la crîșmă. Tocmai pe această încredere, că legea îl protejează în orice împrejurare, se bazează sentimentul de independență din care se naște respectul de sine însuși, pecetea oamenilor liberi. Pe de altă parte, această independență, inamica sociabilității, și care duce la o fire puțin mai sălbatică, este atenuată de dorința clasei inferioare de a nu face nimic care să nu fie *„genteel"* [1], iar la clasele elevate, de a nu face nimic care să nu fie *„gentlemanlike"* [2]. Acesta este punctul care-i unește pe englezi între ei. Cît despre fantezia de a fi *„fashionable"* [3], acesta este cusurul unui grup restrîns de oameni, împins adesea pînă la ridicol.

Observînd de aproape cele două țări, bagi de seamă că niște oameni la fel de delicați în sentimentele lor, pot totuși să se jignească reciproc prin felul cum își exprimă aceste sentimente, ba aș îndrăzni chiar să spun, prin felul cum le concep. Această idee mi-a venit, amintindu-mi de o masă la care am fost invitată de una dintre vechile mele prietene, lady Dunmore, într-un cerc restrîns. Se discuta despre noutatea zilei : condamnarea lordului Bective de către Curtea ecleziastică „Doctors Commons". Iată și de ce :

Lady George Beresford fusese, cu un an în urmă, una dintre cele mai încîntătoare, mai distinse și mai fericite femei din Londra. În urma unei nașteri, laptele i se urcase la cap și înnebunise. Soțul ei era disperat. Fiind nevoit să caute niște hîrtii de afaceri, se văzu silit să forțeze o casetă aparținînd soției sale ; ea conținea o multi-

[1] Politicos (engl.).
[2] Manierat (engl.).
[3] La modă (engl.).

me de scrisori care nu mai lăsau nici o îndoială asupra genului de relații pe care le avusese cu lordul Bective. Bărbatul se înfurie. Deși nevastă-sa era nebună și deci închisă într-un ospiciu, el o dădu în judecată. Fură audiați cîțiva martori care o împroșcară cu noroi. Lordul Bective a fost condamnat să plătească douăsprezece mii de ludovici, drept despăgubire, soțului încornorat. Or, la masa la care fusesem invitată, se discuta tocmai despre această sumă ce trebuise a fi plătită. Unii susțineau că era mult prea mare față de calitățile lady-ei Beresford, alții, dimpotrivă, susțineau că merita ca lordul Bective să plătească atîția bani pentru ea. Căci era atît de albă, atît de binefăcută, de talentată și de grațioasă !

— Ei, nu era chiar așa, și apoi nu mai era nici foarte tînără !

— Da, dar i-a dăruit bărbatului ei niște copii minunați !

— Mă rog, dar începuse s-o ducă prost cu sănătatea, iar tenul își pierduse strălucirea.

— Era foarte deșteaptă și instruită !

— În ultimele luni devenise tristă și destul de posacă !

Discuția continuă astfel, cu un avantaj aproape egal, pînă cînd stăpîna casei îi puse capăt, zicînd :

— Sînt de acord că douăsprezece mii de ludovici e o sumă foarte mare, dar bietul George o iubea atît de mult...

Puterea acestui argument păru irezistibilă și concilie toate opiniile. Îi ascultam uluit. Mă deranja cumplit să aud niște femei din cea mai aleasă societate enumerînd și discutînd despre calitățile uneia dintre semenele lor ca și cum ar fi discutat despre însușirile unei iepe, iar mai apoi, apreciind în bani mîhnirea pe care pierderea ei i-o pricinuise soțului care, mie cel puțin, mi se părea pur și simplu odios, fiindcă o dăduse în judecată pe mama co-

piilor săi, lovită și așa de soartă, îndurînd cea mai cumplită pedeapsă la care poate fi condamnată o ființă omenească.

Trebuia să trag, din asta, concluzia că înalta societate din Anglia era total lipsită de sensibilitate ! Lucrul ar fi fost tot atît de nedrept ca și cel prin care aș fi decretat că franțuzoaicele sînt lipsite de modestie pentru că folosesc unele locuțiuni, proscrise de cealaltă parte a canalului. Adevărul e că uzanțele diferite prezintă situațiile sub alte fațete, așa că nu trebuie să ne grăbim să-i judecăm pe străini fără a le fi studiat în amănunt obiceiurile. Ce societate nu prezintă anomalii șocante pentru observatorul care nu e încă obișnuit cu ea ? Teoretic, admiram respectul englezilor pentru ierarhia socială, dar pe urmă, sociabilitatea mea specific franțuzească se burzuluia cînd îl vedea acționînd în saloane. Doamnele din înalta societate, nu-și deschid ușile caselor decît o dată sau de două ori pe an, tuturor celor care printr-o relație oarecare, dar mai ales prin cele legate de alegeri, au cinstea de a se scrie despre ele, de îndată ce sosesc la Londra. Ca să poți face această vizită, trebuie să primești un carton mare pe care se află imprimate cuvintele : „Ducesa cutare primește *at home*, în cutare zi". Numele persoanelor cărora li se adresează este scris de mînă, la urmă. Numai Cel-de-Sus știe cît se zbat unii, cît aleargă și la ce manevre recurg pentru a putea pune mîna pe o asemenea invitație. Ziua de primire sosită, stăpîna casei așteaptă, în picioare, la ușa salonului, făcînd cîte o reverență în fața fiecărei persoane care intră ; dar un fel de reverență prin care parcă le-ar spune :

— Deși vă aflați în casa mea, cred că vă dați seama că nu vă cunosc și nici nu țin să vă cunosc !

Faptul e cu atît mai evident, cu cît există deosebiri vizibile în primirea oaspeților. Ei bine, și cu toate astea, în această țară unde oamenii par să aibă atîta bun-simț,

nimeni nu se simte ofensat : fiecare are ceea ce dorește : intimii — o primire călduroasă, ceilalți — bucuria de a fi fost poftiți. Invitația rămîne o lună întreagă înfiptă în rama oglinzii, unde e văzută de toți cei care vin în vizită la persoana respectivă. Ea are posibilitatea să povestească celor din mediul ei, cum sînt mobilate saloanele ducesei cutare, ce rochie purta marchiza X. și alte remarce de aceeași natură. Scopul de a fi fost invitat la ducesa respectivă fusese atins, și poate că persoana în cauză ar fi fost mai puțin mîndră că fusese admisă la ducesa Z., dacă acea ducesă ar fi fost mai politicoasă. La noi, în Franța, nimeni n-ar fi suportat un asemenea tratament. M-am gîndit uneori că superioritatea societății franceze asupra tuturor celorlalte se datorează — între altele — faptului că la noi, persoana care primește, care face cheltuieli pentru a da o masă sau o serată, se simte profund îndatorată față de persoanele care o onorează cu vizita lor, în timp ce, mai peste tot, e exact invers. Dacă stai să te gîndești la treaba asta, îți dai seama că, chiar și această singură deosebire este menită să înlesnească relațiile și să le confere o notă de urbanitate.

Marile banchete englezești nu sînt aproape niciodată pe măsura caselor, așa încît de cele mai multe ori, din saloanele prea pline, lumea se revarsă pe scară, iar alteori pînă în stradă unde încurcă trăsurile, adăugînd la plictiseala acelor reuniuni, și înghesuiala. Libertatea engleză (deși eu nu recunosc înalta justiție a acestei țări) nu admite nici o ordine în mersul trăsurilor. Biciuind caii și năpustindu-i unii asupra altora, ajungi sau mai curînd nu ajungi acolo unde vrei să mergi. Nu există serată în urma căreia să nu rămînă două, trei trăsuri făcute zob, pe stradă. Acest fapt te miră cu atît mai mult cu cît la Londra, străzile sînt foarte frumoase și foarte curate.

Banchetele mi-au sporit „sentimentul de recunoștință față de bunii și de folositorii noștri jandarmi" ; căci

dragostea mea de libertate a pălit întotdeauna în fața lor. Îmi amintesc că într-o seară i-am strigat pînă am răgușit, aproape două ceasuri, fiindcă în timp ce ne îndreptam spre lady Hertford, ne-am rătăcit, riscînd în fiece clipă să fim azvîrliți în canal. Noi am plecat din Portman square ; ea locuia în Manchester square ; dacă drumul ar fi fost liber, într-un minut am fi fost acolo. Pentru ca prințul regent să fie scutit de toată acea avalanșă de trăsuri, sosea în salonul marchizei, străbătînd o grădiniță și încălecînd o fereastră. Sigur că era mult mai simplu, dar cînd acea fereastră se deschidea cu zgomot pentru a-i îngădui să intre, pe toate chipurile trecea cîte un surîs.

În afară de oboseala acestor așa-zise petreceri, ceea ce le face să devină un adevărat chin este ora la care încep. Lipsind atîția ani din Anglia mă dezobișnuisem. Fiind obligată să mă duc la un bal, a doua zi după banchetul doamnei Hertford, am auzit bătînd miezul nopții fără ca mama să se gîndească să plece. Am început s-o zoresc.

— Știu că vrei să pleci, și eu abia aștept, dar vom face impresie proastă !

De data asta nu mai puteam s-o ștergem englezește, slugile încă nici nu apucaseră să lumineze toate saloanele, iar noi eram printre primele care venisem. După puțin, intră și stăpîna casei, trăgîndu-și mănușile. Fiica ei nu-și isprăvi toaleta decît după o jumătate de ceas, iar lumea nu începu a sosi decît spre ora unu noaptea. Obosisem să tot aud că majoritatea femeilor dorm mai toată ziua, ca să fie proaspete și odihnite noaptea, cînd ieșeau în lume. Nu-mi vine a crede că era adevărat, dar dacă era așa, atunci sînt convinsă că neavînd ce face, dormeau din plictiseală. Și din moment ce tot vorbesc despre baluri, simt nevoia să vă povestesc despre unul foarte frumos, dar și foarte bizar datorită celor care-l dăduseră.

Marchizul de Anglesey [1], după ce fusese însurat douăzeci şi unu de ani cu o fată din familia de Villiers şi avusese o mulţime de copii, divorţase în Scoţia, unde legea admite infidelitatea soţului drept cauză de divorţ. Apoi se însurase cu lady Emilie Wellesley care — divorţînd, la cererea ei, în Anglia — îşi lăsase şi ea bărbatul cu o droaie de copii [2]. Marchiza de Anglesey se recăsătorise cu ducele de Argyll. Neavînd nici o vină, nu făcea parte din categoria femeilor divorţate şi ca atare era admisă atît la regină, cît şi în societate. Cum rămăsese în relaţii foarte bune cu fostul ei soţ, cîteva din fiicele sale — între optsprezece şi douăzeci şi doi de ani — locuiau la tatăl lor, dar ieşeau în lume împreună cu mama lor.

În bătălia de la Waterloo, lordul de Anglesey pierduse un picior. Starea sa alarmantă — căci se zbătuse multă vreme între viaţă şi moarte — stîrnise un viu interes printre toţi cei care-l cunoşteau şi care-şi manifestară dovezile de simpatie şi compătimirea. De îndată ce se făcu bine, dorind să-şi manifeste recunoştinţa faţă de solicitudinea prietenilor săi, pregăti o serbare grandioasă, în cinstea acestora. Construi deci o sală mare de bal în continuarea splendidului său apartament din Uxbridge House şi pregăti tot ceea ce era necesar, împreună cu noua lui soţie, totul pe picior mare şi de o opulenţă fără egal. Invitaţiile, făcute într-o formă încă nefolosită pînă atunci, nu erau nominalizate. Lordul de Anglesey, adre-

[1] *Henry-William Paget* (1768—1854), fiul cel mare al contelui de Uxbridge. Ofiţer superior, la moartea tatălui său (13 martie 1812) devine conte de Uxbridge. La 4 iulie 1815, pentru comportarea sa deosebită la Waterloo, e numit marchiz de Anglesey. S-a însurat în 1795, cu lady Caroline-Elisabeth Williers, cea de a treia fiică a lordului de Jersey. Din această primă căsătorie, s-au născut trei băieţi şi cinci fete. A mai avut alţi copii şi din cea de a doua căsătorie.

[2] *Emilie-Charlotte,* fiica contelui Cadogan avea din prima căsătorie, cu Henry Wellesley, mai tîrziu lordul Cowley, trei băieţi şi trei fete.

sînd mulţumirile sale domnului şi doamnei cutare pentru solicitudinea lor, nădăjduia că-i va vedea trecînd pe la Uxbridge House, în cutare seară. Cu cîteva minute înainte de sosirea musafirilor, lady de Anglesey, fiind divorţată şi deci neavînd voie să apară în societate, după ce supraveghease cu grijă totul, plecă la ţară. Lordul de Anglesey, mult prea tandru şi mult prea galant pentru a-şi lăsa soţia singură, o însoţi. Aşa că şi stăpînul şi stăpîna casei unde se dădea acea grandioasă serbare, dispăruseră. Fetele din prima căsătorie a lordului făcură onorurile casei, ajutate — din curtoazie — de domnişoarele Wellesley, fetele din prima căsătorie a doamnei de Anglesey, care rămăseseră lîngă mama lor. Trebuie să mărturisesc că nu se putea concepe o idee mai ciudată decît cea de a pofti atîta lume la tine acasă, iar tu, gazdă, să te eclipsezi. Acel bal s-a mai ilustrat şi printr-o altă ciudăţenie.

Lady Caroline Lamb [1] publicase cu cîteva zile mai înainte romanul *Glenarvon*. Romanul cuprindea povestea aventurilor sale cu faimosul lord Byron, aventuri împinse cît mai departe cu putinţă. În plus, vîrîse în carte, toate personajele marcante din înalta societate şi mai ales pe membrii propriei sale familii printre care şi pe bărbatul ei, lordul William Lamb (devenit mai apoi lordul Melbourne). Adevărul e că-l zugrăvise foarte frumos, atribuindu-i un caracter deosebit şi o purtare nobilă; fusese însă mult mai puţin binevoitoare cu alţii, şi cum nu se ştia precis despre cine putea fi vorba, toată lumea discuta despre persoanele de care presupunea că fuseseră zugrăvite în carte.

La acel bal din Uxbridge House, am văzut-o pe lady Caroline Lamb ţinîndu-l, cu dragoste, pe soţul ei de braţ,

[1] Lady *Caroline Lamb* (1785—1828), literată engleză, măritată în 1805 cu William Lamb, viconte de Melbourne, prim-ministru al reginei Victoria. În afară de romanul *Glenarvon*, a mai publicat *Ghaham Hamilton* şi *Ada Reis*.

și oferindu-le curioșilor „cheia“ — cum zicea ea, adică spunîndu-le fără nici o jenă cine erau personajele pe care le descrisese. Avusese grijă să facă o mulțime de còpii după carte unde numele schimbate și numele adevărate erau trecute alături, unul lîngă altul, fiind vorba de oameni ce se aflau de față sau de rudele și de prietenii lor. Această scenă completă bizareria acelei serbări ciudate.

Dealtfel, am renunțat destul de repede să mai trăiesc la Londra ; în afară de faptul că mă plictiseam cumplit, mai eram și suferindă. Rămăsesem de la Genova cu o durere reumatică la cap, care nu m-a părăsit decît după patru ani, după ce-am făcut o cură la apele din Aix și care mă împiedica să îau parte la distracțiile zgomotoase.

N-am simțit de asemenea nici un regret că n-am putut lua parte la serbările date în Franța în cinstea însurătorii ducelui de Berry. Din relatările care mi s-au făcut, reieșea că fuseseră destul de mărețe, adică atît cît îngăuia tristețea generală a unei țări aflate sub cizmă străină. Ba chiar se pare că fuseseră mult mai însuflețite decît te așteptai să fie într-o asemenea penibilă circumstanță. Majoritatea celor invitați la acea ceremonie, aparțineau unei clase care privea Curtea ca pe ceva necesar vieții. Cînd o împrejurare oarecare — fie politică, fie o dizgrațiere — îi smulgea din acea atmosferă, viața le era searbădă. Un mare număr de persoane fuseseră lipsite de plăcerea de a asista la acest eveniment, din pricina Revoluției ; aceste persoane manifestau o veselie de copilandri și un zel de neofiți, simulînd o bucurie pe care erau departe de a o simți.

Nu știu în ce măsură poporul a luat parte la aceste serbări și dacă s-a bucurat cît de cît. Lipsisem din țară și informațiile pe care le primisem se băteau cap în cap. Din toate relatările nu mi-au rămas în minte decît cuvintele prințului de Poix [1]. În ziua întrevederii de la Fontainebleau [2], adresîndu-se unui grup de curteni care, ca și el, ieșeau din apartamentele lor, prințul le-a zis :

— Știți, domnilor, că noua noastră prințesă are ochiul drept mai mic decît celălalt ?

— N-am remarcat cîtuși de puțin acest lucru ! i-a replicat ducele de Maille. Dar, după ce reflectă o clipă, adăugă : Poate că doamna ducesă de Berry are ochiul stîng puțin mai mare decît cel drept.

Acest răspuns mi s-a părut mult prea diplomatic pentru a nu-l menționa în paginile acestei cărți.

După o vreme, m-am înapoiat la Londra. Dar n-am mai ieșit din ambasadă — unde pînă la urmă, am izbutit să ne atragem cîțiva prieteni — decît pentru a ne duce la colegii noștri din corpul diplomatic, la miniștri sau la Curte de unde nu puteam în nici un caz, lipsi.

Capitolul IV

Familia de Orléans, la Twickenham. — Spionajul exercitat asupra ei. — Dezbinarea dintre Ludovic al XVIII-lea și ducele de Orléans, în 1815, la Lille. — Interiorul palatului Twickenham. — Cuvintele prințesei Maria. — Contesa de Vérac. — Nașterea unei prințese de Orléans. — Contesa Mélanie de Montjoie. — Baronul de Montmorency. — Contele Camille de Sainte-Aldegonde. — Baronul Athalin. — Ducele de Bourbon. — Prințesa Louise de Bourbon.

1 *Philippe-Louis-Marc-Antoine de Noailles, prinț de Poix* (1752—1819), fiul mareșalului de Mouchy și a Annei-Louise de Arpojon, ghilotinată în timpul Teroarei. Aghiotant, apoi comandantul gărzii naționale de la Versailles, emigrează în 10 august 1789. Locotenent general, căpitan al gărzilor și pair al Franței, în timpul Restaurației.

2 Regele, Monsieur, ducesa de Angoulême, ducele de Angoulême, ducele de Berry și întreaga Curte i-au ieșit înainte pînă la Fontainebleau, prințesei care debarcase la Marsilia.

Vizitele la Twickenham nu le trec în rîndul obligațiilor, pentru că ele constituiau pentru mine o adevărată plăcere. Acesta era locul unde se retrăsese ducele de Orléans cu ai săi și unde ducea o viață simplă, consacrată exclusiv familiei. Înainte de sosirea tatălui meu, domnul de La Châtre, fostul ambasador al Franței, în Anglia, în neghiobia sa de curtean slugarnic, pusese pe urmele ducelui de Orléans o droaie de spioni plătiți, care otrăveau și cele mai nevinovate fapte ale ducelui, răstălmăcindu-le sensul. Tata puse imediat capăt acestor tracasări ignobile, și exilații din Twickenham îi rămaseră cu atît mai recunoscători cu cît el descrise exact comportarea lor dreaptă și cinstită, deschizîndu-le astfel porțile Franței, unde abia așteptau să se reîntoarcă.

Într-o zi, unul dintre agenții retribuiți de poliția franceză, veni să-i spună tatălui meu că în sfîrșit, ducele de Orléans se demascase ; că la Twickenham se tipăreau proclamații răzvrătitoare împotriva guvernului și că baloturile cu acele proclamații erau gata să fie expediate în Franța. Spionul îl asigură pe tata că-i poate aduce oricînd o asemenea proclamație.

— Ei bine, îi răspunse tata, adu-mi — nu zic o proclamație, ci o publicație mult mai puțin gravă, ieșită din tiparnița de la Twickenham și-ți dau pe loc o sută de guinee !

Spionul, cum era și de așteptat, n-a mai venit.

În duminica următoare, ducîndu-ne, seara, să-i facem o vizită ducesei de Orléans, am găsit toată familia strînsă în jurul mesei, scriind o pagină de impresii. Ca să-i distreze pe copii, ducele cumpărase o mică tiparniță portativă, de fapt o jucărie, cu care se amuzau duminica. Pînă atunci, tipăriseră cîteva exemplare dintr-o fabulă cu vreo douăzeci de versuri, scrisă de ducele de Montpensier în copilăria sa. Aceasta era deci tiparnița clandestină, menită să răvășească lumea !

Toate acele persecuții prostești nu făceau decît să-l înfurie pe ducele de Orléans, cu atît mai mult cu cît Ludovic al XVIII-lea îl scîrbise cu comportarea lui lașă, atît în țară cît și în străinătate. Așa de pildă, la vestea debarcării lui Napoleon la Cannes, ducele de Orléans îl însoțise pe Monsieur la Lyon. Reîntors la Paris împreună cu acest prinț, ducele plecase mai apoi singur, la Lille, unde pregătise — împreună cu mareșalul Mortier — apărarea orașului. Cînd regele ajunse în acest oraș, ducele îl rugă să stabilească în acel loc, reședința sa și a guvernului. După cîteva ezitări, regele consimți, dîndu-și cuvîntul că, orice s-ar întîmpla, nu va părăsi pămîntul francez. Acestea au fost ultimele vorbe pe care Ludovic al XVIII-lea i le-a mai spus ducelui de Orléans, înainte ca acesta să se retragă în apartamentul pe care-l ocupa. După trei ceasuri, careva veni să-l scoale spunîndu-i că regele fugise în Belgia. Deci, în timp ce el îi făgăduia ducelui că nu va părăsi pămîntul Franței, slugile îi și pregăteau trăsura cu care urma să dea bir cu fugiții ! Furios că regele își bătuse astfel joc de el, îi trimise o scrisoare plină de reproșuri amare ; apoi, mai trimise una mareșalului Mortier prin care îl dezlega de orice făgăduială. Nevrînd să-l urmeze pe rege, se îmbarcă și se reîntoarse în Anglia, lîngă ai săi. Închirie o casă la Twickenham, sat unde mai locuise și în prima sa emigrație.

De îndată ce familia de Orléans se convinse că succesorul lui La Châtre nu avea de gînd să calce pe urmele acestuia și că nu avea a se teme de nici un fel de șicane din partea tatălui meu, între el și duce se stabili cea mai deplină și mai loială încredere, ducele ajungînd să nu mai întreprindă nimic pînă ce nu se sfătuia cu tata. Împinse respectul față de Ludovic al XVIII-lea atît de departe, încît nu mai primea pe nimeni la Twickenham pînă ce nu-și dădea consimțămîntul ambasadorul Franței, și toate demersurile pe care le făcu, de a se reîntoarce

în țară, le discută în prealabil, cu tata, pînă în cele mai mici amănunte. Spionajul căzu de la sine. Domnul Decazes își rechemă agenții pe care fostul ambasador La Châtre îl convinsese că-i erau absolut necesari. Și dacă tot am pornit pe panta adevărului, apoi atunci să mergem pînă la capăt și să arătăm că domnul La Châtre nu voise să renunțe la cei cîțiva spioni care de fapt nu făceau nimic, de teamă să nu i se retragă fondurile secrete ce-i fuseseră alocate în acest scop. Mademoiselle a fost ultima de a cărei încredere s-a bucurat tata, dar cînd s-a hotărît să-i acorde această încredere, ea i-a fost dăruită pe deplin și pentru totdeauna. În timpul acelor zile lungi, petrecute la țară, am avut prilejul să-i apreciez spiritul distins și franchețea caracterului. Devotamentul meu față de augusta cumnată a ducelui de Orléans sporea pe zi ce trecea.

Discuțiile cu ducele de Orléans cred că n-au fost niciodată mai sclipitoare, ca în acea epocă. Trecuse de vîrsta la care o erudiție profundă, poate părea unora ușor pedantă. Imparțialitatea firii sale, îl făcea să înțeleagă și să accepte orice situație, vorbind despre acest lucru cu multă moderație. Bucuria lăuntrică îi potolea iritarea pe care i-o producea uneori situația sa politică ; dacă stau să mă gîndesc bine, cred că nu l-am văzut niciodată atît de mulțumit ca în micul salon din Twickenham, după mesele destul de sărăcăcioase pe care le luam adesea împreună. La rîndul lor, prinții care locuiau la Twickenham, n-aveau unde se duce la Londra, în rarele lor vizite în acest oraș, decît la ambasadă. Ducele de Chartres, deși încă foarte tînăr [1], era un elev silitor dar care nu anunța încă prin nimic nici spiritul viu, nici chipul fermecător de mai tîrziu. Era delicat și puțin cam ars de soare, ca orice copil născut în sud. Surorile sale scăpaseră de

[1] E vorba de *Ferdinand-Philippe-Louis-Charles-Henri* (1810—1842), născut la Palermo, care în 1830 și-a luat titlul de duce de Orléans.

această influență a soarelui din Palermo. Cea mai mare, căpătase încă din leagăn epitetul de „buna Louise“, pe care și l-a justificat pe deplin mai tîrziu, mergînd pe urmele admirabilei sale mame ; era proaspătă, albă și roză ca o floare și avea o claie de păr lung și bălai, ca aurul. Cea de a doua, brună și mai neastîmpărată, era cel mai delicios copil pe care l-am văzut vreodată. Marie nu era atît de frumoasă ca Louise, dar poznele și replicile ei erau atît de pline de haz și de spirituale, încît o preferai fără să vrei, surorii sale.

Ducesa de Orléans tocmai născuse, la Twickenham, încă o fetiță căreia toată lumea îi zicea „fata domnului de Osmond“, pentru că tata, în calitate de ambasador, îi întocmise actul de naștere. Acest ultim prunc, completa familia. La Twickenham, toată lumea se străduia să le dea acestor copii o educație bună, încă din leagăn. Zău dacă am mai văzut undeva copii mai binecrescuți și mai puțin răsfățați ca cei ai ducelui de Orléans.

Restul celor care locuiau la Twickenham erau : contesa de Vérac [1], născută Ventimiglia, doamnă de onoare a ducesei de Orléans încă de la Palermo, persoană minunată, devotată ducesei și a cărei moarte a însemnat o grea pierdere pentru Palatul Regal ; doamna de Montjoie, la fel de distinsă atît prin calitățile inimii cît și ale spiritului și care era atît de atașată de Mademoiselle, încă din primii ani ai tinereții, încît n-avea altă familie în afară de ea și nici alte interese. Raoul de Montmorency [2]

[1] *Marie-Eustoquée de Ventimiglia*, soția lui César de Saint-Georges, conte de Vérac, gentilom al Camerei regelui și mare maestru al garderobei sale.

[2] *Anne-Louis-Victor-Raoul, baron, apoi duce de Montmorency*, în 1846. Născut în 1790, a fost aghiotantul mareșalului Davout, șambelanul lui Napoleon în 1813, aghiotantul ducelui de Orléans în 1815 și 1820. Unchiul său, Thibaut de Montmorency, murind într-un accident de trăsură, în 1818, ducele s-a însurat în 1821, cu văduva acestuia, născută de Harchie.

și Camille de Sainte-Aldegonde, aghiotanți ai ducelui de Orléans, își împărțeau timpul între Franța și Twickenham. Domnul Athalin locuia și el tot la Twickenham. Înainte de 1814, fusese ofițer de ordonanță al lui Napoleon. Ducele de Orléans, și-l făcuse aghiotant, cu consimțămîntul regelui ; dar în 1815, Athalin se reîntoarse lîngă împărat scriindu-i ducelui o scrisoare foarte respectuoasă.

Cele „O sută de zile" odată terminate, ducele de Orléans îi scrisese să vină îndărăt la el. Domnul Athalin profită de această indulgență care fu cît se poate de prost privită de Curtea din Tuileries, deși omul s-a arătat mai tîrziu, de un devotament fără margini față de nobilul său protector. Guvernanta prințeselor și preceptorul ducelui de Chartres — domnul du Parc, om de mare merit — completau personalul ce trăia alături de această familie fericită, unde se ducea viața cea mai liniștită și mai rațională.

Aș vrea să vorbesc în termeni la fel de onorabili și despre bietul duce de Bourbon [1]. Dar, dacă toate virtuțile familiale păreau a-și fi ales domiciliul la Twickenham, toate cusururile păreau a sălășlui împreună cu el, pe o străduță urîtă din Londra, unde închiriase un apartament mizerabil. Nu-l slujea decît un singur servitor și n-avea nici măcar o trăsură. Tata primise poruncă să-l determine să renunțe la acest gen de viață, dar nu reușise. După trista sa apariție în Vandeea, se îmbarcase pe un vas și — în timpul celor „O sută de zile" — se stabilise la Londra. Prințul de Condé [2] îl chemase lîngă el,

[1] *Louis-Henri-Joseph, duce de Bourbon* (1756—1830), tatăl ducelui de Enghien.

[2] *Louis-Joseph de Bourbon, prinț de Condé* (1736—1818). A luptat în Războiul de șapte ani, a fost guvernator în Bourgogne, iar după ce a cucerit Bastilia, a emigrat. După dizolvarea micii sale armate, în 1801, a plecat în Anglia și nu s-a înapoiat în Franța decît în 1814. A fost mare maestru al Casei Regale și colonel general al infanteriei franceze.

punîndu-i la dispoziție oricîți bani ar fi vrut. Dar ducele de Bourbon se încăpățîna să ducă aceeași existență mizeră. Mînca de obicei cîteva cotlete într-o dugheană — „*Chop house*" —, căci nici într-un caz dărăpănătura aceea nu putea fi numită restaurant, se ducea, pe rînd, la cîte unul dintre teatre, aștepta — plimbîndu-se pe sub porticuri — să vină ceasul cînd prețul biletului scădea la jumătate, intra în sală și ieșea la sfîrșitul spectacolului, împreună cu una sau două femei de moravuri ușoare pe care le schimba zilnic și care-l tîrau după ele în vreo tavernă, asociind astfel deșănțării, zgîrcenia. Uneori îl mai însoțea și lordul William Gordon în astfel de escapade, dar de cele mai multe ori se ducea singur. Se încăpățîna să rămînă în Anglia numai pentru a se bucura de această viață „onorabilă" și nici o rugăminte nu-l putu determina să plece, nici măcar pentru a fi de față la ultimele clipe de viață ale tatălui său. Prințesa — sora lui — refuza și ea se înapoieze în Franța, dar din cu totul alte motive : și anume din pricina urii sale față de Concordat. Aveam o venerație deosebită pentru acea tînără Louise de Condé [1], care deplîngea, la picioarele altarului, greșelile săvîrșite de patria sa. Dar numai atît. În rest, aș fi putut scrie un adevărat roman despre ea, cu condiția să mă fac că nu observ că eroina era o ființă comună, vulgară, ignorantă, banală în gîndurile, sentimentele, faptele, vorbele și persoana sa. Erai tentat să-i plîngi de milă bunului Dumnezeu, care era tot timpul sîcîit de tînăra de Condé ; căci îi solicita ajutorul în cele mai caraghioase și puerile situații. Am auzit-o rugîndu-se cu ardoare, Domnului, ca să găsească un ghem de lînă, căzut

[1] *Domnișoara de Condé, Louise-Adelaïde de Bourbon* (1757—1824), stareță la Remiremont în 1786. În 1802, o găsim călugăriță în Polonia ; după moartea ducelui de Enghien, se reîntoarce în Franța unde, în 1815, întemeiază mănăstirea benedictinelor din Temple.

sub un scaun ; cu alte cuvinte, era caricatura unei călugărițe de comedie. Tata a fost obligat să se poarte aproape violent cu ea pentru a o determina să se înapoieze în Franța.

Capitolul V

Lordul Castlereagh. — Lady Castlereagh. — *Cray Farm*. — Devotamentul lady-ei Castlereagh față de soțul ei. — Accident și prudență. — Supeu la lady Castlereagh. — Invitație la țară, la lady Liverpool. — Toaleta mea, la Curtea reginei. — Botezul micei prințese de Orléans. — Prințesa de Talleyrand. — Ea consimte să se despartă de prințul de Talleyrand. — Contesa de Périgord. — Ducesa de Courlande. — Prințesa Tyszkiewicz. — Căsătoria lui Jules de Polignac.

V-am mai spus că nu cunoșteam în amănunt treburile tatălui meu. N-am știut decît ceea ce știa toată lumea și cea ce putea fi povestit. În fiecare săptămînă, tata primea doi curieri de la Paris întotdeauna aducîndu-i și o lungă scrisoare personală din partea ducelui de Richelieu. Tata îi răspundea la rîndu-i direct, așa că birourile și legația nu erau la curent cu fondul negocierilor al căror scop totuși era clar pentru toată lumea. Căci se străduia să obțină o oarecare ușurare în ceea ce privea opresiunea bietei noastre țări. Inima ministrului și a ambasadorului băteau la unison, căci își consacraseră întreaga lor viață acestui lucru.

Lordul Castlereagh era un om de afaceri, plin de spirit, de capacitate, de talent, dar fără alte haruri. Cunoștea perfect oamenii și lucrurile din țara sa, căci se ocupase de afaceri de la douăzeci de ani. Dar habar n-avea de interesele și de raporturile dintre puterile europene. Cînd,

în 1813, o misiune încredințată lui Pozzo[1], îl aduse la cartierul general al suveranilor aliați, el știa doar că blocusul amenința Anglia, că trebuia să combată ideea de a se pune în practică un asemenea plan sau cel puțin de a-l întîrzia cît mai mult cu putință și că Austria trebuia să fie aliata firească a Angliei. Nici nu-i trebuia mai mult abilului prinț de Metternich ca să pună mîna pe el. Lordul Castlereagh[2] a fost una dintre primele mediocrități atotputernice asupra căruia Metternich și-a exercitat pe deplin dominația.

Întotdeauna și în toate epocile afacerile interne s-au făcut numai de către englezi și numai la Londra ; cînd era însă vorba de afacerile externe, Downing Street se afla sub supravegherea Cancelariei din Viena, dar cred că această situație n-a durat decît atîta cît a trăit lordul Castlereagh. Cînd l-am cunoscut eu, încă nu dădea semne de fatala maladie ereditară care l-a împins la sinucidere. Era, dimpotrivă, deosebit de calm și de plăcut, discutînd cu competență, despre interesele englezilor, dar fără patimă și întotdeauna în mod perfect *gentlemanlike*. Vorbea destul de prost franțuzește. Una dintre frazele lui obișnuite, era : „Dragă domnule ambasador, să încheiem discuția în mod amiabil" ; dar, dacă cuvîntul era departe de a fi corect, sentimentul care i-l inspirase era sincer. Castlereagh avea o deosebită considerație față de carac-

[1] După dezastruoasa bătălie de la Leipzig, generalul Pozzo a fost trimis la Londra (în noiembrie 1813) de suveranii aliați ai Austriei, Prusiei și Rusiei pentru a examina, de comun acord cu Anglia, ce atitudine să adopte față de Napoleon. Pozzo — care urmărea distrugerea lui Bonaparte — a determinat guvernul englez să trimită pe continent pe ministrul afacerilor externe, lordul Castlereagh, singurul în măsură să pună punctul pe i. Pozzo conta să-și facă din el un aliat în ura pe care o nutrea față de Napoleon. Dar planul său a eșuat din pricina influenței pe care a exercitat-o Metternich asupra lui Castlereagh.

[2] Lordul Castlereagh se însurase în vara anului 1794, cu lady Emilie-Anne Hobart, fiica cea mai mică și comoștenitoare împreună cu John Hobart, cel de al doilea conte de Buckinghamshire.

terul loial al ducelui de Richelieu și încrederea pe care i-o inspira i-a facilitat multe din negocierile din acea epocă de tristă memorie. Cînd o cunoscusem prima oară pe lady Castlereagh, mi se păruse destul de frumoasă; acum devenise o femeie solidă și foarte grasă; își pierduse toată distincția, dar mai păstrase cîteva urme din frumusețea de odinioară. Nu era prea deșteaptă, în schimb era foarte binevoitoare și de o mare politețe, dar lipsită de uzanțele societății înalte. La Congresul de la Viena, îi venise ideea să-și împodobească coafura cu toate decorațiile și ordinele de aur și de diamante ale soțului ei, punîndu-și pe frunte, în chip de panglică, Ordinul jartierei. Ridicolul acestei exhibiții o făcuse să renunțe la asemenea podoabe, dar dughenile — care se înmulțiseră ca ciupercile — îi furnizau suficiente zorzoane care mai de care mai țipătoare, menite să-i satisfacă prostul gust, care era totuși dominat de unele preferințe campestre: flori, păsări, cîini și animale de toate felurile. Nu se simțea nicăieri mai fericită decît la „*Cray*" unde lordul Castlereagh avea o adevărată casă de preot de țară. Coborai din trăsură în fața unei mici bariere apoi, printre două straturi de flori obișnuite, ajungeai în fața unei case cu trei odăi: una slujea de salon și de cabinet, alta de sufragerie, iar cea mai mică, de cabinet de toaletă. La primul etaj, se aflau trei dormitoare: unul aparținea celor doi Castlereagh, celelalte două erau oferite oaspeților, printre care s-au numărat și cîțiva ambasadori. Tata a rămas de multe ori la „*Cray farm*", și chiar pentru mai multe zile. Lady Castlereagh avusese bunul simț ca, la țară, să renunțe la cameriste. O vedeai adesea, într-o rochie de muselină, cu o pălărie mare de pai, pe cap, cu un șorț dinainte și cu o foarfecă în mînă, tăind flori. În spatele acestei case, care avea o intrare atît de modestă, dar care era așezată într-un ținut minunat unde se bucura de o vedere nemaipomenit de frumoasă, se afla

un loc îngrădit, foarte mare, plin de plante dintre cele mai rare, o curte pentru animale și una pentru cotețe care, împreună cu serele, îi ocupa stăpînei casei, aproape tot timpul liber. Doamna nu se îndepărta niciodată de bărbatul ei. Cînd lordul lucra, ea stătea pe fotoliu, la doi pași de el. Îl urma pretutindeni, fie la oraș, fie la țară. Îl însoțise în toate călătoriile. Dar niciodată nu-l deranja și nu-l contrazicea, indiferent ce-ar fi făcut, sau ar fi spus. Își petrecea nopțile alături de el, îndurînd frigul, foamea, oboseala, paturile incomode, fără să se plîngă, și fără să dea impresia că suferă din aceste pricini. În sfîrșit, proceda în așa fel, încît să-și incomodeze cît mai puțin cu putință, bărbatul, cu persoana ei, ca să nu pară că vrea să se impună. Zic „să nu pară", pentru că unii dintre prietenii lor aveau impresia că de fapt în casa familiei Castlereagh găina era cea care cînta și nu cocoșul. Și totuși, bărbatul ei, nu ridicase niciodată, nici cea mai mică obiecțiune împotriva acestei companii. Să fi descoperit oare această soție devotată vreunul din semnele cumplitei boli pe care acea moarte înfricoșătoare o dezvăluise lumii? Voia să fie tot timpul lîngă el pentru a-l supraveghea și a atenua efectele bolii? Mai tîrziu, m-am gîndit de multe ori la acest lucru. Ar fi fost într-adevăr, o explicație onorabilă a acestei prezențe persevérente care părea uneori cam ridicolă și de care ne și băteam joc din cînd în cînd. Orice-ar fi fost, niciodată lady Castlereagh nu-și părăsea soțul nici măcar pentru un ceas și cu toate astea nimeni n-o putea acuza că ar fi încercat să exercite vreo influență politică asupra lui.

Am fost dealtfel, martora unei întîmplări în care această doamnă a dat dovadă de mult caracter. Printre alți cîini, avea și un buldog, care s-a năpustit într-o zi asupra unui mic *épagneul*, pe care l-ar fi sfîșiat dacă lordul Castlereagh n-ar fi intervenit. Dar, din nefericire, buldogul — furios — l-a mușcat rău pe stăpîn, de picior

și mai ales de mînă. A trebuit să intervină mai multe persoane ca să-l poată scoate pe lord din gura cîinelui care spumega de furie. Imediat și-a făcut apariția și lady Castlereagh. Primul lucru pe care l-a făcut a fost să mîngîie cîinele, ca să-l calmeze. Lumea zicea că ar fi turbat. Dar lady Castlereagh se prefăcu a nu auzi nimic. Buldogul nu mai părăsi odaia lordului, care suferea cumplit din pricina mușcăturilor. Pînă și cei mai indiferenți se indignară văzînd că lady Castlereagh continua să mai mîngîie un animal atît de primejdios. Dar ei nu-i păsă și continuă să țină cîinele în odaia soțului ei, străduindu-se să apropie animalul domesticit de stăpînul pe care-l speriase groaznic. Abia după patru luni, după ce lordul Castlereagh se vindecă și de spaimă și de răni, ea se debarasă de cîinele pe care pînă atunci îl cocoloșise și-l mîngîiase.

Lady Castlereagh nu era o persoană nemaipomenită, dar în schimb, avea foarte mult bun-simț. La Londra, oferea întotdeauna cîte un supeu, sîmbătă seara, după spectacolul de la Operă. Își alesese acea zi pentru că nu-i plăcea să aștepte, pentru că a doua zi era duminică și pentru că cortina căzînd fix la miezul nopții, lumea venea imediat la ea, lucru ce nu s-ar fi întîmplat într-o altă zi a săptămînii. Acele supeuri ale lady-ei Castlereagh, la care nu venea tot atît de multă lume ca la banchete erau destul de plăcute. Corpul diplomatic era admis de la sine, la fel ca și membrii guvernului. Ceilalți, erau invitați prin viu grai.

Printre lucrurile care se schimbaseră sau pe care poate că le uitasem eu în timpul absenței din Anglia, erau și rochiile pe care le purtau doamnele, cînd se aflau la țară. Aveam să simt această lipsă de memorie, pe propria mea piele. În tinerețe, fusesem foarte bună prietenă cu lady Liverpool. Într-o zi, mă pofti la masă, la cîteva mile de

Londra, unde lordul Liverpool[1] avea o casă destul de modestă, deși mult mai arătoasă decît acea „*Cray farm*", a colegului său Castlereagh.

Mă rugă să vin devreme ca să-mi arate grădina și ca să petrec o zi întreagă, la țară. M-am dus împreună cu tatăl meu. Dar cum fusese reținut de niște treburi urgente, n-am ajuns decît la cinci și jumătate. Lady Liverpool ne certă că întîrziasem, apoi ne arătă grădina, serele, straturile cu legume, ograda, curtea de păsări, cocina porcilor, toate destul de prost îngrijite. În sfîrșit, sosi de la Londra și lordul Liverpool. L-am lăsat de vorbă cu tata, iar noi ne-am îndreptat către casă. Eram îmbrăcată — îmi aduc aminte ca acum — într-o redingotă de postav din Tours, albă și împodobită cu un rujuleț de jur-împrejur. Pe cap, purtam o pălărie de pai de orez, cu flori și mă credeam grozav de elegantă și de frumoasă. Intrînd în casă, lady Liverpool îmi spuse :

— Vino în odaia mea să-ți scoți redingota și pălăria. Ți-ai adus camerista sau vrei să ți-o pun la dispoziție pe a mea ?

I-am răspuns, destul de încurcată, că nu mă gîndisem că trebuia să-mi schimb rochia.

— Ei, nu face nimic, răspunse ea. Uite, ia o carte și uită-te prin ea, pînă ce mă schimb eu !

Abia am apucat să rămîn singură că am și auzit sosind o trăsură, apoi am văzut-o imediat pe lady Mulgrave, într-o rochie de satin, pieptănată frumos și împodobită cu pene și cu bijuterii ; apoi apăru miss Jenkinson, nepoata stăpînei casei, îmbrăcată și ea într-o rochie de

[1] *Robert Banks Jenkinson*, mai întîi baron Hawkesburg, apoi conte de Liverpool (1770—1828). Director al Monetăriei ; după pacea de la Amiens a ajuns ministru de externe. A fost însurat de două ori : prima oară, în 1795, cu lady Théodosia Hervey, fata contelui Bristol, despre care vorbește în cartea de față Adèle de Boigne. În 1822, s-a recăsătorit cu miss Chester, fiica lui Charles Chester și nepoata lordului Bagot.

mătase, cu pantofi albi și cu o cunună de flori, în păr; pe urmă, se ivi însăși stăpîna casei, îmbrăcată nu mai știu cu ce, dar împodobită cu un văl, ca Ifigenia, prins cu o dialemă de aur, bătută în pietre scumpe. Simțeam cum se cufundă pămîntul cu mine, de rușine. La un moment dat, am crezut că era vorba de vreun mare dineu diplomatic și că vom vedea sosind, rînd pe rînd, toate elegantele Londrei. Dar cînd colo, n-am fost la masă decît opt persoane, dintre care cinci, de-ale casei. Nu mai erau așteptați alți musafiri. Dar eu uitasem că era obiceiul să te îmbraci pentru masa de seară, la fel cum te-ai fi îmbrăcat dacă te-ai fi dus la o serată, la Londra. M-am învățat minte și nu m-am mai dus nici într-o zi, la țară, înainte de șapte și jumătate seara, îmbrăcată în rochie de oraș.

Și fiindcă tot sînt la capitolul toaletelor, aș vrea să vă vorbesc despre cea cu care am fost la Curte. S-ar putea ca peste douăzeci de ani moda să revină și să mi se pară la fel de ciudată ca și prima oară, cînd am purtat-o. Să încep cu capul. Coafura mi-era împodobită cu nelipsitul panaș pe care-l obținusem cu mare greutate, de la un negustor de pene scumpe, unul Carberry, pe atunci la modă, care-mi făcu un panaș din șapte pene mari, minimum ce putea fi admis. Panașele modeste aveau între douăsprezece și cincisprezece pene, iar cele bogate pînă la douăzeci și cinci. Deasupra panașului (aceasta era denumirea tehnică a podoabei de pene) purtam o ghirlandă de trandafiri albi, iar sub ea, un șirag de perle. Cîteva agrafe, un pieptăn cu diamante și cîțiva zulufi blonzi, îmi completau coafura. Acest amestesc de pene, de flori, de bijuterii și de zulufi blonzi, șocau grozav, în acea epocă gustul nostru, al francezilor, care rămăsesem la vechile costume grecești. Dar asta încă nu era nimic. Partea de sus a rochiei, era cam ca la cele de toate zilele. După ce corsajul mi-a fost deci bine ajustat pe trup, mi-au trecut

peste cap, un coș enorm, făcut din trei cercuri care se prindea de talie cu ace de siguranță. Coșul era făcut din pînză scrobită și pus pe niște balene care-i dădeau o formă foarte amplă, în față și în spate, și foarte strîmtă, în părți. Al meu avea, peste o fustă de satin, o a doua fustă de tiul împodobită cu un mare volan din dantelă de argint. O a treia fustă, puțin mai scurtă, din tiul cu lamé de argint, împodobită cu o ghirlandă de flori, era prinsă din loc în loc, ca o draperie, așa încît ghirlanda de flori tăia pieziș, tot coșul. Buzunarele erau garnisite cu dantelă de argint și împodobite cu cîte un buchet mare de flori. Ghirlanda, buchetele, fustele umflate, toate mă făceau să cred că ies dintr-un coș mare cu flori. În rest, eram împodobită cu toate bijuteriile pe care le aveam. Poala rochiei de satin alb, garnisită cu argint, era festonată și nu atingea partea de jos a fustei de dedesubt căci așa era eticheta. Numai regina avea rochie cu trenă; prințesele aveau dreptul să poarte rochiile pînă la pămînt. Cînd am văzut fustele imense și apretate ale acelor toalete, nu știam dacă să rîd cu hohote de enormitatea lor, sau să fiu necăjită că mă împopoțonasem într-un mod atît de ridicol. Trebuie să mărturisesc că abia cînd recepția s-a terminat m-am simțit la largul meu și că acea rochie mi s-a părut cumplit de ridicolă. Fiind împreună cu mama, ne-am bucurat de privilegii diplomatice; pe scară, am urcat pe partea rezervată somităților. Căci ampla scară de la Palat fusese împărțită în două, printr-o balustradă. Pe prima parte urcam noi, fără nici o înghesuială; pe cea de a doua, vedeam o sumedenie de lorzi și de ladys, înghiontindu-se, înăbușindu-se și călcîndu-se pe picioare, unii pe alții, cu o furie de care numai poporul englez e în stare. Mă gîndeam cît de mult ar fi displăcut francezilor o asemenea „distincție". Sus, în capul scării, deosebirea dintre invitați era ceva mai discretă: persoanele de vază erau poftite într-o sală aparte. Ele erau primele admise, în salonul reginei. Acesteia i se

pregătise un fotoliu special, așezat pe un fel de estradă; așa cum stătea pe acel fotoliu înalt, sprijinită între perne, aveai impresia că stă în picioare. Cu figura ei ciudată, regina părea o mică statuetă chinezească, deși își strunea Curtea, cu o mînă de fier. Conformîndu-se etichetei, prințesele ședeau de o parte și de alta a reginei. În absența prințesei Charlotte, fata cea mare, locul ei era ocupat de ducesa de York. Prințul regent stătea în picioare, vizavi de regină, înconjurat de frații săi și de toți ai casei. Înaintase ca sa vorbească cu doamnele, după ce acestea treceau prin fața reginei. Ambasadoarele aveau sau își arogau dreptul (căci contesa de Liéven fusese acuzată de o astfel de uzurpare) de a o lua înaintea prințeselor, după ce o salutaseră pe regină și de a participa și la restul recepției. Am fost încîntată să profit de acest drept, ca să văd pe îndelete, defilînd toată acea strălucită și bogată procesiune. Cum în acea epocă, regina nu primea decît o dată sau de două ori pe an, la aceste recepții venea o mulțime de lume, iar prezentările erau foarte numeroase. Cred că nicăieri frumusețea englezoaicelor nu era mai avantajată. Lumina puternică ce pătrundea prin cele două ferestre imense, în fața cărora se opreau, le punea în valoare tenul curat, îmbujorat de căldură și de emoție. Fetele de optsprezece ani, adăugau strălucirii și prospețimii chipului, timiditatea debutului în societate care nu se confunda cîtuși de puțin cu stîngăcia; mamele lor, în număr foarte mare, își păstrau și ele prospețimea tenului pe care climatul Angliei o întreține mai mult decît oricare altul. Chiar cînd erau urîte, făceau față situației cu o demnitate fără pereche. Căci erau și unele de o urîțenie într-adevăr catastrofală. Dar în mare, zău dacă am văzut o mulțime de oameni, atît de frumoasă, femei și bărbați, strînsă laolaltă. Acele rochii caraghioase, care nu le îngăduia celor frumoase să-și arate grațiile, le avantajau în schimb, pe cele urîte. După moartea bătrînei regine Charlotte, moda coșurilor acelora înfiorătoare, a că-

zut imediat, englezoaicele adoptînd moda de la Curtea Franței, din timpul Restaurației.

Eu fusesem prezentată reginei, după ce mă măritasem, dar în alt Palat și cu altă formă de protocol. Dealtfel, în acea epocă, eram mult prea ocupată de propria mea persoană, așa că n-aveam cînd remarca alte femei despre care nu-mi mai aduc decît vag aminte. Știu atîta că dimineața pe care am petrecut-o în 1816, la Buckingham House, m-a amuzat copios.

Botezul micei prințese de Orléans, a prilejuit, la Twickenham, o adevărată serbare, evident atîta cît îngăduia un asemenea loc. Naș era împăratul Austriei, reprezentat de ambasadorul său, prințul Paul Esterhazy. Ducele de Orléans oferi o masă la care luară parte prințul regent, ducele și ducesa de York, ducii de Kent [1] și de Glocester [2]. Regina bătrînă, veni împreună cu prințesele, din Frogomore, ca să-i facă ducelui o vizită. Am fost foarte bucuroasă s-o revăd pe prințesa Charlotte; prințul Leopold sosi singur, scuzîndu-și soția care pretextase că era foarte răcită. Adevărul e că simțea o silă imensă față de bunica și de mătușile ei. Dealtfel i-a și mărturisit acest lucru, mai tîrziu, ducesei de Orléans pe care o iubea foarte mult și pe care venea s-o vadă destul de des, la Twickenham, unde eu n-am avut însă norocul s-o întîlnesc niciodată.

Cred că vă dați seama că ziua botezului a fost o zi grea și obositoare. Toată acea adunătură de prinți într-o modestă căsuță burgheză, parcă ne stătea pe cap, tuturora. Toată lumea a oftat ușurată cînd ultima trăsură a dus cu sine ultima alteță regală și ultima excelență

---

[1] *Eduard-Augustus, duce de Kent* (1767—1820), al patrulea fiu al lui George al III-lea și al reginei Charlotte. A fost tatăl reginei Victoria a Angliei.

[2] *Wilhelm-Frederic, duce de Glocester* (1776—1834), fiul unuia dintre frații regelui George al III-lea; s-a însurat cu verișoara sa, prințesa Maria, fiica regelui — unchiul său — și a reginei Charlotte.

și cînd — după spusele ducesei de Orléans — am rămas, în sfîrșit, între noi.

În afară de afacerile de Stat, tatăl meu mai fusese rugat să limpezească și o problemă particulară. Prințul de Talleyrand îl implorase să intervină pe lîngă soția sa și s-o determine să fie rezonabilă. Aceasta se refugiase în Anglia în timpul celor „O sută de zile", iar după aceea, el îi interzisese să se reîntoarcă, sub diverse pretexte. Adevărul era că domnul de Talleyrand, îndrăgostit ca un puștan de optsprezece ani, de nepoata sa, contesa Edmond de Périgord [1], ar fi fost stingherit de prezența soției sale. Vă dați seama că nu era să-i facă această mărturisire tatălui meu și că invoca tot felul de motive. Totuși această însărcinare îi era foarte neplăcută părintelui meu. Numai că pînă la urmă, ea se dovedi a fi mult mai facilă decît se aștepta. Doamna de Talleyrand, în ciuda prostiei sale, avea mult bun-simț și-o cunoaștere a lumii care o făcuseră să-și dea seama că disensiunile dintre ea și bărbatul ei, n-ar face altceva decît să amuze copios publicul. Doamna Edmond, stînd în casa ei, ar fi fost sub demnitatea sa s-o alunge, fapt care dealtfel nici nu s-ar fi putut realiza fără unele scene violente. Luă deci hotărîrea să se stabilească vara, la una din casele pe care domnul de Talleyrand le avea în Belgia, undeva, la țară, și să-și petreacă iernile la Bruxelles. Nu s-a reîntors la Paris decît peste cîțiva ani, cînd despărțirea, practic, se produsese, fără însă ca cineva să bage de seamă. S-a arătat a fi foarte înțelegătoare, foarte potolită și deloc lacomă în tranzacțiile care au urmat și în care și-a jucat, cu noblețe, rolul, pînă la capăt. La un moment dat, i-a spus mamei, aceste cuvinte demne de reținut :

---

[1] *Dorothée de Courlande, ducesă de Talleyrand-Périgord, prințesă de Sagan, ducesă de Dino* **(1792—1862), fiica ducelui Pierre de Courlande, măritată cu Edmond de Périgord, nepotul prințului de Talleyrand.**

— Sînt vinovată că am cedat în fața unui fals amor-propriu. Știam ce-i poate pielea doamnei de Edmond, încă de la Viena. Dar, din mîndrie, n-am vrut să mă amestec. Această susceptibilitate m-a împiedicat mai apoi să mă reîntorc la Paris, după ce reîntoarcerea împăratului din insula Elba mă obligase să părăsesc Franța. Cum îmi cunosc foarte bine bărbatul, știu că m-ar fi primit acasă și încă destul de frumos. Ba pun rămășag, că ar fi fost chiar încîntat. Știu perfect de bine acest lucru, dar mi-a fost silă de femeia aceea. Am cedat deci în fața acelui sentiment profund de silă și rău am făcut. Am greșit cînd am socotit că bărbatul meu era mult prea slab ca să fie în stare să mă alunge. N-am ținut seama de curajul pe care-l au de obicei, poltronii, în absența ta. Da, am făcut o greșeală ! Acum nu-mi mai rămîne decît să trag ponoasele și să nu-mi agravez situația înrăindu-l împotriva mea. M-am supus la tot ce mi-a cerut și a văzut că sînt dispusă să evit orice situație care ar putea isca un scandal.

Doamna de Talleyrand și-a ținut, cu strășnicie, cuvîntul. Blîndețea de nesperat a acestei doamne, l-a făcut pe domnul de Talleyrand să treacă prin chinurile iadului, cu atît mai mult cu cît doamna de Edmond se îndrăgostise pătimaș de un austriac, contele de Clam și, în timp ce soția legitimă îi lăsa rivalei casa din strada Saint-Florentin, amanta fugea cu austriacul. Domnul de Talleyrand era înnebunit. Pe de altă parte, era sîcîit de deznădejdea ducesei de Courlande, mama contesei Edmond, care murea de gelozie fiindcă Talleyrand se îndrăgostise de fiică-sa. În același timp, prințesa Tyszkiewivz, îndrăgostită și ea, în aceeași măsură de domnul de Talleyrand, se străduia din răsputeri să-l consoleze, făcîndu-i o curte asiduă, pînă cînd uitarea sau poate vîrsta i-o scoaseră complet din minte pe mlădioasa doamnă Edmond, rămînînd alături de cea care-l consolase cînd fusese atît de nefericit.

În vremea asta, Jules de Polignac petrecu o mare parte din vara acelui an, în Anglia. Fusese reținut în acea țară pentru a-și perfecta contractul de căsătorie cu o scoțiană pe care o cunoscuse la Paris. Cu toate că purta frumosul nume de Campbell, era totuși un copil din flori, dar enorm de bogată și deosebit de frumoasă. Sora ei se măritase cu domnul Macdonald. Domnișoara Campbell fusese logodită cu un tînăr ofițer ucis în bătălia de la Waterloo. În iarna următoare, fata venise la Paris ca să se distreze și să-și mai uite durerea. Așa îl întîlnise pe Polignac care-i plăcuse și care-i ceruse mîna. Ea acceptase, dar acest lucru nu era de ajuns. Miss Campbell era protestantă. O asemenea căsătorie ar fi stînjenit viitorul lui Polignac; trebuia deci s-o convingă să devină catolică. Pentru a o determina să renunțe la protestantism și a-și însuși dogmele catolice, Polignac venise la Londra. Stătea la noi, la ambasadă, unde și mînca zilnic. Evenimentele nu-i modificaseră cîtuși de puțin opiniile, atîta doar că vorbea mai puțin și mai măsurat decît cu un an în urmă. Căsătoria civilă avu loc în salonul tatei. Pe urmă, ne-am dus la capela catolică, apoi la biserica protestantă. În Anglia era absolut necesar să te căsătorești la biserică pentru că nu există alte registre de stare civilă decît cele ținute de parohi. Cred, dealtfel, că miss Campbell nu și-a schimbat religia, făcîndu-l pe bietul Jules să plătească scump sacrificiul pe care i l-a impus. Căci zău dacă am văzut pe pămîntul ăsta o fată mai posacă, mai bizară și mai nepoliticoasă. A murit de piept, la trei ani după ce s-a măritat, lăsînd în urmă doi copii care se pare că moșteniseră sănătatea șubredă a mamei lor, ca dealtfel și averea. Pe Jules nu-l interesase deloc averea soției sale, fapt care-i făcuse pe cei din familia Macdonald să-l laude grozav. A fost, cred, cel mai bun și mai grijuliu dintre soți, cu posaca lui nevastă. Omul închis în sine, e întotdeauna politicos și se comportă admirabil.

Ordonanța care casează Camera. — Reflecțiile vicontesei de Vaudreuil în legătură cu acest lucru. — Negocierile cu miniștrii englezi. — Opoziția ducelui de Wellington. — Reîntoarcerea mea la Paris. — Broșura lui Guizot. — Regretele unei femei din partidul ultraregalist. — Ghearele regaliștilor. — Licențierea corpurilor de gardă din casa regală. — Colonelul Pothier și domnul Girardin. — Cvasi-regaliștii. — Serată la doamna Duras. — Coteria denumită „Castelul". — Chateaubriand vrea să părăsească Parisul. — Vinde Val-du-Loup vicontelui de Montmorency. — Vorbele spuse de prințul de Poix, lui Decazes.

Ordonanța din 5 septembrie care casa „Camera de negăsit", din 1815, ne-a pricinuit mult mai multă bucurie decît surpriză. Exagerările sale furibunde erau incompatibile cu cîrmuirea moderată a lui Ludovic al XVIII-lea. Partidul emigrant, care-și mai păstrase cîțiva reprezentanți în Anglia, avu adevărate accese de turbare. Nu mă pot abține să nu povestesc o discuție care a avut loc între tata și vicontesa de Vaudreuil[1] (sora ducelui de Caraman), doamnă de onoare a ducesei de Angoulême. Vicontesa se afla, în acea epocă, într-o călătorie la Londra. Sosi, tremurînd de mînie și de tulburare, la ambasadă. După ce primi confirmarea acelei vești de necrezut — casarea Camerei — se adresă tatălui meu:

— Vă plîng într-adevăr, domnule de Osmond, pentru că vă aflați într-o situație groaznică!

— De ce, doamnă?

---

[1] *Victoire-Pauline de Riquer de Caraman* (1764—1834), măritată în 1781 cu Jean-Louis, viconte de Vaudreuil ce aparținea străvechii familii de Vaudreuil care a furnizat miniștri Canadei și Luisianei. În timpul Revoluției, întreaga familie Vaudreuil a emigrat. Ruinată de evenimentele din San-Domingo, unde își avea averea, suportă cu multă demnitate privațiunile impuse de exil. Contele de Vaudreuil, văr cu precedentul, a fost confidentul și prietenul contelui de Artois.

— Cum puteți anunța aici un asemenea eveniment? Să casezi o Cameră! Englezii nu vor crede niciodată că e cu putință un asemenea lucru!

Tata îi afirmă că nimic nu era mai obișnuit, în Anglia, ca un astfel de eveniment, și că englezii nu se vor mira cîtuși de puțin.

— Fiți, cel puțin, de acord cu mine că, dacă se casa Parlamentul, guvernul ar fi avut măcar bunul simț să facă alegeri și să convoace un altul!

Iată deci cam care era educația noastră de la Palat, în ceea ce privește guvernele reprezentative. Doamna de Vaudreuil trecea drept o femeie de spirit și exercita o oarecare influență asupra ducesei de Angoulême. Ea era una dintre favoritele abatelui Latil [1].

Nu-mi mai aduc aminte — chiar dacă am știut — cum au decurs negocierile cu Cabinetele Sfintei Alianțe. Știu doar că erau pe punctul de a se înțelege că ocupația teritoriului nostru putea fi scurtată dacă plăteam mai repede daunele de război, numai că realizarea acestui lucru era extrem de dificilă. Ducele de Wellington nu era de acord să vadă scăzînd armata de ocupație, deși recunoștea că întreținerea acestei armate zdrobea țara și făcea foarte dificilă rambursarea cheltuielilor de război, cerute de marile puteri, înainte de a consimți la evacuarea completă a Franței. După spusele ducelui de Wellington, armata de ocupație abia dacă era suficientă pentru ca marile puteri ce ocupau Franța să fie respectate. În zadar i se tot explica ducelui că armata impunea mai ales prin forța ei morală și că, o diminuare numerică, potolind spiritele și dovedind intenția de a elibera pămîntul Franței, ar asigura mult mai bine siguranța oștilor împotriva răuvoitorilor țării care nu vor putea în nici un caz pătrunde cu noi batalioane. Ducele nu voia să admită aceste argumente la care ministrul englez se arăta mai puțin recalcitrant. Dealtfel, veni special de la Londra pentru a avea o discuție cu ducele. El arătă că dacă scădea contingentul englez, însemna să dea prea multă importanță trupelor celorlalte națiuni și că-i va fi greu, în aceste condiții, să-și păstreze supremația și să împiedice abuzurile care, exasperîndu-i pe locuitori, făceau primejdia iminentă. Cabinetul rus era dispus să ne acorde orice înlesniri doream, dar cel din Viena și mai ales cel din Berlin se arătară foarte recalcitrante. Trebuia deci să se înțeleagă între ele, dar cînd discuțiile se purtau la o distanță de șase sute de leghe, sigur că și concluziile se lăsau așteptate cam mult. Pînă la urmă, s-au înțeles, în sfîrșit, hotărînd ca țara să fie eliberată pe măsură ce-și va achita datoriile. Dar unde să găsești atîția bani? Asta era un punct tot atît de dificil de rezolvat, ca și primul. Era cu neputință să-i iei direct de la contribuabili fără să ruinezi țara și, de cincizeci de ani, Franța nu mai avea credit nicăieri. De unde să iei bani într-un asemenea moment de criză și de amărăciune? Asta era problema cea mai acută care preocupa ministeriatul lui Richelieu. Tata i se alăturase ducelui fiind tot atît de îngrijorat și de neliniștit ca și el.

Asta era deci situația politică în Franța cînd m-am hotărît să vin și să petrec cîteva săptămîni la Paris. Fratele meu fusese reținut în capitala Franței, de slujba pe care o avea la ducele de Angoulême. Locuia în casa mea, așa că sosind la Paris, la sfîrșitul lui noiembrie 1816, am stat împreună. Mă prevenise din vreme că opiniile ultraregaliștilor, între timp își dublaseră violența, mai ales după ordonanța din 5 setpembrie. Am avut dovada după cîteva minute. Vicontesa de Osmond, mătușa mea, veni să mă vadă. Știam că făcuse parte din partidul ce emi-

[1] *Jean-Baptiste-Marie-Anne-Antoine Latil* (1761—1859); preot apoi episcop *in partibus* de Amyclée, apoi episcop de Chartres și pair al Franței; este făcut arhiepiscop de Reims de către Carol al X-lea. În 1826 este numit cardinal.

grase din Paris, după cum soțul ei[1] făcea parte din partidul emigrant al gentilomilor din provincie. Am evitat cu grijă să mă lansez în vreo discuție; dar, crezînd că rămîn pe teren neutru, m-am apucat să laud o lucrare a lui Guizot, pe care o citisem pe drum și care se afla pe masa mea. Cartea — scrisă cu multă moderație — se preocupa de niște probleme pur teoretice. Vicontesa se aprinse imediat.

— Cum? Citești pamfletul nesuferitului de Guizot? Nu pot crede nepoată, că aprobi o asemenea oroare!

Fratele meu se miră auzind-o vorbind astfel. El nu citise cărticica, dar îl auzise pe ducele de Angoulême, lăudînd-o.

— Ducele de Angoulême? Te cred! strigă mătușă-mea. S-ar putea chiar să nu-l fi găsit nici destul de iacobin, nici destul de insultător față de regaliști!

Și înfierbîntîndu-se, sfîrși prin a declara lucrarea lui Guizot, „atroce", iar pe autorul ei, bun de spînzurat. Cît despre cei ce citeau de bunăvoie un asemenea spanac, ei bine, erau și ei la fel de odioși. Mi-am dat seama că Rainulphe mă informase bine. Nebunia ultraregaliștilor sporise mult în absența mea. M-am străduit deci cît am putut, să evit discuțiile — dealtfel inutile — cu niște oameni care, simțindu-se insultați, recurgeau întotdeauna, la cel de al treilea argument, dar a fost imposibil. Singurul mijloc la care puteam recurge pentru a evita scandalurile, era să mă retrag și încă repede de tot. Dar, cu toată retragerea mea strategică, nu puteam evita întotdeauna atacurile. Atunci cel mai bine era să ripostezi. Nu pretind că nu mi-am schimbat și eu de cîteva ori

[1] E vorba de *Marie-Joseph-Eustache, viconte de Osmond* (1756—1839), colonel în regimentul din Cambrésis și din Neustrie. A emigrat în 1791; în timpul emigrației a fost numit comisar extraordinar la Tours. În 1814, ajunge locotenent general. În 1821, devine comandor al Ordinului Saint-Louis. A fost însurat cu domnișoara Gilbert de Voisins.

opiniile, dar am avut întotdeauna curajul răspunderii, argumentînd logic de ce anume făcusem acest lucru. La cîteva zile după ce am sosit la Paris, discutînd cu o femeie deșteaptă și foarte de treabă, care ținea cu orice preț să mă sperie, vorbindu-mi despre tendința moderată și conciliantă a ministrului Richelieu, mi-a spus:

— Vezi și tu, draga mea, ce sacrificii ni se impun și cît ne exasperează acest lucru! Cele „O sută de zile" ne-au costat mai bine de o mie opt sute de milioane. Ei bine, ce-am dat noi pentru asta? Capetele a doi oameni...

M-am dat un pas îndărăt.

— Draga mea, dă-ți seama ce spui! Cred că dac-ai judeca un pic, ți-ar fi ție însăți groază de cele afirmate!

Simțindu-se puțin stînjenită, voi să-mi explice că nu se referise nici la răzbunare, nici la vreo idee sîngeroasă, ci că nu urmărea decît să inspire teamă celor facțioși și să-i liniștească pe oamenii de treabă în numele cărora se făceau întotdeauna răzmerițele.

În fond, crima ministrului Richelieu se reducea la faptul că-i lăsase în slujbele lor pe toți înalții funcționari ai Imperiului, slujbe pe care fostul partid emigrant voia să le acapareze. „Camera de negăsit" și ministrul ei, Vaublanc, lucraseră din greu la această „epurare" (așa numeau ei darea afară a foștilor slujbași), cu un zel căruia moderația lui Richelieu, îi pusese capăt. Lainé, succesorul lui Vaublanc, se înverșunase cumplit împotriva ducelui scoțîndu-i vorbe cum că ar fi fost copilul din flori al unui negru și că el fusese cel care introdusese ghilotina, la Bordeaux. Așa încît prin saloane, nu i se mai spunea, cu indiferență, decît Bastardul, Mulatrul sau Călăul. Mai tîrziu, a devenit idolul partidului care-l cadorisise cu atîtea porecle, evident toate inventate și fără nici o bază reală. Trebuie să recunoaștem totuși că regaliștii nu erau atît de exagerați chiar fără nici un motiv și că aveau ei un dinte împotriva cîrmuirii. Numai că, din păcate, acest dinte se datora stîngăciei propriilor

lor șefi. De pildă, în 1814, se apucaseră să alcătuiască așa-numitele „companii roșii", ale casei regale. Vă dați seama cît de absurd era să adauge oștilor cele mai active și mai bine instruite din lume, un corp de elită alcătuit din tineri de elită care nu făcuseră niciodată nimic, în afară de faptul că protestaseră din fundul castelelor lor, împotriva Imperiului. Pe de altă parte, nu e mai puțin adevărat că nobilii de țară erau pe drojdie în acea epocă de sărăcie generală, că nu mai aveau cu ce să-și echipeze băieții, să le cumpere cai și arme și să-i trimită, pe cheltuiala lor, să-l păzească pe rege, la Paris. Majoritatea acelor tineri izbutiseră totuși să ajungă la Gand în timpul celor „O sută de zile". Mai tîrziu, fură licențiați, fără ca măcar să li se mulțumească, deși toți acei băieți veniseră după rege, pe cheltuiala lor. Nu zic că regimul trebuia neapărat să fi păstrat acele „companii roșii", dar nici să le desființeze cu atîta nepăsare. Alt exemplu : căpitanii gărzilor începură a pretinde că companiile lor nu erau destul de arătoase și că nu aveau un aer suficient de milităros.

Așa că, într-o bună dimineață, își adunară oamenii, îi puseră să facă un pas înainte pe toți cei care nu atingeau o anumită înălțime și-i înștiințară că fuseseră scoși din cadrele armatei. Întîmplarea a făcut ca această reformă să lovească mai ales în cei care fuseseră la Gand. Li se dădură, e adevărat, cîte un brevet pentru alte companii, dar birourile unde se prezentară îi primiră foarte prost, căci ofițerilor de acolo prea puțin le păsa de campania din Gand pe care o numeau în derîdere „călătorie sentimentală".

O împrejurare cu totul deosebită dădu loc la multă bîrfeală. Colonelul Pothier, vrînd să se însoare, ceru — conform uzanțelor — aprobarea ministrului de război. După cîteva zile, i se răspunse că nu putea să se însoare pentru că era... mort ! Din cale-afară de mirat de această revelație, tocmai dădea să iasă ca să se ducă să ceară

informații, cînd dădu nas în nas cu contele Alexandre de Girardin [1] care intra și care-i prezentă, în modul cel mai politicos cu putință, o scrisoare de grațiere. Indignat, colonelul se înfurie cumplit. În timpul celor „O sută de zile", colonelul îl urmase pe rege la Gand. Domnul de Girardin, care comanda în departamentul de Nord, în numele împăratului, prezidase un consiliu de război care-i condamnase la moarte pe colonelul Pothier și pe alți doisprezece ofițeri, pentru că dezertaseră, fugind în străinătate. Între timp, Girardin uitase de acest incident căci — în rapiditatea cu care se desfășurau evenimentele — erau uitate și lucruri cu mult mai importante. Girardin își datora existența, favorizată de soartă, talentului său incontestabil de a organiza partidele de vînătoare, așa că — netulburat de nici o circumstanță politică — se trezi, după cele „O sută de zile", alături de prinții Restaurației. Auzind de întîmplarea colonelului Pothier își aminti de ce făcuse și, pentru a înăbuși această afacere, dădu fuga la rege, îi smulse o grațiere și i-o aduse cît ai bate din palme. Numai că Pothier nu era omul care să ia lucrurile atît de ușor. El declară că nu avea nevoie de nici un fel de grațiere pentru că nu dezertase niciodată din armată. Era vorba de un act infamant a cărui pată nu voia să se extindă asupra copiilor săi. Domnul de Girardin o încurcă rău de tot ; căci nu putu împiedica — oricît se strădui — ca ura și protestele partidului regalist să se dezlănțuie asupra-i. Dar talentul lui înnăscut de a organiza partidele de vînătoare ale regelui l-a salvat și de data asta în ciuda patimilor dezlănțuite ale dușmanilor săi. Mai tîrziu, a început să se laude că nu-l slujise pe împărat în timpul celor „O sută de zile", decît pentru a-l trăda, purtînd o corespondență asiduă —

[1] *Alexandre-Robert-Louis, conte de Girardin* (1776—1855). A luat parte la campaniile din Spania și din Rusia. General de divize în 1814 ; cel mai bun crescător de copoi al lui Ludovic al XVIII-lea. A fost tatăl celebrului publicist cu același nume.

în acest scop — cu ducele de Berry — gen de scuză care mi s-a părut și mai odioasă decît vina de care era acuzat.

Partidul regalist avea deci și el niște motive destul de serioase să se plîngă și le exploata cu virulența care-i era caracteristică. Acceptă deci, cu plăcere, numele de ultraregalist. Dar cum domnul Decazes devenise oaia lui neagră și cum nu tolera pe nici una dintre persoanele care erau în relații amicale cu el, pe noi ne porecliseră qvasi-regaliști. Nu peste mult timp, am avut prilejul să-mi dau seama pînă unde mergea adversitatea pe care o nutreau ultraregaliștii împotriva favoritului regelui. Mi-am făcut reintrarea în societatea pariziană, în cadrul unei mari serate dată de doamna de Duras. Mă plimbam prin salon, la braț cu vicontesa de Noailles, cînd iată că am zărit-o pe doamna Princeteau. M-am îndreptat către ea, am luat-o de mînă și am început să discutăm. În vremea asta, doamna de Noailles, s-a desprins de lîngă mine și s-a îndepărtat. S-a oprit la cîțiva pași mai încolo, lîngă ducesa de Maillé. După ce-am terminat discuția cu doamna Princeteau, m-am apropiat de cele două doamne, cu care eram foarte bună prietenă.

— Te admiram cum stăteai de vorbă cu doamna Princeteau, spuse una dintre ele.

— Ei, e curajul unei proaspăt sosite! spuse cea de a doua. Dacă s-ar fi aflat aici de opt zile, n-ar mai fi cutezat să stea de vorbă cu ea!

— Cum adică? Credeți că aș fi avut neobrăzarea s-o văd și să nu schimb o vorbă cu ea? Mai ales cînd mîine sînt invitată la masă, la fratele ei?

— Lucrurile n-au nici o legătură, poți să te duci foarte bine la ministru, dar cînd îi întîlnești în societate nu vorbești nici cu domnul Decazes, nici cu sora lui.

— Noi voi da niciodată dovadă de o asemenea grosolănie!

— Vom vedea!

— Cred că n-o să aveți ce vedea!

— Mde... Doar dacă ai de gînd să-ți asumi curajul unei leoaice!

Cele două prietene ale mele avuseseră dreptate; ca să nu dau dovadă de o josnică lașitate, a trebuit să înfrunt întreaga societate din care făceam parte. Am avut întotdeauna, în mine, un fel de independență, care se răzvrătea ori de cîte ori era vorba să mi se impună anumite lucruri, de către cei din societatea din care făceam parte. Și fiindcă tot veni vorba de societate, am observat că în timpul absenței mele, devenise mult mai superficială. Nu se preocupa nici de politică, nici de vreun lucru serios, motiv pentru care fusese numită sau poate că-și luase ea singură numele de „Castelul". Cîteva doamne, reținute la Paris în timpul verii, luaseră obiceiul de a-și petrece serile împreună, așa cum ar fi făcut dacă s-ar fi aflat în vreun castel, la țară, atrăgîndu-i și pe bărbați în societatea lor. Lucrul era cît se poate de firesc. Dar, venind iarna și lumea începînd să sosească la Paris, ele nu vrură pentru nimic în lume să-și schimbe obiceiurile. Soseau împreună oriunde erau invitate, se strîngeau ciorchine, în salon, înconjurate de cîțiva dintre bărbații ce fuseseră admiși în societatea lor și nu schimbau o vorbă cu muritorii de rînd. Mi se făcură avansuri serioase pentru a intra în acest „consiliu secret", alcătuit din cele mai bune prietene ale mele. Nu numai că am refuzat, dar m-am arătat de-a dreptul ostilă față de o asemenea comportare. Argumentul meu principal pentru a o combate (și puteam face acest lucru fără să jignesc pe nimeni), era că această coaliție, lipsea societatea de persoanele cele mai frumoase și mai distinse, menite s-o împodobească și s-o facă să fie cît mai plăcută. Încetul cu încetul, bărbații cu oarecare distincție, părăsiră „Castelul", care era urît de toți cei care nu putuseră face parte din el. Cîteva doamne se mai încăpățînară o vreme să rămînă, dar peste puțin, „Castelul" se

nărui. Dealtfel, toate persoanele care făcuseră parte din acea coterie se săturaseră pînă peste cap, unele de altele. Doamna de Duras adoptase față de „Castel", aceeași atitudine ca și mine. Nu acceptase să facă parte din acea societate, deși era foarte bună prietenă cu toate persoanele care o alcătuiau. Ducele de Duras, renunțînd la slujbă, ea părăsise palatul Tuileries. Mă duceam destul de des la ea, dar nu zilnic. Locuia în strada Varrene și distanța destul de mare mă împiedica să mă duc ori de cîte ori aș fi vrut. Pe de altă parte, nemulțumirile domnului de Chateaubriand începuseră a se agrava pînă la a deveni aproape ostile. Încurcăturile lui bănești creșteau zilnic, iar firea lui antipatică era din ce în ce mai greu de suportat. La un moment dat, îi veni ideea de a se duce în Anglia și de a scoate acolo un ziar de opoziție, presa părîndu-i-se a nu fi suficient de liberă la Paris pentru a ataca guvernul regelui. Tata se temea cumplit de acest musafir incomod. Din fericire, sila manifestată față de o asemenea idee de către doamna de Chateaubriand, pe de o parte, și rugămințile Madamei, pe de altă parte, îl făcură să renunțe la acest proiect. Dorința de a face vîlvă în jurul lui, cît și nevoia de bani, îl determinară să-și vîndă casa din Val-du-Loup. Nemulțumirea lui nu mai cunoscu margini cînd văzu că nimeni nu se preocupă de un atît „de mare eveniment", deși se străduise să-și facă o cît mai zgomotoasă reclamă. Casa fusese pusă la loterie, cu cîte o mie de franci biletul. Doamna de Duras, îmbătîndu-se cu apă rece, ca și el, era convinsă că toată lumea se va înghesui să subscrie și că familia de Bourbon își va spăla în sfîrșit, rușinea ingratitudinii față de protectorul ei, copleșindu-l cu bani și cu atenții și că va ploua cu favoruri peste capul domnului de Chateaubriand. Dar în loc de asta, loteria anunțată cu atîta tam-tam, eșuă lamentabil, căci nimeni nu vru să cumpere nici un bilet. Ba mi se pare că au fost totuși vîndute trei bilete. Pînă

la urmă, Mathieu de Montmorency [1] cumpără el Val-du-Loup. Curtea, guvernul, publicul, străinătatea, nimeni nu se preocupă de acest lucru și domnul de Chateaubriand se văzu despuiat de căsuța lui fără să fi produs efectul pe care scontase. Acest lucru îl scoase, pur și simplu, din sărite. Mai tîrziu, trebui să insistăm mult pentru a-l hotărî să se asocieze cu ceilalți fondatori ai *Conservatorului* [2], deși nu avea nimic comun cu ei : nici prejudecățile, nici sentimentele, nici regretele, nici speranțele, nici prostia, nici măcar onestitatea lor. N-a existat nici un moment din viața lui în care să fi renunțat la opiniile, la gusturile și la tendințele sale personale. Majoritatea temelor pe care le susțineau fondatorii *Conservatorului*, lui îi repugnau. Dacă i-ar fi stat în putere, dacă ar fi fost chemat să-i combată, mai curînd i-ar fi combătut decît să-i ajute. În epoca aceea, era veșnic posac și dorea cu înverșunare, să ajungă ministru. În concluzie, nu era nici agreat, nici la modă printre cei care se pretindeau regaliști.

Îmi amintesc de asemenea, că la un mare bal dat de ducele de Castries, prințul de Poix, care totuși îl onora pe Decazes cu bunăvoința sa, îl bătu pe umeri, spunîndu-i cu glas tare :

— Bună seara, dragă trădătorule !

---

[1] *Mathieu-Félicité, viconte, apoi duce de Montmorency-Laval* (1767—1826). căpitanul gărzilor contelui de Artois ; după o vreme s-a retras în Elveția, lîngă doamna de Staël. După Restaurație, a devenit, aghiotant al lui Monsieur, apoi pair al Franței, ministru de externe, membru al Academiei și guvernatorul orașului Bordeaux.

[2] Jurnal ultra-regalist, care a încetat să mai apară după ce a fost reînființată cenzura, în 1820. Principalii săi colaboratori au fost : Lamennais, cardinalul de La Luzerne, domnii de Bonald, de Castelbajac, de Genaude, Berryer și Lamartine care, pe atunci, își făceau debutul în publicistică.

Domnul Decazes rămase atît de uluit, încît prinţul de Poix, ca s-o dreagă, adăugă cu naivitatea lui obişnuită :

— Ce te miri, domnule, toată lumea îţi spune astfel !

În fond, prinţul de Poix spunea adevărul, dar şi candoarea trebuie să aibă uneori o margine. Domnul Decazes a rămas foarte deconcertat şi probabil şi foarte iritat. Dacă e adevărat, aşa cum bănuiesc eu, că ar fi trecut de partea reacţiunii, în 1817 şi 1818, e sigur că a făcut-o numai din pricina partidului regalist, singurul care l-a împins să comită această faptă. Dealtfel, e cu neputinţă ca nişte ofense aduse după atîta vreme să nu exaspereze pe cineva. Aşa că, fără voia lui, omul de Stat nu poate rezista la nesfîrşit nevoii de a apăra, sau poate chiar de a-l răzbuna pe particular. Dacă ar fi vrut, domnul Decazes s-ar fi putut răzbuna crunt pe cei care-l jigneau căci, în acea epocă, regele nu-i refuza nimic. Noroc însă că era un om bun şi iertător din fire.

Capitolul VII

Negocieri în vederea unui împrumut. — Ouvrard pleacă în Anglia. — I-l aduce tatei pe domnul Baring. — Discuţia cu lordul Castlereagh. — Sosirea domnilor Baring şi Labouchère, la Paris. — Nădejdi deşarte. Dineul de la mareşala Moreau. — Broşura lui Salvandy. — Influenţa generalului Pozzo asupra ducelui de Wellington. — Serată la ducesa de Escars. — Domnul Rubichon. — Împrumutul fiind, în sfîrşit, contractat, opoziţia se plînge de acest lucru.

Am mai spus că toate solicitudinile guvernului se reduceau la eliberarea teritoriului şi că această eliberare era legată de problema banilor. Ouvrard, cel mai ascuţit la minte, deşi nu şi cel mai cinstit om de finanţe, se oferi să se ocupe el de această problemă, propunînd mai

multe variante. Capitaliştii francezi, consultaţi, declarară, în unanimitate că Ouvrard nu prezenta nici un fel de încredere. Între alţii, domnul Laffite[1] îşi bătu joc, în gura mare, de ideea unui împrumut şi-i spuse textual lui Pozzo — al cărui bancher era — că Franţa nu va găsi nici măcar un scud să împrumute pe nici o piaţă din Europa. Acest spirit al Bursei din Paris dezamăgi guvernul mai mult ca simptom decît ca rezultat. Căci puterile aliate, şi mai ales Prusia, nu acceptau garanţia capitaliştilor francezi şi voiau ca împrumutul să fie girat şi de capitaliştii străini. Singur Ouvrard persista în a susţine posibilitatea restabilirii creditului. Încredinţîndu-i-se deci misiunea de a se ocupa de această treabă, Ouvrard plecă la Londra. Luă legătură cu tatăl meu pe care-l convinse prin argumente foarte clare. După cîteva săptămîni, Ouvrard îl înştiinţă că împrumutul era ca şi făcut, în nişte condiţii foarte avantajoase ale căror amănunte urma să i le trimită domnului Corvetto[2]. Bancherii Baring şi Labouchère[3] nu cerură nici un fel de garanţie lui Echiquier, ci doar asigurarea că efectuînd o asemenea operaţiune financiară nu făceau nimic împotriva intenţiilor guvernului şi nici ceva care să dăuneze intereselor Angliei, motiv pentru care doreau să discute cu tatăl meu. Şi discutară ; domnul Baring veni însoţit de Ouvrard şi se declară gata să trateze afacerea de îndată ce lordul Castlereagh l-ar fi autorizat. Tata se duse

[1] *Jacques Laffitte* (1767—1844), a debutat ca slujbaş la întreprinderea Perregaux, ajungînd în 1800 asociat, apoi succesor. În 1814 e guvernator al Băncii Franţei, apoi preşedinte al Tribunalului Comercial. Deputat, apoi ministru pînă în 1831, cînd a fost înlocuit de Casimir Périer.

[2] *Louis-Emmanuel, conte de Corvetto* (1756—1821), consilier de Stat, ministru al finanţelor şi membru în Consiliul privat.

[3] *Alexandre Baring* (1773—1848), bancher englez renumit, membru al Comunelor, ministru al comerţului, pair, apoi conte de Ashburton. *François Labouchère*, era cumnatul lui Baring şi şeful sucursalei Hope din Amsterdam.

la lord și amîndoi hotărîră ce trebuia făcut pentru a menaja celelalte puteri aliate și, în special, susceptibilitatea ducelui de Wellington. A doua zi, tata îi conduse pe domnii Barring și Labouchère la lordul Castlereagh și-i lăsă acolo.

La puțină vreme după asta, cei doi bancheri veniră să-i ceară tatei, pașapoartele. Nu numai că ministrul Castlereagh autorizase și aprobase toată acea afacere, dar îi mai și lăudase că „dădeau dovadă cum că erau doi buni englezi din moment ce se obligau să facă acea tranzacție ce aducea un serviciu nemaipomenit întregii Europe". Cei doi, fură încîntați. Domnul Baring adăugă cum că lordul Castlereagh îi recomandase, surîzînd, să se ducă și la ducele de Wellington, avînd în vedere că excelența sa era foarte priceput în materie de finanțe, talent pe care se punea chiar mai mare preț decît pe cel militar. Cei doi plecară chiar în aceeași seară, însoțiți de Ouvrard, care le-o luă înainte, depășindu-i. Deși afacerea era strict secretă, eram la curent cu tot ce se petrecea și, după cum vă puteți lesne închipui, foarte fericită, cu atît mai mult cu cît Pozzo mă anunțase că ducele de Wellington se afla într-o dispoziție excelentă și că se părea că nu mai exista nici un alt obstacol de trecut. Îmi ascundeam cum puteam mai bine această satisfacție, fiindcă în fiece zi auzeam discutîndu-se despre naivitatea absurdă a guvernului care era atît de smintit încît să creadă că putea face un împrumut. Fiecare cunoștea cîte un bancher sau un agent de schimb care le demonstra vanitatea unui asemenea proiect. La Bursă, se pare chiar că se rîdea cu hohote.

Peste două ceasuri după ce ajunse la Paris, Ouvrard veni să mă vadă. Discutase cu miniștrii noștri; discutase cu ducele de Wellington; discutase cu Pozzo și era radios. Pozzo nu-și întîrzie nici el vizita, încîntat de discuția pe care o avusese cu ducele de Welington. Îmi aduc aminte că am luat masa într-un cerc restrîns, la domnul

Decazes. Vă las să vă imaginați singuri cît eram de bucuroși. A doua zi dimineață, am primit un bilet de la Pozzo în care mă ruga să nu-i scriu tatei, la Londra, înainte de a mă fi văzut cu el. Ducele de Wellington trimisese să-l cheme. Nu după mult, veni să mă vadă, dar cu chipul complet schimbat. Domnii Baring și Labouchère sosiră, dar nu ajunseseră la nici o înțelegere. Ouvrard, fire entuziastă, confundase dorințele sale cu faptul împlinit. Ori se înșelase, ori voise să ne înșele pentru a da o lovitură la Bursă, lucru de care era foarte capabil. Ce mai turavura, în loc ca cei doi bancheri să fi consimțit la aranjamentele pe care Ouvrard le socotea ca și încheiate, nu numai că nu acceptară, dar nici măcar nu voiră să ia în discuție vreo propunere. Nu veniseră decît să audă ce anume li se cerea. Abia după ce avură o discuție cu domnul Corvetto și după ce dădură de înțeles ducelui de Wellington de pe ce poziții înțelegeau ei să trateze, văzură, în sfîrșit, cît de deosebite erau aceste poziții de cele înfățișate de Ouvrard și cît de oneroase, încît era aproape cu neputință să le accepți. Bucuria noastră din ajun se destrămă ca un fum preschimbîndu-se într-o adîncă mîhnire. La mine, această mîhnire a fost dublă: m-am necăjit și pentru Paris și pentru Londra. Era un mare eșec pentru tata care se părea că fusese înșelat. Cred că Ouvrard îi jucase pe toți, pe degete, reușind cu multă dibăcie, să evite frazele clare în privința acestei negocieri; dar bănuiesc că s-a încurcat el însuși în plasa propriilor sale șiretlicuri fiindcă nădăjduise că cei doi bancheri englezi, după demersul făcut pe lîngă guvernul țării lor și mai ales după călătoria la Paris, urmau să fie prea adînc vîrîți în această afacere pentru a mai putea da îndărăt, așa că aveau să fie nevoiți să accepte propunerile sale în legătură cu împrumutul. Cred de asemenea, că domnul Baring, cu care discutase în amănunt, la Londra, și care era mai ușor de dus de nas decît domnul Labouchère,

se arătase mai dispus să accepte tranzacția ce i se oferise. E de asemenea de presupus, că în timpul călătoriei pe care cei doi bancheri o întreprinseseră împreună, în aceeași trăsură, domnul Labouchère să fi făcut uz, cu folos, de elocvența sa, convingîndu-și asociatul să profite de nevoia în care se afla Franța pentru a-i impune condiții cît mai grele. Ceea ce e sigur e că cele trei conferințe pe care tata le avusese cu acei domni, îi crease impresia că orice tranzacție era imposibliă. N-am să redau în amănunt modul în care au fost reînnodate negocierile. Ducele de Wellington se strădui și el cît putu să urnească din loc această afacere. Cînd îi intra în cap o idee și era convins că era bună, nu se lăsa pînă n-o ducea la capăt. Pozzo excela și el în această artă și a adus Franței unul dintre cele mai mari servicii în acele vremuri de tristă memorie în care soarta noastră depindea de capriciile unui copil bătrîn și răzgîiat. Îmi amintesc de o împrejurare în care domnul de Barante [1], vorbind de la tribună, în calitate de comisar al regelui, cu nu știu ce prilej, pomeni de armata de ocupație, categorisind-o cu epitetul de „cei o sută cincizeci de mii de jefuitori". Expresia era justă, dar ducele de Wellington se înfurie cumplit și nu putu fi potolit decît cu mare greutate.

La cîteva zile după asta, am luat masa la mareșala Moreau, cu cîțiva dintre miniștrii noștri. Toți erau dezolați, căci de dimineață, apăruse o broșurică intitulată *Franța și coaliția*, prima lucrare a unui tînăr pe nume Salvandy [2]. Era scrisă cu un patriotism plin de entuziasm

---

[1] *Amable-Guillaume-Prosper Brugière, baron de Barante* (1782—1866), prefect sub Imperiu, deputat și director al contribuțiilor, sub Restaurație, ambasador și pair al Franței sub Monarhia din Iulie. Membru al Academiei Franceze.

[2] *Narcisse-Achille, conte de Salvandy* (1795—1856), magistrat, apoi consilier de Stat în timpul Restaurației. Deputat, membru al Academiei franceze, ministru al Instrucțiunii Publice, ambasador la Madrid și la Torino în timpul Monarhiei din Iulie.

și de talent în care chema pe față, tot poporul francez, la luptă, împotriva „celor o sută cincizeci de mii de jefuitori". Or, noi tocmai atunci eram în plină negociere pentru împrumut și pentru reducerea armatei de ocupație. Pentru a reuși în aceste tratative, trebuia să menții buna dispoziție a ducelui de Wellington și toți ne temeam de efectul pe care această broșură putea să-l aibă asupra lui. Ducele de Richelieu era consternat ; Decazes era profund neliniștit. Avea broșura în buzunar ; îi arătă lui Pozzo cîteva fraze care i se păruseră mai violente.

— Dacă ducele n-a auzit încă de această broșurică, spuse Pozzo, trag nădejde să scăpăm cu fața curată !

După ce se lăsă așteptat un ceas, după cum îi era obiceiul, ducele de Wellington sosi cu un surîs impasibil pe chipul său plăcut și cuvintele : „Ah, da ! Ah, da !", era semnul că era bine dispus : Pozzo îmi șopti :

— Încă n-a aflat nimic !

Apoi, adresîndu-se ducelui de Richelieu, care se afla lîngă mine, șopti :

— Fii liniștit și lasă totul în seama mea !

Pe urmă, se îndepărtă de miniștri, cu un soi de afectare, luă un aer posomorît, abia dacă scoase o vorbă în timpul mesei și avu grijă ca toată lumea să observe cît era el de posac. Abia după ce-și bău cafeaua, îl trase pe duce după sine, pe o canapea, și-i vorbi furios, de acea broșură răuvoitoare și de necesitatea de a se reuni pentru a se plînge cît mai vehement, guvernului francez, fiindcă el nu era obișnuit să suporte asemenea insolențe etc., etc. Ducele, uluit de această ieșire, îi ceru amănunte despre broșură. El îi relată cîteva fraze pe care avu grijă să le exagereze. Ducele se strădui să potolească mînia ambasadorului, îl rugă să nu întreprindă nici un demers pînă ce nu se va sfătui cu el, făgădui să citească broșura și-i dădu întîlnire a doua zi, dimineață. Pozzo veni să-și ia pălăria care se afla lîngă mine, și-mi spuse :

— Anunță-l pe Decazes că totul s-a aranjat! după care plecă fără să fi schimbat o vorbă cu miniștrii.

Ducele în schimb, se apropie de ei și se strădui cît putu ca prin atenția și politețea sa, să compenseze proasta dispoziție a colegului său rus. A doua zi dimineață, Pozzo se duse la duce. Acesta citise broșura; sigur că nu era prea plăcută, dar în tot cazul era mult mai puțin ofensatoare decît îl anunțase generalul Pozzo. Frazele pomenite în ajun nu erau chiar atît de fulminante, epitetele insultătoare lipseau cu desăvîrșire; și apoi, era opera unui copilandru oarecare, așa că n-avea nici o importanță; fapt e că lectura acelei lucrări nu-l mîniase pe duce cum îl mîniase, chipurile, pe Pozzo. Acesta se mai „calmase" puțin peste noapte. Se lăsă convins de elocința ducelui, și consimți să nu facă nici un fel de tapaj, cu atît mai mult cu cît aflase că guvernul francez era indignat și dezolat de această publicație intempestivă. Pînă la urmă conveniră s-o considere ca nulă și neavenită. Cel mult, puteau face mențiunea că știau de existența ei, dar că nu țineau cîtuși de puțin seama de ea. Ne-am amuzat grozav cu această poveste. Se înțelege că Pozzo nu abuza de asemenea fapte, că recurgea foarte rar la astfel de lucruri pentru ca ducele să nu observe niciodată puterea pe care Pozzo o avea asupra lui. Nu trebuie să credeți, din această întîmplare că ducele ar fi fost o nulitate. Mai întîi, că avea în sine instinctul războiului, în cel mai înalt grad, deși nu era prea tare la partea teoretică, apoi pentru că judeca sănătos în toate afacerile importante. Deși nu dădea dovadă de prea mare moralitate în conduita sa, era deosebit de loial și de franc, spunea întotdeauna ce gîndea și-și respecta punct cu punct, angajamentele luate în ajun. Se întîmpla însă uneori ca cine știe ce fantezie să-l facă să-și schimbe, brusc, părerile pe care le avusese în ajun. Pozzo se străduia, cu multă abilitate și cel mai adesea, cu deplin succes, să-i potolească hachițele. Ducele îl asculta cu atît mai multă plăcere cu cît știa că-l

avea la mînă de cînd cu povestea din 1815 despre care v-am mai vorbit.

Negocierile pentru împrumut fură reluate și pînă la urmă totul se sfîrși cu bine; nu mai trebuiau decît semnate a doua zi. M-am dus, cu acest prilej, să-mi petrec seara la ducesa de Escars, la Tuileries (soțul ei era primul *maître d'hôtel* al regelui). Cînd am intrat, am văzut un pîlc de oameni, strînși în mijlocul salonului, căscînd gura la unul care vorbea de te năucea. Era un oarecare Rubichon, un soi de nebun răutăcios care dăduse faliment, aproape fraudulos, de mai multe ori; asta nu-l împiedicase să devină un fel de oracol al ultraregaliștilor. Ca să fie auzit mai bine, se cocoțase pe un scaun, dominînd mulțimea cu persoana lui lungă și slabă. Prevestea o mare nenorocire guvernului regal, trîntea argument după argument pentru a dovedi harababura din Finanțe, imposibilitatea de a plăti impozitul și falimentul de neînlăturat, înainte de cincisprezece zile. Pentru a pune vîrf scandalului acelei tirade ținută în însuși palatul regelui și la lumina lumînărilor plătite de suveran, domnul Rubichon îi avea, printre oaspeți, ca auditori, pe domnii Baring și Labouchère. Am remarcat, cu acest prilej, atitudinea diferită a celor doi oameni. Baring ridică din umeri și după cîteva minute, se îndepărtă. Domnul Labouchère dimpotrivă, ascultă cu mare atenție, clătină din cap, chipul i se întunecă, și se simți sau se prefăcu a fi neliniștit. Știu că a doua zi, cînd fu vorba să se semneze actele privind împrumutul, domnul Labouchère vru să invoce cele spuse în ajun de Rubichon, pentru a mai înăspri condițiile; dar franc și loial, Baring se opuse, combătînd el însuși argumentele asociatului său. Nu e mai puțin adevărat că cei mai intimi slujitori ai regelui au făcut tot ce-au putut pentru a spori încurcăturile acelor negocieri. În ajun, declaraseră împrumutul imposibil; a doua zi, îl găsiră prea oneros; și, după ce-au prevestit sporirea iminentă a armatei de ocupație care

— după ei — aveau să pună mîna pe toate orașele noastre întărite, se plînseră amarnic că perfectarea împrumutului nu ducea decît la o reducere de treizeci de mii de soldați. Iată care era limbajul așa-zișilor prieteni ai regelui. Opoziția — la rîndul ei — tuna și fulgera, strigînd că străinii nu trebuiau alungați cu aur, ci cu plumbi. Sigur că aceste vorbe dădeau dovadă de un foarte frumos patriotism. Dar, vai ! De jur împrejurul granițelor noastre stăteau pregătiți de luptă, un milion de soldați, gata să ne răspundă : „Vai de cei învinși !".

La Bursă, aceiași oameni care rîseseră de se prăpădiseră cînd domnul Corvetto îi anunțase că dorea să facă un împrumut, declarîndu-i că era cu neputință, acum se plîngeau că nimeni nu apelase la ei, susținînd că ei n-ar fi pus niște condiții atît de draconice, așa încît pînă la urmă, acest succes nesperat, fu într-o oarecare măsură, atenuat de ura partidului căruia nu-i mai rămăsese aproape nimic de făcut, în guvernul regelui. Am fost mai mult surprinsă decît descumpănită. Văzusem discutîndu-se timp de mai multe luni, această afacere ; cînd zicem că s-a făcut, dăduse greș de cîteva ori. Urmărisem și eu, cu sufletul la gură, temerile și nădejdile tuturor inimilor bune, tuturor spiritelor patriotice. Trăisem și eu insomniile lor, neliniștea cu care așteptaseră o scrisoare de la Berlin, un asentiment de la Viena... Vedeam împrumutul acordat în condiții suportabile, de către capitaliștii străini, vedeam că inspirăm destulă încredere puterilor aliate pentru ca ele să consimtă la niște termene de plată cît mai largi cu putință. Iar ca dovadă imediată a bunăcredinței lor, iată-i retrăgîndu-și treizeci de mii de soldați de pe teritoriul Franței. Era de presupus că, începînd din clipa aceea, evacuarea completă a trupelor avea să se succeadă într-un ritm rapid și timpul ne-a dovedit-o. Era unul dintre cele mai mari succese pe care o țară, aflată într-o situație atît de dificilă, putea să-l obțină.

Ducele de Richelieu era unul dintre acei oameni care, după ce făcuse un lucru fără pereche, putea foarte bine să se dea modest, de o parte și să socoată că fusese suficient de bine plătit pentru serviciile pe care le adusese. Vorbesc, despre el, în mod deosebit, pentru că încrederea inspirată de loialitatea sa contribuise mai mult decît orice altceva, la succesul negocierilor împrumutului ; colegii săi împărțiseră cu el veghile și strădaniile ; așa că meritau și ei o parte din recunoștința pe care națiunile uită cui o datorează după ce încetează să mai sufere.

În ce mă privește, eu, care nu prea am obiceiul să filozofez, am fost indignată de atîta ingratitudine, iar Pozzo a roșit de rușinea noastră.

Capitolul VIII

Ducesa de Berry. — Ducesa de Reggio. — Căsătoria fratelui meu cu domnișoara Destillières. — Scenă la Tuilleris. — Regele e bolnav. — *Manuscrisul din insula Sfînta Elena.* — Lectură la doamnele de Duras și de Escars. — Succesul acestei publicații apocrife.

M-am dus să-mi prezint omagiile, dar n-am văzut-o pe doamna ducesă de Berry pe care începutul unei sarcini o obliga să stea în casă. Am văzut-o pentru prima oară la un bal la ducele de Wellington și mi s-a părut că arată cu mult mai bine decît mă așteptam. Deși scundă, era foarte bine făcută ; brațele, mîinele, gîtul, umerii îi erau de o albeață strălucitoare și aveau o formă foarte atrăgătoare. Tenul îi era frumos, iar capul îi era împodobit cu o pădure de păr de un admirabil blond-cenușiu. Trupul i se sprijinea pe cele mai mici picioare pe care le-am putut vedea vreodată. Cînd rîdea sau cînd vorbea și chipul i se însuflețea, cusurul de la ochi aproape că nu i se mai observa. Dacă n-aș fi fost prevenită, cred că nici nu l-aș fi remarcat. Starea sa o împiedica să danseze. Dar se plimbă de cîteva ori, prin sala de bal, la brațul soțului ei. N-avea nici grație, nici demnitate. Mergea urît

și cu picioarele în afară. Era însă atît de nostimă, încît i se ierta orice, iar extrema ei tinerețe, făcea să-i fie scuzată stîngăcia. Luată în totul, arăta destul de bine. Soțul ei părea foarte preocupat de persoana ei, la fel ca și Monsieur (contele de Artois), ca și doamna ducesă de Angoulême. Cît despre domnul duce de Angoulême, se simțea atît de stînjenit de indată ce intra într-un salon, încît singura lui dorință era să iasă cît mai repede din el; nu stătea niciodată mai mult de un sfert de ceas, mulțumindu-se doar să facă act e prezență cînd acest lucru era absolut indispensabil.

Doamna ducesă de Berry sosise în Franța, complet ignorantă din toate punctele de vedere. Abia dacă știa să citească. I se puseră o serie de profesori de pe urma cărora ar fi putut profita, căci avea o inteligență înnăscută și o înclinare deosebită către tot ce era frumos. Dar nimeni nu se ocupa serios de ea și dacă toți se străduiau s-o învețe să zdrăngănească la clavir sau să mîzgălească, în van, hîrtia, nimeni nu se gîndea să-i arate ce trebuie să știe și mai ales cum trebuie să se comporte o prințesă. Soțul ei se amuza de ea ca de un copil și-i plăcea s-o răsfețe. Regele nu se ocupa deloc de mult prea tînăra ducesă. Monsieur se purta față de ea cu superficialitatea sa obișnuită. Singura care ar fi vrut s-o instruiască, era ducesa de Angoulême, dar începu a o face într-un fel prea acerb și dominator. Ducesa de Berry, mai întîi se temu de ea, apoi nu mai putu s-o sufere. Ducesa de Angoulême s-a purtat mai blînd cu tînăra măritată cîtă vreme ducele de Berry i-a mai ținut de bine, de rău, piept; căci deși îi mai dădea uneori dreptate cumnatei sale, totuși nici el n-o putea suferi. Ducînd însă o viață foarte ușuratică, nu-și mai contrazise nici nevasta, nici cumnata, pînă la urmă, dîndu-le dreptate la amîndouă. Această comportare o făcu pe mica prințesă atît de exigentă, încît deveni, pur și simplu, posacă. Atunci bărbatul ei începu a-i repeta că putea face tot ce dorea și ce-i

plăcea, fără să se jeneze de nimeni și de nimic și fără să-i pese de ce-i spuneau cei din jur. Se pare că din toate lecțiile care i s-au dat, asta a fost singura de care a profitat, cu cea mai mare plăcere, și de care nu s-a îndepărtat cu o iotă. Era ciudat s-o vezi în mijlocul Curții sale, hlizindu-se cu unele din doamnele ei de onoare, fără să scoată o vorbă cu nimeni altcineva. Nu exista femeie mai bătrînă de care să nu rîdă deși — o repet — ducesa de Berry era o tînără cu mult bun-simț. O mînă dibace ar fi făcut om din ea. Dar nici una dintre persoanele care o înconjurau, nu erau capabile de așa ceva, cu excepția — poate — a ducesei de Reggio, doamna ei de onoare. Dar, din păcate, ea nu-i plăcea micii ducese fiindcă fusese numită de rege și acceptată de nevoie de ducele de Berry. Mareșala Oudinot, ducesă de Reggio reprezenta, de fapt, regimul imperial, la noua Curte, într-un mod atît de demn încît nimeni nu cutezase să se plîngă de locul pe care-l ocupa, deși funcțiile de la Curte stîrneau invidia partidului regalist care le privea ca pe proprietatea sa exclusivă. Sigur că ducesei îi trebuise mult tact și spirit pentru a-și păstra slujba într-o societate cu totul nouă și foarte ostilă. Dar reușise fără nici un ajutor, fiindcă mareșalul Oudinot, oricît de brav soldat ar fi fost, nu știa altceva decît să joace cărți, să fumeze, să alerge după fetișcane și să facă datorii. Trebuia deci ca soția lui să se bucure de considerație și pentru el și reuși. Trebuie să mai adaug că mareșalul avea copii mari din prima sa căsătorie și că ducesa știuse să se facă adorată de acești copii [1]. Ar fi fost deci cum nu se poate mai bine dacă ar

---

[1] *Nicolas-Charles Oudinot, duce de Reggio* (1767—1847), locotenent-colonel al voluntarilor din Meuse, general de brigadă, de divizie, mareșal al Franței, apoi duce de Reggio. Comandantul gărzii naționale și pair al Franței, în timpul Restaurației, mare Cancelar și cavaler al Legiunii de onoare în 1839. S-a însurat în 15 septembrie 1789 cu Charlotte Derlin; rămaș văduv, s-a însurat a doua oară, în 1812, cu Marie-Charlotte-Eugénie-Julienne de Coucy.

fi izbutit să și-o apropie și pe ducesa de Berry ; dar nu izbuti. Ducesa de Reggio îi inspira tinerei căsătorite, respect ; recurse deci la el pentru a drege, atît cît se putea, stîngăciile prinţesei, deşi vedea clar că o deranjează. N-avea încredere în ea şi — pe măsură ce începu a deveni din ce în ce mai nepăsătoare — se îndepărtă tot mai mult de ea.

Nu voisem să stau la Paris decît cîteva săptămîni. Dar un eveniment petrecut în familia mea, mă obligă să rămîn mai mult decît prevăzusem. Mi-am găsit fratele în mare tandreţe cu domnişoara Destillières. O cunoşteam de cînd era mică. Era încîntătoare, iar mama era nebună după ea. Se pare că încă de pe atunci spunea tuturor că nu voia să se mărite decît cu micul Osmond. Murindu-i părinţii, rămăsese moştenitoarea unei averi imense şi stăpînă pe soarta sa. Fusese cerută în căsătorie de cele mai bune partide din Franţa ; fratele meu nici nu visa să concureze cu pretendenţii ei ; dar fata începu a-i face asemenea avansuri, încît se îndrăgosti nebuneşte de ea şi se vîrî şi el — deşi cu oarecacre reticenţe — în batalionul pretendenţilor. Aşa că nu peste mult, fratele meu îl rugă pe tata s-o ceară formal, de la unchiul ei, care-i era tutore, dar de care nu depindea în nici un fel. Acest unchi se obişnuise însă cu ideea că fata nu se va mai mărita şi că el va continua să dispună cum voia, de averea ei ; căci situaţia aceasta i se părea mult prea dulce pentru a nu încerca s-o prelungească la infinit. Aşa că, departe de a combate sila nepoatei sale de a accepta vreuna dintre partidele ce-i fuseseră propuse, el dimpotrivă, se strădui să i-o sporească, insinuînd — prin intermediul cîtorva persoane devotate — că sănătatea îi era prea şubredă şi că cel mai cuminte lucru era să nu se mărite. Cînd tata îi ceru deci — prin intermediul unui prieten comun — mîna nepoatei sale, domnul de Bongard, îl refuză politicos, dar categoric, după care se duse

să-i spună acesteia despre cererea făcută şi despre refuzul ei de a se mărita.

— Te înşeli, unchiule, i-a răspuns fata, eu nu vreau să mă mărit cu alţii ! Dar cu domnul de Osmond vreau să mă mărit !

Domnul de Bongard rămase năucit. Se duse la tata, îi spuse despre ce era vorba, dar încercă să amîne cît mai mult cu putinţă această căsătorie. Fie că se mîngîia cu ideea că putea interveni ceva care să ducă la ruperea căsătoriei, fie că avea nevoie de o perioadă mai lungă pentru a pune ordine în gestiunea acelei averi imense prin care se pare că începuse a cam da iama. Tinerii, în schimb, foarte grăbiţi să se căsătorească, mă rugară, cu cerul şi cu pămîntul, să mai rămîn, fiindcă dacă plecam, domnul de Bongard era în stare să-i mai amîne cine ştie cît. Pînă la urmă, n-avu încotro şi trebui să isprăvească, după ce-o lungise nu ştiu cîte luni, căci nunta fixată la începutul lui februarie şi amînată lună de lună, nu avu loc decît în decembrie.

Deşi căsătoria domnişoarei de Destillières fu — dintre toate noutăţile — cea care mă interesă cel mai mult, m-am interesant îndeaproape şi de evenimentele politice. Astfel am fost destul de necăjită aflînd într-o dimineaţă, că Ludovic al XVIII-lea era grav bolnav ; ba cîtăva vreme toată lumea se temu chiar că va muri. În Camera deputaţilor începu a se discuta legea electiunii. Prinţii erau în opoziţie directă cu guvernul, căci pe atunci Cabinetul era alcătuit din oameni rezonabili. Ducele de Berry asmuţea lumea împotriva acelei legi şi, într-o seară, la el acasă, unelti pe faţă pentru a îngroşa rîndurile opoziţiei. Regele, informat, trimise să-l cheme, şi-i spuse verde , în faţă, ce părere avea despre el. Ducele de Berry se plînse tatălui său şi cumnatei sale. Toţi trei îşi manifestară nemulţumirea, se înfierbîntară şi seara, după cină, Monsieur luînd cuvîntul, îi vorbi regelui, în termeni destul de duri, despre nemulţumirile sale. Regele îi răspunse

la fel. Madame și ducele de Berry se amestecară și ei în discuție; certa ajunse la o asemenea violență, încît Monsieur spuse că va părăsi Curtea, împreună cu copiii săi. Regele îi răspunse, furios, că, pentru prinții rebeli mai existau și fortărețe. Monsieur replică, la fel de furios, că Constituția nu admitea închisori de Stat (căci acea sărmană Constituție era întotdeauna invocată tocmai de cei care nu puteau s-o sufere), după care se părăsiră unii pe alții, în acești „termeni amicali".

Numai ducele de Angoulême tăcuse mîlc. Respectul datorat tatălui, trezise în el respectul datorat regelui în așa fel încît iar fi fost greu să spună care din ei avea dreptate. Mînia odată trecută, toți fură necăjiți de violența vorbelor aruncate. Bietul rege, bătrîn și bolnav, plînse — seara — cînd le vorbi despre acest lucru, miniștrilor săi; dar această scenă i-a făcut mult rău, pentru că i-a îngreunat digestia. La asta, s-a mai adăugat și guta pe care o avea la stomac. În timpul nopții, se sufocă, iar după aceea, cîteva zile la rînd, se simți foarte rău. Boala a constituit un prilej pentru familia lui ca să-i dovedească o afecțiune în care el se prefăcu a crede pentru a-și găsi un pic liniștea, dar pe care nu puse nici un preț. Publicul știa și el perfect de bine că regele se opunea prinților; gluma care circula pe atunci consta în a numi bulele negre folosite la scrutin, „prunele lui Monsieur".

Mă străduii să nu vorbesc despre evenimentele despre care nu cunosc amănunte particulare. Așa că nu voi spune nimic despre reprezentația piesei *Germanicus*, o tragedie de Arnault [1], pe atunci proscris în Franța care exaltă pînă la paroxism pasiunile partidelor imperialist și regalist. Înțeleptele precauții luate de autorități pentru a împiedica

[1] *Antoine-Vincent Arnault*, literat francez născut la Paris, în 1766. A debutat în 1791. În 1799 ajunge membru al Academiei, iar sub Imperiu, secretar general al Academiei. Exilat în timpul celei de a doua Restaurații, e radiat din Academie. Rechemat în 1819, e reprimit în Academie al cărei secretar devine.

o ciocnire între tinerii din vechea armată și gărzile regelui li se părură tuturora exagerate, așa că cele două partide strigară sus și tare, că fuseseră lezate și persecutate de autorități, căci oamenii cînd sînt stăpîniți de patimi, nu mai judecă limpede.

Tocmai în acel moment am primit de la Londra primul exemplar din *Manuscrisul din insula Sfînta Elena* [1]. L-am citit cu mare interes. Îmi amintesc că i-am scris mamei că-l primisem într-un moment cît se poate de nepotrivit și că răspundea mult prea bine pasiunilor ce se dezlănțuiseră pe moment, ca să pot crede în autenticitatea lui. Cartea era de fapt, manifestul partidului bonapartist care luase ființă în acel moment la Paris, așa încît era aproape cu neputință să nu te gîndești că, deși trimisă de dincolo de Atlantic, cartea sosise exact la momentul oportun. Ca să nu provoc nici un fel de răzmeriță, am pus cartea sub cheie și n-am suflat nimănui nici o vorbă.

A treia zi, doamna de Duras mă întrebă dacă în scrisorile pe care le primisem de la Londra nu era cumva vorba și despre împărat. Am răspuns, cu cutezanță, că nu. După zece zile am primit un bilețel de la ea prin care mă ruga să vin să-mi petrec seara în casa lor. Am găsit vreo cincizeci de persoane, strînse în jurul mesei, iar pe masă, lumînări, pahare pline cu apă îndulcită, mă rog, toate cele necesare pentru lectură, căci tocmai se pregăteau să citească, ce credeți? *Manuscrisul din insula Sfînta Elena!* Aceeași reprezentanție avu loc a doua zi, la ducesa de Escars. În tot timpul acelor seri, am fost urmărită de o idee pe care nu mi-o puteam alunga din minte. Îl vedeam pe Bonaparte aflînd că, la mareșalul

[1] *Manuscrisul din insula Sfînta Elena*, o cărticică tipărită la Londra. „Această pastișă a păcălit multă lume; Napoleon a dezavuat-o. Astăzi se știe că generalul Lullin de Châteauvieux, aflîndu-se la țară în toamna anului 1816, s-a amuzat să scrie această lucrare și s-o trimită, fără nici o explicație, la Londra, librarului Murray, care s-a grăbit s-o tipărească" (J. M. Quérard, *Înșelătorii literare dezvăluite*, t. II, pag. 1229), (N.ed.fr.).

Duroc, un grup de şambelani şi de doamne de la Palat se adunaseră laolaltă pentru a auzi povestea patetică a izgonirii lui Ludovic al XVIII-lea din Mitau, căruia soldaţii din gardă, îi udaseră mîinile cu lacrimile lor ; apoi cum Madame le împărţise diamantele ei pentru a-i împiedica să nu moară de foame, cum bătrînul lor rege îi binecuvîntase, cum abatele Marie[1] părăsise de bunăvoie o lume unde nu triumfa decît nedreptatea etc., etc., şi cum toată societatea imperială era emoţionată pînă la lacrimi de intrarea împăratului în mijlocul ei. Ce risipă şi ce cheltuieli ! Cît de populat era Vincennesul a doua zi ! Slavă Domnului că, lectura la doamnele pe care le-am pomenit, nu putea fi considerată deplasată, nepotrivită, primejdioasă pentru ţară ; dar nu putea nici într-un caz, asigura liniştea celor care asistau. Niciodată vreo publicaţie de pe vremea mea, n-a făcut atîta vîlvă. Nu-ţi era îngăduit să-ţi manifeşti dubiile asupra autenticităţii ei căci, cu cît erau mai fideli împăratului, cu atît mai vajnic susţineau că ar fi lucrarea lui. Domnul de Fontanes[2] pretindea că recunoaşte fiecare frază. Domnul de Molé susţinea chiar că-i auzea sunetul vocii rostind acele cuvinte. Domnul de Talleyrand pretindea că-l şi vedea scriindu-le. Marmont regăsea în carte expresii din tinereţea pe care o petrecuseră împreună etc. Toţi erau tulburaţi de acea creaţie literară a marelui om. Pînă la urmă, m-am lăsat convinsă şi eu, deşi nu mai conteneam să mă mir de apariţia acelei publicaţii, exact la momentul oportun. Pe de altă parte, atîţia oameni mult mai competenţi decît

[1] *Abatele Joseph-François Marie* (1738—1801), savant matematician, preceptorul copiilor contelui de Artois. I-a urmat pe prinţi în emigraţie. După ce Ludovic al XVIII-lea a plecat de la Mitau la Varşovia, abatele Marie a fost găsit mort în patul său, cu un pumnal înfipt în piept.

[2] *Louis de Fontane* (1757—1821), jurnalist exilat sub Teroare. Reîntors în ţară, în 1802 ajunge deputat, apoi preşedintele Corpului legislativ, senator şi conte. Ludovic al XVIII-lea l-a numit marchiz şi ministru al Consiliului privat.

mine afirmau că recunosc autorul, încît ar fi fost o adevărată nepoliteţe să mă mai îndoiesc. Am fost totuşi convinsă de inoportunitatea acelor lecturi. Posedam două exemplare ale lucrării şi, la un moment dat, mi-am zis că era nedrept să le ţin încuiate. Le-am pus deci la dispoziţia prietenilor mei, dar mai tîrziu m-am căit amarnic, căci în fiece dimineaţă primeam bileţele de la cel puţin douăzeci de persoane care mi le cereau. Ca să le poată obţine, făcuseră o listă pe care se înscriseseră.

Nici o mistificare n-a avut un succes mai deplin şi n-a fost mai utilă partidului. Semipublicitatea făcea să sporească preţul fructului oprit, preţul unei lucrări care devenise un fel de manifest ; iar lecturile făcute în comun, sporind acel gen de entuziasm pe care-l exercită asupra cititorilor, le făceau şi mai propice să aţîţe patimile. N-am asistat niciodată la o astfel de reprezentaţie, în societatea imperială. Dar, judecînd după efectul pe care-l făcea în saloanele burboniene, puteţi presupune că acele lecturi înmuiau profund inimile, răscoleau toate urile şi toate regretele. *Manuscrisul din insula Sfînta Elena* s-a dovedit pînă la urmă a fi fost scris de domnul Bertrand de Novion, care nu se bucura de nici un fel de reputaţie literară, care nu l-a văzut niciodată pe împărat de aproape şi n-a avut nici un fel de legătură cu el în timpul celor „O sută de zile".

(Nota autoarei din 1841) — După ce a profitat douăzeci şi cinci de ani de succesul acestei publicaţii, şi a primit pînă şi un salariu, domnul Bertrand de Novion, a binevoit, în sfîrşit, să recunoască meritul adevăratului ei autor, domnul de Châteauvieux[1]. Pe vremuri, l-am cunoscut şi eu ; dar manifestările, relaţiile, opiniile domnului de Châteauvieux mă determinaseră să nu-i acord

[1] *Jacob-Frédéric Lullin de Châteauvieux* (1772—1842), agronom şi scriitor, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe.

nici un fel de importanță. A fost nevoie de aserțiunea sa, de dovada manuscrisului scris de mîna sa și de mărturisirea lui Bertrand de Novion ca să credem că într-adevăr, el fusese autorul acelei lucrări.

Capitolul IX

Domnul de Villèle. — Intriga Curții pentru a-l readuce pe domnul de Blacas. — Ducesa de Narbonne. — Martin și sora Récolette. — Sosirea ducelui de Blacas. — Masă la Tuileries. — Cățelușa Madamei. — Înțelepciunea ducelui de Angoulême. — Agitația curtenilor. — Tulburarea domnului de Molé. — Blacas e concediat de rege.

Înflăcărarea bonapartiștilor, departe de a se potoli, slujea drept stimulent exaltării celor din partidul ultraregaliștilor, care acuzau moliciunea regelui și moderația primului ministru. După ei, unele represiuni severe, procese, condamnări, execuții pe eșafod, dar mai ales unele destituiri ar fi așezat Restaurația pe baze mult mai solide. Domnul de Chateaubriand publicase de puțină vreme lucrarea intitulată *Monarhia constituțională* în care nu vorbea decît despre șapte oameni devotați, printre care și primarul Parisului, precum și despre libertatea presei împreună cu pedeapsa cu moartea prevăzută pentru delictele săvîrșite de ea. Propunerile lui Chateaubriand li se părură mult prea liberale ultraregaliștilor, așa încît autorul lor se văzu nevoit să-și modifice doctrinele ca să poată rămîne, în continuare, unul dintre șefi lor. Dar iată că între timp, se ridicase un altul, mai puțin sclipitor, dar mult mai abil: domnul de Villèle[1]. Originea modestă, înfățișarea vulgară, vocea lui pe nas îl țineau încă departe de saloane. Dar începuse să aibă o mare influență

[1] *Jean-Baptiste-Séraphin-Joseph de Villèle* (1773—1854), primar al orașului Toulouse, deputat, ministru, președinte al Consiliului.

în Camera deputaților și să grupeze în jurul lui batalionul de opoziție al ultraregaliștilor. Totuși, cum Curtea nu era să stea și să aștepte rezultatul manevrelor constituționale, pregătea unul pe contul ei.

După căsătoria ducesei de Angoulême, doamna de Sérent și cele două fiice ale sale — ducesele de Damas și de Narbonne — continuaseră să rămînă pe lîngă ea. Doamna de Narbonne avea o minte foarte ascuțită. Ludovic al XVIII-lea sesiză imediat deosebirea dintre pretențioasa doamnă de Damas și distinsa doamnă de Narbonne. La Hartwell, luase obiceiul de a discuta destul de confidențial, cu aceasta din urmă, căci regelui îi plăcea societatea femeilor spirituale; se pare că prima care-i deschisese apetitul pentru o astfel de societate, fusese doamna de Balbi. Cele două surori erau — deși în mod diferit — prietene cu domnul de Blacas. Absența lui o mîhni pe prima și displăcu celei de a doua care se văzu lipsită de încrederea de care se bucurase în timpul ministeriatului său. Atîta vreme cît Blacas fusese atotputernic pe lîngă rege, Monsieur și Madame nu putuseră să-l sufere. Alungarea lui de la Curte îi încîntase. Însă vorba proverbului: „Rău cu rău, dar mai rău fără rău". Acum se împăcau și mai prost cu miniștrii prezenți. Favoritismul burghezilor și al imperialilor, îl făcu pe Decazes să-l regrete pe Blacas. Cel puțin, cu el se înțelesese din multe puncte de vedere și vorbiseră aceeași limbă. Doamna de Narbonne nu întîmpină deci prea mari dificultăți obligîndu-i pe prinți să recunoască ce mult pierduseră ei prin îndepărtarea lui Blacas. Nu mai rămînea decît să-l readucă și pe rege la vechile sale preferințe, sarcină pe care și-o asumă ea. Ludovic al XVIII-lea, omul vremurilor din tinerețea sa, era — în materie de religie — filozoful secolului al XVIII-lea. Practicile la care se supunea cu rigurozitate nu ținea, în ce-l privea, decît de etichetă. Totuși, în ciuda scepticismului său, nu era lipsit de un

soi de superstiție. Credea, cu naivitate, că dacă exista un Dumnezeu, și dacă se ocupa de cineva, apoi acel cineva trebuia să fie, fără nici un dubiu, șeful familiei de Bourbon. Doamna de Narbonne profită de accesul pe care-l avea la rege pentru a-i vorbi de o oarecare călugăriță, Marthe, și de un cultivator de prin împrejurimile Parisului, pe nume Martin care, amîndoi, avuseseră chipurile, unele viziuni, stranii prin asemănarea lor, încît socotea că-și îndeplinește o datorie avertizîndu-l despre asta, pe rege. După ea, toate conștiințele încărcate, ar fi trebuit să fie răscolite de prevestirea prăpastiei către care se îndreptau. Ducesa își repetă de cîteva ori atacul, încît pînă la urmă, regele consimți s-o vadă pe sora Marthe. Bine instruită dinainte, de către cei din preajma regelui, ea îi aminti acestuia despre unele întîmplări mai puțin cunoscute, din trecutul său, apoi îi vorbi, cum era și firesc, despre prezent și despre viitor. Regele fu tulburat. Doamna de Narbonne îi trimise imediat vorbă lui Blacas — pe atunci ambasador la Roma — să vină de îndată la Paris, indiferent sub ce pretext; era autorizată să-i făgăduiască sprijinul prinților, neîndoindu-se de succesul ei pe lîngă rege. Așa că, într-o bună dimineață, un valet de cameră al regelui, foarte devotat domnului de Blacas, îi remise majestății sale, un bilet din partea acestuia. Neputînd să reziste dorinței inimii sale, venise la Paris numai pentru a-l vedea pe rege, a-l privi și a-i auzi vocea, a se prosterna la picioarele sale și a pleca îndărăt, făcîndu-și astfel o provizie de fericire pentru cîteva luni, scria el. Blacas se bazase prea mult pe slăbiciunea lui Ludovic al XVIII-lea și pe nevoia de a fi iubit doar pentru el însuși. Dar iată că regele răspunsese sec :

— Nu-i primesc pe ambasadori decît dacă sînt conduși de ministrul de externe !

Blacas se văzu deci nevoit să se ducă mai întîi la ducele de Richelieu. Foarte mirat de a vedea intrînd în cabinetul lui un ambasador pe care-l știa la Roma, ducele nu se mai îndoi o clipă că nu regele îl chemase. Apoi îl întrebă dacă-l văzuse pe Ludovic al XVIII-lea.

— Nu, răspunsese Blacas, cred că-ți dai seama că nu mă puteam prezenta la rege fără dumneata !

Această deferență neașteptată i se păru ciudată ducelui care, cu experința lui, își dădu imediat seama că întoarcerea lui Blacas, se datora unei intrigi. Părerea îi fu confirmată cînd — ajungînd la rege — văzu că Ludovic al XVIII-lea nu manifestă nici un fel de surpriză văzîndu-l pe domnul de Blacas, iar răceala pe care i-o arătă, i se păru de rău augur. Domnul de Blacas își dădu, în sfîrșit, seama, că fusese rău sfătuit și că nu trebuia să fi plecat din Roma.

Regele lua întotdeauna masa împreună cu familia regală ; dejunurile erau mult mai plăcute la Tuileries, cînd nu era de față Monsieur care prefera să-și ia singur, în odaia lui, ceașca cu ciocolată. Ducele de Angoulême mînca, de obicei, împreună cu amicii săi, ducii de Damas și de Guiche. Ducele de Berry poftea întotdeauna și cîțiva prieteni intimi, iar uneori făcea chiar unele invitații mai simandicoase.

Regele avea în fiece dimineață, la masă, douăzeci de persoane. În afară de cei ai casei, slujitorii cu funcții înalte asistau ori de cîte ori aveau chef, întotdeauna neinvitați. Ducesa de Angoulême însoțită de doamna de onoare care era de serviciu în ziua aceea, dejuna și ea la unchiul ei. Domnii de Richelieu și de Blacas aveau dreptul de a se așeza la acea masă în calitatea lor unul de prim gentilom al Camerei regelui, iar celălalt, de prim maestru al garderobei regale ; căci unul ca ministru, iar celălalt ca ambasador, n-ar fi fost admiși, și regele ar fi trecut în sufragerie, fără să-i poftească la masă [1].

Audiența lor avu loc cu puțin timp înainte de ora dejunului ; așa că-l însoțină pe rege cînd acesta intră în

[1] Ducele de Richelieu se ocupa de copoii regelui, iar contele de Blacas era marele maestru al garderobei regale.

sufragerie unde erau adunați comesenii. Surpriza tuturor fu egală cu ciuda pe care le-o cășună prezența lui Blacas pe care-l știau la Roma. Încercară să citească pe chipul regelui, primirea rezervată ambasadorului, dar chipul lui Ludovic al XVIII-lea era impasibil. Prezența ducelui de Richelieu îi deranja pe cei care poate că ar fi vrut să-și manifeste nădejdile pe care le trăgeau. Toată lumea, conform uzanțelor, se așezase de acum la masă, cînd sosi și Madame, precedată de o cățelușă dăruită odinioară de domnul de Blacas. Cățelușa sări în brațele fostului ei stăpîn, copleșindu-l cu manifestările ei de bucurie.

— Biata Thisbé, zise regele, sînt bucuros că te-a recunoscut.

Ducele de Havré[1] se aplecă la urechea vecinului său și-i zise încet :

— Trebuie să facem și noi ca Thisbé fără să mai șovăim !

Și domnul de Blacas fu copleșit de cele mai afectuoase demonstrații. Madame nu se arătă nici ea mai surprinsă decît regele, dar îl primi pe domnul de Blacas cu multă bunăvoință. Aș fi pus rămășag că era la curent cu toată intriga doamnei de Narbonne.

Ducele de Angoulême mînca mult mai tîrziu decît regele ; prințesa, ieșind de la unchiul ei, venea întotdeauna să asiste la sfîrșitul mesei ducelui, unde mînca, în tot cursul anului, un ciorchine sau doi de struguri.

În ziua aceea ea vorbi despre sosirea domnului de Blacas.

— Cu atît mai rău ! răspunse, sec, ducele de Angoulême.

---

[1] *Joseph-Anne-Auguste-Maximilien de Croy, duce de Havré* (1744—1839), aghiotant, cavaler al mai multor ordine, deputat în Statele Generale, pair al Franței, locotenent general, căpitan al gărzilor regelui. Sora sa, Louise-Elisabeth de Croy de Havré, marchiză de Tourzel, a fost guvernanta copiilor Franței, după doamna de Polignac.

Ea nu replică. Fratele meu, care, în calitatea lui de aghiotant, lua masa la prinț, fu uimit de neînțelegerea din familia regală, în legătură cu acest eveniment. Și mă mir de ce, pentru că de fapt, ăsta era un lucru obișnuit. Ducele de Angoulême avea un adevărat cult față de soția sa care nutrea pentru el cea mai tandră afecțiune ; singurul lucru în care nu se înțelegeau, era politica. Sub acest aspect, Madame era mai întotdeauna de acord cu Monsieur, dar nici unul, nici celălalt nu aveau nici o influență asupra ducelui de Angoulême. Cînd Madame începea una dintre diatribele sale ultraregaliste, ducele i-o tăia scurt :

— Scumpa mea prințesă (așa îi spunea el), să nu vorbim despre așa ceva. Nu ne putem nici înțelege, nici convinge reciproc !

Așa că toate intrigile partidului ultraregalist se opreau în fața înțelepciunii ducelui de Angoulême care refuza, în mod constant, de a se opune guvernului regelui. În schimb, toate acele intrigi găseau susținători activi atît în ceilalți prinți și în cei din jurul lor, cît și în cei din jurul regelui.

Vestea sosirii domnului de Blacas iscă mare zarvă, după cum dealtfel vă puteți și închipui. Curtenii remarcaseră că, după dejun, domnul de Blacas, vorbindu-i în șoaptă regelui, acesta îi răspunsese tare, cu vocea lui severă :

— E dreptul dumitale, n-ai nevoie de nici un fel de aprobare !

Am aflat după aceea, că era vorba de instalarea sa în apartamentul primului maestru al garderobei, de la Tuileries. Acel apartament aranjat pentru domnul de Blacas cînd se bucurase de favoarea lui Ludovic al XVIII-lea, comunica direct cu apartamentul regelui. Toți își aduseră aminte că maiorul general al gărzilor locuise provizoriu acolo, în timp ce muncitorii lucrau la apartamentul său, dar că reparațiile fuseseră zorite foarte tare în ulti-

ma vreme ; că, cu două zile înainte de sosirea ambasadorului maiorul general se instalase în sfîrşit, la el acasă şi eliberase apartamentul lui Blacas. Avînd totuşi în vedere primirea rece pe care i-o făcuse regele lui Blacas, acesta se prefăcu preocupat de expoziţia de tablouri aflată în Salonul de la Luvru, pentru a-şi putea petrece toată dimineaţa acolo. La masa pe care o luă la ducele de Escars, nu vorbi decît despre acea expoziţie. Aruncase mai înainte cîteva fraze prin care îşi manifesta dorinţa de a se înapoia cît mai repede la Roma. Curioasă să aflu ce se petrecea, m-am dus seara la domnul Decazes. Curiozitatea mai adusese cîteva persoane, maliţia, alte cîteva, aşa că la un moment dat ne-am trezit că eram o mulţime. Toate spiritele păreau foarte agitate afară de cel al stăpînului casei, care se simţea foarte la largul său. N-aş putea spune acelaşi lucru despre domnul de Molé [1], pe atunci ministru al marinei, care vădea o tulburare imposibil de ascuns. Parcă îl văd şi acum, aşezat pe o mică sofa, din colţul şemineului şi punîndu-şi în faţă un paravan sub pretext că-l deranjează lumina, dar de fapt pentru a evita privirile celor care se mirau de chipul lui descompus.

De obicei, domnul Decazes nu se ducea să-i facă vizita cotidiană regelui, în zilele de primire ; de data asta însă, se scuză şi părăsi salonul. La puţină vreme, careva (cred că domnul de Boisgelin) sosind, îmi povesti că domnul de Blacas, reluîndu-şi vechile obiceiuri, îl urmase pe rege în odaia sa. Ministrul poliţiei nu se lăsă prea mult aşteptat. Cînd se întoarse de la rege, era perfect calm. Lumea risipindu-se, m-am apropiat de el şi l-am întrebat :

---

[1] *Louis-Mathieu Molé* (1781—1855), magistrat, prefect, consilier de Stat, director general de poduri şi şosele, Mare Judecător sub Imperiu. Pair al Franţei, sub Restauraţie. Ministru de externe sub Monarhia din Iulie şi membru al Academiei franceze.

— Ce să-i spun mîine tatălui meu, căci pleacă un curier la Londra.

— Că sînt servitorul său devotat, precum sînt şi al domniei voastre.

— Ştiţi bine să nu din simplă curiozitate întreb acest lucru. Gazetele ultraregaliştilor vor bate toba, aşa că vă rog să-mi răspundeţi cît mai serios cu putinţă ce trebuie să-i transmit ambasadorului.

— Ei bine, spuneţi-i că domnul de Blacas a sosit astăzi, vineri, de la Roma la Paris, şi vă va pleca joi de la Paris la Roma.

— Joi ? De ce nu mîine ?

— Pentru că vrea să transforme această călătorie într-un eveniment şi pentru că ţine cu orice preţ să devină ridicol.

— Înţeleg forţa acestor argumente, dar nu vă temeţi de uşurinţa cu care se comunică între apartamentul său şi cel al regelui ?

— Nu mă tem de nimic ! Şi v-aş sfătui să faceţi ca mine !

Şi-şi însoţi cuvintele de un surîs puţin cam arogant. Mărturisesc că eram departe de a-i împărtăşi siguranţa, cunoscînd slăbiciunea regelui şi intrigile care-l înconjurau. Totuşi domnul Decazes avea dreptate. Regele era în stare de a-şi intriga miniştrii, dar îşi făcea întotdeauna scrupule de a fi infidel faţă de favoriţii săi. Ori de cîte ori aceştia îi erau răpiţi, asta se întîmpla datorită vreunei forţe majore şi niciodată cu complicitatea sa.

La dejunul de a doua zi, regele începu a vorbi de dorinţa pe care-o avea de a-i îndulci situaţia domnului de Blacas şi de a-l rechema în Franţa. La despărţire, spuse tare :

— Conte de Blacas, dacă vrei să-mi vorbeşti deseară, vino înainte de ora hotărîtă ; căci după aceea vine ministrul poliţiei !

Or, familia regală îl părăsea pe rege la ora opt; „ora hotărîtă" era la opt și un sfert, așa că intimitatea nu se putea prelungi în nici un caz peste această oră.

Domnul de Blacas se înclină profund, dar simți lovitura; dacă întîmplător Thisbé, cățelușa, l-ar fi adulat, n-ar mai fi găsit imitatori. Totuși, partidul care-și zicea „al pavilionului Marsan", întotdeauna gata să se îmbete cu apă rece, afirma și poate că și credea, că era vorba de un dedesubt, că răceala regelui nu era decît aparentă, că cine știe ce favoare îi pregătea Ludovic domnului de Blacas. Am crezut și eu, într-o oarecare măsură, acest lucru, mai ales că în ajunul zilei cînd domnul de Blacas trebuia să plece, declară că era bolnav. Nu-și părăsi camera patruzeci și opt de ore, apoi apăru, cu o voce atît de stinsă încît nici vorbă nu putea fi să plece astfel într-o călătorie atît de lungă. Mai stătu încă zece zile, sub diverse pretexte. Ultimul de care se folosi, fu dorința de a-l însoți pe rege în plimbarea din 3 mai, aniversarea intrării sale în Paris. Ludovic parcurse străzile, în caleașcă, escortat doar de garda națională, fapt ce plăcu populației. Domnul de Blacas nădăjduia că datorită funcției sale, va avea dreptul să ocupe loc în trăsura regelui; dar regele făcu o schimbare de etichetă, lipsindu-l pe Blacas de această satisfacție. Nu-mi mai amintesc care a fost manevra, dar Blacas n-a putut lua loc decît într-una din trăsurile din suita regelui. Înapoindu-se, regele se opri la ușa apartamentului său și ținînd-o întredeschisă, cu propria sa mînă, ceea ce nu se mai întîmplase pînă atunci, spuse cu glas tare:

— Cu bine, dragă Blacas, drum bun și nu te obosi mergînd prea repede. Aștept, cu plăcere, să-mi trimiți vești de la Roma!

Și poc! trînti ușa în nasul contelui care se pregătea să-l urmeze. Domnul de Blacas, foarte deconcertat de

scurtimea acelui amical rămas bun, plecă chiar în aceeași seară. Rezultatul acestei călătorii fu că se numi imediat un ministru[1] al casei regale. Fără a fi el titularul, Blacas păstra patronajul funcției și încasa beneficiile; funcția era îndeplinită de un om care-i era devotat, domnul de Pradel[2]. După o bucată de vreme, Pradel fu făcut duce și primul gentilom al camerei regelui[3].

Lumea fiind ocupată cu Blacas, uitase de Martin pe care regele îl încredințase domnului Decazes, ministrul poliției. Acesta petrecu cîteva săptămîni la Charenton fără ca medicii să cuteze a afirma că exaltarea sa se datora unei stări de nebunie constantă. Așa că îl trimiseră în satul său. Una dintre principalele sale viziuni privea viața lui Ludovic al XVIII-lea, cu care, din cînd în cînd, intriganții voiau să sperie familia regală. A mai fost vorba de acest Martin, pentru ultima oară, în timpul șederii lui Carol al X-lea, la Rambouillet, în 1830.

Nu mai știu dacă ducesa de Narbonne s-a dus de bunăvoie după soțul ei, care fusese, între timp, numit ambasador la Neapole. Rolul pe care l-a jucat în toată povestea cu Blacas i-a displăcut regelui, dar și mai mult domnului Decazes. Și, cu toate că nu exista exil în acel regim constituțional, toată lumea a aflat că primise ordin să nu mai apară la Curte și că fusese sfătuită să se ducă după soțul ei.

---

[1] Această numire n-a avut loc decît sub cel de al doilea ministeriat al ducelui de Richelieu. Casa regelui fiind reorganizată prin ordonanța din 1820, marchizul de Lauriston a fost numit ministru al casei regale și membru al Consiliului de miniștri.

[2] Contele de Pradel fusese directorul general al departamentului casei regelui. În 1820 a devenit primul șambelan și maestru al garderobei regale.

[3] Contele de Blacas a fost făcut duce și numit primul gentilom al camerei regale, în 1820. A primit de asemenea și Cordonul Albastru, una dintre cele mai înalte decorații, cu prilejul nașterii micului duce de Bordeaux.

Capitolul X

Favoarea de care se bucura domnul Decazes. — Genul său de linguşeală. — Afacerile din Lyon. — Ducele de Raguse potoleşte spiritele. — Ducele de Orléans revine la Paris. — Istoria inventată pe seama mamei. — Mînia mea. — Sosirea întregii familii de Orléans. — Dejun la Palatul Regal. — Calomnii absurde.

Domnul Decazes se afla mai bine înfipt în postul său, ca niciodată. Regele nu vedea decît prin ochii săi, nu auzea decît prin urechile sale, nu acţiona decît la îndemnul său. Suveranii nu sînt la nimic mai sensibili decît la linguşeală. Ludovic al XVIII-lea era mult prea obişnuit cu linguşelile curtenilor de profesie pentru a mai fi ahtiat după aşa ceva ; şi totuşi avea nevoie de linguşeală pentru a i se face atmosferă şi a se simţi la largul său ; numai că singură linguşeala nu era suficientă imaginaţiei sale. Dorea cu ardoare, să fie iubit doar pentru sine. Acesta fusese sistemul adoptat de toţi favoriţii anteriori, cu excepţia doamnei de Balbi, cred, care nu se mulţumea decît să-l răsfeţe, să fie amabilă şi să-l distreze, fără a se preface că moare după el.

Domnul Decazes inventă un nou sistem de a se vîrî pe sub pielea suveranului său : se proclamă a fi opera lui nu numai din punct de vedere social, ci şi politic. Se prefăcu a fi cel mai docil elev al său şi mai ascultător decît orice alt ministru. Îşi petrecea ceasuri întregi lăsîndu-se îndoctrinat de el. Învăţă, cu regalul său profesor, limbile vechi ca şi cele moderne, dreptul, diplomaţia, istoria şi mai ales literatura. Elevul era cu atît mai perspicace, cu cît era mai bine pregătit decît profesorul care, chipurile, îl învăţa. Cu toate acestea nu înceta să se mire de tot ce-i dezvăluia profesorul său în materie de ştiinţe şi litere şi nu mai ştia cum să-şi manifeste recunoştinţa. La rîndul lui, regele se ataşa pe zi ce trecea de strălucitul său elev care, la isprăvirea anului de şcoală, îi semna şi-i aproba toate hîrtiile din portofoliul său ministerial. Sentimentele pe care regele le nutrea faţă de domnul Decazes, se exprimau prin felul cum i se adresa. În mod obişnuit, îi spunea „băiatul meu“, iar în ultimii ani, „fiule“. Domnul Decazes poate că ar fi suportat această înălţare, fără să i se urce la cap, dacă n-ar fi fost aţîţat de impertinenţele unor curteni. Nevoia de a le plăti cu aceeaşi monedă îl făcuse să devină trufaş şi nepoliticos, cusururi care adăugate superficialităţii şi felului său distrat de a fi, îl ajutaseră să-şi facă mult mai mulţi duşmani decît merita.

Tot în acea vreme, se semnală o conspiraţie la Lyon care nelinişti grozav pe toată lumea. Agitaţia devenise vizibilă în oraş şi în împrejurimi, iar dezordinea — iminentă. Imediat îl trimiseră la Lyon pe mareşalul de Marmont, cu puteri depline, să facă ordine. Regaliştii l-au acuzat că ar fi dat dovadă de prea multă condescendenţă faţă de bonapartişti. Nu cunosc amănunte. În orice caz, el puse pe goană acea nălucă a răzmeriţei, fiindcă la trei zile după sosirea lui la Lyon totul reintrase în normal iar oraşul era atît de liniştit de parcă nu s-ar fi întîmplat nimic, niciodată. Tulburările din Grenoble îi aduseseră, cu un an în urmă, atît de mari avantaje generalului Donnadieu [1], încît autorităţile din Lyon fură bănuite de a fi iscat răzmeriţa numai pentru a obţine şi ele asemenea recompense. Reputaţia generalului Camuel [2] făcu credibilă această acuzaţie ; căci se arătă a fi demnul emul al

---

[1] *Gabriel Donnadieu* (1777—1849), viconte şi locotenent general ; conspirînd împotriva Primului Consul a fost închis. Reintrat în graţii, a fost făcut de către Napoleon, baron şi general de brigadă. Compromis din nou, a fost întemniţat pentru a doua oară. Ludovic al XVIII-lea l-a numit locotenent general, l-a luat cu sine la Gand şi i-a încredinţat comanda oraşului Grenoble. După monarhia din Iulie s-a retras din viaţa publică.

[2] *Simon Camuel*, generalul armatei republicane din Vandeea. Mai tîrziu, a ajuns deputat în Vienne.

generalului Donnadieu. Prefectul poliției, om deloc stimat[1], i se alăturase pentru a-l speria pe domnul de Chabrol, prefectul departamentului, care nu mai acționa decît după bunul lor plac.

Adevărul asupra răzmeriței din Lyon a rămas și azi un mister. Unii au negat totul; alții, dimpotrivă, au arătat-o în toată amploarea ei. Se pare că nici unii, nici alții, n-au avut pe deplin dreptate. Opiniile — întotdeauna foarte însuflețite în acest oraș — exaltate mai apoi de cele „O sută de zile", erau gata să explodeze. Ațîțările unor șefi de partide sau poate unele stîngăcii ale administrației, puteau foarte bine duce la o catastrofă. În această împrejurare, mareșalul își impuse voința. Generalii Donnadieu, Camuel și mai ales Dupont care fuseseră etichetați de Restaurație ca oameni de mare încredere, erau — sub Imperiu — foarte puțin luați în seamă, iar în armată nu se bucuraseră de nici un respect.

Negocierile pentru reîntoarecerea ducelui de Orléans, reușiseră. Prințul venise deocamdată singur ca să tatoneze terenul. Acest drum fusese prost pregătit de un discurs al unui deputat din opoziție, domnul Laffitte, discurs în care pomenise numele lui Wilhelm al III-lea de Orania, în așa fel încît își pusese în cap tot partidul regalist. Din păcate, ducele de Orléans își și anunțase sosirea și ar fi fost și mai mare inconvenientul de a da îndărăt în fața protestelor decît de a le sfida. Așa că ducele sosi. Regele îl primi posac, ca de obicei, doamna Delfină — politicoasă — Monsieur și cei doi fii ai săi, în mod amical, iar ducesa de Berry — care-și aduse aminte de Palermo pe care nu-l mai revăzuse de cînd se măritase —

---

[1] *Charrier de Sainneville*, locotenent general al poliției din orașul Lyon. „Era un om activ, inteligent, care timp de douăzeci de ani a adus mari și importante servicii în administrarea orașului, în niște epoci deosebit de dificile. Din păcate, era nemaipomenit de vanitos și-și dădea o importanță ce întrecea orice măsură." *(Memoriile* cancelarului Pasquier, t. IV, p. 173.) (N.ed.fr.).

cu bucurie și cu afecțiune (numindu-l „dragă unchiule" în fiece clipă), ceea ce-l făcu pe duce să bombăne în sinea lui.

Ea plînse mult în urma acelei vizite, dar după aceea și-a schimbat felul de a se purta cu ducele de Orléans căruia i-a spus de atunci încolo „monseniore". În schimb, ducesei de Orléans a continuat să-i spună „mătușă". Purtarea exemplară a ducelui a făcut să se prăbușească toate zvonurile care nu găseau nicăieri mai mult ecou decît la mama sa. Anturajul său îi era ostil în mod fățiș fiului ei, iar ea era mult prea slabă ca să se opună, ori mult prea proastă ca să bage de seamă.

După ce m-am reîntors din Anglia, am început să-l vizitez destul de des și, pentru că am încercat să-l distrag de la mîhnirea pe care i-o pricinuia boala cîinelui épagneul al domnului de Follemont, vorbindu-i despre nepoții săi pe care tocmai îi vizitasem de curînd, la Twickenham, grupul ultraregalist m-a declarat „orléanistă" și a răspîndit acest zvon care m-a neliniștit, nu pentru mine, ci pentru tatăl meu, fiindcă un ambasador trebuia să fie imparțial și să nu țină cu nimeni. Dar pînă la urmă, această învinuire căzu de la sine, ca atîtea altele. Dealtfel, n-avea nici o bază, fiindcă dacă ducele de Orléans ar fi vrut să pună la cale vreo intrigă în epoca în care se afla în Anglia, l-ar fi găsit pe tata foarte puțin dispus să-i arate, fie și cea mai mică indulgență. În timpul puținelor zile pe care ducele le petrecu la Paris, veni să mă vadă de două ori. Oricît de onorată m-am simțit pentru acele vizite, m-am temut ca ele să nu reînnoiască toate clevetelile de peste iarnă, dar nu s-a mai întîmplat nimic.

Răutatea celor din jur, ațîțată la maximum de norocul fratelui meu, care urma să se însoare cu o moștenitoare atît de frumoasă și mai ales atît de bogată, curtată de mulți dintre ei, și-a revărsat din nou veninul asupra noastră. Socotind probabil că situația tatălui meu avusese o mare influență asupra acestei căsătorii, începură

a lansa zvonul că de fapt, ea se datora unei adevărate orgii, unde biata mama se îmbătase criță, împreună cu prințul regent, că acesta îngăduindu-și unele libertăți față de ea, mama i-ar fi răspuns printr-o palmă ; că toate celelalte doamne se ridicaseră, indignate, de la masă, că prințul se plînsese regelui, că de atunci părinții mei nu mai cutezaseră să iasă din casă și că în curînd urmau să fie înlocuiți de altcineva, la Londra.

Această „încîntătoare istorioară", inventată și colportată în întreg Parisul, ajunse pînă la Londra. Cîteva gazete engleze făcură aluzie la ea și intriga de la Paris, se reînnoi, de data asta, la Londra. Toți „bunii" mei prieteni, veniră rînd pe rînd, să mă întrebe dacă povestea era adevărată și în ce măsură, pe ce canava fusese brodată și așa mai departe ; dar cînd le răspundeam, conform adevărului, că între mama și prinț nu existaseră niciodată decît sentimente de stimă, de respect și de politețe, care nu putuseră da loc la acea stranie poveste, vedeam pe fețele lor un mic surîs de neîncredere, care mă înfuria cumplit. Cred că n-am simțit niciodată o indignare mai crîncenă decît cu acest prilej. Mama era un adevărat model nu numai de virtuți dar și de bună-creștere. A inventa o asemenea absurditate pe seama unei femei de șaizeci de ani pentru a te răzbuna pe norocul pe care-l avusese fiul ei, mi s-a părut un lucru de o lașitate despre care nici astăzi nu pot vorbi cu sînge-rece.

Prințul regent dădu dovadă de multă bunătate și înțelegere. Întîlnindu-l pe tata în parc, îl ținu lîngă sine tot timpul cît durǎ plimbarea, se opri îndelung, în mijlocul unui grup de seniori englezi, și ei tot călare pe cai, și nu plecă decît după ce strînse în modul cel mai amical mîna ambasadorului. Tata își explică destul de tîrziu aceste favoruri pe care prințul nu le mai făcuse nimănui, după ce auzi și el zvonurile răspîndite la Paris și care începuseră a circula pe ascuns, la Londra. Dezgustul pe care l-am simțit față de parizienii mei, mi-a insuflat

dorința să plec cît mai repede din acel oraș în care bîrfa stătea la loc de cinste. Căsătoria fratelui meu amînîndu-se pentru toamnă, m-am hotărît să plec la Londra și să nu mă reîntorc decît în ziua nunții sale.

În timp ce toată această istorie odioasă se urzea și se propaga, familia de Orléans se instală, cu mic cu mare, la Palatul Regal. Ajunsese la Paris, seara tîrziu ; m-am dus să-i văd a doua zi dimineață, dar ei erau la rege să-l salute. I-am așteptat, și nu mi-a fost deloc greu să-mi dau seama cît de penibilă fusese acea vizită.

Ducesa de Orléans era tristă, soțul ei, preocupat și serios ; Mademoiselle, intrînd în sufragerie, se simți rău. Îi fusese foarte rău în timpul traversării canalului și încă nu-și venise pe deplin în fire. Ne-am înghesuit în jurul ei ; după ce se simți ceva mai bine, îmi spuse, strîngîndu-mi mîna :

— Îți mulțumesc, draga mea, nu-i nimic, acum mi-e mai bine ; dar mă simt încă slăbită.

Îngrijorarea de pe fețele celor din jur se risipi cînd văzură intrînd un valet încărcat cu o tavă plină de gogoși fierbinți.

— Ah ! Faimoasele gogoși de la Palatul Regal ! strigară toți într-un glas. Și dragostea față de pămîntul natal, bucuria de a se revedea în patrie, șterseră impresia pe care le-o făcuse primirea de la Tuileries.

Am petrecut o parte din timpul cît am stat la Paris alături de acele prințese amabile, care mă primeau cu multă bucurie și bunătate și care-mi împărtășeau indignarea în legătură cu povestea debitată pe seama mamei. De fapt, ele cunoșteau mai bine ca oricare, din proprie experiență, fecunditatea invențiilor calomnioase.

Tot pe atunci, începu a se răspîndi zvonul căsătoriei secrete dintre Mademoiselle și Raoul de Montmorency, căruia ea ar fi putut să-i fie foarte bine mamă, atît era de mare diferența de vîrstă dintre ei. Cînd tînărul se însură cu doamna Thibaut de Montmorency, intriganții tre-

buiră să renunțe la această poveste. Nu știu dacă nu l-au înlocuit pe Raoul cu domnul Athalin, așa cum am auzit vorbindu-se mai tîrziu. Cea de a doua versiune n-a fost nici ea mai adevărată decît prima. Adevărul e că amîndouă au fost la fel de absurde și de calomnioase.

Capitolul XI

Tom Pelham. — Inaugurarea podului Waterloo. — Dineu la Claremont. — Firea posacă a prințesei Charlotte. — Politețea sa. — Un nou capriciu. — Discuția cu ea. — Moartea acestei prințese. — Mîhnirea tuturor celor din jur. — Adevărata fire a prințesei Charlotte. — Gusturile și obiceiurile sale. — Sinucidere la naștere.

Oricîtă spaimă aș fi avut eu de mare, oboseala călătoriei mi-a fost din belșug răsplătită de bucuria pe care le-a pricinuit-o părinților mei, reîntoarcerea mea la Londra. Am simțit o mare mîngîiere să-mi pot alina, alături de ei, toate micile necazuri și sîcîieli ale unei lumi atît de mercantile ca a noastră. Căci în Franța nu există persoană care să nu-și dea seama cît de plăcut e pentru un fiu, un frate sau un prieten să se însoare cu o moștenitoare bogată și cîte invidii și gelozii iscă o astfel de căsătorie. Am observat, cînd acest lucru m-a privit și pe mine, că nici o altă împrejurare nu provoacă mai multă dușmănie în societate. Căci toată lumea aleargă cu limba scoasă după avere. Pentru a pune mîna pe bani, orice mijloc e bun ; iar cel care vede că a fost ales un altul în locul lui, regretă amarnic. Îmi amintesc, în legătură cu acest lucru, de planurile unuia dintre prietenii mei din copilărie, tînărul Pelham. Era fiul cel mai mic, împlinise șaisprezece ani și se reîntorcea în casa părintească penultima oară, înainte de a părăsi colegiul. A doua zi

după sosirea sa, tatăl său, lordul Yarborough, un omuleț sfrijit, cel mai rece, mai serios și mai plin de el pe care l-am cunoscut vreodată, l-a poftit pe băiat în cabinetul său și i-a spus :

— Tom, a sosit momentul să-ți alegi o profesie ; indiferent ce ți-ai alege, eu te voi susține din toată inima. Nu vreau să te influențez nici într-un fel. Dar dacă vrei să te faci preot, te avertizez că am la dispoziție unele beneficii care te vor face să trăiești, chiar de la început, pe picior mare. Ți-o repet, îți las deplină libertate. Te previn însă că atunci cînd te vei hotărî, nu voi mai admite nici o schimbare. Așa că gînește-te bine. Nu-mi da răspunsul acum. Am să te întreb cînd te vei reîntoarce la Colegiu. Atunci să fii pregătit să-mi spui ce-ai ales !

— Da, domnule !

La sfîrșitul vacanței, în care Tom se distrase de minune, și în timpul căreia tatăl său nu-i adresase nici măcar un cuvînt, îl pofti în cabinetul său, spre spaima întregii familii și îl întrebă din nou :

— Ei bine, Tom, te-ai gîndit în chip matur, la viitorul tău ?

— Da domnule !

— Și te-ai hotărît ?

— Da, domnule !

— Gîndește-te că nu voi admite nici un capriciu și că va trebui să urmezi cu rigurozitate profesia pe care ți-ai ales-o !

— Știu, domnule.

— Bun ! Atunci vorbește !

— Ei bine, domnule, aș vrea să mă însor cu o moștenitoare bogată !

Oricît de flegmatic ar fi fost lordul Yarborough, nu putu rezista unui astfel de răspuns dat pe un ton atît de imperturbabil. Așa că izbucni în rîs. Pînă la urmă, prietenul meu Tom nu se însură cu o moștenitoare ; intră

în marină și se prăpădi de tînăr, de friguri galbene, în Antile. Era un băiat frumos și de treabă. Dar v-am istorisit o întîmplare din alt secol ; să revenim la secolul al nouăsprezecelea.

În 18 iunie 1817, cu prilejul celei de a doua aniversări a bătăliei de la Waterloo, avu loc — cu mare pompă — inaugurarea podului căruia i se dădu numele de Waterloo. Prințul regent, împreună cu ducele de Wellington, urmat de toți ofițerii care luaseră parte la bătălie și de regimentele de gardă, trecură primii pe noul pod. Pentru personajele principale din localitate se ridicaseră chiar niște tribune speciale. Știind că se pregătea o tribună pentru corpul diplomatic, tata anunță că n-ar vrea să ia parte la ceremonia la care se hotărîse să nu asiste. Colegii săi din corpul diplomatic declarară că nu voiau să facă opinie separată în acea împrejurare și că ceremonia avînd un specific strict național, nu era neapărat necesar să fie invitați la ea și străini. Cabinetul englez fu de acord cu această propunere. Tatăl meu s-a simțit profund mișcat de deferența colegilor săi, cu atît mai mult cu cît cei de la Tuileries nu duceau lipsă de oameni care să-l fi învinuit că dăduse frîu liber sentimentelor sale franceze. Cel care a refuzat primul tribuna ce-i fusese pregătită, a fost prințul Paul de Esterhazy. Cum n-a întîmpinat nici o dificultate, a venit să-l anunțe pe tata de hotărîrea corpului diplomatic și de consimțămîntul cabinetului englez.

Tot în 1817 trebuie să plasez și relațiile mele cu prințesa Charlotte de Galles. Sub pretext că locuința ei nu era încă aranjată, se dispensase de obligația de a veni la Londra și deși acela a fost un moment care a strîns laolaltă toată lumea bună, ea a rămas sub umbrarul răcoros de la Claremont, despre care spunea că era mult mai sănătos în starea în care se afla, căci era însărcinată în mai multe luni. Am fost poftită și eu împreună cu părinții mei, să luăm masa la ea. Curiozitatea pe care

mi-o inspiră această tînără suverană a unei țări atît de mari îmi era ațîțată și de faptul că pierdusem întotdeauna ocazia de a o vedea. Am fost primiți la Claremont de către lady Glenlyon, doamna de companie, și de către un baron german, aghiotantul prințului, singurul comesean la castel. Un grup de musafiri ne precedaseră, altul urma să vină după noi. Prințul Leopold își făcu apariția o clipă, apoi se retrase. După ce am așteptat vreme îndelungată, am auzit în odaia de alături un pas greoi și care răsuna atît de puternic încît nu putea fi comparat decît cu cel al unui tambur major. Cineva de lîngă mine zise : „Iat-o pe prințesă !“

Într-adevăr, am văzut-o intrînd, la brațul soțului ei. Era plină de podoabe și arăta bine. Dar evident, avea pretenția să semene cu marea ei înaintașă, Elisabeta, motiv pentru care și călca atît de apăsat și de greoi, făcînd în mod deliberat acel zgomot de tambur major. Tot ca și strămoașa ei, își purta capul sus, cu multă trufie. În timp ce ea intră în salon pe o ușă, pe o altă ușă, un *maître-d'hôtel* anunță că masa era servită. Prințesa străbătu salonul, fără să spună o vorbă nimănui. Sosită în sufragerie, pofti alături de ea doi ambasadori ; prințul se așeză vizavi, între două ambasadoare. După ce am încercat în zadar s-o văd aplecîndu-mă cînd în dreapta, cînd în stînga, după cîte un platou, prințesa se hotărî și porunci să se ia vasul ce împodobea mijlocul mesei. Norii care i se adunaseră pe frunte, i se mai risipiseră puțin. Surîse grațios soțului ei, dar n-a mai fost tot atît de amabilă și cu ceilalți. Vecinii ei abia îi smulgeau vorba cu cleștele, așa că am avut destulă vreme s-o examinez în liniște în tot timpul acelei mese penibile. Nu vă pot vorbi despre talia ei, pentru că, fiind însărcinată, îmi era greu să-mi dau seama cum putea arăta. Se vedea doar că era înaltă și solid construită. Părul îi era de un blond aproape cînepiu, ochii de un albastru ca de porțelan, fără sprîncene, fără gene, tenul de o albeață uniformă, fără nici o altă

pată de culoare. Sînt sigură că veţi striga : „Ce figură fadă ! Era deci o persoană cît se poate de insipidă !" Cîtuşi de puţin. Rar mi-a fost dat să întîlnesc o fizionomie mai însufleţită. Privirea îi era plină de expresie. Gura, roşie ca cireaşa şi împodobită cu nişte dinţi ca perlele, avea modulările cele mai plăcute şi mai variate pe care le-am văzut vreodată şi extrema sa tinereţe, compensînd lipsa coloritului din obraji, îi dădea un aer de o prospeţime remarcabilă.

Masa odată isprăvită, ea le făcu femeilor un mic semn şi trecu în salon, unde o urmarăm toate. Prinţesa se aşeză într-un colţ cu una dintre prietenele sale din copilărie, proaspăt măritată şi însărcinată şi ea, al cărei nume l-am uitat. Şuşoteala lor dură pînă la venirea prinţului care rămăsese la masă, cu bărbaţii. El a apropiat cîteva fotolii pentru ambasadoare, vrînd să dea discuţiei un caracter general, dar n-a izbutit. În sfîrşit, contesa de Liéven, plictisită de acea lipsă de atenţie, s-a dus să se aşeze, fără să fie poftită, pe aceeaşi sofa pe care şedea prinţesa şi începu, cu voce joasă, o discuţie care, aparent, se părea că-i stîrnise interesul, căci păru foarte absorbită. Toate eforturile pe care le făcu prinţul pentru a-şi determina soţia să se poarte mai politicos şi cu ceilalţi invitaţi, fură zadarnice. Fiecare stătea ca pe ghimpi şi abia aştepta să plece. În sfîrşit, ni se anunţară trăsurile şi plecarăm salutate la fel de rece la despărţire cum fuseserăm şi la sosire. În ce mă priveşte, cînd mama m-a prezentat, prinţesa n-a catadicsit să-mi facă nici măcar un semn din cap. Urcîndu-mă în trăsură, am spus :

— Am vrut s-o văd, am văzut-o ! Numai că am văzut-o cam mult, căci sînt sătulă pînă în gît de mofturile ei !

Mama m-a asigurat că prinţesa era, de obicei, politicoasă. I-am răspuns că felul cum se agitase prinţul, nu prea confirma acest lucru. Probabil că după ce am plecat noi, i-o fi reproşat faptul că fusese atît de posacă, fiindcă la cîteva zile după această vizită, tocmai cînd meditam cu regret la vizita de mulţumire pe care trebuia să i-o facem pentru că ne primise „atît de bine", iată că am primt o nouă invitaţie. De data asta, prinţesa se pierdu în graţii şi politeţuri faţă de toţi musafirii ; totuşi preferinţa şi-o manifestă faţă de noi. Ne opri pînă la miezul nopţii, discutînd familiar despre toate şi despre toţi, despre Franţa şi despre Anglia, despre primirea familiei de Orléans la Paris, despre legăturile lor cu Tuileries, despre legăturile sale cu Windsor, despre capriciile reginei bătrîne, despre acea etichetă care-i eră insuportabilă, despre plictiseala care o aştepta cînd avea să fie obligată să se mute la reşedinţa ei din Londra unde oricum trebuia să rămînă cîteva luni. Mama îi spuse că ar fi mult mai liniştită şi ar sta mult mai comod la hotelul unde locuise după ce se măritase.

— E adevărat, răspunse ea ; dar cînd eşti atît de deplin fericită ca mine, te temi de orice schimbare, fie ea şi în bine !

Sărmana prinţesă ! Conta prea mult pe această fericire ! Ne spuse, în aceeaşi seară, că era sigură că va avea un băiat, fiindcă avusese întotdeauna tot ce-şi dorise. Apoi începu să vorbească despre Claremont şi despre grădinile sale. Le cunoşteam demult. Domnul de Boigne fusese cît pe ce să cumpere acea proprietate. Prinţesa Charlotte ne asigură că se schimbaseră foarte mult în decurs de doisprezece ani şi ne rugă să poftim într-o dimineaţă să ni le arate pe îndelete. Hotărîrăm să venim în prima zi cînd va fi frumos şi cînd tata îşi va putea îngădui să se rupă de la treburile sale. Prinţesa nu mai ieşea din casă, decît ca să facă unele plimbări prin parc, şi între ora două şi patru era întotdeauna încîntată să ne vadă. Ne-am despărţit, după o strîngere de mînă atît de energică încît am crezut că-mi smulge braţul, însoţită de cele mai calde cuvinte de simpatie exprimate cu un

glas care cu siguranță că ar fi fost dulce și plăcut dacă *Memoriile* din secolul al XVI-lea nu ne-ar fi informat că regina Elisabeta vorbea scurt și tăios. Nu neg că prințesa nu mi s-a părut mult mai amabilă, ba chiar și mai frumoasă decît penultima oară. Prințul Leopold răsuflă ușurat, părînd să se bucure că soția îi făcuse pe plac.

În dimineața fixată ca să vizităm parcul din Claremont, ploua cu găleata, așa că trebui să mai amînăm vizita cîteva zile. Dar cînd am ajuns, prințesa Charlotte era complet schimbată. Ne primi mai rece ca niciodată, se scuză că starea ei nu-i îngăduia să facă decît cîțiva pași, apoi îl chemă pe aghiotantul neamț, rugîndu-l să ne arate parcul prin care i-ar fi făcut atîta plăcere să ne însoțească, manifestîndu-și totodată dorința de a scăpa cît mai repede de noi. Cînd am ajuns în celălalt capăt al parcului, am văzut-o de departe, la brațul soțului ei și fofilîndu-se ca un ogar. După ce făcu un mare înconjur, se îndreptă către noi. Această nepolitețe, aproape grosolană, ne indispuse atît de tare încît eram hotărîți să-i plătim cu aceeași monedă și să fim și noi tot atît de reci și de indiferenți ca și ea. Dar vîntul începuse a bate altfel. Leopold — ne spuse ea, o silise să iasă din casă, plimbarea îi făcuse bine și o adusese în situația de a se bucura de prezența „prietenilor săi". Fu nemaipomenit de drăguță și de politicoasă cu noi. Se atașă în mod cu totul deosebit de mine care mergeam mai ușor ca mama ; mă luă de braț și mă tîrî după sine, călcînd cu niște pași mari și apăsați, făcîndu-mi o serie de confidențe despre cît era de fericită în căsnicie și despre profunda recunoștință pe care o datora prințului Leopold de a fi consimțit să se însoare cu moștenitoarea unui regat. Zugrăvi, cu multă veselie, antren și spirit, situația lui de „soț al reginei", dar adăugă înflăcărîndu-se :

— Leopold al meu nu va fi expus la această umilință, sau să nu-mi mai spuneți mie Charlotte ! și izbi violent, cu piciorul, în pămînt, (picior care era destul de

gros, fie vorba între noi). Dacă se vor opune, mai curînd voi renunța la tron, îmi voi căuta o colibă unde să trăiesc după legile firii, călăuzită de soțul meu. Nu vreau și nu pot să domnesc în Anglia decît cu condiția să domnim împreună. El va fi regele, regele recunoscut, regele care nu se va supune capriciilor mele. Căci, vezi, doamnă de Boigne, știu că am multe cusururi, dealtfel ai văzut și dumneata... Odinioară am avut și mai multe... Surîzi... Ți se pare cu neputință, nu-i așa ? Dar, spre fericirea mea, Leopold și-a asumat sarcina de a face din mine o fată de treabă *(a good girl)*, înțeleaptă și rezonabilă, spuse ea cu un surîs încîntător. Ei da, el va fi regele sau eu nu voi mai fi niciodată regină. Te rog să-ți aduci aminte de ce-ți spun acum și vei vedea dacă Charlotte știe să-și țină cuvîntul !

Își spunea cu plăcere, Charlotte, ori de cîte ori vorbea despre ea și rostea acest nume cu un fel de emfază ca și cum ar fi atins celebritatea care-i era sortită. Vai ! Sărmana prințesă ! Visele sale de dragoste și de glorie au fost de scurtă durată ! În acea discuție, care s-a încheiat sub colonada castelului unde ajunsesem înaintea celorlalți, a rostit fraza despre fericirea deplină de la Claremont, rugîndu-mă să vin cît mai des s-o văd. N-am mai văzut-o niciodată. Aici s-au încheiat relațiile mele cu spirituala și capricioasa moștenitoare a trei regate.

Apucasem să plec din Anglia, cînd, numai după cîteva săptămîni, moartea a răpit într-un singur ceas două generații de suverani : pe tînăra mamă, care urma să devină regină, și pe fiul ei, pe care-l adusese pe lume. Amîndoi au pierit, datorită capriciilor prințesei Charlotte. Prințul Leopold reușise s-o împace cu tatăl său, prințul regent, dar toată influența lui eșuase în fața animozității pe care soția sa o simțea față de bunica și de mătușile lui. De teamă ca nu cumva acestea să vină și să asiste la nașterea ei, își ascunse durerile cît mai mult timp cu putință. Totuși nașterea a fost atît de grea încît ar fi fost

bine ca toate acele persoane să fi fost de față. Regina bătrînă, înșelată de calculele intenționat greșite ale prințesei, se afla la Bath, regentul, la marchiza de Hertford, la o sută de mile de Londra. Prințesa nu-l avea lîngă ea decît pe soțul ei, pe care mamoșul Crofft îl convinsese că n-avea de ce se teme după un travaliu ce ținea de peste șaizeci de ore. Medicii de la Facultate, strînși în odăile vecine, cerură să intre la prințesă. Dar ea refuză categoric să-i primească și lipsa de experiență a prințului, înșelat de Croft, îl împiedică să insiste. În sfîrșit, prințesa Charlotte aduse pe lume un copil foarte bine alcătuit, dar, pur și simplu, mort de oboseală ; mama era și ea la fel de epuizată. O așezară în pat. Croft îi spuse prințului că soția lui va avea nevoie de odihnă. Apoi porunci ca toată lumea să iasă din odaie. La o oră după naștere, femeia care o păzea o auzi pe prințesă abia șoptind :

— Chemați-l pe soțul meu ! și-și dădu duhul.

Prințul, culcat pe o sofa în odaia vecină, nu mai apucă să primească ultimul ei suspin. Dezolarea lui fu cumplită : pierduse totul. Nu știu dacă, pe viitor, firea prințesei Charlotte l-ar fi făcut fericit. Dar tînăra Charlotte era încă la început și deci sub influența unei pasiuni extrem de violente față de bărbatul ei, făcînd o mare risipă de drăgălășenii cu un farmec pe care firea ei cam brutală le făcea cu atît mai prețioase. El o îmblînzise, dacă mi-e îngăduit să mă slujesc de această expresie. Și grija cu care izbutise să supună acea fire sălbatică, molesită de dragoste, trebuia — atîta vreme cît era încununată de succes — să fi fost foarte ațîțătoare. Îl vedeai totuși luîndu-și întotdeauna unele precauții, pentru a n-o speria și a-i aduce aminte că tînărul tigru avea și gheare. Oare prințesa va fi invocat tot timpul acea lege a dreptului natural care o obligă pe femeie să se supună soțului ei ? Vă rog să-mi îngăduiți să mă îndoiesc. Dar în clipa în care mi-a mărturisit acest lucru, ea era convinsă și poate că la fel de convins era și prințul. Probabil că după ce-a

pierdut-o, n-a mai păstrat în memorie decît calitățile soției sale. E sigur că atunci cînd ținea să-i placă soțului ei, era pur și simplu seducătoare. Cu toate capriciile sale, nici nu vă puteți închipui de cîtă popularitate se bucura în Anglia. Încă din copilărie, englezii se obișnuiseră să vadă în ea pe moștenitoarea tronului. Iar ea avea un instinct înnăscut, știind cu precizie ce anume place poporului ale cărui prejudecăți erau adînc săpate în inima ei. Străduindu-se să-i facă opoziție tatălui ei, luase obiceiul să fie extrem de econoamă în cheltuielile pe care le făcea. Cînd se ducea prin prăvăliile din Londra și cînd negustorii încercau s-o ispitească cu vreo noutate mai costisitoare, ea le răspundea :

— Nu-mi arătați asemenea lucuri, sînt prea scumpe pentru mine !

O sută de gazete îi repetau cuvintele și o lăudau cu atît mai mult cu cît de fapt această laudă însemna o critică la adresa regentului.

Viața la Claremont era extrem de simplă, prințesa străduindu-se să dea ea însăși pildă de multă simplitate. Nimic nu era mai puțin pretențios ca mobilierul ei. Nu exista în întreaga locuință nici o altă oglindă decît cea din odaia sa, precum și o mică oglindă ovală de două picioare pe trei, pusă pieziș în salonul cel mare. Mobilele mai pretențioase erau doar de decor. Parcă văd și acum patul cel mare, cu patru coloane, al prințesei. Perdelele atîrnau în dreapta, fără draperii, fără franjuri, fără ornamente. Erau de pînză, cu desene reprezentînd niște crengi cu flori și dublate cu percal roz. Nimic șocant în acea odaie unde mobilele mai curînd utile decît elegante, dovedeau obiceiurile conjugale ale țării. Această simplitate extremă în locuința unei femei tinere și fermecătoare, contrasta enorm cu opulența, cu luxul aproape exagerat de care era înconjurat regentul, la Carlton House și la Brighton. Moartea ei a îndurerat profund Anglia și, cînd m-am înapoiat la Londra, în luna decembrie, toată populația, pînă

și surugiul, ba chiar pînă și măturătorii de stradă, purtau doliu care a ținut șase luni de zile. Doctorul Crofft devenind ținta disprețului public a sfîrșit prin a-și pierde judecata, înnebunind.

Capitolul XII

Regele Prusiei vrea să se însoare cu Georgine Dillon. — Eșuarea acestui proiect. — Lipsa de bunăvoință a lui Ludovic al XVIII-lea față de familia de Orléns, pe care dealtfel o manifestă cu orice prilej. — Iritația ducelui. — Contele de La Ferronnays. — Atașamentul său față de ducele de Berry. — Doamna de Montsoreau și garnitura de scutece. — Scenă între ducele de Berry și domnul de La Ferronnays. — Iritarea familiei regale. — Doamna de Gontaut e numită guvernantă. — Sfaturile prințului de Castelcicala. — Doamna de Noailles.

Fratele meu mă chemă repede înapoi crezînd că va putea grăbi nunta. Eu eram de cu totul altă părere dar, mă rog, ca să-i fac hatîrul, am venit și bineînțeles că m-am căit imediat. Am ajuns la Paris către mijlocul lui septembrie, adică exact în perioada în care orașul e mai pustiu ca niciodată fiindcă este epoca în care persoanele care nu-l părăsesc toată vara, pleacă în masă, iar cele care stau la țară, se feresc ca de foc să pună piciorul în Paris. Șederea mea părea deci cu atît mai ciudată. Dealtfel, am băgat repede de seamă că venirea mea făcuse să bată și mai tare la ochi lungirea acelei nunți. Căci oricît de pustiu ar fi fost orașul, am mai găsit totuși destui „prieteni buni" care să-mi tot repete :

— Bagă de seamă ! Fata e capricioasă ! A vrut să se mărite de mai multe ori, dar pînă la urmă s-a răzgîndit. A fost gata să-l ia pe domnul de Montesquiou, cumpărase pînă și coșul de nuntă în care se pun darurile, dar s-a răzgîndit...

Dădeam tuturor același răspuns banal că dacă fata se răzgîndea și nu mai voia să se mărite cu fratele meu, era mai bine s-o facă acum decît mai tîrziu. Dar toate acele vorbe „binevoitoare" ale unor oameni cărora îmi era cu neputință să le explic întîrzierea nunții, tot repetîndu-se din cincisprezece în cincisprezece zile, mă deranjară atît pe mine cît și pe tînăra ce urma să-mi devină cumnată ; așa că m-am hotărît să trăiesc ca o călugăriță. Chiar cînd lumea începu a sosi în capitală, pentru a petrece iarna, ușa mea continuă să rămînă închisă, iar eu să nu mă duc nicăieri.

Familia mea preocupa de asemenea publicul și printr-un alt zvon de căsătorie care nu-mi era cîtuși de puțin plăcut. Regele Prusiei [1] se îndrăgostise nebunește de verișoara mea Georgine Dillon, fiica lui Edouard Dillon, o tînără cu o fire și cu o figură, amîndouă încîntătoare. Ținea morțiș s-o ia de nevastă. Doamna Dillon era în al nouălea cer. Unchiul meu se umfla și el în pene. Singură Georgine, deși nu sclipea de deșteptăciune, dar care era înzestrată cu mult bun-simț și cu tot tactul ce izvora din cea mai naivă, mai cinstită și mai generoasă inimă pe care am cunoscut-o vreodată, își dădu seama că situația ce i se oferea nu i se potrivea, așa că refuză cererea în căsătorie pe care regele Prusiei i-o făcu prin intermediul prințului Radziwill. Ea urma să devină ducesă de Brandenburg și să aibă o reședință splendidă atît pentru ea cît și pentru copiii ei. Numai că acea mînă regală care i se întindea era mîna stîngă, și nu dreaptă ; căci copiii regelui făcuți cu ea, nu erau socotiți copii legitimi. Situația ei în mijlocul familiei regale, n-ar fi fost deloc plă-

[1] *Frederic-Wilhelm al III-lea* (1770—1840), rege al Prusiei în 1797. Fusese căsătorit cu Louise de Meklemburg-Strelitz, moartă în 1810. Avea șapte copii printre care pe Wilhelm I și pe Charlotte-Alexandra-Feodorovna, care s-a măritat cu țarul Nicolae I al Rusiei. Wilhelm al III-lea s-a căsătorit morganatic, în 1824, cu fata contelui de Harrach născută în 1800 și moartă în 1873

cută iar ea era mult prea neştiutoare pentru a se pricepe să se descurce. Regele Prusiei obţinu totuşi de la ai săi îngăduinţa de a o invita, împreună cu părinţii ei, la Berlin, pentru a petrece în acel oraş, opt zile. Fură poftiţi de două ori la masă şi prinţii cei mici îi copleşiră cu atenţiile şi cu drăgălăşeniile lor. Căsătoria părea iminentă. După opt zile se reîntoarseră la Dresda unde unchiul meu era ministrul Franţei. Cînd totul fu pus la punct, regele Prusiei ceru ca viitoarea ducesă de Brandenburg să devină luterană. Georgine refuză. Regele insistă să urmeze ceremonialul măcar de formă. Dar ea nu fu de acord nici aşa. Mama ei, mult prea evlavioasă nu cutează să insiste, iar tatăl ei nu se mai amestecă.

Discuţiile durară vreme îndelungată ; între timp, pasiunea pe care regele o făcuse pentru Georgine, începu a scădea. I se demonstră inconvenientul de a se însura cu o străină, cu o franţuzoaică, deci cu o catolică. Şi după ce răscoli toată Europa cu zarva pe care o iscă, acest proiect de căsătorie, căzu de la sine, fără scandal şi fără nici o supărare. Fata nu regretă o secundă acea falsă mărire. Mama sa, care o adora, se consolă văzînd-o mulţumită. Unchiul meu ceru să părăsească Dresda ca să nu mai fie obligat să dea mereu ochii cu regele Prusiei. Faptul ar fi fost cît se poate de jenant, după toate cele întîmplate. Regele Prusiei avea obiceiul să vină în fiece an la Karlsbad şi o nouă întîlnire ar fi putut reaprinde în sufletul lui, pasiunea pentru tînăra Georgine. Unchiul meu ceru şi obţinu să fie schimbat de la Dresda la Florenţa. Noua reşedinţă îi plăcu grozav ; se potrivea cu vîrsta şi cu gusturile sale şi era cum nu se poate mai propice pentru a desăvîrşi educaţia fiicei sale ; căci tînăra pe care pusese ochii regele Prusiei n-avea nici măcar şaptesprezece ani.

La Curte, am găsit familia de Orléans foarte iritată de situaţia sa. Regele nu pierdea nici o ocazie de a fi nepoliticos cu ei. Făcea o diferenţă netă între felul cum îi

trata pe ducesa de Orléans, pe soţul şi pe cumnata acesteia ; primei, i se adresa cu titlul de alteţă regală pe care-l purta ducesa, iar celorlalţi doi, pe care nu-i putea suferi, nu le spunea nici într-un fel. Atîta vreme cît durase emigraţia, îl apărase pe ducele de Orléans de ura partidului regalist ; după ce se reîntorsese în Franţa, el însuşi se pretase la toate exagerările, iar după cele petrecute la Lille, în 1815, îl urmărea pe duce cu o animozitate făţişă. Familia de Orléans fusese, rînd pe rînd, exclusă din tribuna regală în timpul slujbei care avea loc la castel, din loja de spectacol în zilele de reprezentaţii teatrale, în sfîrşit din toate locurile princiare, în aşa fel încît la o ceremonie publică de la Notre-Dame, Ludovic al XVIII-lea porunci să se ia pernele pe care îngenuncheau ducele de Orléans şi Mademoiselle şi să le aşeze dincolo de covorul pe care n-aveau dreptul să le pună.

Trebuie să fii prinţ ca să-ţi poţi da seama cît de mult jignesc toate asemenea meschinării. Ducele de Orléans îmi povesti el însuşi ce i se întîmplase cu prilejul naşterii primului copil al ducelui de Berry care nu trăi decît cîteva ceasuri. Se redactă actul de naştere care fu adus apoi, de cancelar, în cabinetul regelui unde se afla toată familia regală şi o parte dintre curteni. Cancelarul îi întinse regelui pana, pentru a semna, apoi lui Monsieur, soţiei acestuia, ducilor de Angoulême şi de Berry. Cînd veni rîndul ducelui de Orléans, regele strigă cît îl ţinu gura, cu vocea lui dogită, ori de cîte ori voia să fie nepoliticos :

— Ceremonial fără cancelar, vă rog !

Domnul de Brézé, marele maestru al ceremoniilor, care era de faţă, se apropie şi el de masă :

— Şi fără domnul de Brézé ! strigă regele.

Imediat îşi făcu apariţia un alt maestru de ceremonii.

— Nu, nu ! să vină doar un simplu aghiotant al maestrului de ceremonii !

Ducele de Orléans rămăsese în faţa mesei, cu pana în faţă, necutezînd s-o ia, aşteptînd sfîrşitul acelui epi-

sod neplăcut. Din păcate, nu era de faţă nici un aghiotant al maestrului de ceremonii. A trebuit ca cineva să se ducă să-l caute prin saloanele învecinate. Căutatul a durat cam mult. Toţi ceilalţi prinţi erau ei înşişi foarte stînjeniţi. În sfîrşit, aghiotantul sosi şi semnătura care fuse întreruptă cu atîta lipsă de bun-simţ, fu aşternută pe hîrtie nu fără a-l fi supărat foarte tare pe ducele de Orléans. Surîzînd, el îi spuse ducelui de Berry :

— Monseniore, nădăjduiesc că veţi avea bunătatea de a nu mă mai expune şi a doua oară la un lucru atît de neplăcut !

— Pe legea mea, vere, te înţeleg atît de bine încît şi eu aş proceda exact ca dumneata !

După care schimbară amîndoi o cordială strîngere de mînă. Ducele de Orléans îşi spuse că dacă asta era eticheta şi că dacă regele ţinea să fie executată cu rigoare, trebuia să fie precaut şi să-şi ia unele măsuri dinainte. Nu-l interesa ca pernele sale să stea neapărat pe covor, ori ca pana să-i fie înmînată de maestrul de ceremonii sau de aghiotantul său, dar ceea ce-l durea cel mai rău era faptul că vedea clar că toate aceste lucruri erau făcute special ca să-l umilească în ochii publicului. Din pricina acestor tracasări şi malițiozităţi care se reînnoiau zilnic, familia de Orléans nu numai că se îndepărtă de familia regală, dar deveni chiar ostilă. Sînt însă convinsă că n-au conspirat împotriva ei ; cînd se înapoiau însă acasă, jigniţi de acele procedee care — repet — îi fac de două ori mai sensibili pe prinţi, şi cînd se vedeau copleşiţi de compătimirile şi de răbufnirile tuturor celor nemulţumiţi, sigur că nu-i respingeau cu aceeaşi vehemenţă cum ar fi făcut — să zicem — familia regală, ci dimpotrivă, îi primeau ca pe nişte rude, ori ca pe nişte prieteni. Pe de altă parte, cei din opoziţie se străduiau să-l atragă pe duce de partea lor şi să-l numească şef, propunere ce n-a fost refuzată chiar atît de categoric cum se credea. Sigur că acest rol îi plăcea. Oare să fi văzut

în el drumul către Coroană ? S-ar putea, dar cred că mai curînd, în perspectivă, adică pentru copiii săi şi numai pentru a împăca legitimitatea cu nevoile secolului.

Existenţa efemeră a micei prinţese de Berry prilejui o întîmplare neplăcută. Nu-mi mai aduc aminte dacă în aceste pagini alandala am pomenit pe undeva de numele domnului de La Ferronnays [1] ; tot ce se poate, fiindcă am fost foarte bună prietenă cu el, ani îndelungaţi. El îl însoţise întotdeauna pe ducele de Berry căruia îi era, în mod sincer şi tandru, devotat, aşa că nu-i era teamă să-i spună adevărul, uneori chiar cu mînie, dar întotdeauna cu o franchețe şi cu o sinceritate pe care prinţul, oricît ar fi fost el de uşuratic, era totuşi în stare să le aprecieze. Relaţiile dintre ei erau deci relaţii de mare prietenie. Domnul de La Ferronnays, după ce i-a reproşat ducelui de Berry prostiile pe care ar fi putut foarte bine să le evite, s-a străduit pe cît a putut să aline necazurile altora încercînd să le ascundă de ochii publicului. Nădăjduise în zadar că după însurătoare, prinţul de Berry va adopta un gen de viaţă mai ordonat ; departe de asta, el părea, dimpotrivă, să sporească scandalurile din pricina legăturilor pe care le avea cu diverse persoane de sex opus. Niciodată domnul de La Ferronnays nu s-a pretat la nici un fel de murdărie, nu l-a ajutat pe ducele de Berry să-şi satisfacă toanele trecătoare ; dar, de data asta, i-a trîntit în obraz toată nemulţumirea sa, faptul că veghease zi şi noapte la siguranţa sa, aşa încît relaţiile dintre ei deveniră foarte încordate. Domnul de La Ferronnays era primul gentilom al camerei prinţului şi maestru absolut al casei acestuia, unde comanda mai ener-

[1] *August-Pierre-Marie Ferron, conte de La Ferronnays* (1777—1842) ; emigrat în Elveţia, a făcut parte din armata ducelui de Condé, apoi s-a dus în Anglia împreună cu ducele de Berry de care era foarte ataşat şi pe care nu l-a părăsit nici o clipă pînă la incidentul relatat de doamna de Boigne. În timpul Restaurației, a fost făcut pair, pe urmă ministru în Danemarca şi în Rusia, apoi ambasador la Roma. În 1830 s-a retras din viaţa publică.

gic decît prințul. Soția sa era camerista ducesei de Berry ; locuiau într-un apartament magnific, la Elysée și păreau să se fi stabilit acolo pentru totdeauna. Cînd ducesa de Berry rămăsese însărcinată, domnul de La Ferronnays se ocupă de alegerea unei guvernante. Ducele de Berry interveni și obținu să fie numită doamna de Montsoreau, mama doamnei de La Ferronnays. Obiceiul era ca scutecele copiilor Franței, să fie date de rege ; noua guvernantă fu deci trimisă cu toată pompa, să ia în primire aceste scutece. Mica prințesă netrăind decît cîteva ceasuri, lista civilă ceru scutecele îndărăt. Doamna de Montsoreau făcu uz de drepturile sale de guvernantă care-i asigurau așa-numitul „profit al scutecelor". I se replică însă că nu avea drept la acest „profit" decît doar în cazul în care ar fi slujit o vreme ca guvernantă. Pînă la urmă, doamna de Montsoreau îi scrise direct ducelui de Berry (cred chiar că regele îi și vorbise despre acest lucru). Ducele se înfurie cumplit, trimise s-o cheme pe doamna cu pricina și o trată cu atîta brutalitate, încît aceasta se urcă în odaia sa, plîngînd. Îl căută pe ginerele ei și comise imprudența de a se plînge în așa fel, încît îl făcu pe domnul de La Ferronnays să se mînie. Furios, coborî în odaia prințului. Cum îl văzu, ducele de Berry, îi ieși înainte, strigînd :

— Nu vreau ca femeia asta să mai doarmă sub acoperișul meu !

— Uitați că femeia asta e soacra mea !

Nimeni nu auzi mai mult, căci ușa se închise imediat după ei. După trei minute, domnul de La Ferronnays ieși din apartamentul ducelui, intră într-al său, îi porunci soției sale să împacheteze lucrurile și părăsi imediat palatul Elysée unde nu mai puse piciorul niciodată. N-am putut afla ce s-a întîmplat în acel scurt *tête-à-tête*. Dar ruptura a fost definitivă, iar membrii familiei regale au nutrit toată viața lor o profundă animozitate față de domnul de La Ferronnays, în frunte cu ducele de Berry.

N-am putut afla niciodată, nici de la altul, nici de la celălalt ce anume discutaseră. Dacă domnul de La Ferronnays pierduse o situație excelentă, ducele de Berry pierduse un prieten sincer și devotat, ceea ce era într-adevăr de neînlocuit. Domnul de La Ferronnays dădu dovadă de o conduită perfectă, modestă și demnă totodată. N-avea nici un fel de avere și era împovărat de o familie numeroasă. Domnul de Richelieu, totodeauna gata să dea o mînă de ajutor unui om onorabil, se ocupă de el și obținu să fie numit ministru în Suedia. Cînd îl anunțară pe ducele de Berry, el se mulțumi să spună doar atît :

— Nu mă opun !

Ceilalți prinți fură foarte nemulțumiți de această numire mai ales că nici așa nu-l puteau înghiți pe domnul de Richelieu, cu atît mai mult cu cît, la scurtă vreme după asta, domnul de La Ferronnays fu numit ambasador la Petersburg. Bucuria numirii sale într-o astfel de funcție compensă într-o oarecare măsură, mîhnirea de a-și părăsi țara. Îl vom reîntîlni, mai tîrziu, ministru al afacerilor externe, dar tot timpul privit de sus și cu antipatie de Curtea de la Tuileries.

O nouă sarcină a ducesei de Berry, îl obligă pe duce să i-o aducă drept guvernantă a copiilor săi pe doamna de Gontaut. Această alegere nu numai că surprinse, dar și scandaliză pe toți cei care fuseseră martorii tinereții cam prea zvăpăiate a doamnei de Gontaut ; unii se grăbiră să adauge că avusese suficiente motive să fie atît de iubăreață. Educația Mademoisellei, făcută de ea, fusese perfectă și poate că ar fi fost la fel de bine pentru ducele de Bordeaux ca ea să-i fi fost singura educatoare. Doamna de Gontaut era de multă vreme prietenă intimă și cu Monsieur, și cu fiul său, și totuși n-a fost niciodată nici exaltată, nici lipsită de toleranță în părerile sale politice. Obiceiul de a trăi aproape exclusiv în societatea engleză, spiritul ei înțelept și luminat, o țineau

departe de prejudecățile emigrației. Marea favoare făcută de ducele de Berry se datora faptului că ea avea cu ducele unele relații, deloc nevinovate, care tulburau destul de serios tînărul menaj. Ducesa de Berry era cumplit de geloasă și deși bărbatul ei nu voia să renunțe pentru nimic în lume la obiceiurile sale, în fond era un om de treabă, care se străduia să-și facă nevasta fericită și să aibă liniște în casă. Deși o înlocuise pe soacra lui La Ferronnays cu doamna de Gontaut, se pricepea să păstreze de minune liniștea în casa lui. Prințul de Castelcicala potolise primele izbucniri de mînie ale ducesei de Berry. El ne povesti, cu gesticulația lui de italian expansiv și cu o mimică ce te făcea să mori de rîs, răspunsurile pe care i le dăduse ducesei la izbucnirile sale de furie; o asigurase că toți bărbații aveau amante, că nevestele lor știau acest lucru și erau perfect satisfăcute, că ea n-avea de ce să se revolte împotriva unei situații despre care el afirmase că era generală și de la care nu făcea excepție nici un bărbat, decît ducele de Angoulême.

Prințesa napolitană nu se simți prea încîntată să aibă un astfel de soț. Se interesă în mod special dacă ducele de Orléans, avea și el amante, la care prințul de Castelcicala, care n-avea ce pierde, îi răspunse:

— Sigur, doamnă, drept cine-l luați?

— Și mătușa știe?

— Sigur că știe! Numai că doamna ducesă de Orléans e mult prea înțeleaptă ca să se formalizeze pentru un astfel de fleac.

În ciuda învățămintelor date de ambasadorul italian, mica prințesă era destul de des cuprinsă de accese de gelozie, și doamna de Gontaut o ajuta să se liniștească, alungîndu-i din minte revelațiile pe care unii indiscreți sau răutăcioși i le făceau adesea. Doamna de Gontaut continuă să joace acest rol atîta timp cît trăi ducele de Berry.

Contesa Juste de Noailles fu numită, la rîndu-i, cameristă. Ducele de Berry se duse el însuși la ea acasă ca

s-o roage să primească acel post. Alegerea reuni toate sufragiile, căci se pare că nimeni nu era mai nimerit să îndeplinească o asemenea slujbă, cu demnitate și devotament.

Cunoașterea deplină a vieții de către doamna de Noailles, îi ținea loc și de spirit și de politețe și a făcut-o să fie întodeauna foarte populară, cu toate că a fost, rînd pe rînd, doamna de onoare a împărăteselor Joséphine și Marie-Louise, și doamna de onoare, apoi camerista ducesei de Berry, pe care aceasta din urmă n-o putea suferi, dar pe care a tratat-o întotdeauna cu multă politețe.

Capitolul XIII

Refuzul de a merge la o ghicitoare. — Aventura cavalerului de Mastyns. — Alegerile din 1817. — Partidul regalist sub influența domnului de Villèle. — Ducele de Broglie și Benjamin Constant. — Chateaubriand îi numește pe opozanții de stînga, „liberali". Căsătoria fratelui meu. — Vizita la Brighton. — Ospitalitatea plină de grijă, a prințului regent. — Uzanțele din pavilionul regal. — Istorisirea unei vizite a regentului la regele George al III-lea. — Dejun pe o scară. — Marele duce Nicolae, la Brighton.

Căsătoria fratelui meu se amîna din zi în zi. Eram la capătul răbdării din pricina acestor amînări de neînțeles cînd, într-o seară, o oarecare contesă de Schwitzinoff, rusoaică — cu care se împrietenise doamna de Duras — ne vorbi despre vizita pe care i-o făcuse domnișoarei Lenormand, ghicitoarea, și despre toate lucrurile nemaipomenite pe care i le prevestise. Sigur că aș fi fost și eu curioasă să aflu dacă fratele meu avea totuși să se însoare pînă la sfîrșitul acelui an. Ducesa, dimpotrivă, avea toate motivele s-o împiedice pe fiica ei, prințesa de Tal-

mont, să se mărite cu contele de La Rochejacquelein, căci numai gîndul unei asemenea căsătorii făcea să i se urce sîngele în cap. Mă rugă deci s-o însoțesc la faimoasa sibilă, după ce și-a dat cuvîntul că nu-i va adresa decît o singură întrebare. Poate că pînă la urmă m-aș fi dus dacă nu i-aș fi făgăduit tatălui meu că nu voi păși niciodată pragul vreunei ghicitoare, indiferent despre ce-ar fi vorba. Motivul care-l determinase să mă oblige să-i fac această promisiune e destul de curios ca să nu merite să-l relatez în această lucrare. Cînd tata a intrat în serviciu, a avut ca mentor un locotenent-colonel din regimentul său — cavalerul de Mastyns — prieten al familiei, care-l trata ca pe fiul său. Era un bărbat cu un chip superb. Se bătuse ca un leu, în război, iar firea lui bună și îngăduitoare, fără a da totuși dovadă de slăbiciune, făcuse să fie îndrăgit de întregul regiment. Într-un cantonament dintr-un orășel german, într-una din campaniile Războiului de șapte ani, o țigancă intră în sala de mese. Prezența ei îi mai distră pe ofițeri și mai rupse monotonia vieții pe care o duceau cu toții și mai ales cavalerul de Mastyns, care era cel mai tînăr dintre toți. Cînd o văzu pe țigancă, mai întîi simți o silă nespusă față de ea, dar pînă la urmă sfîrși și el, ca mai toți camarazii săi, prin a-i întinde palma. Țiganca o privi atent apoi spuse :

— Vei avansa repede în cariera militară ; te vei însura cu o fată mult mai presus decît tragi nădejde. Vei avea un băiat pe care nu-l vei vedea și vei muri de glonț înainte de a împlini patruzeci de ani.

Cavalerul de Mastyns nu dădu nici o atenție prezicerilor țigăncii. În vremea asta, obținu în numai cîteva luni, două grade, consecutiv, datorate strălucitei sale comportări pe cîmpul de luptă, fapt care-l făcu să se gîndească la spusele țigăncii. Aceste spuse îi veniră pentru a doua oară în minte cînd se însură, peste cîțiva ani, cu o tînără nespus de bogată și de neam mare. În sfîrșit, soția lui ajunse în situația de a aduce pe lume,

un copil. Bărbatul ei obținu un concediu și se înapoie acasă ca să fie lîngă ea cînd avea să nască. În ajunul zilei în care urma să plece acasă, le spuse colegilor săi :

— Pe legea mea, țiganca a mai dat și greș în spusele ei, căci peste cinci zile voi împlini patruzeci de ani, iar mîine plec acasă și, în timp de pace nu prea zboară gloanțele așa, nitam-nisam !

Trăsura de poștă cu care urma să plece acasă se opri- se în fața locuinței sale ; dar iată că o șaretă o agăță din mers și-i rupse osia. Vizitiului îi trebuiră mai multe ceasuri pînă s-o repare. Cavalerul de Mastyns se plictisi stînd degeaba în fața porții. Tocmai atunci trecură pe-acolo cîțiva ofițeri din garnizoana sa care se duceau la vînătoare. Cavalerul, care era și el mare amator de vînătoare, se hotărî să meargă cu ei ca să-și mai omoare timpul cîtă vreme vizitiul avea să repare trăsura. Plecă, deci împreună cu colegii săi. Cavalerul era singurul în costum cafeniu. Unul dintre vînători, uitînd acest lucru sau neștiindu-l, văzîndu-și toți camarazii în costume albe, îl confundă cu vreo fiară și, văzîndu-l vîrîndu-se într-un tufiș, trase în el. Cavalerul primi o doraie de plumbi drept în rinichi. Îl transportară imediat în oraș. Rana, deși foarte gravă, nu era mortală. I se luă sînge de mai multe ori ; se restabili destul de repede pentru ca doctorii să-l socoată în afară de orice pericol, spunîndu-i chiar că peste cîteva zile putea pleca acasă. Între timp, i se aduseră scrisorile sosite cît zăcuse pe patul de suferință. O deschise pe cea trimisă de mama sa care îl anunța că soția lui născuse, mai curînd decît se așteptau, un băiat zdravăn și voinic.

— Ah, strigă el, blestemata aia de vrăjitoare a avut dreptate ! Nu-mi voi mai vedea băiatul !

După ce rosti aceste vorbe, îl apucară convulsiile. Pe urmă făcu tetanos și după douăsprezece ore își dădu sufletul, în brațele tatălui meu. Medicii declarară că numai autosugestia îl ucisese, că rana era aproape vindeca-

tă și nu mai constituia un motiv de îngrijorare pentru nimeni. Această întîmplare, la care tata a asistat, fără să vrea, în tinerețea lui, l-a impresionat nemaipomenit, dîndu-și seama cît de mult te pot influența niște vorbe aruncate la întîmplare. Cavalerul de Mastyns era un om plin de inimă și de spirit. Cît timp fusese zdravăn ca un taur, rîsese de prezicerile țigăncii. Dar, slăbit de boală, se prăpădi numai gîndindu-se la acea prezicere fatală. Așa că tata ne-a pus să jurăm că nu vom da niciodată dovadă de atîta slăbiciune, încît să punem piciorul în casa unei ghicitoare.

Șederea mea silită la Paris mă obligă să asist la alegerile din 1817; acestea erau primele alegeri după ce fusese votată noua lege. Din păcate, n-au fost de natură să liniștească lumea. Nemulțumiții — cărora în acea epocă li se spuneau iacobini — se arătară foarte activi și avură destul succes pentru a da serios de furcă guvernului. Acesta îi chemă în ajutor pe regaliști pentru a combate dificultățile prilejuite de propriile lor extravaganțe. Cum le era frică, ascultară în sfîrșit, și ei, o dată, de glasul rațiunii și se comportară destul de bine în timpul acelor alegeri, pentru a nu da prilej la nici un fel de încăierări.

Aveam uneori prilejul de a-l întîlni pe domnul de Villèle; se exprima cu o grijă, care-i făcea multă cinste. Vorbea tot ca un șef, însă mult mai moderat decît te-ai fi așteptat de la un om care năzuia să conducă un partid. Opoziția nu obținu succesul deplin pe care scontase. În schimb, deveni foarte amenințătoare.

Benjamin Constant îi răspunse ducelui de Broglie[1] care, cu ardoarea sa obișnuită — deși opozant — îl elogia pe rege și spunea că poate că ar fi dificil să găsești un caracter mai propice nevoilor de moment ale țării:

— Sînt de acord cu dumneavoastră; da, Ludovic al XVIII-lea este un monarh care convine Franței în momentul de față, dar nu e ceea ce ne trebuie nouă. Vedeți, domnilor, noi trebuie să ne dorim un rege care să domnească prin intermediul nostru, un rege care să ne convină, care să cadă imediat ce l-am abandona și care să-și dea perfect de bine seama de acest lucru!

Ducele de Broglie îi întoarse spatele, fiindcă el nu voia revoluție; din păcate, era încă prea tînăr. A fost și va fi întotdeauna mult prea cinstit pentru a putea deveni șeful unui partid.

Tot cam în acea epocă, domnul de Chateaubriand, în nu știu ce broșură, îi onoră pe cei de stînga, cu frumosul nume de „liberali". Acel partid reunea prea mulți oameni de spirit pentru ca să nu-i aprecieze noua titulatură. O mulțime de persoane onorabile care ar fi ezitat să se înscrie într-un partid desemnat sub numele de iacobin, se aruncară cu ochii închiși, în deplină cunoștință de cauză, printre liberali, unde începură a conspira fără cel mai mic scrupul. Puterea cuvîntului e atît de mare, mai ales în Franța, încît calificările exercită o influență serioasă.

Prezența mea nefiind suficientă la celebrarea căsătoriei fratelui meu, amînată mai bine de opt luni de zile, tinerii îl chemară și pe tata. După o serie de tracasări și de sîcîieli care durară încă cinci săptămîni, pretextele fiind în sfîrșit, epuizate, tata asistă în ziua de 2 decembrie 1817, la căsătoria fiului său cu domnișoara Destillières.

După opt zile, tata conducea noul menaj la Londra, unde mama ne aștepta pe toți cu nerăbdare.

Doliul după prințesa Charlotte era purtat de toate clasele sociale și contribuia și mai mult la tristețea Londrei în acea epocă a anului, cînd societatea e de obicei și

[1] *Achille-Charles-Léonce-Victor, duce de Broglie* (1785—1870), membru în Camera Pairilor, în 1814. După 1830, ministru, și deputat in Marea Adunare Națională. După 1848 se retrage din viața politică și este ales membru al Academiei. A fost însurat cu Albertine de Staël.

așa foarte puțin însuflețită. Cumnata mea nu fu prea încîntată și cred că a fost în culmea fericirii cînd, după o lună, s-a putut reîntoarce în patrie, reluîndu-și, împreună cu bărbatul ei, obiceiurile cu care se obișnuise și la care ținea atîta. Eu am mai rămas o vreme în Anglia, făgăduind să mă reîntorc în Franța să le fac cuvenita vizită, după nuntă, și să-i prezint la Curte și în lume. În timpul deselor mele absențe, părinții mei fuseseră de două ori la Brighton. Aflîndu-mă la Londra în acel an, am fost și eu invitată împreună cu ei. La prima vizită pe care o făcuseră, maestrul de ceremonii al prințului, venise la ambasadă să se informeze despre obiceiurile și gusturile musafirilor stăpînului său, pentru ca să se simtă bine și să nu le lipsească nimic. Cred că e cu neputință să existe un maestru de ceremonii mai grijuliu decît cel al regentului, care să facă risipă de atîta gentilețe. Se ocupa el însuși de cele mai mici amănunte. Era de ajuns să fi luat masa de trei ori la Palat, că și cunoștea în amănunt gusturile fiecărui invitat, pe care se străduia să i le satisfacă. Era întotdeauna sensibil la complimentele oamenilor de prin acele locuri, mai ales la cele ale persoanelor care fac mare zarvă despre indiferența lor. Cred că n-am întîlnit pe nimeni care să nu fi fost încîntat de acel faimos maestru de ceremonii. Doliul încă recent după prințesa Charlotte nu îngăduia distracții zgomotoase la Brighton, dar regretele — deși ale regentului erau încă la fel de vii — începuseră a mai păli și pavilionul regal era mai mult îndoliat decît trist. Acel pavilion era o capodoperă de prost-gust. Achiziționaseră, la niște prețuri imense, toate minunățiile din cele patru colțuri ale lumii, care de care mai amestecate, pe care le înghesuiseră sub cele opt sau zece cupole ale acelui palat bizar și urît alcătuit din odăi obișnuite, care nu pezentau nici un stil arhitectonic. Interiorul nu era nici el mai bine împărțit decît exteriorul ; dar critica se oprește aici. Căci confortul își dădea pretutindeni mîna cu plăcutul și după ce

criticai tot acel ciudat amalgam de curiozități, te amuzai de minune examinînd cu atenție atît cheltuitoarea lor eleganță cît și îndelunga lor căutare. Persoanele ce locuiau în pavilion, erau invitate pe un anumit număr de zile, care rar depășeau o săptămînă. Trebuia să sosești întotdeauna la o oră potrivită ca să ai timp să te îmbraci pentru masă. Găseai apartamentele aranjate cu o grijă care mergea pînă la minuție, respectînd cu strictețe obiceiurile fiecărui musafir. Aproape întotdeauna gazda regală se afla prima în salon. Dacă din cine știe ce motive, întîrzia și dacă femeile ajungeau înaintea sa în salon, prințul le cerea scuze. La masă, societatea era numeroasă. Ea se compunea atît din cei care locuiau în palat, cît și din persoanele care locuiau în orașul Brighton, găzduite regește pe timpul iernii. Din pricina doliului, nu puteau avea loc nici baluri, nici concerte. Totuși prințul avea o orchestră de muzicieni care cîntau din corn precum și din alte instrumente, și care — așezată în vestibul — îți lua urechile pe sus atît în timpul mesei de prînz cît și a celei de seară. Faptul că era plasată destul de departe, mă rog, făcea să fie suportată, dar după părerea mea, nu era cîtuși de puțin agreabilă. Prințului în schimb, îi plăcea grozav, și de multe ori punea mîna pe cîte un gong și bătea în el măsura.

După masă, urmau vizitele. Spre ora unsprezece, prințul trecea într-un salon unde avea loc un fel de gustare rece. Nu era urmat decît de persoanele apropiate, doamnele din casă și doi sau trei prieteni intimi. Era momentul în care prințul se simțea cel mai bine. Se așeza pe o sofa, între marchiza de Hertford și o altă doamnă față de care ținea să fie politicos, și începea să discute. Cunoștea pe dinafară toate aventurile galante de la Curtea lui Ludovic al XIV-lea, ca și pe cele de la Curtea Angliei, pe care le istorisea pe îndelete. Povestirile sale erau presărate, de obicei, cu mici madrigaluri, dar cel mai adesea cu lucruri cam deșucheate. Marchiza lua un aer

demn, iar prințul ieșea din încurcătură cu vreo glumă care nu era întotdeauna de bun gust. În concluzie, acele serate, care se prelungeau pînă la două sau trei dimineața, ar fi părut agasante la culme dacă un particular s-ar fi apucat să cheltuiască bani pentru ele. Dar mireasma Coroanei ținea întreaga societate trează, fermecînd-o cu atențiile prințului. Îmi amintesc totuși că una dintre seri a fost extrem de interesantă prin ceea ce s-a discutat în cadrul ei. Regentul tocmai ne relata ultima vizită făcută tatălui său, pe care nu-l văzuse de mai mulți ani. Regina și ducele de York — singurii care aveau grijă de el — erau și singurii care puteau să-l vadă. Mă slujesc la propriu de verbul „să-l vadă", căci nu-i vorbeau niciodată. Sunetul oricărui glas, cunoscut sau nu, îi crea o asemenea stare de agitație încît trebuiau mai apoi zile sau chiar săptămîni întregi pentru a-l calma. Bătrînul rege avusese uneori accese atît de violente, încît — din precauție — toate odăile sale erau capitonate. Era slujit cu o deosebită grijă, dar într-o liniște și o tăcere deplină. Dealtfel toți slujitorii fuseseră preveniți să păstreze o mare liniște, mai ales că regele era orb. O boală a reginei, împiedicînd-o să-și îndeplinească pioasa sa îndatorire, regentul o înlocui pe suverană. Ni s-a spus că fusese poftit să intre într-un salon mare unde — despărțit printr-un rînd de fotolii — îl zărise pe venerabilul său tată, foarte curat îmbrăcat, cu capul complet chel, dar în schimb, cu o barbă lungă și albă care-i cădea pînă pe piept. Vorbea singur, căci în imaginația lui bolnavă ținea, în acel moment, un Consiliu adresîndu-i-se lui Pitt, în termeni foarte la locul lor. După ce se prefăcu o vreme că ascultă, ridică unele obiecții și, după cîteva clipe de tăcere, își reluă discursul, insistînd asupra propunerii sale. Pe urmă dădu cuvîntul altcuiva, se prefăcu a-l asculta, după aceea urmă un al treilea consilier, căruia îi spuse pe nume, numai că eu am uitat despre cine era vorba. În sfîrșit, anunță, în termeni oficiali, că Consiliul luase sfîrșit, își chemă pajul și se duse să-și viziteze copiii, discutînd cu ei îndelung, mai ales cu prințesa Amélie, preferata sa (a cărei moarte neașteptată contribuise mult la înrăutățirea bolii sale). Părăsind-o, îi spuse :

— Mă duc pentru că știi și tu că regina nu suportă să lipsesc prea mult.

Apoi, continuîndu-și această idee, reveni la regină. Toate acele plimbări imaginare le făcea sprijinindu-se de brațul unui paj, fără însă a pune piciorul afară din salon. După ce discută o vreme cu regina, se ridică și se îndreptă singur spre pian (deși pajul îl urma îndeaproape) unde începu a improviza și a interpreta fragmente disparate din muzica lui Händel, cîntînd în același timp și din gură, cu o voce pe cît de mișcătoare, pe atît de sonoră. Această slăbiciune pentru muzică (pe care o iubise întotdeauna cu pasiune) îi sporise de cînd se îmbolnăvise de cruda sa boală. Prințul fu prevenit că bătrînul avea obiceiul să stea la pian pînă după ora trei așa că după ce-l mai ascultă o bucată de vreme cîntînd, prințul îl părăsi. Demn de remarcat, era faptul că acest venerabil bătrîn căruia nimeni nu-i spunea cît e ceasul, care nu se putea orienta nici măcar după lumina zilei, avea un instinct cu totul deosebit care-l îndemna să facă zilnic aceleași lucruri, la aceleași ore, iar îndatoririle regatului treceau întotdeauna înaintea celor de familie. Faptul că nu vedea făcea posibilă deplina tăcere din jurul lui pe care medicii, după ce s-au străduit îndelung să-l vindece, au socotit-o indispensabilă.

Trebuie să fiu cinstită și să arăt că atunci cînd regentul ne istorisea aceste lucruri, într-o seară, tîrziu, avea

ochii plini de lacrimi; eram patru sau cinci persoane de față; aceste lacrimi începură a-i curge de-a lungul obrazului atunci cînd ne vorbi de glasul plăcut al bătrînului care cînta acele frumoase motete de Händel și de stăpînirea de sine de care dăduse dovadă pentru a nu se repezi și a-l strînge în brațe pe acel venerabil muzician.

Regele George al III-lea[1], era, în Anglia, pe cît de iubit, pe atît de respectat. Starea lui jalnică apăsa întreaga țară aidoma unei calamități. Toată lumea vorbea despre el cu stimă și respect. Totuși acest respect n-a împiedicat șapte tentative de asasinat asupra lui.

Invitații din pavilionul regal puteau opta dacă să ia dejunul în odaia lor, sau la masa comună ale cărei onoruri erau făcute de lady Bloomfield și de sir Benjamin. Dacă nu erau prost dispuși, preferau cea de a doua alternativă, cu excepția cîtorva vechi prietene ale prințului, care încercau să-și ascundă urmele de nereparat lăsate de scurgerea timpului și nu apăreau niciodată decît la lumina luminărilor. sacrificiu dealtfel destul de prost răsplătit. Așa făcea, de pildă, lady Hertford.

Ieșind din apartamentul meu, am fost foarte mirată să găsesc masa pusă pe palierul scării. Dar ce palier și ce masă! Toate covoarele, toate fotoliile, toate porțelanurile, toată vesela, tot ce era mai elegant, mai luxos, tot ceea ce bunul gust poate oferi celor cu parale, era expus

---

[1] *George al III-lea* (1738—1820), rege al Angliei și Irlandei între 1760 și 1820. Între 1815 și 1820 a fost elector apoi rege al Hanovrei. În timpul domniei sale, Anglia și-a pierdut coloniile din America.

acolo. Prințul dădea cu atît mai multă importanță meselor, cerînd ca ele să fie extrem de bine puse la punct, cu cît nu lua niciodată parte la ele. Ducea, la Brighton, aproape aceeași viață ca și la Londra: stătea în odaia lui pînă la ora trei, apoi se îmbrăca și pleca singur, călare pe cal. Dacă înainte de a-și începe plimbarea, întîlnea vreun nou invitat, în pavilion, îi plăcea să-i arate el însuși castelul și mai ales bucătăriile încălzite cu aburi, ceva cu totul nou în epoca respectivă, lucru de care era foarte încîntat.

Reîntors de la plimbare, prințul se oprea la ușa lady-ei Hertford, care locuia într-o căsuță separată, dar care comunica direct cu pavilionul regal. Rămînea la ea pînă în momentul în care aceasta începea să se îmbrace pentru masa de seară.

În timpul săptămînii pe care am petrecut-o la Brighton, în fiece zi se întîmpla exact același lucru. Așa era obiceiul. În anul următor m-am întîlnit acolo cu marele duce Nicolae, devenit mai apoi țar. Era mult prea tînăr pentru ca regentului să-i pese de el. Singura deosebire pe care am observat-o a fost că în loc să-și lase musafirii să-și petreacă dimineața fiecare cum vor, regentul alcătuia zilnic cîte un program pentru tînărul prinț, program la care erau obligați să ia parte toți musafirii. S-au vizitat astfel unele locuri care nu ne-au spus mare lucru, pe o distanță de cincisprezece mile în jur. Îmi amintesc, că, într-una din aceste plimbări, marele duce a adresat o întrebare amiralului Edmund Nagle pe care regentul îl atașase pe lîngă duce. Acesta își scoase pălăria ca să-i răspundă.

— Puneţi-vă pălăria! zise ducele, atingînd uşor, cu cravaşa, pălăria amiralului. Cum amiralul n-o ţinea prea bine, o scăpă jos iar vîntul, care bătea zdravăn pe faleza înaltă de la Brighton, o duse tocmai pe o mirişte vecină, despărţită de noi printr-un hăţiş şi printr-o barieră înaltă în faţa căreia ne-am oprit pentru a analiza situaţia.

Înainte ca amiralul, scurt, gros şi destul de în vîrstă să fi apucat să coboare de pe cal, alteţa sa imperială dîndu-se jos de pe bidiviu, sărise, cu graţie şi cu uşurinţă, bariera înaltă, şi-i aduse lui sir Edmund pălăria, cerîndu-şi scuze. Această dovadă de bună creştere şi de amiciţie, îl făcu pe tînărul duce să se bucure de o mare popularitate în grupul celor de la Brighton care reunea în acea epocă aproape întreg corpul diplomatic. Eticheta o obliga pe mama să se aşeze tot timpul lîngă marele duce. Fiind obişnuită cu Curtea, ea îi plăcu grozav tînărului duce. Cînd îi căutai, erau împreună.

Tînărul o numea „măicuţa“ sa şi îi cerea sfatul în toate treburile, mult mai des decît apela la contesa de Liéven, de care îi era teamă. Mama era, la rîndul ei, teribil de încîntată şi ni-l lăuda tot timpul. Mie, care nu-i împărtăşeam sălbiciunea pentru prinţi, mi-a trebuit o bună bucată de vreme pentru a mă obişnui cu persoane de acest gen; pînă la urmă, l-am găsit chiar frumos, deşi părea cam dur şi-mi displăcea felul cum vorbea despre fratele său, ţarul Alexandru. Entuziasmul său, dus pînă la devoţiune, se exprima în adevărate tirade de melodramă, rostite pe un ton atît de exagerat, încît falsitatea îţi sărea în ochi.

Cred că n-am văzut în viaţa mea un tînăr mai afectat şi mai puţin natural decît marele duce Nicolae; dar e oare rezonabil să-i ceri unui prinţ şi unui frate de împărat să fie sincer? Eu cred că nu. Nu-i fac nici un reproş, ci doar încerc să explic de ce, cu tot chipul lui fermecător, cu modul ireproşabil de a se comporta, cu politeţea şi cu elogiile aduse mamei, n-a rămas prea adînc săpat în memoria sa.

CUPRINS

PARTEA A PATRA

RESTAURAŢIA DIN 1814

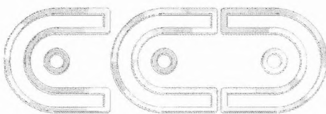
(continuare)

PARTEA A ȘASEA

Anglia și Franța

1816—1820

Scanare și prelucrare digitală

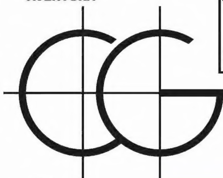

de

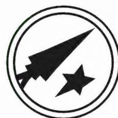
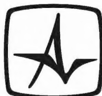
Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

